

ISSN 1691-273X

PRAKSE
IETEIKUMI
PRAKSE
IETEIKUMI
PRAKSE
IETEIKUMI

9

**VALODAS PRAKSE:
VĒROJUMI UN IETEIKUMI**

ISSN 1691-273X

Latviešu valodas aģentūra

Nr. 9/2014

**VALODAS PRAKSE:
VĒROJUMI UN IETEIKUMI**
Populārzinātnisku rakstu krājums

9

Rīga
Latviešu valodas aģentūra
2014

UDK 811.174(082)

Va 390

Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi. Populārzinātnisku rakstu krājums.
Atb. red. A. Kalnača. Nr. 9. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2014. 182 lpp.

Atbildīgā redaktore *Dr. philol.* Andra Kalnača

Recenzente *Dr. philol.* Vilma Šaudiņa

Populārzinātniskā rakstu krājuma 9. laidienā ietvertie raksti veido vairākus tematiskos lokus – vispārīgi jautājumi, valoda un vide, leksika, gramatika, fonētika un fonoloģija, stils. Vispārīgu jautājumu sadaļā aplūkots latviešu valodniecības klasiķu Kārļa Mīlenbaha un Jāņa Endzelīna veikums, kā arī Kristofora Firekera garīgo dziesmu poētika. Valodas un vides mijattiecību analīzei veltīti raksti par dienvidīgauņu valodas paveidiem Latvijā, kā arī valodiskās identitātes aspektiem Rietumlatgalē un Austrumvidzemē. Leksikas sadaļu pārstāv pētījumi par laikmeta valodas attieksmēm, skaitļiem latviešu un vācu parēmijās, kā arī topošās latviešu valodas vēsturiskās vārdnīcas projekta apskats. Gramatikas sadaļā aplūkoti internacionālu verbu prefiksācijas jautājumi un sarunvalodas normēšanas jautājumi. Fonētikas un fonoloģijas attieksmes un dažādi aspekti analizēti divu valodnieku (fonētiķa un fonologa) rakstiskā dialogā un mūsdienu latviešu valodas pareizrūnas normu aplūkojumā. Stilistikas problemātikai veltīts pētījums par datīva lietojumu latviešu valodā teikuma sintaktiskās struktūras un valodas kultūras aspektā. Rakstu krājumā ietvertas arī sadaļas par valodas konsultāciju, LZA Terminoloģijas komisijas un Valsts valodas centra Latviešu valodas ekspertu komisijas aktualitātēm, kā arī jaunāko valodniecisko izdevumu bibliogrāfija, humora lappusīte un ziņas par autoriem. Rakstu krājums paredzēts visiem, kas interesējas par valodu un tās paveidiem, valodas kultūru un valodas prakses jaunumiem.

Korektore Marta Balode

Maketa un vāka dizaina autors Kristaps Rozītis

Rakstu krājuma 9. numuru maketējis Kristaps Rozītis

© LVA, 2014

© Kristaps Rozītis, vāka un maketa dizains, 2010–2014

ISSN 1691-273X

SATURS

VISPĀRĪGI JAUTĀJUMI

- Ina Druviete*. Kārlis Mīlenbahs, tik monumentālais un cilvēciskais... 5
- Ojārs Bušs*. Jāņa Endzelīna ieteikumi un mūsdienu antipreskriptīvisms: līdzsvaru meklējot jeb valodniecības klasiķis preskriptīvisma un antipreskriptīvisma krustcelēs 14
- Māra Grudule*. Par K. Firekera (17. gs.) tulkoto dziesmu valodisko vērtību. Deminutīvi, reduplikācija, sinonīmija 20

VALODA UN VIDE

- Karls Pajusalu (Karl Pajusalu)*. Dienvidigauņu valodas paveidi Latvijā 35
- Edmunds Trumpa (Edmundas Trumpa)*. Valodiskās identitātes novērojumi Rietumlatgalē un Austrumvidzemē 50

LESIKA

- Dzintra Paegle*. Laikmeta „pirkstu nospiedumi” latviešu valodā 66
- Mudīte Smiltena*. Skaitļi aktuālās latviešu un vācu parēmijās 80
- Pēteris Vanags*. Latviešu valodas vēsturiskās vārdnīcas projekts 97

GRAMATIKA

- Daiki Horiguči (Daiki Horiguchi)*. „Vārda darināšanas brīvība” un internacionālo verbu prefiksācija 110
- Linda Lauze*. Par sarunvalodas normu 123

FONĒTIKA, FONOLOĢIJA

- Ilze Auziņa*. Pareizrūnas normas mūsdienu latviešu valodā 131
- Juris Grigorjevs, Aleksejs Andronovs (Aleksey Andronov)*. Apspriežas fonētiķis un fonologs (sarakste par diftongiskajiem savienojumiem un citiem valodas apraksta jautājumiem) 139

STILS

- Ilze Lokmane*. Datīva lietojums latviešu valodā teikuma sintaktiskās struktūras un valodas kultūras aspektā 155

VALODAS KONSULTĀCIJAS

165

LĒMUMI

Valsts valodas centra Latviešu valodas ekspertu komisijas (LVEK) lēmumi un ieteikumi	188
Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisijā (2012–2013)	190

JAUNĀKĀS GRĀMATAS 192

HUMORA LAPPUSĪTE

Mīlenbaha un Endzelīna medus pods un darvas piles. Mīlenbaha un Endzelīna atjautība valodas kopšanā, mācīšanā un vākšanā	206
---	-----

ZIŅAS PAR AUTORIEM 213

VISPĀRĪGI JAUTĀJUMI

Ina Druviete

Kārlis Mīlenbahs, tik monumentālais un cilvēciskais...

Ikvienas tautas apziņā ir nostiprinājušies jēdzieni, notikumi un personības, kurus pieminot, godbijīgi noliecam galvu. Latviešu valodniecībā ir divas monumentālas figūras, ko mēdzam ierindot neapstrīdamu vērtību kategorijā – Jānis Endzelīns un Kārlis Mīlenbahs. Ne velti topošajā Latvijas simbolu enciklopēdijā šie vārdi ierindoti blakus latviešu valodai, tautasdziesmām, Brīvības piemineklim, dzintaram, Rainim un citām vērtībām, kas mums asociējas ar Latviju.

Tagad, kad nobeigumam tuvojas Kārļa Mīlenbaha zinātniskā mantojuma atkārtota izdošana un mūsdienu lasītājam ir iespēja skatīt viņa nozīmīgākos rakstus vienkopus, aizvien skaidrāk jūtam nepieciešamību pieminēt izcilo latviešu valodnieku ne tikai viņa jubilejas reizēs.

Kārļa Mīlenbaha dzīves gājums bezkaislīgā enciklopēdijas tekstā ietverams pāris teikumos. Dzimis Kandavas pagastā 1853. gadā. Mācījies Jelgavas ģimnāzijā, studējis filozofiju un klasiskās valodas Tērbatas Universitātē. Strādājis par skolotāju Talsos, Jelgavā, bet lielāko mūža daļu mācījis vācu valodu Rīgas Aleksandra ģimnāzijā. Ap 100 zinātnisku un populārzinātnisku rakstu autors valodniecībā, literatūrzinātnē un folkloristikā. RLB Valodniecības nodaļas vadītājs, „jaunās” ortogrāfijas pamatlicējs, „Latviešu valodas vārdnīcas” pamatšķirķļu veidotājs. Miris 1916. gadā bēgļu gaitās Igaunijā.

„Mīlenbaha-Endzelīna” vārdnīca tās autoriem indoeiropēistikas speciālistu aprindās atnesusi pasaules slavu, un daudzās mājās tā joprojām stāv goda vietā blakus Konversācijas vārdnīcai kā latviskuma pārmantojamības un stabilitātes zīme. Kārļa Mīlenbaha darbu izlase divos sējumos apliecina viņa domas dziļumu un erudīciju (Darbu izlase 2009, Darbu izlase 2011).

Tomēr tieši tagad, kad vairs nav īpaši jāpierāda K. Mīlenbaha zinātniskā devuma objektīvā kvantitāte un kvalitāte, interesi raisa viņa darbības izvērtējums sava laika sabiedrisko un zinātnisko norišu kontekstā.

Jau no latviešu nacionālās valodniecības pirmsākumiem plašākai

sabiedrībai domātās publikācijas skāra galvenokārt valodas pareizības jautājumus. 19. gadsimta otrajā pusē akadēmiski izglītotie latviešu sabiedriskie darbinieki patriotisma izpratni pavērsa citā dimensijā, līdztekus valodas attīstīšanai un kopšanai aizvien vairāk iezīmējot latviešu valodas simbolisko lomu un vietu vērtību sistēmā. Jaunlatvieši ne tikai kopa valodu, bet arī kaut zemtekstā, kaut netieši, kaut paši īsti neapzinoties, runāja par latviešu valodas tiesībām latviešu apdzīvotā teritorijā – vēl ne Latvijas valstī. J. Alunāns, K. Barons, K. Biezbārdis, J. Zvaigznīte un citi antifeodālas ievirzes publicisti latviešus apzināja kā etnosu un valodu kā tā pamatu: „Tik valoda, valoda vien cilvēku paaugstina pār lopu [...]. Caur valodu cilvēks ar cilvēku sabiedrojas. Caur valodu ceļas pilsētas un valstis, caur valodu tiesas, skolas un likumi”, tādēļ „Turiet jūs, latvieši, savu valodu godā, un jums labi klāsies virs zemes. Jo, kas pats sevi negodā, to arī citi negodās” (J. Alunāns).

K. Valdemāra un jaunlatviešu simbolizētajā laikmetā tika likti pamati latviešu saimnieciskajai un tiesiskajai pašapziņai. Nacionālos centienus augstākā pakāpē pacēla A. Kronvalds. Galvenais, par ko mēs varam būt pateicīgi Kronvaldam, ir attieksmes maiņa, valodas vērtības apziņa, ne tikai valodas kā instrumenta spodrināšana, piemēram: „Kam sirds nelec jo liksmi, latvju vārdus dzirdot, tam tārps sagrauzis sirdi. Un ja tu, brāl, aiz bailēm atraujies no sava sentēvu mantojuma cienīšanas, tad zini, ka tu neesi vaļīgs, svabads zināšanu mācekļis, bet vai nu savas maizes kules vai cita kunga vergs.” (A. Kronvalds)

Kārlim Mīlenbaham nebija lemts piedzīvot neatkarīgas Latvijas valsts dibināšanu – pietrūka nieka divarpus gadu. Tomēr viņa dzīves laikā risinājās nozīmīgi vēsturiski notikumi un pastāvēja liela tādu personību koncentrācija, kas atstājusi neizdzēšamu ietekmi uz Latvijas kultūrtelpu. Minēsim kaut vai Jauno strāvu, Rīgas Latviešu biedrības darbību, 1905. gada revolūciju, I pasaules karu... K. Mīlenbahs darbojas vienā laikā ar A. Pumpuru, Raini, A. Upīti, R. Blaumani, A. Bilenšteinu, T. Zeifertu, V. Eglīti, J. Dravnieku, J. Endzelīnu. Latvijā notiek strauja ekonomiskā attīstība, plaši pieejama pamatzglītība, vērojams latviešu pašapziņas pieaugums un starptautisko sakaru paplašināšanās. Latvijas sabiedrības viedokļu līderi ir ieguvuši, mūsdienu terminoloģijā izsakoties, starptautiski konkurētspējīgu izglītību, Eiropas kultūras telpā, ar kuru tik labi bija pazīstami mūsu atmodas darbinieki, virmo progresīvas idejas, kas spēj nolaisties arī uz Latvijas zemes. Latviešu valodas un latviskās identitātes jautājumi laikrakstu un žurnālu slejās ieņem redzamu vietu. Vai tagad varam iedomāties, ka diskusija par kāda vārda vai formas lietojumu rastu vietu „Dienas”, „Neatkarīgās Rīta Avīzes” vai „Latvijas Avīzes” pirmajā lappusē un recenzijas par literāriem un zinātniskiem darbiem ieņemtu goda vietu laikrakstu slejās? Bet paskatīsimies, cik daudzi Mīlenbaha un citu valodnieku raksti ievadījuši

„Dienas Lapas”, „Baltijas Vēstneša”, „Dzimtenes Vēstneša” un citu laikrakstu numurus! Te jāatceras mūsdienu sociologu atziņa, ka plašsaziņas līdzekļi un publiskā telpa ietekmē gan valodas vienību lietojumu, gan auditorijas pārlicību par kādas jomas – šai gadījumā latviešu valodas – nozīmību un aktualitāti. Kārļa Milēnbaha laiks tātad darbībai valodniecībā ir ļoti pateicīgs – tiesa, morālā, ne materiālā aspektā. Viņš sabiedrībā ir atzīts un cienīts, tomēr maizi visu mūžu pelnījis ar vācu valodas skolotāja darbu. Formāli K. Milēnbaham nav arī doktora grāda, kaut respektablos vācu un krievu lingvistiskajos izdevumos publicētie zinātniskie raksti nodrošinājuši viņam starptautisku atzinību.

Kāda bijusi Kārļa Milēnbaha darbības „augstākā ideja”?

Savu zinātnieka un patriota kredo K. Milēnbahs visskaidrāk formulējis savos pirmajos rakstos, arī nepublicētajā apcerējumā, kas sabiedrībai kļuva pieejams tikai desmit gadus pēc viņa nāves. Aktīvu darbību zinātnē un zināšanu popularizēšanā viņš sāka ap 1890. gadu, bet pirmais zināmais K. Milēnbaha raksts „Latviešu valoda” (ar pseidonīmu Līgciemnieks – no dzimtā Līgciema nosaukuma) publicēts 1881. gadā žurnālā „Pagalms”. Šajā rakstā pausta atziņa, kas būtu derīga arī mūsu dienās, kad daži atļaujas izteikt apokaliptiskas prognozes par latviešu nācijas ilgtspēju:

„Kā ikkatris miesīgi un garīgi vesels cilvēks, tā mazs, kā liels, bēg no nāves un mīl saldo dzīvību, tā arī katrai veselai tautai kā cilvēku nešķeļamai kopībai un vienībai, tā mazai, kā lielai, jāuztura sava dzīvība, jābēg no posta nagiem. Kā? Ja garā vesels cilvēks, labi zinādams, ka tam reiz jāšķiras no šīs pasaules, tomēr piekopj savu veselību, velk savu dzīvību, cik ilgi tam iespējams, kamdēļ tad lai tauta tīši nikoņa bedrē dodas, tauta, kuras dzīvība kā daudz dzīvību dzīvība stipra un neiznīcināma, saprotams, ja tik šī tauta izrāda veselu garu, ja viņa prot cienīt savu dzīvību un nesteidzas prāta aklumā pārdot savu īsto dzīvību un iemainīt tās vietā svešu ēnas dzīvību. Tautas dzīvības serde un kodols ir valoda. Jo, valodai mirstot, mirst arī tauta. Tādēļ mums valoda kopjama, un proti, latviešu rakstu valoda.” (Milēnbahs 1881)

1925. gadā žurnālā „Latvju Grāmata” publicēts K. Milēnbaha apcerējums ar zīmīgu virsrakstu „Latviski domāt, latviski runāt, latviski just”, kas, kā teikts redakcijas piezīmē, „sarakstīts 35 gadus atpakaļ, jau tanī laikā, kad pār latviešiem vēl valdīja citas tautas un sevišķi vācu iespaids viņu vidū bij pārāk liels”. Raksts tātad uzrakstīts ap 1890. gadu, un tiem laikiem neticami drosmīgi vēršas pret pārvācošanas tendencēm un kārkļuvācietību. Diemžēl mēs nezinām, vai tas palicis atvilktnē paša autora vai laikrakstu redakcijas, vai cenzūras apsvērumu dēļ. K. Milēnbahs raksta:

atzīstot tās par kļūdainām vai bīstamām sabiedrībai. Recenzijas dažkārt mēdz uzlūkot par tehnisku, aprakstošu žanru, kurā maz vietas jaunradei un spilgtām idejām. Tomēr tā ir arī vieta, kur recenzentam atklāt savu viedokli par plašākām norisēm sabiedrībā. Recenzijas žanrs dod iespēju it kā garāmejot norādīt uz būtiskām vērtību sistēmas iezīmēm.

Tikai divas no K. Mīlenbaha recenzijām bijušas izteikti kritiskas – „Piezīmes par V. Eglīša Elēģijām” un recenzija par M. Miežiņa vārdnīcu. Pārējo recenziju ievirze ir labvēlīga, tomēr pietiekami skaidri norādot uz trūkumiem un apšaubāmiem apgalvojumiem. Apsīšu Jēkabs norāda: „Būtu jādomā, ka viņš pret tādiem valodas bojātājiem ducinātu kā pērkons, – taisnas dusmas, grauzīga spalva te īsti būtu vietā – viņa saudzīgā, panesīgā daba apmierinājās ar lietišķu aizrādījumu vai atspēkojumu. „Tikai lietišķi!” „Nekad neaizskart personas!” „Tikai ķildu vien ne!” Tā bij viņa devīze, pie kuras viņš pieturējās. [...] Viņa dabas raksturīgākā iezīme bij lēnprātība, un pie visiem nopelniem, klusa pazemība, kas nemēdza par sevi runāt, ne ar' tikoja sevi stādīt pirmā vietā. Pret tiem, kam bij citādas domas un citādi ieskati, viņš bij saudzīgs un panesīgs. Ar viņu varēja saprasties arī pretēju ieskatu cilvēki – starpība pārliecībās palika, bet pāri tai sniedzās viņa sirsniņa, kas atkal pretiniekus ar viņu vienoja. Tā viņš iemantoja sev sirdis, draugus un cienītājus.” (Apsīšu Jēkabs 1916) Protams, nevarētu apgalvot, ka K. Mīlenbaha spalva nav bijusi asa un dažkārt pat uzbrūkoša. Tālaika diskusiju kultūrā parādās plašs korektuma spektrs – no cieņpilnas attieksmes pret atšķirīga viedokļa paudēju līdz elegantiem kodieniem un dūrieniem vai pat rupjiem personiskiem aizskārumiem. Redzam, ka arī Kārlis Mīlenbahs nav vairījies no spēcīgiem izteicieniem. Minēsim kaut vai dažus spilgtus fragmentus polemikās ar J. Sirmo, Raini, V. Eglīti:

„Beigās es spiežu atstāstītāja kungam roku, ka viņš, iedomādamies manā darbā, atradis kādu leišu vārdu, mani uz šo iedomāto kļūdu laipni dara uzmanīgu. Jo latviešu valodu izlāpīt ar leišu ielāpiem, tas man sirdī rieb un ar apziņu tādu grēku pret latv. valodas garu nekad neesmu padarījis, nedz arī padarīšu.” (Mīlenbahs 1888)

„Jo pie mums dažs labs, pats vēl pat ne latviešu valodas ābecē neielauzies, ākstās tā, it kā viņš būtu acināts valodas reformators.” (Mīlenbahs 1898)

„V. Eglīša kungs uzstājas arī par valodnieku, man laipni mājienus dodams par valodas pareizības jautājumiem. Tātad mēs te satiekamies kā kolēģi. Varbūt, ka man kā vecākajam kolēģim būs atļauts savam jaunajam kolēģim aizrādīt uz valodniecības zinātnes stingrajiem prasījumiem, 1) ka pareizi jālasa valodnieku raksti, 2) ka ikviens apgalvojums nodibināms.” (Mīlenbahs 1910)

Kārlis Mīlenbahs ir norobežojies no gadsimtu mijas kultūru konfrontācijas un sociālo grupu pretstatīšanas, būdams tradicionālo vērtību piekritējs. Jaunstrāvnieku acīs līdz ar to jau nepilnu četrdesmit gadu vecumā viņš iegūst „vecā valodnieka” titulu (Sirmais 1892); šis tēls tiek uzturēts arī J. Jansona-Brauna, A. Upīša, Raiņa, Aspazijas un citu Mīlenbaham veltītajās replikās. Ik pa brīdim Latvijas vēsturē bijuši periodi, kad latviskās identitātes uzturēšanas centieni tiek identificēti ar provinciālismu vai atpalicību (vai tikai pašlaik arī neejam cauri šādam brīdim?).

Daudzi atmiņu fragmenti liecina par Kārļa Mīlenbaha stingro mugurkaulu, piemēram: „Bet viņa spriedums bija arī patstāvīgs un noteikts, tas negrozījās pēc tā, kāds vējš pūta no augšienes, un kas kungiem bij patīkams. M. prata, ja atrada to par vajadzīgu, nostāties kaut arī pret visiem ar savām domām, un tās bij allaž apsvērtas, pārdomātas un humānas. Ir bijuši kungi, kuriem viņš nav rokas sniedzis...” (Adamovičs 1927) Tomēr revolucionārs viņš nav bijis. 1905. gadā K. Mīlenbahs bijis ievēlēts Latvijas socialdemokrātisko skolotāju birojā, tomēr, visticamāk, viņa darbība atbildusi R. Blaumaņa raksturojumam:

„Arī valodnieks Kārlis Mīlenbahs

Sviedriem vaigā pūlējies, lai nāktu tas lielais krahs,

Rakstīdams niknus artiķeļus par galotnēm -tājs un -šana

Un izdodams jaunu gramatiku, it kā ar Bilenšteina nebūtu gana!”

Latviešu valoda 19. un 20. gadsimtu mijā attīstījies lēcienveidīgi, un blakus „valodas jaukumiem” radušies arī „nelīdzenumi”, uz kuriem K. Mīlenbahs norādījis vairākos desmitos rakstu. No laika distances skatoties, būtu pārsteidzīgi teikt, ka vienmēr taisnība bijusi Mīlenbaham, ne, piemēram: Rainim vai V. Eglītim. Mēs drīzāk varam atzīt rūgto patiesību, ka savā starpā nesapratās īsti Latvijas patrioti, kultūras darbinieki ar lielisku, bet atšķirīgu valodas izjūtu.

K. Mīlenbaha laikmetam, kaut asu diskusiju pārpilnam, tomēr raksturīga mūsu dienās reti manāma cieņa pret nacionāli nozīmīgu darbu veicējiem. Presei nav palikušas nepamanītas ne K. Mīlenbaha dzīves, ne darbības jubilejas, un raksturīgi, ka vai ikvienā no tām tiek pieminētas arī asās diskusijas, visai atklāti iezīmējot to ideoloģiskās un politiskās saknes. Tā K. Mīlenbaha pedagoģiskās darbības 25 gadu jubilejai veltītajā rakstā minēts:

„Cik pateicības mēs parādā Mīlenbaha kungam par viņa darbību, to varam tik tad īsti nojaust, kad apdomājam, ka viņam jāstrādā diezgan nelabvēlīgos apstākļos. Savai zinātniskai darbībai tas var atlicināt tikai to brīvo laiku, ko citi skolotāji izlieto savai atpūtai. Un kā pie tam vēl dažkārt izturas paši tautas brāļi! Kad M. bija mūsu lasītājiem pazīstamajā rakstā par valodas pareizību rādījis dažas rupjas kļūdas dažu dzejnieku darbos, tad šie uzsāka pilnīgu kara gaitu pret Mīlenbahu, un pie tam vēl ar diezgan

neglītiem ieročiem! Un dažu aprindu uzskatus raksturo tas, ka [...] „katrs, kas interesējas par mūsu tautas mitoloģiju, etnogrāfiju, vēsturi, valodniecību – jau pats par sevi atpakaļ rāpulis un nododams pazudināšanai” (tas ir, laikam gan brauningam).” (Baltijas Vēstnesis 1906)

Īpaši pieminami K. Milenbaha nekrologi un atceres raksti. Nekrologs nav tikai paziņojums par ievērojama cilvēka nāvi – tas ir arī veids, kā parādīt cieņu šim cilvēkam un atgādināt tā dzīves gājumu. Gandrīz visi autori blakus biogrāfisku ziņu atgādināšanai ir minējuši divus faktus: polemikas par valodas jautājumiem un K. Milenbaha labo raksturu. Lai apliecinātu, ka ne vienmēr lielam kokam liela ēna, blakus jau minētajiem citātiem iederīgi vēl daži:

„Pēc dabas K. Milenbahs bija miļš un satīcīgs cilvēks, kas nemilēja nekādas polemikas. Bet tomēr mūsu prese nevar lepoties, ka viņa tikai ar godu būtu minējusi šo nenogurstošo tautas darbinieku, kas visu savu mūžu bija ziedojis zinātnei un tautai. Ne vienreiz vien viņa vārds ir daudzzināts zemos un tuvredzīgos strīdos. Nav šē tik daudz vainīgi tie rakstnieki, kas jaunības karstumā ir pārsteigušies. Par tādām lietām ir jāatbild redakcijām, kuras atradušas šādu rakstu publicēšanu par vajadzīgu.” (Šmits 1916)

„Arī kā cilvēks Milenbahs bija visai pievilcīgs, sirsniņš, vienkāršs, notiesīgs, bez mazākās iedomības un lepnuma. Viņam rūpēja darbs, par visām lietām rūpēja latviešu valodas izkopšana, un katrs, kas te varēja ko piepalīdzēt un pasniegt, viņam bija neizsakāmi miļš un tuvs. Viņš savā darbā un savā tuvākā apkārtņē, dzimtā, atrada arī savu prieku un apmierināšanu. Taču viņam nepagāja garām arī rūgtuma biķeris, kuru tam nācās izbaudīt pat lielā mērā, un tas pa labai daļai gan būs palīdzējis sagrauzt viņa veselību un novest viņu nelaikā kapā.” (Dzimtenes Vēstnesis 1916)

„Ja iedomājamies, cik daudz pareizu un derīgu norādījumu dots šos „Dažos jautājumos par latviešu valodu”, cik pievilcīgā un populārā formā tie sarakstīti un cik saudzīgā veidā pārrunātas latviešu rakstnieku kļūdas, tad būtu jāspriež, ka to autors būs ieguvis nedalītu atzinību un pateicību. Bet – īstas civilizācijas mums vēl maz, un tātad – neglīti, rupji un netaisni uzbrukumi bija autora alga.” (Endzelīns 1916)

„Tā svešautieši zināja cienīt M-u, bet mūsu pašu tautiņā viņš, kas pats nekādā ziņā nebija partiju draugs un atzina ikkatru, kas tik strādāja un kam bija panākumi darbā – viena alga, vai tas piederēja pie galējiem labajiem vai kreisajiem – viņš dabūja piedzīvot neglītus un asus uzbrukumus savai personai. Kad viņš, iznākot Raiņa „Fausta” tulkojumam 1897. g., bija atradis šinī darbā dažas valodas nepareizības un paviršības un atklāti aizrādīja uz šīm nezālēm latviešu valodas druvā, kā viņš to agrāk un arī vēlāk daudzkārtīgi darījis, pret viņu sacēlās vai vesels kara gājiens A. Plates izdotajos un *Dr. philol.* P. Zālītes vadītos izdevumos: „Mājas Viesī” un

„Dienas Lapā”, nopietnos un satīriskos gabalos, prozā un dzejā. Aprindas, kas ar Raini priekšgalā toreiz pulcējas ap šiem izdevumiem, necieta, ka tām uzrādīja kādas kļūdas, – un te nu reiz bij izdevība nevainīgā legālā jautājumā apstrādāt kādu idejisku pretinieku.” (Adamovičs 1927)

Nav noslēpums, ka personību simboliskais statuss sabiedrībā tiek nostiprināts galvenokārt izglītības un kultūras sistēmas uzturētas tradīcijas ietekmē. Mēs cienām un augstu vērtējam to, ko esam labi iepazinuši vai bieži skatījuši plašsaziņas līdzekļu slejās vai ekrānos. Būs starp šiem simboliem arī daži ar nepelnīti ierunātu slavu, tomēr vairumam personību bijusi reāla ietekme uz mūsu tautas priekšstatu un vērtību sistēmas veidošanu, turklāt šī ietekme katrā vēstures posmā var izpausties atšķirīgi. Laikmeta aktuālie uzdevumi un pieaugošais kolektīvo zināšanu apjoms mums liek paskatīties uz ievērojamu cilvēku devumu un viņu lomu vēsturē citām acīm. Tas attiecas uz ikvienu.

Tāpēc kā papildinājums divsējumu K. Mīlenbaha darbu izlasei (2009, 2011) tapis papildsējums „Kārlis Mīlenbahs un viņa laikmets”, kurā atklāts fons pētnieka atziņu izcelšanai. Izlasi veidojot, apjausts, cik daudz zinātniskā izdevumā neietveramas informācijas palicis ārpusē. Ideoloģisku atšķirību, personisku simpātiju vai nepatikas ietekme uz attieksmi pret noteikta cilvēka izteikto domu vienmēr pastāvējusi līdzās vēlmei viedokļus vērtēt objektīvi. Zinātnes vēsturei nozīmīgi ir teksti, bet sabiedrības vēsturei – zemteksti, bieži vien vārdos neizsakāmais laikmeta gars, idejas, kas savulaik virmojušas gaisā. Kārļa Mīlenbaha personības lielums, gadiem ejot, izgaismojas vēl spilgtāk.

1. Adamovičs, L. Kārļa Mīlenbaha dzīve un darbi. *Filologu Biedrības Raksti*. VII sējums. 1927, 86.–93. lpp.
2. Apsīšu Jēkabs. Mūsu valodnieka K. Mīlenbaha piemiņai. *Dzimtenes Vēstnesis*. Nr. 72. 1916, 31. marts, 1. lpp.
3. Druvieta, I. Kārlis Mīlenbahs. Rīga : Zinātne, 1990.
4. Druvieta, I. Kārļa Mīlenbaha un Viktora Eglīša polemika. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. Rakstu krājums, 17 (1). Liepāja : LiepU, 2013.
5. Druvieta, I. Valoda un vārda māksla. I. Druvieta. *Skatījums. Valoda, sabiedrība, politika*. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2010, 47.–58. lpp.
6. Endzelīns, J. Kārļa Mīlenbaha darbi valodniecībā. *Baltija*. Nr. 10. 1916, 22. sept., 1. lpp.
7. Līgciemnieks [Mīlenbahs K.]. Latviešu valoda. *Pagalms*. Nr. 2. 1881. 15.–16. lpp. Arī: K. Mīlenbahs. *Darbu izlase*. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2009, 41. lpp.
8. K. Mīlenbaha kunga jubileja. *Baltijas Vēstnesis*. Nr. 5. 1906, 7. janv., 5. lpp.
9. Mīlenbahs, K. Latviešu valodas „vārdu kārtas” lietā. *Dienas Lapa*. Nr. 146. 1888, 29. jūn., 1.–2. lpp.

10. [Mīlenbahs, K.] Par valodas pareizību. *Baltijas Vēstnesis*, 3, 1898, (15.) jūn.
11. Mīlenbahs, K. Par virsumu. *Vārds*. Nr. 141, 15. 1901, (28.) nov., 1. lpp. Arī: K. Mīlenbahs. *Darbu izlase*. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2011, 24.–25. lpp.
12. Mīlenbahs, K. Daži valodas jautājumi. Atbilde V. Eglīša kungam. *Latvija*. Nr. 6, 9. 1910, (22.) janv., 5. lpp. Arī: K. Mīlenbahs. *Darbu izlase*. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2011, 279.–285. lpp.
13. Mīlenbahs, K. Latviski domāt, latviski runāt, latviski just. *Latvju Grāmata*. Nr. 4. 1925, 245.–247. lpp.
14. Mīlenbahs, K. *Darbu izlase*. 1. sēj. Sast. Ina Druvieta, zin. red. Sarmīte Lagzdiņa. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2009.
15. Mīlenbahs, K. *Darbu izlase*. 2. sēj. Sast. Ina Druvieta, zin. red. Sarmīte Lagzdiņa. Rīga : Latviešu valodas institūts, 2011.
16. Sirmāis, J. Latviešu „vecie un jaunie” valodnieki. *Dienas Lapa*. Nr. 108. 1892, 13. maijs, Nr. 109, 16. maijs, Nr. 10, 18. maijs, Nr. 111, 19. maijs, Nr. 12, 20. maijs.
17. Šmits, P. Mūsu valodnieks K. Mīlenbahs. *Lidums*, Nr. 122, 2. 1916, (15.) jūn., 1. lpp.
18. Valodnieks Kārlis Mīlenbahs †. *Dzimtenes Vēstnesis*. Nr. 64. 1916, 20. marts, 3. lpp.

Jāņa Endzelīna ieteikumi un mūsdienu antipreskriptīvisms: līdzsvaru meklējot jeb valodniecības klasiķis preskriptīvisma un antipreskriptīvisma krustcelēs

Mūsdienu valodas un valodniecības pasaulē *antipreskriptīvisms* ir kļuvis par vienu no visieciņākajiem jēdzieniem un vispopulārākajām tendencēm. Tiesa, „Valodniecības pamatterminu skaidrojošajā vārdnīcā” šis termins nav atrodams; ar to daļēji saistīts varētu būt vienīgi apzīmējums *preskriptīvā valodniecība* ‘valodniecības nozare, kurā izstrādā, iesaka un pamato kodificējamās valodas normas’ (VPSV 2007, 308). Taču ir publicēta preskriptīvismam (un līdz ar to vismaz daļēji arī tā pretstatam antipreskriptīvismam) veltīta Daces Strelēvicas-Ošiņas monogrāfija, kurā atrodama visai izvēsta preskriptīvisma definīcija:

„Tas ir uzskatu kopums, kas: 1) tiecas sasniegt vai saglabāt valodas pareizību (un/vai „tīrību”); apstāties, nokļūt vai atgriezties kādā šķietami ideālā valodas attīstības posmā; 2) nereti izmantojot kādu ideoloģisku pamatojumu, šī mērķa sasniegšanai atbalsta apzinātu iejaukšanos valodas procesos, iesakot vai aizliedzot kādus valodas elementus.” (Strelēvica-Ošiņa 2011, 12)

Pamatojoties uz šo definīciju, varam spriest, ka antipreskriptīvisms ir kaut kas pretējs, proti, tā ir uzskatu sistēma, saskaņā ar kuru apzināta iejaukšanās valodas pārmaiņu procesos un valodas elementu normēšana nav vēlama, valodai jāļauj attīstīties stihiski. Valodnieku uzdevums, saskaņā ar šo viedokli, ir deskripcija, nevis preskripcija, resp., aprakstīšana, nevis priekšrakstīšana.

Antipreskriptīvisms īpaši populārs ir anglofonajās valstīs, tomēr arī, piemēram, viens no Somijas izcilākajiem valodniekiem Ēmils Nestors Setele (*Eemil Nestor Setälä*) jau 19. gs. beigās rakstījis, ka valodniekam tikai jāsaprotot valodas likumi, bet neesot jānosoda valodas kļūdas; turpretim kāds cits somu valodnieks, Augusts Ālkvists (*August Ahlqvist*),

tajā pašā laikā visai asiem vārdiem pamatojis priekšrakstu nepieciešamību, teikdams, ka valoda nav mēslu čupa, kas aug augumā, lai ko tajā mestu (Lång 1996). Antipreskriptīvisma pozitīvais tēls, piemēram, mūsdienu Lielbritānijā skaidrojams, cita starpā, ar to, ka preskriptīvisms, valodas normu ievērošanai pievērsta sakāpināta vēriba šai valstī vēsturiski bijusi saistīta ar sociālo šķiru segregāciju, jo tikai sabiedrības augstāko slāņu runātā valoda uzskatīta par paraugu, par vienīgo pareizo (Strelēvica-Ošiņa 2011, 71). Spilgtu ieskatu caur māksliniecisku prizmu socializētajā konfliktā starp „pareizo” un „nepareizo” angļu valodu rodam Džordža Bernarda Šova slavenajā komēdijā „Pigmaliōns”.

Atteikšanās no preskriptīvisma, no valodas normēšanas un valodas kultūras kopšanas varētu būt vismaz daļēji reāla tajās valodās, kurās valodas attīstība un stihiskās pārmaiņas norisinās saskaņā ar šīs valodas iekšējiem procesiem, bez nozīmīga spiediena no malas, resp., bez spēcīgas citu valodu ietekmes, bez masveidīgas divvalodības. Mūsdienu Eiropā šādu privileģētu situāciju bauda gandrīz vai vienīgi angļu valoda, un ne velti antipreskriptīvisma ideju mūsdienu popularizēšanā vislielāko ieguldījumu, šķiet, devuši angļu valodnieki.

Pat citas lielākās Eiropas valodas – vācu, franču, spāņu valoda – vairs nevar justies tik drošas par savu patību, un, piemēram, vācu valodas kopējiem nākas cīnīties ar t. s. *Denglisch* jeb pārmērīgu angļu valodas ietekmi. Vēl jo vairāk par valodas kopšanu, normēšanu, pareizumu tomēr jā rūpējas relatīvi nelielu valodu kolektīviem (ja vien tie nedzīvo uz izolētas salas tālu okeānā), tostarp arī latviešu valodas runātājiem (par Latvijas situācijas īpatnībām izvērstāk sk. Strelēvica-Ošiņa 2011, 74–76).

Un tomēr, piesardzīgi vērtējot pārspilējumus, arī mēs varam atrast antipreskriptīvismā savu racionālo kodolu, vienu otru nostādni, kas latviešu valodas un valodniecības kontekstā pelna vismaz objektīvu, līdzsvarotu izvērtējumu, vienu otru stimulu valodas kultūras rekomendācijās būt mazāk kategoriskiem.

Patiesībā ir brīnums, ka nelielajam kviešu gaudiņam – latviešu valodai – izdevies saglabāt savpatību starp vācu un krievu valodas milzu dzirnakmeņiem. Visjaunākajos laikos (ar to domājot pēdējos 100–150 gadus) šī brīnuma paildzināšanā savu artavu ieguldījuši arī valodnieki. Nav šaubu, ka latviešu izcilākais valodnieks ir bijis Jānis Endzelīns. 20. gs. pirmajā pusē viņš bija vislielākā autoritāte ne tikai latviešu valodas zinātniskajā izpētē, bet arī valodas prakses jautājumu regulēšanā.

Valodas normētāju, valodas kultūras kopēju ideoloģiskajās nostādnēs var saskatīt divas galvenās tendences – **gramatismu** un **tautiskumu** (Markuss Longs (*Markus Lång*), analizējot somu un igauņu valodas vēsturi, kā trešo tendenci nosauc **pūrismu**, tai pašā laikā atzīstot

ka pūrisms jeb cīņa pret aizgūtiem valodas elementiem raksturīgs gan gramatismam, gan tautiskumam) (Lång 1966). Gramatismas pārstāvju ideāls ir precīza atbilsme valodas vēsturiskās attīstības likumsakarību rezultātam, it sevišķi gramatisko formu lietojumā. Tautiskuma atbalstītāji savukārt par ideālu uzskata valodas lietojumu tajos novados, kur valoda „vispareizākā” (Latvijas gadījumā tas acīmredzot būtu vidus dialekta triju zilbes intonāciju apgabals), kā arī labāko rakstnieku darbos (sal. fragmentu no *literārās valodas* definīcijas: „[...] valodas paveids [...], ko runas un rakstu formā apzināti izkopj un veido valodas meistari [...]” (VPSV 2007, 221)). J. Endzelīnu nevar uzskatīt par vienas vai otras tendences pārstāvi tīrā veidā, tomēr dominējošais viņa preskriptīvajā darbībā, šķiet, bijis gramatisms, kas papildināts ar atsevišķiem tautiskuma elementiem. Viskoncentrētākā veidā minētā darbība atspoguļojas publikācijā „Dažādas valodas kļūdas” (pirmoreiz izdota 1928. gadā, pēc tam vairākkārt papildināta, J. Endzelīna „Darbu izlasē” atrodams 1932. gadā publicētā ceturtā izdevuma teksts).

Šajā darbā norādīts uz vairāk nekā 135 valodas kļūdām, kas sargrupētas septiņās iedaļās: izrunas kļūdas, galotnes un piedēkļi, atsevišķi vārdi, salikteni, sintakses kļūdas, stila kļūdas, vietu vārdi (tolaik vēl netika lietots terminoloģiskais saliktenis *vietvārdi*). Pārlasot šos norādījumus un ieteikumus šobrīd, 85 gadus pēc pirmpublicējuma, zinot latviešu valodas turpmākās attīstības gaitas, mums ir iespēja gan pārdomāt preskriptīvās darbības iespējas un iespēju robežas, gan arī novērtēt, vai antipreskriptīvisma negatīvā nostāja pret valodas kļūdu labošanu šajā gadījumā varētu būt pieņemama vai tomēr nebūtu atzīstama par mūsu valodas situācijā īstenojamo.

J. Endzelīna „Darbu izlases” galvenā sastādītāja un rediģētāja Vallija Dambe parindē jau atrunā, ka ne viss ir izzudis literārajā valodā, ko J. Endzelīns atzinis par nevēlamu, un tāpēc minams arī J. Endzelīna paša rakstītais „Dažādu valodas kļūdu” 3. izdevuma priekšvārdā: „Pārpratumu novēršanai gribu vēl beigās piezīmēt, ka no diviem vienādas nozīmes vārdiem „pareizs” nebūt nav vienmēr tikai tas, ko es pats lietāju.” (Endzelīns 1980, 9)

Tiesa gan, kritizējot tos valodas lietojumus, kas viņa ieskatā atzīstami par kļūdainiem, J. Endzelīns tomēr ir diezgan kategorisks savos formulējumos, piemēram: „Gadās lasīt par kādu gluži neiespējamu *Aglonu* Latgalē. Latgaliešu dialektā šī vieta ir saucama *Aglyuna*, kas rakstu valodā var skanēt tikai – *Eglūna* (ar plato e-) [...]” (Endzelīns 1980, 45) No valodas vēstures un valodas likumsakarību viedokļa nav nekādu šaubu par šī apgalvojuma pamatotību. Un tomēr, kā zinām, „neiespējamā” *Aglona* ir guvusi virsroku. Un te nāk prātā kāda 5. gs. baznīcnieka Augustīna vārdi (D. Strelēvicas-Ošiņas tulkojumā): „Labāk lai mums pārmet gramatiķi, nekā

mūs nesaprot tauta.” (sk. Strelēvica-Ošiņa 2011, 55) Ir gadījumi, kad valodas praksē kāds, A. Ālkvista skarbjaiem vārdiem runājot, valodas „idiotisms” ieviešas tik dziļi, ka valodas kultūras kopējiem nav pa spēkam to izskaust un kļūst bezjēdzīgi pret to cīnīties.

Vēl kāds piemērs no vietvārdu jomas – *Pleskava*; J. Endzelīns raksta, ka šī pilsēta „mums kopš seniem laikiem ir *Pliskava*; e- skaņa te ienākusi no vācu *Pleskau*” (Endzelīns 1980, 45). Šai gadījumā, kā redzam, tomēr stabilā lietojumā ieviesies neieteiktais variants. Ārvalstu vietvārdu rakstība gan arī kopumā ir joma, kurā valodas prakse bieži nonāk pretrunā ar valodas normētāju ieteikumiem, un nav iespējams prognozēt, kā katrā konkrētajā gadījumā šī pretruna atrisināsies.

Par mūsu tuvākās radu tautas pamatapzīmējumu J. Endzelīns uzskatīja etnonīmu (tautas nosaukumu) *leiši*, rakstīdams, ka „mums var būt tikai *leišu* (valodas) *gramatika*”, savukārt augstajā stilā varētu lietot vārdu *lietuvji* (Endzelīns 1980, 45). Vārdu *lietuvieši* J. Endzelīns šai reizē vispār nepiemin, bet kādā citā gadījumā 1920. g. rakstījis: „[...] par *lietaviešiem* [tā! – O. B.] var saukt visus Lietavas pavalstniekus, neraugoties uz tautību [...]” (Turpat, parindē)

Daudz pretēju viedokļu gadu gaitā izskanējis par salikteniem, ko veido lietvārda celms vai lietvārda pilna forma ar īpašības vārdu otrajā komponentā. J. Endzelīna nostāja pret šādu vārddarināšanas modeli bija krasī negatīva. Viņš uzskatīja, ka *sniegbalts*, *debeszils*, *ledusauksts* (Endzelīnam vārdkopā: *ledus auksts*) „[...] ir rupji ģermānismi, kas darināti pēc vācu *schneeweiss*, *himmelblau* [...], *eiskalt* [...]” parauga. „Vācu valodā var vai katru adjektīvu tā savienot salikteni ar iepriekšēju substantīvu, bet latviešu un krievu valodā tas nav parasts.” (Endzelīns 1980, 39) J. Endzelīns iesaka dažādas citas iespējas izteikt latviešu valodā attiecīgo jēdzienu (*zilas kā debess acis*, *ledainas rokas* u. c.), un vairums no šiem ieteikumiem mūsu valodā patiešām tiek izmantoti. Taču arī šie salikteni turpināja (un turpina līdz mūsdienām) latviešu valodā funkcionēt, turklāt sen vairs netiek izjusti kā svešķermenis, kā citas valodas ietekmes rezultāts. „Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatikā” aprakstīti arī daži latviskas cilmes saliktie adjektīvi ar analogisku struktūru (piemēram, *mantkārigs*, *ziņkārigs*, *asinskārs*, *kaunpilns*), bet J. Endzelīna minētie un diezgan daudzi citi tamlīdzīgi darinājumi analizēti apakšnodaļā „Citu valodu ietekmē radušies saliktie adjektīvi” (MLLVG I 1959, 305–308). Fakts, ka šī vārddarināšanas modeļa apskats iekļauts latviešu **literārās** valodas gramatikā, liecina, ka gramatikas autori atzinuši tos par koptā latviešu valodā lietojamiem, un šāds atzinums šķiet tikai loģisks, ņemot vērā valodas realitāti. Gan visi trīs iepriekš minētie no J. Endzelīna izmantotajiem piemēriem, gan diezgan daudzi citi pēc līdzīga modeļa veidoti salikteni

iekļauti arī „Latviešu literārās valodas vārdnīcā” (bez norādēm par jebkādu lietojuma ierobežojumu).

Tikko minētajā vārdnīcā atrodams arī īpašības vārds *ugunsdrošs* ‘tāds, kas attiecīgajos apstākļos nevar aizdegties [...]’ (LLVV 1996, 73). J. Endzelīns uzskatīja, ka „[...] adjektīvs *drošs* latviešu valodā nesavienojas ar iepriekšēju ģenitīvu” (Endzelīns 1980, 34) un tāpēc arī vārds *ugunsdrošs* nebūtu lietojams. Tomēr ir notikušas pārmaiņas ne tikai valodā, bet arī apkārtējā vidē un tehnikā, un nu jau esam nonākuši pie *muļķkudrošiem mehānismiem* (kaut šāds vārdlietojums pagaidām vēl ir tikai sarunvalodas piederums un laikam atzīstams par angļu valodas ietekmes rezultātu).

Nav J. Endzelīnam pareizs šķītis darbības vārda *uzskatīt* lietojums ar nozīmi ‘domāt’; piemēram, teikumā *opozīcija uzskata* viņš iesaka to aizstāt ar *domā*. (Endzelīns 1980, 35)

Līdzās daudziem joprojām aktuāliem J. Endzelīna norādījumiem par latviešu valodas pareizību var atrast arī vēl virkni citu izcilā valodnieka ieteikumu, kas mūsdienās varbūt būtu jāpārvērtē.

Vai gadījumus, kad J. Endzelīna ieteikumi latviešu valodas lietojumam nav līdz mūsdienām kļuvuši par valodas normu, varam uzskatīt par argumentu antipreskriptīvisma labā? Šķiet, ka tikai ļoti nelielā mērā. Šie gadījumi gan patiešām ir viens no pierādījumiem, ka jebkura valoda un tostarp arī latviešu valoda attīstās daudzējādā ziņā stihiski, valodas attīstību un pārmaiņu procesus ir ļoti grūti regulēt un ne vienmēr regulēšanas centieni ir veiksmīgi. Tomēr pilnīga atteikšanās no preskripcijas pavērtu durvis valodas kreolizācijai, tam, ka Latvijā veidotos jaukta lingvistiskā sistēma uz latviešu, krievu un angļu valodas elementu bāzes. Tāpēc preskriptīvisma ideoloģijā balstīta valodnieku darbība Latvijā bija nepieciešama J. Endzelīna mūža laikā un ir nepieciešama joprojām, bet neizbēgamās kļūdas un arī nevajadzīgi pārspilējumi šajā darbībā būtu jānovērtē ar vēsu prātu, nemeklējot glābiņu antipreskriptīvisma radikālākajās izpausmēs.

1. Endzelīns, J. Dažādas valodas kļūdas. [1932] *Darbu izlase*. III₂ sēj. Rīga : Zinātne, 1980, 9.–47. lpp.
2. Lång, M. *Suomen ja viron kirjakelestä. Katsaus historiaan ja kielenohjailuperiaatteisiin* [tiešsaiste], 1996 [skatīts 19.10.2013.]. Pieejams: www.mlang.name/opinnot/kh.html
3. *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 8. sēj. Sējuma atb. red. L. Ceplītis, M. Stengrevica. Rīga : Zinātne, 1996.
4. *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika*. I sēj. Darbs izstrādāts R. Grabja vadībā. Rīga : Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 1959.

5. Strelēvica-Ošiņa, D. *Kāpēc mēs gribam, lai valoda ir pareiza? Ieskats preskriptīvisma vēsturē, teorijā un praksē*. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2011.
6. *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Atb. red. V. Skujiņa. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2007.

Par K. Firekera (17. gs.) tulkoto dziesmu valodisko vērtību. Deminutīvi, reduplikācija, sinonīmija

Latviešu literatūras vēsture, aplūkojot rakstniecības sākumposmu, bez 17. gadsimta dziesminieka Kristofora Firekera (*Christophor Fürecker*, ap 1612–1685) cildinājuma nav iedomājama. Tam, protams, ir savs pamats. Firekera skanīgie un skaidrie teksti ir ne tikai lielisks baroka laikmeta latviešu dzejas paraugs, bet arī interesants pētījumu avots kā valodniekiem, tā folkloristiem un literatūrzinātniekiem. Turklāt par to, ka viņa teksti ir baudāmi joprojām, liecina mūsdienu luterāņu dziesmu grāmatas, kurās Firekers pārstāvēts ar kuplāko dziesmu skaitu no visiem 16.–18. gs. dziesminiekiem, tā 1992. gada izdevumā publicētas divdesmit trīs garīgas dziesmas ar viņa vārdiem (Dziesmu grāmata 1992).

K. Firekers bija dzejas lielmeistars, apveltīts ar lielisku ritma un valodas izjūtu, tomēr, manuprāt, vērtējot viņa tekstus, prātā paturami vēl daži aspekti, pirmkārt, 17. gs. vācu dzejas konteksti, kas rosināja pievērst uzmanību kā dzejas formai, tā izteiksmei, otrkārt, viņa paša pētījumi par latviešu valodu – kā zināms, K. Firekers strādāja pie latviešu valodas vārdnīcas un gramatikas un, treškārt, Firekera interese par latviešu garīgo pasauli, kuru apliecina viņa nelielais, tomēr nozīmīgais tautasdziesmu vākums, kā arī komentāri sava skolotāja Georga Manceļa (*Georg Manzel, Mancelius*) vārdnīcā (Bērziņš 2007, 51–55).

Jaunu plašu pētījumu vai monogrāfijas par K. Firekeru joprojām nav. Kā nozīmīgākais vēl arvien minams Luža Bērziņa rūpīgais raksts, kas ietver arī Firekera dzejas analīzi, „Filologu biedrības rakstu” VIII izdevumā (1928). Jaunākos laikos noskaidroti un precizēti daži viņa biogrāfijas fakti, kā arī atrastas iepriekš nezināmas publikācijas un publicēti manuskriptā palikuši materiāli (Draviņš 1944; Draviņš 1963; Fennell 1997–1998).

Kristofors Firekers ir dzimis Neretas mācītāja Kristiāna Firekera (*Christian Fürecker*) ģimenē. Beidzis Tērbatas (tag. Tartu, Igaunija) ģimnāziju, viņš 1632. gada 15. maijā ir imatrikulēts universitātē, studējis teoloģiju un piedalījies divos disputos Kurzemes mācītāja, bet tobrīd jau

Tērbatas Universitātes profesora G. Manceļa vadībā 1633. gada 17. jūnijā un 12. augustā. Pēc tam K. Firekers no 1636. gada 6. oktobra vismaz līdz 1638. gadam, izmantojot arī baznīcas stipendiju, ir studējis Leidenes Universitātē (*Terling*)¹. Tas ir visai interesants Firekera biogrāfijas fakts – pirmkārt, baznīcas stipendija norāda uz labiem panākumiem studijās Tērbatas laikā, otrkārt, iespējams, uz tuvām attiecībām ar Kurzemes hercogistes augstāko garīdzniecību, pieminēšanas vērts arī tas, ka hercogs Jēkabs (*Jakob von Kettler*) pats 17. gs. 30. gadu pirmajā pusē īslaicīgi Leidenē studējis tautsaimniecību un ģeogrāfiju. Tomēr nav ziņu, ka Firekers jebkad būtu strādājis par mācītāju, tādēļ jādomā – viņš teoloģijas studijas nebūs pabeidzis².

Firekera studiju laiks – 17. gs. 30. gadi ir arī pirmās vācu poētikas autora Martina Opica (*Martin Opitz*)³ audzēkņa un sekotāja, dzejnieka Paula Fleminga (*Paul Fleming*) darbības laiks Baltijā. P. Fleminga vairākus gadus uzturējies Tallinā, kur ne tikai mēģinājis dibināt ģimēni, bet arī atradis ieinteresētus sekotājus un izveidojis dzejnieku pulciņu. 1633. gadā viņš nepilnu mēnesi pavadījis Rīgā, tomēr nekādu sīkāku ziņu par tiešu viņa saskari ar Vidzemes latviešu daļas vai Kurzemes literātiem nav. Taču pastāv iespēja, ka Fleminga idejiskā klātbūtne ir ietekmējusi pāreju uz ritmizētu, atskaņotu dzeju Baltijas vācu un tālāk arī vācu rakstītajā igauņu un latviešu dzejā.

Iespējams, arī K. Firekeram M. Opica teorētiskie raksti un P. Fleminga netiešā klātbūtne devusi vienu otru poētisku impulsu. Dzejot, turklāt sillabotoniski, Firekers sāk Tērbatas Universitātes laikā, par to liecina pāris viņa dzejoļi, viens no tiem, tapis 1631. gadā vācu valodā, sacerēts aleksandriešos (Draviņš 1944, 125).

Domājams, lielāko daļu dzīves K. Firekers strādājis par mājskolotāju Kurzēmē – Pienavas muižā, dzīvojis arī Džūkstes pagastā. Firekers apprec turīga latviešu zemnieka atraitni, kā norādīts 18. gs. vācu historiogrāfijā, *lai labāk apgūtu latviešu valodu* (Recke, Napiersky 1827, I, 622; Tetsch 1770, 173)⁴. Atsaucoties uz Kārļa Draviņa pētījumu, mūža pēdējos gadus viņš ir

¹ Dati iegūti, pateicoties vācu kultūrvēsturnieka Jirgena Beijera (*Jürgen Beyer*) atbalstam.

² Kaut arī Jirgens Hēns (*Jürgen von Hehn*), apkopodams mācītāju darbavietas, piesaucis arī K. Firekeru Dobelē ap 1650. gadu (von Hehn 1937, 279), tam citu pierādījumu pagaidām nav.

³ M. Opics ir vācu kultūrā pirmais, kas pamato vācu valodas piemērotību atskaņotai, ritmizētai, strofiski pilnīgai dzejai, un Opics ir pirmās vācu poētikas „Buch von der deutschen Poeterey” (1624) autors.

⁴ Recke, Napiersky: „[...] hatte sich, in der Absicht, jene Sprache unter den Eingebornen selbst desto vollkommener zu erlernen, mit einer freyen Lettin verheiratet [...]; Tetsch: [...] er heytratete in Doblehnschen eine bemittelte und freye Bauerwitwe, nicht aus Niederträchtigkeit, sondern in den frommen Absicht, unter den Letten selbst ihre Sprache vollkommen, zu erlernen und sodann seine Geschichlichkeit zum Besten der Lettischen Kirche anzuwenden.”

pavadījis Tukuma mācītājmuižā, kur, iespējams, arī ap 1685. gadu miris. Varbūtējā Firekera kapa vieta meklējama Tukuma baznīcā (Draviņš 1963, 382–384).

Gandrīz visas Firekera dziesmas (158 teksti) ir publicētas 1685. gadā Jelgavā izdotajā latviešu dziesmu grāmatā, šobrīd no tām simt četrdesmit trim ir zināmi vācu oriģināli, domājams, ka pārējo oriģinālu vai iedvesmas avotu⁵ atrašana ir tikai laika jautājums. Lielāko daļu dziesmu K. Firekers atdzejojis no reformācijas laikmeta un 17. gs. sākuma vācu dziesmu grāmatām, starp tām arī Mārtiņa Lutera (*Martin Luther*) sacerēto luterāņu baznīcas himnu „Ein fester Burg ist unser Gott” („Dievs Kungs ir mūsu stiprā pils”). To viņa tulkojumā latviešu draudzes visā pasaulē dzied joprojām.

Atdzejojot vecās vācu dziesmas, K. Firekers bieži papildina latviešu tekstus ar tēliem, kādus oriģinālā neatradīsim, vai arī paspilgtina izteiksmi ar metaforu, epitetu un poētiskās hiperbolas palīdzību. Savukārt no saviem laikabiedriem viņš latviskojis tikai pāris desmitus dziesmu. Varam minēt, kas tieši tam bija par imeslu. Iespējams, ka baroka laikmeta vācu pamattekstu krāšņā valoda mazināja Firekera atdzejotāja fantāziju, ko savukārt bija veicinājuši iepriekšējā perioda rāmie un vienkāršie teksti. Iespējams, jaunāku dziesmu latviskošanai Firekeram pietrūka laika, kā jau norādījis viņa kolēģis un Kurzemes baznīcas galva Heinrihs Adolfs (*Heinrich Adolphi*), mūža pēdējos gadus Firekeru vajājušas slimības, kas laupījušas spēju nopietni strādāt.

Šajā rakstā pievērsīšos trim Firekera dzejas aspektiem: pirmkārt, mēģinot ārdīt kādu nostiprinājušos mītu, skaidrošu, kāpēc Firekera dzejā ir tik daudz **deminutivu**; otrkārt, pievēršot uzmanību **skaniskajiem efektiem**, īpaši **reduplikācijai**, viņa atdzejojumos, norādīšu uz saikni starp Firekera latviešu valodas un kultūras studijām un viņa latviski rakstīto dzeju un visbeidzot, treškārt, analizējot kādā viņa dziesmas tulkojumā izmantoto bagātīgo un krāšņo **sinonīmiju**, ielūkošos latviešu aforistiskās dzejas sākotnē.

Pirmās baznīcas dziesmu grāmatas latviešu valodā, kā zināms, saglabājušās no 16. gs. beigām. Tāpat kā protestantiskā baznīca Baltijā, arī latviešu draudzes, latviešu rakstu valoda un pirmie tekstu tulkojumi ir vācu veidoti. Arī pirmās latviešu grāmatas seko vietējās vācu reliģiskās literatūras paraugam. Kaut arī latviešu literatūras vēsture mēdz norādīt, ka pirmie dziesmu tulkojumi ir vāji, burtiski un liecina par to pierakstītāju slikto latviešu valodu, jāatceras, ka tie ir rakstīti pēc dzirdes, turklāt – laikmetā,

⁵ Tā, piemēram, interesants ir jautājums par Firekera šūpuļdziesmu „Bērniņ mīlais, Dieva stādīts”, kurai joprojām nav atrasts vācu oriģināls, turklāt tās četrpēdu trohajs un deminutīvi vedina runāt par latviešu tautasdziesmu iespaidu. Vienlaikus arī jāatzīmē idejiska līdzība ar Johana Matezusa (*Johann Mathesius*, 1504–1565) dziesmu „Nun schlaf, mein liebess Kindelein”.

kurā vēl nav ne latviešu vārdnīcu, ne gramatiku. Šie pirmie baznīcas dziesmu teksti ir brīvi tulkojumi nesaistītā valodā, un tajos ir iespējams atrast pa oriģinālai metaforai un epitetam, kā arī skaniskam efektam. Ar reliģiskām tēmām saistītas aliterācijas dziesmu un sprediķu tekstos lietotas arī turpmāk: *Dieva dēls, krusta koks, velna viltība, skaidra sirds* u. tml. Dažviet atrodamas arī šķietamas atskaņas, kas radušās tuvu stāvošu vienādu vārda formu dēļ:

Sweetās denās Dewe warde walköth / ta buus töw töuwam Dewam kalpoth. (Psalmen 1615, 63b)

Manuprāt, Kārlim Kārkliņam pētījumā par toniskās vārsmošanas sistēmas sākumiem latviešu dzejā nebūs taisnība apgalvojumā, ka latviešu baznīcas dziesmu pirmie 16. un 17. gs. (Manceļa) teksti „seko senās vācu dzejas toniskajai tradīcijai ar pārsvarā četriem akcentiem katrā vārsnā, turklāt akcentētās zilbes nereti ir saistītas ar aliterāciju” (Kārkliņš 1948, 12), jo uz Lutera laika vācu dzeju šis nosacījums par aliterācijas saikni ar akcentēto zilbi vairs nav attiecināms. Diez vai 16. gs. vācu dzejnieki Baltijā atšķirībā no pārējās vācvalodīgās Eiropas daļas būs atkāpušies aizgājušo viduslaiku tradīcijās. Šajos tekstos aliterācijai ir nejausības raksturs. Salīdzinot 16. gs., M. Lutera un viņa laikabiedru oriģinālus un pirmos dziesmu latviskojumus līdz Firekeram, viegli pamanīt, ka tieši ritms ir tas, kas tulkojumus padara tik atšķirīgus no pamatteksta.

Jāatzīmē, ka pirmās zilbes uzsvaru latviešu valodā un attiecīgi tā izmantošanas iespējas dzejā pamana tikai K. Firekers, pirmais šo parādību aprakstot teorētiski (Adolphi 1685a; Draviņš 1965, 105–112) un pirmais to izmantojot arī savos atdzejojumos.

No ritma un atskaņu viedokļa K. Firekera tulkojumi ir ļoti precīzi vācu oriģinālu atdarinājumi. Tā, atbilstoši oriģinālam, arī latviešu dzejā ienāk garīgas dziesmas tradicionālās strofās – aleksandriešos – un pat pāris Sapfo strofās. Arī L. Bērziņa rūpīgā Firekera dzejas formas analīze, iedziļinoties viņa jambu, trohaju u. c. pēdu lietojuma īpatnībās, nav nekas cits kā atbilstošo vācu oriģinālstrofu latvisko transformāciju analīze (Bērziņš 1928, 37–43). Tieši šai ziņā K. Firekera pirmajiem tulkojumiem ir milzu nozīme – latviešiem dziesmu dziedāšana, izmantojot norādītās vācu melodijas, vairs nesagādā nekādas grūtības. Tas pamatoti norādīts arī 1685. gada Kurzemes dziesmu grāmatas ievadā: „[...] krāšņa, ritmizēta dziesmu grāmata, kādas iepriekš latviešu valodā nekad nav bijis.” (Adolphi 1685b)⁶

Šādā aspektā – salīdzinot oriģinālu ar Firekera atdzejojumu –, manuprāt, būtu risināms arī jautājums par **deminutivu lietojumu** viņa

⁶ „[...] ein herrliches Gesang-Buch Reim-weise verfertigt, deßgleichen noch nie in Lettischer Sprache gesehen worden.”

tekstos. Protams, deminutīvs ir raksturīgs latviešu tautasdziesmu un vispār – latviešu valodas elements. Interesanti atzīmēt, ka Baltijas vācu valodas pētnieks Gvido Ekarts 20. gadsimta sākumā tieši pārsātinājumu ar deminutīviem min kā raksturīgu latviešu valodas ietekmi vietējā vācu (!) valodā un sniedz piemēru no sadzīves:

„Viņas sakārto spogulīti, uzliek tīru apkaklīti, izrotājas ar puķīti vai lentīti, piesprauž brošiņu un parūpējas par kādu lieku karamelīti vai monpansjēiņu, lai būtu pa ceļam ko mazliet uzkost. Jaunā cepure ar glītu ielocīti noslēdz mazo stāvu, kas sniedzas pēc sava lietussardziņa un dodas pastaigā tieši tik ilgi – pardon – kamēr saulīte vēl spīd.” (Eckardt 1904, 26)⁷

Arī K. Firekers labi pazinis latviešu valodai raksturīgo deminutīvu jeb glāstu vārdu un tā izmantošanā dažkārt nonācis pārsteidzoši tuvu latviešu garīgajai pasaulei. Par to liecina, piemēram, viņa lietotais *Dieviņš* latviešu baznīcas dziesmās, uz kuru jau norādījis arī L. Bērziņš: „[...] vācu garīgā dzejā, kas satura ziņā Fürekeram nodērēja par paraugu, neviens autors ir nedomā šo vārdu lietot pamazināmā formā „Gottchen”, tikpat maz, ka tas iedomājams latīņu himnās, kas arī Fürekeram nebij svešas” (Bērziņš 1928, 44–45), vai – pavisam negaidīti – *viņas saulītes* lietojums aizkapa dzīves nozīmē:

*1. Dievs Kungs / dod tavu Garu / Ka es / ciek manīdams / Pareizi dziedāt varu / No Debes-Lietīnāms / **lekš viņas Saulītes** / Kur man būs dzīvot Priekā / Kur man ne rūps nenieka / Kur Dievs man atspīdēs.* (Lettische Geistliche 1685, 202)

Tomēr K. Firekera teksti mēdz būt arī deminutīvu pārsātināti. Tam cēlonis nereti meklējams ne tik daudz liekā sentimentālismā vai pārprastā latviskuma imitācijā, cik dziesmas vācu oriģināla formālajos nosacījumos – deminutīvs var būt iesaistīts atskaņas veidošanā, ritmiskā zīmējuma pilnveidē vai gluži vienkārši – tieši pārņemts no vācu oriģināla, piemēram, fragments no M. Lutera dziesmas „Vom Himmel hoch da kom ich her” („No debesīm būs man atnest”):

*Ach, mein hertzlibes **Jesulein**, / Mach dir ein rein sanfft **bettelein**,
Zu ruhn in meines herten **schrein**, / Daß ich nimmer vergesse **dein**.* (Neu Vermehrtes 1664, 11)

Labi redzams, ka deminutīvi izmantoti jau pamattekstā, turklāt visu

⁷ „Sie stellen ihr Spiegelchen vor sich auf, legen ein frisches Kragchen um, schmücken sich mit Blumchen oder Bandchen, stecken sich ein Broschchen vor und versorgen sich noch extra mit einigen Karamelchen und Monpensierchen, um unterwegs ein wenig knabbern. Der neue Hut mit dem hübschen „Fluchtchen” krönt das kleine Gebäude, es ergreift sein Schirmchen und schickt sich zur Promenade an so lange – pardon – bis das „Sonnchen” noch scheint.”

četrindi vieno vienziļbīga atskaņa. Salīdzinājumam šis pats pants Firekera atdzejojumā:

*Ak, saldais, mīļlais **Jēzuliņ**, / Nāc, taisies mīkstu **spilveniņ**,
In dusi manā **sirdsniņā**, / Ka tu man paliec **prātiņā**.
(Lettische Geistliche 1685, 12)*

Pirmajās divās rindās deminutīvs saglabāts, atbalsojot oriģinālu, nākamajās divās – deminutīvs piedalās atskaņas veidošanā, jo nevienam no vārdiem pamatformā pilnīga atskaņojuma nebūtu: *Jēzu – spilvenu – sirdi – prātu*. Turklāt patskaņa *i* un līdzskaņa *ŋ* lietojums visu četru rindu gala zilbēs ļauj tuvoties oriģināla skaniski vienvēidīgajam noslēgumam.

Kādā citā Firekera dziesmā abu deminutīvu lietojumam ir skaidra funkcija – deminutīvs pagarina vārdu par vienu zilbi un pilnīgo ritmisko zīmējumu:

*Tev, tēvs in svētais **gariņ** [gars-> ga-riņ] līdz
Top tas pats **godīņš** [gods-> go-diņš] nosacīts.
(Lettische Geistliche 1685, 55)*

Tādējādi atdzejotājam izdodas saglabāt visā dziesmā izmantoto četrpēdu jambu pantmēru. Tāad deminutīva lietojums K. Firekera tekstos ne vienmēr nozīmē vēlmi būt latviskam, katrs piemērs vērtējams atsevišķi, vispirms to salīdzinot ar oriģinālu.

Būtisks K. Firekera dzejas komponents ir skanīgums, kuru rada biežs aliterācijas un asonanses lietojums, tomēr, kā jau iepriekš minēts, arī skaņu rotaļu avots mēdz būt vācu oriģināls. Bez aliterācijas un asonanses Firekers lieto arī reduplikāciju, t. i., vienādu sakņu vārdu vai vārda daļu atkārtojumu, un tās lietojums, kas raksturīgs latviešu valodai, latviešu frazeoloģismiem un jo īpaši tautasdziesmām, K. Firekera pantos liecina par ļoti labām latviešu valodas īpatnību zināšanām. Reduplikāciju savos sprediķos izmanto G. Mancelis, bet baznīcas dziesmās Firekers ir pirmais.

Tuvināšanās latviešu garīgajai pasaulei saskan ar 17. gs. tulkošanas tradīciju Eiropā, kas atzīst brīvus, savam laikam un telpai pietuvinātus tulkojumus: „[...] un tāad, ja Vergīlijam ir jārunā angļiski, tad tas nozīmē, ka viņam jābūt ne tikai angļiskam, bet arī šā laika cilvēkam, raksta angļu dzejnieks Džons Denhams 1656. gadā.” (Venuti 2003, 50)⁸ Kā precīzi norāda tulkošanas vēstures pētnieks Lorenss Venuti (*Lawrence Venuti*), jaunais gars, kas pievienojas ar šo tulkošanas metodi, nozīmē pielāgošanos vietējai tradīcijai, kurā svešais teksts tiek pārrādīts atbilstoši vietējās kultūras īpatnībām (Venuti 2003, 49).

⁸ „[...] and therefore if Virgil must needs speak English, it were fit he should speak not only as a man of Nation, but as a man of this age.”

Firekera skaņu spēles kļūst par muzikalitātes, bet nereti arī par satura papildu komponentu, un tas saskan arī ar sava laika vācu poētiskā rakstīto, piemēram, jau minētais literatūrteorētiķis M. Opics, uzsverot, ka skaņu rotaļas nedrīkst aizēnot teksta galveno nolūku, tomēr aicina tās likt lietā, piemēram, dabas tēlojumos, jo „tā kā L un R ir „plūstoši” burti, es varu tos labi izmantot aprakstot strautus un ūdeni” (Opitz 2002, 40–41)⁹.

Starp citu, tieši šāda ūdens plūdumu atgādinoša aliterācija arī ir atrodamā Firekera tulkotajā Mārtaņa Lutera dziesmā „Wär Gott nicht mit uns diese Zeit” („Nebūtu Dieviņš pie mums klāt”):

*Tie kā **str**aujš ūdens **š**ņāc in **kr**āc [..] / Mēs **kāš**u **str**aumē aizejam
Un **vis**ai tik ne **aps**likstam. (Lettische Geistliche 1685, 168)*

Salīdzinājumam – oriģinālā izmantots līdzskanis *f*:

*Wir wärn / als die ein **flu**ht **ers**äufft / Und über die groß wasser **lä**ufft /
Und mit gewalt verschwemmen. (Neu Vermehrtes 1664, 320)*

Kā jau minēts, K. Firekers ir pirmais, kas baznīcas dziesmās lieto arī reduplikāciju. Viņa atdzejojumos ietverti tādi vārdu savienojumi kā *malu malām, plūcin plūkāts, sūcin sūkāts, ciezdamš ciešu, grūstin grūž*. Šai ziņā raksturīgs piemērs no Lutera laikabiedra Erharta Hegenvalda (*Erhart Hegenwald*) dziesmas „Erbarm dich mein o Herre Gott” („Pār manim, Kungs, apžēlojies”) fragmenta, kurā līdzskaņu *gr* kopa izmantota arī ārpus reduplikācijas:

*Redz, mana sirds tik **gr**ūti pūš, / Tie **gr**ēki to kā **gr**ūstin **gr**ūž.
(Lettische Geistliche 1685, 86)*

Hegenvalda vācu oriģināls:

*So nimm nun den **zerkn**irschte **ge**ist / **Betr**übts und **trau**rigs **hert**z
darneben. (Neu Vermehrtes 1664, 122)*

K. Firekera latviskojums īpaši interesants kļūst tajos gadījumos, ja vācu oriģinālā vispār skaņu spēļu nav vai to skaits ir niecīgs. Tā, piemēram, Georga Mīlija (*Georg Mylius*) dziesmā „Herr, ich denk an jene Zeit” („Kungs, tas laiks man prātā stāv”) labskanīgumu rada tikai atskaņas vārsmu galos, bet atdzejotumā Firekers izmanto arī reduplikāciju un iekšējās atskaņas. Salīdzinājumam trešais pants oriģinālā un tulkojumā:

<i>Mein gebrochnes augenlicht</i>	<i>Manas acis tūkst in igst,</i>
<i>Un die fast erstarrte sinnen,</i>	<i>Visi mani prāti zūdās;</i>
<i>Mein verfallen angesicht</i>	<i>Ir tas vaidziņš nicin nikst,</i>
<i>Eilen dann von hinnen.</i>	<i>Visas miesas trūdās;</i>

⁹ „So / weil das L und R fließende buchstaben sein kan ich mir sie in beschreibung der bäche und wäßer wol nütze machen.”

*Alles wird mir **abgerafft** -
Geist und **krafft**
Wil mir gar **zerrinnen**.
(Neu Vermehrtes 1664, 343)*

*Krūtis smagi **pūš** in **elš**,
Mēle melš
In tie vārdi **kļūdās**.
(Lettische Geistliche 1685, 187)*

Reduplikāciju ziņā vēl iespaidīgāks ir dziesmas, kas dziedama kara laikā, „In unser Krieges=Noht” („lekš tāda grūta kar”) atdzejojums. No septiņiem pantiem eifoniskus efektus Kristofors Firekers ir radījis vidējos četros, turklāt reduplikācija izmantota gan rindu sākumā, gan to beigās. Šīs vārsmas ar reduplikāciju, izņemtas no kopējā konteksta, arī pašas par sevi spēj veidot loģisku dzejoli:

*Tie **pulku pulkiem** skrien, / Tu tos var valdīt vien;
Tie plēš pa **galu galam**, / Grib tapt pa visām malām:
Tu, Kungs mūs vari taupīt / Tos **laupītājus laupīt**.
Tu, Dievs, tos vari baidīt, / Tos **spaidītājus spaidīt**.
Tos **mocītājus mocīt**, / Tos **plosītājus plosīt**.
(Lettische Geistliche 1685, 174)*

Lieki piebilst – tā kā vācu valodā šādas reduplikācijas nav, tā nav atrodama arī oriģinālā. Pēc K. Firekera reduplikācija latviešu atdzejojumos kļūst par iecienītu un ierastu parādību. Jau 17. un 18. gs. mijā, tūlīt pēc viņa nāves, Firekera sekotāji to iedzīvina arī savos tekstos, piemēram, Kristiāns Dītrihs Brīskorns (*Christian Dietrich Brieskorn*) to izmanto Mārtiņa Lutera dziesmas „Es wolt uns Gott genädig sein” („Nu gribi Dievs mums žēlīgs būt”) latviskojumā:

*Dievs, **tevi vien teic teikdami**
Pagāni **malu malās**;
Tie zemes ļaudis kliegdami
ar lielu troksni **gal` galās**,
ka tu viens pasaul` s soģis es`.
(Jelgauas Jauna 1727, 313)*

Salīdzinājumam oriģinālā:

*2. Und alle Welt die freue sich / Und sing mit grossem schalle / Daß du
auf erden richter bist / Und läst die sünd nicht walten / Dein wort die
hut und weide ist / Die alles Volk erhalten / In rechter bahn zu walle.
(Neu Vermehrtes 1664, 318)*

Reduplikācija daudz izmantota arī folklorā. Latviešu tautasdziesmās to pirmais saklausījis K. Firekers, starp viņa ar roku ierakstītajiem papildinājumiem G. Manceļa vārdnīcā „Lettus” (1638) atrodam arī tautasdziesmas rindas ar reduplikāciju:

*Ģan es **malu maļamā** / Vēl **pieberu beramā**.*

Tā atzīmēta arī pāris vietās citviet tekstā Firekera piezīmēs, piemēram, G. Manceļa vārdnīcas 75. lappusē – *nelaime nelaimes galā*.¹⁰ Šobrīd gan vairs nav iespējams konstatēt, vai reduplikācija un aliterācija Firekera latviskotajos tekstos ir saistāma ar latviešu folkloras vai viņa pētītās sarunvalodas ietekmi, iespējams – ar abām.

Skaniski efekti vispār ir latviešu tautasdziesmu raksturīga iezīme, arī aliterācija vārda sākumā, tā vidū un pat beigās. Latviešu folkloristikā par šo jautājumu ir tikai pāris pētījumi (Bērziņš 1959; Kursīte 1984). Jaunākais no tiem – literatūrzinātnieces Janīnas Kursītes publicēts 1984. gadā. Latviešu tautasdziesmas, kaut daudz senākas cilmes, ir sistemātiski vāktas un pierakstītas tikai 19. gadsimtā. Domājams, baznīcas dziesmu un vēlāk – vācu tulkoto ziņģu ietekmē tās piedzīvojušas formālu pārveidi un tuvinājušās sillabotoniskajai vārsmošanas sistēmai. Šīs pārmaiņas ietekmējušas arī tautasdziesmu skanisko pusi. Relatīvi nesen pierakstītajos tekstos aliterācija nav metriskās kompozīcijas līdzeklis. Kā raksta J. Kursīte, latviešu tautasdziesmu, kurās līdzīgi somugru vai seno ģermāņu dzejai viscaur ir ieturēta viena līdzskaņa vārda sākuma aliterācija, ir pavisam maz. Aliterācijai trūkst arī regularitātes, turklāt bieži ar to saistīta asonanse un zilbju atkārtojumi, arī jau minētā reduplikācija. J. Kursīte latviešu tautasdziesmās aliterācijai piedēvē arī anagrammatisku funkciju. Atšķirībā no klasiskās anagrammas – mīklas, kuras atbilde meklējama dzejoļa virsrakstā, bet pats vārds tekstā jāmeklē zilbēs vai noteiktā burtu izkārtojumā, latviešu tautasdziesmās galvenais vārds parasti ir nosaukts, un tas atrodas pirmajā rindā, tā skaņas izkaisītas visā četrīndē:

Kam, Dieviņi, mani devi, / Kam nedevi labu mūžu?

Citu dienu pavadiju / Dziedādama, raudādama. LD 9200

Sildās Dievs, sildās Laime, / Mana mūža licējiņa. LD 18173

Arī šādu tekstu nav daudz, un, kaut arī ne vienmēr, tomēr bieži tie ir saistīti ar mitoloģiskas dievības – Dieva – un latviešu galvenās sievietes kārtas dievības – Laimas – vārdu. Kā uzskata J. Kursīte, tas, iespējams, norāda uz dziesmu maģisko funkciju un skaņu atkārtojumu tajā kā maģiskās funkcijas pastiprinājumu. Savukārt 17. gs. baznīcas dziesmās jaušama nosacīta sasaukšanās ar tikko minēto. K. Firekera latviskotie teksti liecina, ka līdzskaņu atkārtojumam piešķirama arī semantiska nokrāsa. Tā, piemēram, līdzskaņa *m* aliterācija izmantota dziesmās, kuras runā par **mums, mēs** – tas ir – cilvēku un viņa laicīgajām, grēcīgajām zemes gaitām. Savukārt līdzskanis *s*, saistīts ar vārdiem *saule, spīd, spožs*, bet arī *savas sāpes, savas slāpes*, līdzīgi kā līdzskanis *k* (*Kristus, koks, krusts*) – vairāk pārstāv

¹⁰ Šis G. Manceļa vārdnīcas eksemplārs atrodas LU Akadēmiskās bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu nodaļā: Inv. nr. 16807.

garīgo sfēru. Salīdzinājumam piemērs no M. Lutera dziesmas „Christ lag in Todes Banden” („Kungs Kristus nokauts tapa”) Firekera atdzejojumā:

Jēzus pats tā saule spīd / Uz mūsām tumšām sirdīm krīt. [..]

Kungs Kristus nokauts tapa / Par mums pie Krusta staba.

(Lettische Geistliche 1685, 52)

Oriģinālā:

*Er ist selber die sone / Der durch seiner gnaden glantz / Erleuchtet
unser hertzen gantz; Christ lag in todes banden/ Für unser sund
gegeben. (Neu Vermehrtes 1664, 66–67)*

K. Firekera latviskā dzeja ir interesanta arī no žanra vēstures viedokļa. M. Lutera lielu uzmanību pievērsis arī ģimenes un mājas saimniecības jautājumiem, allaž norādot, ka ģimene un mājas saime ir sabiedrības pamats. Ar reformāciju saistīta tā saucamās mājas tēvu (*Hausväter*) literatūras jeb saimniekošanas padomnieku attīstība 16. gs. otrajā pusē un 17. gs.¹¹. Lutera un viņa laikabiedru tekstos ienāk ģimeniskuma tēma, piemēram, dziesmā „Aus meines Herzens Grunde”, kuru 1631. gadā ar nosaukumu „No manas sirds dibena” latviskojis G. Mancelis, ieskatam dziesmas ceturrtā strofa:

*4. Manu Miesu, manu dvēsel, manu dzīvību / Manu sievu, mantu,
godu und bērņus / Tavās rokās es pavēlu, Tā līdz manu saim` / Tavs
devums und tavs dāvans / Tēvu, māt` und radus / Manus brāļus und
pazīstamus / Und viss kas man ir. (Lettische Geistliche 1631, 401)*

Arī šo, līdzīgi kā daudzas Manceļa tulkotās dziesmas 17. gs. otrajā pusē – tagad jau ritmizētas un atskaņotas, precīzas oriģināla formas atveidē –, atdzejojis K. Firekers (Lettische Geistliche 1685, 211).

Rāmai, līdzsvarotai savstarpējo attiecību kopšanai paredzēta vēl viena nezināma vācu autora divdesmit četru strofu dziesma „Allein auf Gott setz dein Vertraun”, kas vācu dziesmu grāmatās parādās vismaz kopš 1597. gada un plašāk pazīstama arī ar vienojošu nosaukumu „Göldene ABC” (Nelle 1909, 88). Latviešu valodā ar nosaukumu „Latviešu zelta ABC” to pirmais atdzejo K. Firekers. Līdzīgi vācu oriģinālam Firekers saglabā akrostiha formu – katrs no 24 pantiem sākas ar citu burtu alfabētiskā secībā – un gredzenveida kompozīciju, brīvā izklāstā atkārtojot dziesmas pirmās strofas pamatideju arī noslēgumā. Mūsdienu lasītājam jātur prātā, ka alfabēts attiecas uz t. s. *vecu druku* jeb gotisko rakstību, kurā, piemēram, šņāceņi ir atveidoti ar t. s. čupu burtiem, bet latviešu valodas skaņu pieraksts ir analogs vācu valodai.

¹¹ Baltijā pirmais šā žanra darbs ir Mālpils, vēlāk Suntažu mācītāja Salomona Guberta lauksaimniecības padomnieks „Stratagema Oeconomicum oder Ackerstudent” (*Ekonomikas stratēģija jeb lauksaimniecības students*, Rīga, 1646).

Šī dziesma uzskatāma ne tikai par vienu no pirmajiem akrostihiem latviešu valodā, bet arī latviešu aforistiskās dzejas aizsākumu – katrs tās pants ietver savu padomu un uztverams kā atsevišķs teksts:

Ar Dievu sāk, ko gribi sākt, Kad tev kas kait, pie viņa nākt: Uz Dieva vari ticēties, Gan maz uz citu palaisties.

Bez goda dzīvot liels ir kauns; Laid glabā to ir vecs, ir jauns: Ja tev tavs godiņš vienreiz zūd, Nespēsi to vairs atdabūt.

Dažs plukšķ in tērzē visai daudz, In cita jaukus vārdus jauc; Tam klātos labis klusu ciest, Uz otra stāstiem ausis griezt.

Es gribu, ka tu zemojies Priekš tā, kas lielāks, atkāpies; Ir mazam pāri nedari; Tad tu ar mieru paliksi.

Gan ģīmis dažam raugās labs; Bet sirds tam ir viens nejauks kaps: Tāpēc ne visiem ticēt būs; Kas lēti ticēs, pievilts kļūs.

Ir to netrūkst, kas lišķēt māk, Kas tevi tikai pievilt nāk: Tiem medus mēlē parādās; Bet Žultis sirdī paslēpjās.

Jauns būdams, raugi pelnīties, No slinkošanas sargājies; Vecs kļuvīs strādāt tev būs grūt; Tad nebūs tev nu rūgt in pūt.

Kad ķildu šis jeb tas grib celt, Tad domā, tas jau nebūs velt: Es labis gribu atkāpties; Laid kasās, kam tā āda niez.

Labs jaunam būs nu ceļu griezt, Ne rāties preti, klusu ciest; Kā Kristus mums to pamācījis, Tā darīdams pats parādījis.

Miers jauks iekš Dieva baznīcas; Miers labs iekš Kunga valstības: Miers visur salds in patīkams: Dievs dod mums Mieru žēlodams.

Neņurd, bet esi pacietīgs, In tavam Dievam paklausīgs, Kad viņš tev paņem savu priekš, In brīžam žulti baudīt liek.

Otrs, trešais drānām lepojās, Augsts savā prātā uzpūšās; Kur tam jo drīz bij zemojies, Kas no tās zemes radījies.

Pret skaidras Dieva mācības Tā manta tik daudz nemaksās; Kas laicīgs, tas ir pazudīgs; Bet Dieva vārdiņš pastāvīgs.

Rets raukdams cita ežiņas, Pie savām lietām laimējas; Netaisnam nebūs augļoties Dievs atraus, ko tas dabūsies.

Zelts, sudrabs nevar atpestīt, Kad Dievs grib dūsmās nosodīt; Še maksā vien tās asinis, Ko Kristus pār mums izgāzis.

Žēl šim, kad otram izdodās, Ar to nekā pats dabūjās; Kas tikai grib priekš sevīm žaut¹², Tas neāšņems [neaižņems], kur gribēs šaut.

Tev labprāt dot būs nabagam No tavām Dieva dāvanām; Tev krāsies manta debesīs, Kas mūžam tev nepazudīs.

Uz tevīm skatajs, klausī man, Neāšņem [neaižņem] citus: tev būs gan Priekš paša durvīm jā mēž nost: Ir citiem zobi, kas māk kost.

¹² K. Firekers savā vārdnīcā skaidro: žaut *alles vor sich behalten* 'visu paturēt pie sevis'; žauts 'badīgs' (Fennell 1998 II, 355).

Vēl sargājies būt nesātīgs *Jeb arī kārs in negadīgs, Iekš ēšanas in dzeršanas: Dievs dzīvot liek iekš gadības.*

Cits čukur¹³ aizsniegt lielījās, *Kam gan pie zemes jālokās: Kas liels in tādēļ lepnīgs kļūst, To Dievs spēj drīz no krēsla grūst.*

Šās divi desmits mācības, *Pēc rakstiņiem šīs valodas Tu gribi labā ziņā likt, Ka tev var ļauna nenotikt.*

Daudz viltus tagad pasaulē, *Labs cilvēks tālu jāmeklē, Ikvien gan sakās esot draugs, Kas tik daudz der kā pilams trauks.*

Tad raugi sevis izglabāt, *Visvairāk galu apdomāt, Ka vari svēts in priecīgs šķirt; Jo mums būs visiem vienreiz mirt.*

Ar Dievu sācis, beidz ar to, *No sirds to teic, tam pakalpo: Tu to nebūs darijs velt; Dievs grib tev` augstā godā celt.*

(Lettische Geistliche 1685, 134–136)

Kā satura, tā formas ziņā aforistiskā dzeja ir renesansei un baroka laikmetam raksturīgs žanrs. Trāpīgas kvartas, sekstas un divrindes mēdz papildināt ne tikai mācību, bet pat saimniecisko literatūru, jau minētos lauksaimnieciskos padomniekus ieskaitot. Kristīgās mācības apguvi atvieglo katehisma un Bībeles epizožu pārlikumi dzejā. Laikmetā, kurā liela daļa sabiedrības ir lasīt nepratēja, aforistiskā dzeja palīdz nostiprināt ar dzirdi iegūtās zināšanas. Šis teksts ir liecība arī tam, cik 17. un 18. gs. literatūrā laicīgās un reliģiskās literatūras robežas ir izplūdušas.

Vācu oriģināls viscaur ieturēts vienskaitļa otrās personas uzrunas formā, tas sakāmo padara personīgu, radot iespaidu par autora tiešu vēršanos pie uztvērēja. K. Firekera atdzejojumā tik tieša klātbūtnes sajūta nerodas, viņš brīvi pāriet no tiešas uzrunas uz vispārīgiem apgalvojumiem. Firekera sakāmais ir kā vieda mācītāja skatiens, kas slid pāri saviem baznīcēniem, toties viņa izteiksme salīdzinājumā ar vācu oriģinālu ir kļuvusi daudz tēlaināka – par to liecina ne tikai K. Firekera dzejas sakarā jau daudzkārt citētie latviešu frazeoloģismi un sakāmvārdi *Laid kasās kam tā āda niez; Ikvien gan sakās esot draugs, Kas tik daudz der kā pilams trauks*, bet arī ļoti prasmīga leksikas izvēle kopumā. Tikai viens piemērs – ar runas akta un klusēšanas dažādām niansēm saistīti darbības vārda *runāt* sinonīmi un antonīmi: *plukšķ, tērzē, jaukus vārdus jauc, klusu ciest, ausis griezt, lišķēt, medus mēlē parādās, ķildu celt, kasās, rāties pretī, klusu ciest, neņurd, lielījās, no sirds teic*. Tie pārsteidz ar daudzveidību, izteiksmīgām niansēm, oriģinalitāti un skan negaidīti latviski. Tieši šajā dziesmā vislabāk jaušams, cik labi K. Firekers pārzinājis latviešu valodu un prasmīgi pratis rīkoties ar tautas sulīgo izteiksmes veidu.

¹³ G. F. Stenders savā vārdnīcā skaidro: čukurs *Rücken des Daches`* jumta mugura, jumta gals' (Stender 1789, 330).

Kopumā viscaur, arī latviskojumā, pievēršot uzmanību tiem pašiem cilvēciskajiem trūkumiem, kuri bijuši oriģināla autora rūpju lokā (Neu Vermehrtes 1689, 431–434), Firekers tomēr vienas strofas saturu latviski netulko, proti, par mācīšanos un padoma prasīšanu gudrākajam¹⁴, tā vietā viņš mudina uz pacietību grūtībās. Acīmredzot 17. gs. otrajā pusē Kurzemes hercogistē pēc Firekera vērojuma šī tēma zemniekiem bijusi pārāk tāla. Interesanti atzīmēt, ka aptuveni simts gadus vēlāk turpat Kurzēmē vienu no šīs dziesmas vēlākajiem variantiem ar nosaukumu „Ceļa rādītājs uz taisnu dzīvošanu” latvisko un izvērš 56 (!) pantos Gothards Frīdrihs Stenders (*Gotthard Friedrich Stender*) (Stenders 2001, 163–172)¹⁵. Laiki ir mainījušies – apgaismības gadsimtam raksturīgā garā Stenders rada vienu no, iespējams, savām visplašāk pazīstamajām kvartām:

*Cik spēdams, mācies grāmatas! / Tas prātu uzcilā, / Tas ved pie
augstas gudrības / Un godu sataisa.* (Stenders 2001, 170)

Savukārt 19. gs. Baltijas vācu tautas apgaismotāju idejām seko ne viens vien latviešu prozaīķis un dzejnieks, piemēram, viņu vidū arī latviešu stāstnieks Juris Neikens, kura nelielajā literārajā mantojumā tieši aforistiskā dzeja ieņem savu nozīmīgu vietu:

*Vai tavs mūžs kam lieti der, / To vis neteic ilgie gadi, / Vien tas brītiņš
dārgi sver, / Ko ar labiem darbiem vadi.* (Neikens 1924, 230)

Noslēgumā jāatzīst, ka K. Firekera labskanīgie, ritmiskie latviešu garīgo dziesmu teksti ir lielisks pētniecības priekšmets joprojām – tie sniedz priekšstatu par 17. gs. vācu literāro tradīciju un vienlaikus arī par Kurzemes latviešu vidē strādājušo izglītoto vāciešu rūpību un uzmanību pret mūsu valodu un garīgo pasauli, ar latviešu valodas un kultūras elementu prasmīgu lietojumu kristīgos tekstus darot tuvākus un saprotamākus to uztvērējiem – latviešiem. Būdami pirmie spilgtie, ritmizētie un atskaņotie paraugi, Firekera latviskojumi rada sekotāju pulku. Ne velti 17. un 18. gs. miju dēvē par pirmo zelta laikmetu latviešu literatūrā (Spekke 2003, 198). Brīdī, kad zemnieku vidū zināšanas galvenokārt izplatās orāli audiālā ceļā, tieši skanīga dziesma kā ticības stiprinātāja nospēlē būtisku lomu. 1727. gadā, vairāk nekā četras desmitgades pēc K. Firekera nāves Kurzemes latviešu dziesmu grāmatas ievadā Kurzemes superintendents Aleksandrs Grēvens (*Alexander Gräven*) atzīst:

„Kad es 1699. gadā strādāju Codes, drīz pēc tam Lambārtu draudzē, vēlāk kopš 1713. gada Salgalē, tad Sēlburgā un Sunākstē, visās vietās es

¹⁴ „Nicht scham dich / rath ich allermeist / zu lernen das du gar nicht weist / wer etwas kan / den hält man werth / der gar nicht kan / niemand begehrt.“ „Neu vermehrtes vollständiges Rigisches Gesangbuch.

¹⁵ Pirmpublicējums „Augstas gudrības grāmatā” (1774), pārpublicēta arī G. F. Stendera „Tās kristīgas mācības grāmatā” (1776) un „Jaunā ABC” (1782).

iepazīnu nabaga ļaužu trūcīgās kristīgās zināšanas. Tikai daži prata lūgties, bet lielākā daļa neprata dziedāt, tikai dziesmas murmināt vai gaudot. Turpretī ar sirdsprieku un patikšanu tagad dzirdams, kā dažās baznīcās ar mācītāju kungu pūlēm visas vecās dziesmas ir likvidētas un viscaur ritmizētās atskaņotās ir ievestas. Ļaudis pieņēmušies dziedāšanā tā, ka vairs nav nekādas atšķirības starp latviešu un vācu draudzi šai ziņā.” (Graeven 1727)¹⁶

1. Adolphi, H. *Erster Versuch Einer Kurtz-Verfasseten Anleitung Zur Lettischen Sprache*. Mitau : G. Radetzky, 1685.
2. Adolphi, H. Dem Durchläuchtigsten Fürsten und Herrn Friedrich Casimir In Lieflland zu Curland und Semgallen Herzogen Meinem gnädigsten Fürsten und Herrn. Durchläuchtigster Fürst / Gnädigster Herr [Priekšvārds]. *Lettische Geistliche Lieder und Collecten*. Mitau : Radetzky, 1685.
3. Bērziņš, L. *Greznas dziesmas*. Rīga : Zinātne, 2007.
4. Bērziņš, L. *Kristofors Fūrekers*. Rīga : Novilkums no Filologu biedrības rakstu VII izdevuma, 1928, 37.–43. lpp.
5. Bērziņš, L. *Ievads latviešu tautas dzejā. Metrika un stilistika*. Čikāga : Baltu filologu kopa, 1959.
6. Draviņš, K. Kristofora Firekera jaunības dzejoļi. *Izglītības Mēnešraksts*. Nr. 6. 1944, 125. lpp.
7. Draviņš, K. Kur meklējama Kristofora Firekera kapa vieta? *Ceļa Zīmes*. Nr. 42. 1963, 382.–384. lpp.,
8. Draviņš, K. Christophor Fūrekers, Adolphis und anderer Anteil an der lettischen Grammatik vom Jahre 1685. *Altlettische Schriften und Verfasser*. Vol. 1. Lund : Slaviska institutionen vid Lunds Universitet, 1965, S. 105–112.
9. *Dziesmu grāmata latviešiem tēvzemē un svešumā*. Pieksāmāki : Latviešu ELB Amerikā apgāds un Latvijas ELB izdevniecība, 1992.
10. Eckardt, G. *Wie man in Riga spricht*. Rīga : Jonck und Poliewsky, 1904.
11. Fennell, T. G. *Fūrecker's dictionary: first and second manuscript*. Vol. I–II. Rīga : Latvijas Akadēmiskā bibliotēka, 1997–1998.
12. Graeven, A. Vor-Rede. Gott-ergebener und Hochgeehrter Leser [priekšvārds]. *Jelgauas Jauna in pilnīga Latviešu Dziesmu-Grāmata*. Jelgava : G. Radetzky, 1727.
13. Hehn, J. von. Die deutschen Landpastoren in der Entwicklung des lettischen Schrifttums. *Baltische Monatshefte*, Nr. 5. 1937, S. 267–279.

¹⁶„Als ich Anno 1699 zu der Zohdischen / und nicht lange darauf auch der Lambertshoffischen Christl. gemeine /ferner Anno 1713. von Sallgallen / nach Seelburg und Sonnaxten vociret worden / habe ich an allen Orten / wie bekannt / eine schlechte Erbauung derer armen Leute gefunden. Wenig konten behten / fast alle aber (die Zohdischen will ich in etwas ausnehmen) nichts singen / sondern nur die Lieder nachmurmeln oder heulen. und hergegen mit Herzens Lust und Freude gehöret wird / wie in einigen Kirchen / allwo durch unverdrossenen Fleiß derer Herren Pastoren gleich anfangs alle alte Lieder abgeschaffet / und durchgehends die Reim-Lieder eingeführet worden / die Leute dergestalt im Singen zugenommen / daß fast kein Unterscheid unter einer Teutschen und Lettischen Gemeine in diesem Stücke zu finden.“

14. Kārklīņš, K. *Tīri toniskais pantmērs latviešu dzejā*. Fišbaha : Fišbahas latviešu komitejas literatūras apgāds, 1948.
15. Korsīte, J. Aliterācija latviešu dainās. *Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas vēstis*. Nr. 9. 1984, 33.–46. lpp.
16. *Lettische Geistliche Lieder und Collecten*. Mitau : G. Radetzky, 1685.
17. *Lettische geistliche Lieder vnd Psalmen*. Rīga : G. Schröder, 1631.
18. Mancelius, G. Lettus, *Das ist Wortbuch*. Rīga : G. Schröder, 1638.
19. *Juŗa Neikena Raksti*. Rīga un Cēsis : O. Jēpe, 1924.
20. Nelle, W. *Geschichte des deutschen evangelischen Kirchenliedes*. Hamburg : G. Schloeßmann, 1909.
21. *Neu Vermehrtes Rigisches Gesang und Gebätbuch*. Rīga : H. Bessemesser, 1664.
22. *Neu vermehrtes vollständiges Rigisches Gesangbuch*. Königsberg, 1689.
23. Opitz, M. *Buch von der Deutschen Poeterey (1624)*. Studienausgabe. Stuttgart : Philipp Reclam jun., 2002.
24. *Psalmen und geistliche Lieder oder Gesenge welche in der Kirchen Gottes zu Riga vnd anderen örtern Liefflandes mehr in Lieffländischer Pawrsprache gesungen werden*. Rīga : N. Mollin, 1615.
25. Recke, J. F. von, Napiersky, K. E. *Allgemeines Schriftsteller- und Gelehrten- Lexicon der Provinzen Livland, Esthland und Kurland*. Bd. 1, Mitau : J. F. Steffenhagen, 1827.
26. Spekke, A. *Latvijas vēsture*. Rīga : Jumava, 2003.
27. Stender, G. F. *Lettisches Lexikon*. Mitau : J. F. Steffenhagen, 1789.
28. Stenders, G. F. *Dzeja*. Rīga : Zvaigzne ABC, 2001.
29. Tering, A. *Lexikon estländischer, livländischer und kurländischer Studenten an europäischen Universitäten 1561-1800*. Köln : Böhlau, [sagatavošanā]. Nr. 1896.
30. Tetsch, C. L. *Curländischer Kirchen-Geschichte Dritter Theil*. Königsberg und Leipzig : J. D. Zeisens Wittwe und J. H. Hartungs Erben, 1770.
31. Venuti, L. *The Translator`s Invisibility. A history of translation*. London : Routledge, 2003.

VALODA UN VIDE

Karls Pajusalu (Karl Pajusalu)

Dienvidigauņu valodas paveidi Latvijā

Latvijas teritorijā kādreiz runātas vairākas Baltijas jūras somu valodas. Pazīstamākā un izplatītākā no šīm valodām ir bijusi lībiešu valoda, kuras izloksnes runātas gan Vidzemē, gan Kurzemē. Uz austrumiem no lībiešu valodas areāla, Vidzemes ziemeļaustrumu daļā un Latgalē, runātas no lībiešu valodas un arī mūsdienu igauņu valodas ievērojami atšķirīgas dienvidigauņu izloksnes. Dienvidigauņu izloksnes veido vienu no diviem galvenajiem igauņu valodas dialektiem līdztekus ziemeļigauņu izloksnēm, uz kurām balstīta igauņu literārā valoda. Vēsturiski dienvidigauņu un ziemeļigauņu izloksnes ir bijušas dažādas radniecīgas Baltijas jūras somu valodas. Savukārt no senos laikos runātās dienvidigauņu valodas izveidojās visai atšķirīgi valodas paveidi, kurus mūsdienās dēvē par mulgi, Tartu, veru un setu izloksnēm. Visu šo izlokšņu areāli dienvidos savulaik iesniegušies Latvijas teritorijā, leivu un Ludzas igauņu valodu salas pat pilnībā atradušās Latvijā. Raksts sniedz pārskatu par šiem savdabīgajiem igauņu valodas paveidiem Latvijā, to kādreizējo izplatību un vēlāko likteni.

Dienvidigauņu izloksnes – senākās Baltijas jūras somu valodas turpinājums

Visas Baltijas jūras somu valodas ir samērā tuvas viena otrai. Sākotnējās atšķirības starp Baltijas jūras somu valodām acīmredzot radās tikai pirmajā gadu tūkstoši, kad Baltijas jūras somu ziemeļu dialekts jeb somu, karēļu un vepsu pirmvaloda nošķīrās no dienvidu dialektiem jeb igauņu, lībiešu un votu valodas pamatā esošās valodas (Pajusalu 2012). Taču jau pirms tam vistālāk uz ziemeļaustrumiem esošajā Baltijas jūras somu izloksnē bija radušās iezīmes, kas lika pamatu valodai, kura radniecīga dienvidigauņu valodai. Šīs savdabīgās valodas iezīmes, no vienas puses, ir skaidrojamas ar īpašajiem valodu kontaktiem, sevišķi ar baltu un slāvu valodām, un, no otras puses, ar perifēro novietojumu, kas izraisījis noteiktu arhaisku iezīmju saglabāšanos. To dēļ dienvidigauņu izloksnes uzskatītas arī par starpposmu starp Baltijas jūras somu valodām un tālāk austrumos esošajām somugru valodām.

Uz dienvidigauņu izlokšņu primaritāti Baltijas jūras somu valodu veidošanās procesā norādījuši vairāki pazīstami Baltijas jūras somu valodu vēstures pētnieki, piemēram, Peka Sammallahti (Pekka Sammallahti 1977) un Tits Reins Viitso (Tiit-Rein Viitso 1985, 2000) (Pajusalu 1996, 24–26). Pēdējos gados senās dienvidigauņu valodas atšķirības salīdzinājumā ar citām Baltijas jūras somu valodām ir aprakstījis somu valodas vēsturnieks Petri Kallio (2007, 2013). P. Kallio Baltijas jūras somu vēlo pirmvalodu ir iedalījis piekrastes un iekšzemes dialektos. No piekrastes dialekta izveidojās visas Baltijas jūras somu valodas, izņemot dienvidigauņu; iekšzemes dialektu mūsdienās pārstāv vienīgi dienvidigauņu izloksnes (Kallio 2007, 243). Teritoriāli tas acīmredzot nozīmējis senās dienvidigauņu valodas atrašanos daudz plašākā areālā uz dienvidiem no mūsdienu teritorijas. P. Kallio izsaka pieņēmumu, ka Novgorodas apkaimē agrīnajos viduslaikos runātā senā čudu valoda vistuvākā ir tieši dienvidigauņu valodai (turpat). No Novgorodas un Pleskavas novadiem dienvidigauņu valodas paveidi iesniedzās rietumos – mūsdienu Igaunijas un Latvijas teritorijā (sal. Iva, Pajusalu 2004). P. Kallio uzskata, ka lībiešu valoda no citām Baltijas jūras somu valodām nošķirusies nākamajā sazaršanās posmā, ziemeļigauņu valoda no somu un citām tālāk ziemeļos esošajām Baltijas jūras somu valodām – vēl vēlāk. Pēc daudzām valodas iezīmēm lībiešu valoda varētu atrasties starp ziemeļigauņu un dienvidigauņu valodu, no vienas puses, līdzinoties ziemeļigauņu, no otras, dienvidigauņu izloksnēm. Pēc fonētiskās un gramatiskās struktūras lībiešu valoda kopumā tomēr ir tuvāka ziemeļigauņu valodai.

Dienvidigauņu izloksnēs ir daudz īpašu fonētisku un gramatisku pazīmju (Viitso 2000). Viena no pazīmēm morfoloģijā ir, piemēram, divu verba konjugāciju, t. s. aktīvās un mediālās konjugācijas, esamība (Pajusalu 1990; 1996, 49–56), kas daudzviet ir salīdzināma ar latviešu valodas neatgriezeniskā un atgriezeniskā darbības vārda atšķirīgo konjugēšanu. Daudz savdabību ir arī dienvidigauņu leksikā (Koponen 1998), piemēram, citu Baltijas jūras somu valodu verba *pese/ma'mazgāt* vietā dienvidigauņu valodā ir *mōsk/ma* (somugru **moske-*, sal. ar ungāru *mosni*). Dienvidigauņu savdabību izraisījuši arī dažādi valodu kontakti, kas redzami senos baltu aizguvumos, kuros parasti Baltijas jūras somu valodās ir divskanis *ei*, dienvidigauņu un lībiešu valodā sastopams *ai*, piemēram, igauņu *hein* 'siens', *teivas* 'miets', somu *heinä*, *seiväs*, dienvidigauņu *hain*, *saivas*, lībiešu *āina*, *tāibaz* u. c. (Viitso 2007, 144–147)

Vienlaikus salīdzinājumā ar ziemeļigauņu un lībiešu valodu dienvidigauņu valodas struktūra vietām ir pat somugriskāka, piemēram, dienvidigauņu izloksnēs ir saglabājusies bagātīga atvasināšana ar

piedēkļiem. Līdztekus seniem piedēkļiem, kas labi saglabājušies, tiek lietota virkne jaunu piedēkļu. Dienvidigauņu valodas t. s. somugriskās iezīmes pārsteidzošā kārtā reizēm saglabājušās un pat pastiprinājušās, pateicoties kontaktiem ar kaimiņos esošajām baltu valodām. Ar šiem kontaktiem varētu skaidrot senu afrikātu saglabāšanos un jaunu rašanos atsevišķās gramatiskās formās (piemēram, galotnes *-dze* pagātnes formās: *pańdze* 'lika' (igauņiski *pani*) pret senāko *pand*´, Pajusalu 2005, 149). Labs piemērs ir arī līdzskaņu palatalizēšanās. Palatalizācija dienvidigauņu valodā ir fonemātiska un tai ir svarīga gramatiska nozīme, daudzos verbu tipos nošķirot tagadnes un pagātnes formas, sal. *pand* 'liek' un *pańd* [*pand*] ~ *pańdze* 'atstāja'.

Neraugoties uz seniskajām iezīmēm, dienvidigauņu valoda ir viena no vismazāk pētītajām Baltijas jūras somu valodām. Viens no iemesliem, iespējams, ir tas, ka dienvidigauņu valoda uztverta kā perifērs igauņu valodas dialekts, kam no igauņu rakstu valodas vēstures pētniecības viedokļa bijusi otršķirīga nozīme (Pajusalu 2007). Līdz šim plašāku ieskatu dienvidigauņu valodas struktūrā un leksikā snieguši tieši citu Baltijas jūras somu valodu pētnieki (piemēram, Mägiste 1977; Viitso 1990a, 1990b; Koponen 1998), taču arī viņu pētniecības lauks lielākoties bijis Igaunijā runātās dienvidigauņu izloksnes. Latvijā runātos dienvidigauņu valodas paveidus līdz šim visplašāk pētījis Lembits Vaba, galvenokārt, lai noskaidrotu tajos sastopamo latviešu valodas ietekmi (Vaba 1997a, 2011). Tikai pēdējā desmitgadē dienvidigauņu valodas paveidu savdabības izpēte ir kļuvusi intensīvāka, kam par iemeslu ir jaunā dienvidigauņu, īpaši veru valodas un kultūras kustība (Pajusalu u. c. 1999; Iva 2007a, 19–35), kas cēlusi dzimtās valodas prestižu reģiona jauniešu vidū. Pateicoties dienvidigauņu valodas atdzimšanas kustībai, mūsdienās ir aizstāvētas pirmās doktora disertācijas, kuru autoriem šī valoda ir dzimtā (Iva 2007a; Saar 2008).

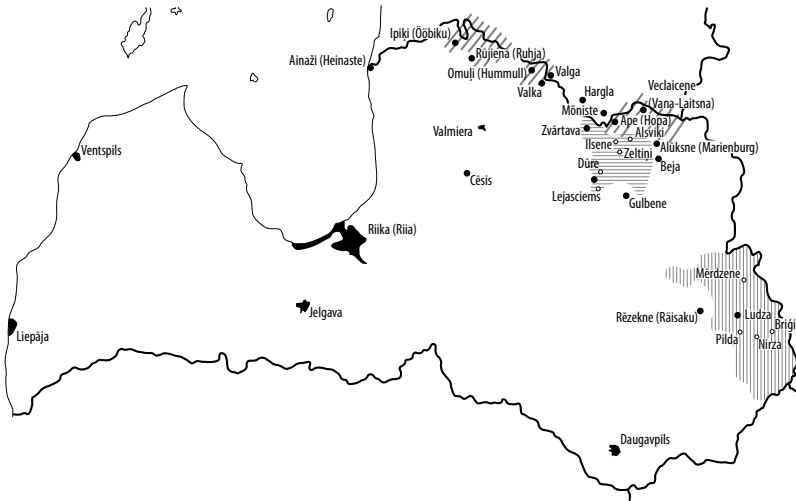
Dienvidigauņu jeb Tartu rakstu valoda kā viena no senākajām Baltijas jūras somu rakstu valodām

Dienvidigauņu valodai kā rakstu valodai mūsdienās nav oficiāla statusa nevienā valstī. Vienlaikus tā ir viena no senākajām somugru rakstu valodām, kurai ir arī visai gara akadēmiskās mācīšanas vēsture (Pajusalu 2006). Dienvidigauņu rakstu valoda izveidojās 17. gs. kā t. s. Tartu rakstu valoda, taču tās saknes saistāmas jau ar 16. gs. Tartu, kur norisinājās kontrreformācija un darbojās jezuītu kolēģija. Dienvidigauņu rakstu valoda nebalstījās uz luterāņu reformāciju un vācu tradīciju, kam galvenā loma bijusi ziemeļigauņu jeb Tallinas valodas, tādējādi arī mūsdienu igauņu valodas, izveidē. Tartu rakstu valoda sekoja labākajām

katoliskās Centrāleiropas tradīcijām (Pomozi 2007). Ir svarīgi to atcerēties, ja mēs aplūkojam dienvidigauņu valodas likteni Baltijas centrālās daļas kultūrvēsturiskajā kontekstā. Katoļticība līdz mūsu dienām ir svarīga reliģija Latvijas austrumdaļā, proti, Latgalē, arī liela daļa kādreizējo Latvijas igauņu ir bijuši katoļi. Ap Ludzas pilsētu dzīvojušo dienvidigauņu (ig. arī *Lutsi maarahvas*) mantojums turpina dienvidigauņu kultūras senākās saknes. Tieši Tartu valodu par savu dzimto vēl pirms dažiem gadiem dēvēja dienvidigauņu valodas teicējs ziemeļaustrumu Latvijā – Veclaicenes apkaimē. Vēsturiskā Tartu rakstu valoda ir bijusi viena no svarīgajām dienvidigauņu valodas identitātes formām, kas kultūras tradīciju ziņā apvienoja tās lietotājus ar dienvidu kaimiņu latgaliešu kultūru. Tartu rakstu valoda zaudējusi savu lietojumu 20. gs. sākumā (Laanekask 2004), taču senas baznīcas grāmatas un cita literatūra Tartu valodā arī mūsdienās atrodama daudzās dienvidigauņu mājās, tostarp arī Latvijā.

Dienvidigauņu valoda kā Latvijas igauņu valoda

Sākot Latvijas dienvidigauņu valodas analīzi, vēlreiz jāuzsver, ka Latvijā vēsturiski runātas un joprojām ir sastopamas dažādas Baltijas jūras somu valodas. Līdztekus lībiešiem mūsdienā Latvijā robežās iesniegušies gan dienvidigauņu, gan ziemeļigauņu apdzīvotie apvidi. Proti, ziemeļigauņu valodas rietumu dialekta dienvidu grupai piederošajā, kādreizējai Salacas apkaimes lībiešu valodai tuvajā izloksnē runājuši igauņi, kas dzīvoja Ziemeļrietumu Vidzemē ap Ainažiem. Tomēr tas ir vienīgais ziemeļigauņu izloksnēm piederīgais igauņu valodas paveids, kura teritorija iesniegusies Latvijā. Vēsturiski pamatos tā tomēr bijusi senajā lībiešu zemē Metsepolē lietotā lībiešu valodas izloksne. Iekšzemē uz austrumiem gar Igaunijas un Latvijas robežu Latvijā bijušas tikai dienvidigauņu izloksņu „pussalas”, lai gan ikvienā no tām runāta atšķirīga dienvidigauņu izloksne. Līdztekus tām pastāvējušas leivu un Ludzas igauņu valodas saliņas (Mela 2001), sk. 1. karti. Vēl viena Baltijas jūras somu tauta bija 15. gs. vidū Bauskas pils apkaimē noņemtie voti, kurus vietējie dēvēja par krievīņiem (plašāk sk. Winkler 1997). Krievīņu valodas ziņā asimilējās jau 19. gs. Tādējādi līdztekus lībiešu valodai otra autohtona Baltijas jūras somu valoda Latvijā tomēr ir bijusi tikai dienvidigauņu valoda. Patlaban dienvidigauņu valodas runātāju Latvijā ir ievērojami vairāk nekā lībiešu valodas runātāju.

1. karte. Diemvidigauņu valodas teritorijas Latvijā: Igaunijas un Latvijas robežjosla (slīps svītrojums). Leivu valodas sala (horizontāls svītrojums) un Ludzas valodas sala (vertikāls svītrojums) (Mela 2001, 1. karte ar papildinājumiem; sal. Pajusalu 2008, 1. karte).

Par Latvijas igauņiem plašu monogrāfisku pārskatu sniegusi Marjo Mela (2001; igauņiski 2007). Vēlāk viņa aprakstījusi Latvijas igauņus arī atsevišķi diemvidigauņu kontekstā (Mela 2004). M. Mela ir centusies sniegt iespējami daudzpusīgu priekšstatu par Latvijas igauņiem, to vēsturi un mūsdienu sociālo stāvokli. Viņas pētnieciskā darba mērķauditorija bija Latvijas iedzīvotāji, kas sevi uzskatīja par igauņiem. Līdztekus jau pieminētajai Ainažu apkaimei un Latvijas pilsētās dzīvojošajiem igauņiem visas tradicionālās igauņu kopienas Latvijā ir runājušas diemvidigauņu valodā; šie iedzīvotāji 20.–21. gs. bijuši divvalodīgi (diemvidigauņu-latviešu), uzskatījuši sevi par Latvijai piederīgiem un atbilstoši arī izvēlējušies pilsonību. Kad 2008. gadā kopā ar Tartu Universitātes studentiem apmeklējām Ludzas un Alūksnes apkaimes diemvidigauņus, izrādījās, ka to lielākā daļa sevi uzskata par latviešiem. Viņi visi labi runāja latviski, jo jau viņu senči bija dzīvojuši Latvijā un viņiem bija latviešu nacionālā identitāte. Piederība diemvidigauņiem viņiem nozīmē vietējo identitāti, kas parasti netiek pretstatīta viņu latviešu identitātei. Tas ir tipisks vairāku slāņu identitātes gadījums, kas raksturo arī daudzus diemvidigauņus Igaunijā, kuri, piemēram, nemēdz pretstatīt savu reģionālo veru vai mulgi identitāti igauņu identitātei (Eichenbaum, Koreinik 2008; Pajusalu u. c. 2000; Koreinik 2011).

Latvijas diemvidigauņu valoda līdz šim apskatīta, visbiežāk balstoties

uz runātāju identitāti vai pētot valodu kontaktus. M. Mela (2001, 2007) Latvijas igauņu valodas lietojumu galvenokārt raksturo no socioloģiskā skatupunkta un visai virspusēji. Latvijā runātās dienvidigauņu valodas struktūru un situāciju viņa neaprunā. Latviešu un igauņu valodas attiecības visplašāk apskatījis Lembits Vaba (1977, 1997a). Viņa grāmatā „Pētījumi par latviešu un igauņu valodu kontaktiem” (1997a) detalizēti analizēti latviešu aizguvumi leivu un Ludzas igauņu valodu salu izloksnēs. Viņš ir plašāk aplūkojis arī latviešu valodas ietekmi vistālāk uz dienvidiem esošajās igauņu valodas izloksnēs (2011). Šī raksta autors ir aplūkojis valodas variēšanos dienvidigauņu valodas rietumu grupā un valodas kontaktu iespējamo lomu šajā procesā (Pajusalu 1996, 2008).

L. Vaba atsevišķi pētījis arī igauņu un latviešu valodas robežu jautājumu (1997b). Kā reģionus ar jauktu apdzīvotību Latvijas pierobežā viņš min (sākot no rietumiem) Ainažus (*Heinaste*), Ipiķus (*Õöbiku*), Ķirbeni (*Kirbeli*), Araksti, Ērgemi (*Härgmäe*), Pedeli (*Pedeli*), Lugažus (*Luke*), Api (*Hopa*), Veclaiceni (*Vana-Laitsna*) u. c. (turpat, 115). Šo robežreģionu dienvidigauņu iedzīvotāju valodas lietojumu viņš plašāk neapskata. Minētajos reģionos igauņu apdzīvotība atšķirībā no valodas salām daudzviet ir visai vēlīna, radusies, piemēram, saimniecību izpirkšanas gaitā, taču līdztekus pastāv arī senas dienvidigauņu apdzīvotas saliņas. Arī 19. gs. otrajā pusē Ziemeļlatvijā saimniecības nopirkušo dienvidigauņu zemnieku pēcteču valoda neapšaubāmi ir izpētes vērtā. Tartu Universitātes dialektoloģijas ekspedīcija 2008. gada vasarā austrumu pierobežā Kernetu, Veclaicenes un Alūksnes apkaimē atrada daudzus labus valodas teicējus tieši kādreizējo saimniecību pircēju mazbērnu un viņu pēcteču vidū. Tomēr lielākoties viņu dzimtas saknes meklējamas tuvākajos Dienvidigauņijas pagastos. Pārsteigumu radīja teicēju valodā sastopamās savdabīgās formas, kas agrāk bija zināmas tikai dienvidigauņu leivu un Ludzas igauņu valodas salās. Turpmāk rakstā tuvāk apskatīti dažādi dienvidigauņu valodas paveidi Latvijā un to kopīgās valodnieciskās iezīmes.

Leivu valodas sala

Pētnieki visai vienprātīgi ir uzskatījuši leivu valodas salu par dienvidigauņu senās apdzīvotās teritorijas turpinājumu Ziemeļlatvijā (Iva 2007b; Vaba 2011), sk. 1. karti. Leivu etnonīms ir savienojams ar lībiešu etnonīmu (*leivu < *liivu*), taču viņu valoda ir dienvidigauņu valoda, kas pēc struktūras vistuvākā ir veru dialekta rietumu grupas Harglas austrumdaļas izloksnei (Pajusalu 2009). Tomēr Salacas apkaimes lībiešu valodas un igauņu valodas izlokšņu leksikas sakarību dialektometriskais pētījums parādīja, ka leivu izloksnei ir ievērojami vairāk kopīgā ar Salacas lībiešu valodu nekā

citām igauņu valodas izloksnēm (Pajusalu u. c. 2009); šāds rezultāts liecina par ciešajiem vēsturiskajiem kontaktiem starp leiviem un lībiešiem. Leivu izloksnē lībiešu valodai līdzinājušies pat daži ļoti bieži lietojami vārdi, piemēram, aizlieguma vārds *ala'ne'* (citur dienvidigauņu izloksnēs *är'~ar'*), *aim* 'saime' (citur *hōim*), *amats'* 'līdz' (sal. lībiešu *ama'viss'*). Līdzīgi ir bijuši arī daži biežākie piedēkļi, piemēram, -ži: *illuži* 'lēni', *irmuži* 'bailīgi'. Leivu valoda unikālā veidā apvieno dažas lībiešu un dienvidigauņu savdabīgās valodas iezīmes, piemēram, laužto intonāciju un glotālu slēdzeni vārda beigās, kas leivu izloksnē var būt sastopami pat vienā vārdā, piemēram, *ra'a'* 'naudas', *pa'ata'* 'runā!' (fonētisko aprakstu sk. Teras 2010). Visplašāk pēdējos gados leivu un lībiešu valodas kopīgās iezīmes apskatījis Tits Reins Vītso (2009). Leivi Igaunijā agrāk dēvēti par Gaujas zemniekiem (*Koiva maarahvas*), jo vistālāk uz rietumiem esošie valodas salas ciemi atradās Gaujas upes apkaimē Gulbenes un Alūksnes rajonā. Tātad viņi ir dzīvojuši pie tās pašas upes, pie kuras savulaik mita arī Gaujas lībieši, un, ņemot vērā ūdensceļu kādreizējo nozīmi, visticamāk, ka viņi arī kontaktējušies ar lībiešiem. Detalizētu pārskatu par leivu vēsturisko izvietojumu un valodu, it īpaši latviešu valodas ietekmi leivu valodā, sniedzis L. Vaba (1997a, 39–60).

Lai gan leivi apdzīvoja visai plašu teritoriju (Vaba 1997a, 21. karte), viņu pierakstītā valoda ir kopumā viendabīga (sal. Niilus 1937). Tomēr agrāk konstatētas zināmas atšķirības Gulbenes un Alūksnes apkaimes leivu izloksnēs (Ariste 1931; Vaba 1997a, 52). Piemēram, Zeltiņu (Ilzenes) apkaimē bija sastopama regulārāka pārmaiņa *ii > ei* (*sein* 'šurp', sal. ig. *siin*, *leiwa* 'smiltis', sal. ig. *liiva*) nekā Lejasciema apkaimes leivu ciemos, kur garais *ii* bija saglabājies (*siin*, *liiwa*). Tā ir veru rietumdaļai raksturīga izloksne ar spēcīgu latviešu valodas ietekmi, kurai piemīt zināma līdzība arī ar 2008. gadā Alūksnes apkaimē ierakstītajiem izlokšņu paraugiem. Ievērojams ir fakts, ka leivu valodā pamanāmi Tartu dialektam un arī kādreizējai Tartu rakstu valodai raksturīgie jauninājumi, piemēram, *-de* illatīvs: *kambridō* 'istabā, kambarī', sal. ig. *kambrisse*, un veida apstākļa vārdi ar *-de-* sufiksu: *kangōdō* 'ļoti, stipri', sal. ig. *kangesti*.

Mūsdienās leivu izloksne tomēr ir gandrīz pilnībā asimilējusies. Leivu pēcteči runā latviski, taču joprojām tur cieņā savu senču valodas un kultūras mantojumu, kā arī ir nodibinājuši vietējo leivu biedrību, kas nodarbojas ar šī mantojuma saglabāšanu.

Ludzas igauņu valodas sala

Dienvidigauņu dialekta Ludzas igauņu valodas sala, kas atrodas Latvijas austrumdaļā, Latgalē, Ludzas pilsētas apkaimē (Pajusalu 2009), ir bijusi vēl lielāka, un pēc valodas un acīmredzot arī apdzīvotības vēstures

vēl daudzpusīgāka nekā leivu teritorija (sk. 1. karti). Patiesībā tie ir bijuši dienvidigauņu dialektā runājoši ciemi starp latgaliešu, baltkrievu, ebreju u. c. ciemiem daudzvalodīgajā Latgalē. Dienvidigauņu dialekta Ludzas izloknes runātāji galvenokārt dzīvojuši četros kādreizējos pagastos: Mērdzenes (Miha(i)lova), Pildas (*Pōlda*), Nirzas (*Nerza*) un Briģu (*Janovole*) pagastā. Par Ludzas igauņu izcelsmi pētnieku vidū nav vienprātības. L. Vaba atbalsta Paula Aristes viedokli, ka Ludzas valodas sala ir sena, taču lielākā daļa dienvidigauņu tajā ieradusies vēlāk (Ariste 1962, 550; Vaba 1997a, 33). Tiek uzskatīts, ka Ludzas igauņi ir to dienvidigauņu zemnieku pēcteči, kas ieradās no Igaunijas 17. gs., pēc tam, kad Zviedrija iekaroja Dienvidigauņiju un sāka reformāciju, no kuras bēga vietējie katoļticīgie zemnieki (Kallas 1894), vai 18. gs. sākumā Ziemeļu kara dēļ (piemēram, Ojansuu 1912 un Prants 1928). Daudzi Ludzas igauņu pēcteči līdz šai dienai ir aktīvi katoļi, un viņiem patīk vēstīt tradicionālo uzskatu par to, ka tieši katoļticības saglabāšana ir bijusi viņu pārceļšanās pamatā. To, ka viņi vienmēr būtu tur dzīvojuši, viņi neapstiprina un kā pamattautu sevi neizjūt (atšķirībā, piemēram, no Veclaicenes veru dialekta runātājiem savās dzimtajās vietās). Salīdzinot ar leivu valodas salas izlokni, Ludzas igauņu valodas salu raksturo ievērojami lielāka izlokšņu daudzveidība. Ievērojamās atšķirības dažādu novadu Ludzas izloksnē drīzāk apstiprina uzskatu, ka dienvidigauņu ierašanās reģionā notikusi dažādos laika posmos.

Līdzīgi leivu izloknei arī visās Ludzas igauņu izloksnēs tomēr sastopamas gramatiskās formas, kuras igauņu valodas vēstures pētnieki tradicionāli uzskatījuši par salīdzinoši jaunām, piemēram, komitatīvs ar piedēkli *-ga*, arī instrumentāļa, resp., komitatīva nozīmē: *leebāga* 'ar maizi' Pildā, sal. ig. *leivaga*, *nōglaga* 'ar naglu' Briģos, sal. ig. *nōelaga*. Tā kā atbildes ar *-ga* komitatīvu ir zināmas gan Salacas, gan Kurzemes lībiešu valodā, viedoklis par tā vēli no izcelsmi vismaz dienvidigauņu un lībiešu valodas gadījumā būtu uzskatāms par apšaubāmu. Ludzas areāla rietumu ciemos, īpaši Pildas pagastā, ir vairākas līdzības ar leivu un arī Alūksnes apkaimes t. s. rietumveru izlokni, savukārt Ludzas igauņu austrumu daļā vairāk kopīga ir ar austrumveru un setu izlokni. Tomēr tajās visās ir kopīgas iezīmes, kuras varētu uzskatīt par Latvijas dienvidigauņu valodas vispārīgāku savdabību.

Mūsdienās vairs nav zināma neviena Ludzas igauņu ģimene, kurā dienvidigauņu izlokne tiktu lietota ikdienā (Pajusalu 2009). Taču ir cilvēki, kuri vismaz nedaudz prot runāt Ludzas igauņu valodā – jaunākais no tiem ir trīsdesmitgadnieks, viņam izteicienus un skaitļus Ludzas igauņu valodā iemācījusi vecāmāte. Arī Ludzas dienvidigauņu valoda un kultūra ir saglabājusies kā mantojums, kurš mūsdienās apzināts tikai kā vēsturiska vērtība.

Dienvidigauņu izlokšnes Igaunijas un Latvijas robežjoslā

No leivu un Ludzas igauņu valodu salām ir savākti visai plaši materiāli, taču to nevar teikt tieši par dienvidigauņu valodu, kas tiek runāta Igaunijas robežjoslā un igauņu apdzīvotajās teritorijās Latvijā. Saskaņā ar zinātnieku rīcībā esošajiem datiem, tomēr izšķirami četri izlokšņu areāli:

1. Dienvidigauņu valodas rietumu grupas jeb mulgi dialektā runājošās saimniecības Rūjienas apkaimē. Vācot materiālus savai doktora disertācijai, vēl 1990. gadu sākumā pārsteidzošā kārtā atradu dienvidigauņu izlokšņu runātājus dažās sētās Latvijā Rūjienas apkaimē. Saskaņā ar vēstures avotiem, agrākajos gadsimtos šajā apkaimē bijis vairāk dienvidigauņu dialektu runātāju (Pajusalu 1996, 31–32). Par kādreizējo pārejas izlokšni starp dienvidigauņu rietumu izlokšnēm un leivu valodas salu liecina arī vairākas līdzības mulgi un leivu izlokšnēs. Latviešu dialektoloģijā šī teritorija Rūjienas apkaimē tiek iekļauta t. s. lībiskajās izlokšnēs (sal. Rudzīte 1993, dialektu karte), taču šeit tomēr būtu jārunā par dienvidigauņu substrātu. Mūsdienās šajā teritorijā dzīvo tikai atsevišķi dienvidigauņu dialektu runātāji, no kuriem liela daļa ir pārcēlušies turp no tuvinā mulgi novada Igaunijā.

2. Dienvidigauņu dialektu runātāji Valgas apkaimes Ērgemes un Lugažu novadā. Lugažu novada izlokšne igauņu dialektoloģijā tiek iedalīta pie Tartu dialektu grupas, kurā ietilpst arī kaimiņos Igaunijā runātā Sangastes izlokšne. Lugažiem tuva ir bijusi arī Ērgemes apkaimes dienvidigauņu izlokšne. Šim valodas paveidam ir daudz kopīgu iezīmju ar iepriekš apskatīto leivu valodas salu; dienvidigauņu elementi sastopami arī šī areāla vietvārdos.

3. Dienvidigauņu izlokšne Apes (Hopa) apkaimē jau ietilpst veru dialektu rietumu grupā. Tā ir vistuvākā Harglas novada izlokšnei Igaunijā. Šis pārsvarā latviski runājošais reģions, kur dienvidigauņu saimniecības atradušās līdzās latviešu saimniecībām, ir bijis leivu valodas salu un Igaunijas savienotājareāls. Apkaimes valodai ir bijušas raksturīgas vēl vairākas dienvidigauņu dialektu rietumdaļai tipiskas valodas iezīmes, piemēram, inesīvs ar *-n* galotni (*külän* 'ciemā'), kas atšķiras no austrumdaļas inesīva ar *-h* galotni (*küläh* 'ciemā'). Apes pilsēta ir bijusi apkaimes igauņu sabiedriskās dzīves un izglītības centrs, tur ir darbojies gan igauņu tautas nams, gan skola (Mela 2007, 85–88); arī mūsdienās tur dzīvo daudzi divvalodīgi cilvēki, kuru senču vidū ir igauņi.

4. Dienvidigauņu veru dialektu areāls Kernetu, Veclaicenes un Alūksnes apkaimē. Šis ir dzīvotspējīgākais dienvidigauņu izlokšnes areāls mūsdienu Latvijā. 2008. gada ekspedīcijā šajā reģionā joprojām konstatējam vairākus desmitus valodas teicēju – galvenokārt vecākās paaudzes, taču

arī dažus vidējās paaudzes pārstāvjus –, kuri runā labā arhaiskā veru dialektā. Viņu kultūras un izglītības centrs bija Alūksne. Patlaban viņi tomēr ir bilingvāli (dienvidigauņu-latviešu) iedzīvotāji, kas publiskajā saziņā lieto latviešu valodu, savukārt mājās un ar paziņām runājot – dienvidigauņu dialektu. Viņu valodas lietojumā vērojamas vairākas arhaiskas iezīmes, piemēram, *-hn* inesīvs: *külāhn* 'ciemā', arī savdabīgi jauninājumi, piemēram, allatīvs inesīva vietā: *küläl* 'ciemā, ciemos' (Iva 2009). Vispārsteidzošākas tomēr ir tas, ka vairākas no šīm iezīmēm ir raksturīgas dienvidigauņu valodas formām Latvijā.

Latvijas dienvidigauņu valodas formu kopīgās iezīmes

Daudzas dienvidigauņu valodas īpatnības Latvijā ir saistītas ar latviešu valodas ietekmi, kas izpaužas gan fonoloģijā, gan morfosintaksē, gan jo sevišķi leksikā. Par šo īpatnību izpausmi leivu un Ludzas igauņu valodas salās plašu analīzi sniedz L. Vaba (Vaba 1997a), tāpēc tās šeit plašāk netiek apskatītas. Tomēr pietiekama uzmanība nav pievērsta tam, ka Latvijas dienvidigauņu izloksnēs ir arī tādas kopīgas iezīmes, kuras nevar tiešā veidā izskaidrot ar latviešu valodas ietekmi. Šeit daži morfoloģijas piemēri.

Nomenu morfoloģijas ziņā ir vērojams, ka gan Ludzas, gan Veclaicenes apkaimes valodā daudz izmantoti ārvietais locījumi pat tur, kur būtu nepieciešams iekšvietais locījums. Īpaši izplatīts tas ir allatīva jeb 'uz kurienu' locījuma gadījumā: *kerigole* 'uz baznīcu' Brīgos, sal. ig. *kirikusse, mōtsalō* 'uz mežu' Konetos, sal. ig. *metsa*. Retāk sastopama arī inesīva pielīdzināšana adesīvam: *kerigol* 'baznīcā', sal. ig. *kirikus, mōtsal* 'mežā', sal. ig. *metsas*. Ārvietais locījumi negaidīti sastopami arī leivu valodā, piemēram, *soulō* 'uz purvu', sal. ig. *sohu, maalō* 'zemē', sal. ig. *maha*. Ludzas igauņu valodā šis princips produktīvi izmantots arī veida apstākļa vārdu darināšanā: *aohnalō* 'lēnām', sal. ig. *aegsasti*. Igaunijā šāds minēto formu lietojums galvenokārt pazīstams rietumveru izloksnēs. Tomēr tiek lietoti arī iekšvietais locījumi, galvenokārt ar galotni *-n*, piemēram, *leivu pezān* 'ligzdā', sal. ig. *pesas, odzan* 'galā' Ludzas Mihaloivā, sal. ig. *otsas, tarōn* 'mājā' Nirzā. *-n* inesīvs bija dominējošā pozīcijā arī Veclaicenes un Alūksnes teicējiem, līdztekus tam līdzīgi Ludzas igauņu izloksnei sporādiski bija sastopamas arī *-hn* formas: *suuhn* 'mutē', sal. ig. *suus*. Latviešu valodā *-h* nav sastopams un tāpēc *-n* inesīva veidošanos var izskaidrot ar dabisku skaņu pārveidošanos *-hn > -n*; tomēr tas liecina, ka visās Latvijas dienvidigauņu valodas formās inesīva sākotnējā forma ir bijusi vienāda *-hn*, nevis *-h(h)*, kas ir tipiska austrumveru un setu izloksnēm. Inesīva *-hn(a)* pazīme varēja būt izplatīta dienvidigauņu izloksnēs otrā gadu tūkstoša pirmajā pusē un vidū, kas liecina par visai agrīnu dienvidu izloksņu atdalīšanos no veru un setu dialektiem.

No otras puses, Latvijas dienvidigauņu izloksnēs atsevišķās formās sastopamas pārsteidzošas līdzības ar vistālāk austrumos runātajām dienvidigauņu izloksnēm arī salīdzinoši tālu uz rietumiem esošajā areālā, kur Igaunijā dienvidigauņu izloksnēs tas nav iespējams. Piemēram, līdzīgākais ar vistālāk uz austrumiem esošo dienvidigauņu setu dialektu no nomena locījumiem ir *-st* translatīvs, piemēram, *suurõst mihest* 'par lielu vīru', sal. ig. *suureks meheks*; *-st* translatīvs sastopams blakus *-s(s)* translatīvam gan leivu, gan Ludzas igauņu izloksnē (Pildā izplatītāks ir *-s(s)*), gan dažiem teicējiem Veclaicenes apkaimē. Visos līdz šim izpētītajos Latvijas dienvidigauņu valodas paveidos kā salīdzinājuma pārākās pakāpes pazīme ir *-b*, piemēram, *suurõb* 'lielāks', sal. ig. *suurem, inõb* 'vairāk', sal. ig. *enam*, līdztekus tai vietām sastopama arī *-mb*: *pa`emb* 'labāks'. *-b* pazīme, no vienas puses, ir raksturīga dienvidu mulgi dialektam un, no otras puses, dienvidu setu dialektam. Ņemot vērā tā esamību Latvijas dienvidigauņu valodas paveidos, pārveidojumu **mpi > mb > b* varētu uzskatīt par visas dienvidigauņu valodas dienvidu daļas jauninājumu.

Arī verbu morfoloģijā sastopami ievērojami kopīgi jauninājumi. Plašāk nekā dienvidigauņu izloksnēs Igaunijā sastopama divu konjugāciju nošķiršana, turklāt jauns bieži ir tieši refleksivs verba lietojums, piemēram, līdztekus *mõsk* 'mazgā' arī *mõskus* 'nomazgājas'; šī parādība visregulārākā ir Ludzas igauņu izloksnē. Visos Latvijas dienvidigauņu valodas paveidos ir izplatīta pagātnes forma ar *-e* un *-(d)se* pazīmēm, piemēram, *tull* 'ē nāca', sal. ig. *tuli, oll* 'ē bija', sal. ig. *oli, mõistse* 'saprata', sal. ig. *mõistis*, taču šīs pēc analogijas veidojušās laika pazīmes atbilst noteiktiem principiem un ir sastopamas noteiktiem verbu tiptiem (Pajusalu 2005). Tādi paši noteikumi konstatēti arī Veclaicenes un Alūksnes teicēju valodas lietojumā. Latvijas dienvidigauņu valodai (izņemot leivu) ir raksturīgs apvērsta noliegums, kura gadījumā nolieguma partikula tiek novietota aiz attiecīgā verba formas (t. i., aiz verba konnegatīva formas), tāpat arī Alūksnes apkaimē: *olõ õi* 'nenāk', sal. ig. *ei tule, saa as* 'nedabūja', sal. ig. *ei saanud*. Apvērsta noliegums tomēr mijas ar parasto nolieguma konstrukciju saskaņā ar noteiktām sintaktiskām likumībām. Latvijas dienvidigauņu izloksnēs ir izplatīts ar apvērsto noliegumu veidots aizliegums: *olgu-i* 'neesi', sal. ig. *ära ole, är* 'vihaku õi' 'neienisti', sal. ig. *ära vihka*. Verba pozīcija teikumā un vārdu secība Latvijas dienvidigauņu valodā noteikti ir tēma, par kuru vērts turpināt pētījumus.

Daudz kopīga atrodams arī Latvijas dienvidigauņu izlokšņu leksikā. Lielāka iedziļināšanās nekā līdz šim nepieciešama, pētot faktu, ka teritoriāli viena no otras tālu izvietotās leivu un Ludzas igauņu izloksnes leksikas ziņā visvairāk līdzinās viena otrai un tikai pēc tam citām dienvidigauņu izloksnēm (Wiik 1999), no kurām, pirmkārt, minama rietumveru Harglas

izloksne un, otrkārt, setu dialekts. Savdabību Latvijas dienvidigauņu leksikā līdztekus latviešu u. c. kopīgiem aizguvumiem izraisījusi līdzīgu piedēkļu produktivitāte: *kõrvus* 'auskars', *võius* 'ziede', *tõisilda* 'citādi'; priekšroka tikusi dota ārvietais locījumiem arī apstākļa vārdos: piemēram, *maal* 'zemē', sal. ig. *maas*, un savdabīgi celmi, piemēram, *haiglõma* 'sāpēt', *kõht* 'spēks', *natto* 'loti', *reinik* 'rijkuris', *saganõ* 'līdzīgs'. Latvijas dienvidigauņu valoda ir saglabājusi gan senās dienvidigauņu valodas dienvidu daļas savdabību, gan attīstījusies par unikālu un jauninājumiem bagātu izlokšņu kopumu.

Latvijas dienvidigauņu valodas izredzes

Dienvidigauņu izloksnes Igaunijā pēdējās divās desmitgadēs ir piedzīvojušas atdzimšanu. Ir izveidotas veru, setu un mulgi reģionālās rakstu valodas, kuras māca skolās, izmanto vietējā žurnālistikā un daiļliteratūrā. Senču valodas prestižs jauniešu vidū ir palīdzējis rasties jauniem valodniekiem, kuriem dzimtās ir dienvidigauņu izloksnes, un veicinājis dienvidigauņu izlokšņu labāku izpēti. Latvijas dienvidigauņus un to pēctečus šī dienvidigauņu valodas atdzimšana līdz šim ir skārusi maz. Tomēr viņiem ir saglabājusies apziņa par savu igauņisko izcelsmi un interese par tās tuvāku iepazīšanu.

Latvijas dienvidigauņu valodai ir svarīga vieta kopēja priekšstata radīšanā par igauņu, dienvidigauņu un vēl plašāk Baltijas jūras somu un somugru valodu veidošanos, kā arī tai ir svarīga loma Baltijas jūras somu un baltu valodu kontaktu precīzā izpētē un igauņu un latviešu reģionālo kontaktu savdabības izpratnē. Ļoti būtiski, lai mantojumu saglabātu, kaut vai apzinoties savas dzimtas tradīcijas, arī cilvēki ar dienvidigauņu saknēm, kas jau mainījuši valodu. Dienvidigauņu valodu Latvijā nav iespējams un arī nav nepieciešams veidot par ikdienas saziņas valodu, taču tai tomēr ir sava vieta kā valodas mantojumam. Jo vairāk ir dzīvu sakņu, jo spēcīgāks ir gan koks, gan cilvēks un tauta.

No igauņu valodas tulkojis Valts Ernštreits.

1. Ariste, P. Lisandeid Koiva murrete vokaalide häälikuloole. *Eesti Keel*, 6, 1931, lk 175–179.
2. Ariste, P. Mõni sõna leivudest. *Etnograafiamuuseumi Aastaraamat*, 18, 1962, lk 266–275.
3. Eichenbaum, K. & K. Koreinik. *Kuis eläs mulgi, saarõ ja võro kiil? Kohakeelte seisundiuring Mulgimaal, Saaremaal ja Võrumaal*. Võro Instituudi Toimõndusõq, 21. Võro, 2008.
4. Iva 2007a – Iva, S. *Võru kirjakeele sõnamuutmissüsteem*. Dissertationes Philologiae Estonicae Universitatis Tartuensis, 20. Tartu, 2007.

5. Iva 2007b – Iva, T. Lühiülevaade Leivu murdest ja selle uurijatest. *Tartu Ülikooli Lõuna-Eesti keele- ja kultuuriuuringute keskuse aastaraamat*, VI. Tartu, 2007, lk 11–18.
6. Iva, S. Vana-Laitsna võroköisi keelest. *Tartu Ülikooli Lõuna-Eesti keele- ja kultuuriuuringute keskuse aastaraamat*, VIII, 2009, lk 126–134.
7. Iva, S. & K. Pajusalu. The Võro language: historical development and present situation. *Language policy and Sociolinguistics I. Regional languages in the New Europe*. Proceedings of the International Scientific Conference, 20–23 May 2004. Rēzekne, 2004, pp. 58–63.
8. Kallas, O. *Lutsi maarahvas*. Helsinki, 1894.
9. Kallio, P. Kantasuomen konsonanttihistoriaa. *Sámit, sánit, sátnehámit. Riepmočála Pekka Sammallahtii miessemánu 21. beaivve 2007*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia, 253. Helsinki, 2007, s. 229–249.
10. Kallio, P. The Diversification of Proto-Finnic. *Läänemeresoome keeled, kultuurid ja kohavaim. Finnic languages, cultures, and genius loci*. Eds. Eva Saar, Ergo-Hart Västriik. Tartu, 2013, lk 25–26.
11. Koponen, E. *Eteläviron murteen sanaston alkuperä. Itämerensuomalaista etymologiaa*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia, 230. Helsinki, 1998.
12. Koreinik, K. *Language ideologies in the contemporary Estonian public discourse: With focus on South Estonian*. Dissertationes Sociologicae Universitatis Tartuensis, 5. Tartu, 2011.
13. Laanekask, H. *Eesti kirjakeele kujunemine ja kujundamine 16.–19. sajandil*. Dissertationes Philologiae Estonicae Universitatis Tartuensis, 14. Tartu, 2004.
14. Mela, M. Latvian virolaisten kielestä ja identiteedistä. *Kiil' ja hindätiidmine*. Võro Instituudi Toimõndusõq, 16. Võro, 2004, lk 79–84.
15. Mela, M. *Latvian virolaiset. Historia, kieli ja kulttuuri*. Bibliotheca Historica 69, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki, 2001.
16. Mela, M. *Läti eestlased. Ajalugu, keel ja kultuur*. Tallinn, 2007.
17. Mägiste, J. *Setukaistekstejä*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia, 159. Helsinki, 1977.
18. Niilus, V. *Valimik leivu murdetekste*. Akadeemilise Emakeele Seltsi toimetised, XXXI. Tartu, 1937.
19. Ojansuu, H. Virolaiset siirtokunnat lättiläisalueella, niiden lähtöpaikka ja -aika. *Suomalainen Tiedeakatemia*. Esitelmät ja pöytäkirjat. Helsinki, 1912, s. 7–26.
20. Pajusalu, K. Die südestnischen Schriftsprachen und ihr dialektaler Hintergrund. *Ural-Altäische Jahrbücher, Neue Folge*. Band 20. 2006, lk 86–100.
21. Pajusalu, K. Estonian dialects. *Estonian Language*, 2. trükk, toim. M. Erelt. Linguistica Uralica Supplementary Series 1. Tallinn, 2007, p. 231–272.
22. Pajusalu, K. *Estonians of Latgale. Latgales igaņi. Valodas Austrumlatvijā: pētījuma dati un rezultāti. Languages in Eastern Latvia: Data and results of survey*. Eds. I. Šupilska, S. Lazdiņa. Rēzekne, 2009, 171.–181. lpp.
23. Pajusalu, K. Keelesaarte se-minevik. *Tartu Ülikooli Lõuna-Eesti keele- ja kultuuriuuringute keskuse aastaraamat*, IV. Tartu, 2005, lk 145–150.
24. Pajusalu, K. Lõunaeesti keel Lätis. *Navigare humanum est... Pusztay János hatvanadik születésnapjára*. Ed. P. Pomozi. Budapest, 2008, lk 159–167.

25. Pajusalu, K. *Multiple Linguistic Contacts in South Estonian: Variation of Verb Inflection in Karksi*. Publications of the Department of Finnish and General Linguistics of the University of Turku, 54. Turku, 1996.
26. Pajusalu, K. Phonological Innovations of the Southern Finnic Languages. *Linguistic Map of Prehistoric North Europe*. Eds R. Grünthal, P. Kallio. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne, 265. Helsinki, 2012, pp. 201–224.
27. Pajusalu, K. Supplementary data about two conjugations in South Estonian dialects. *Congressus Septimus Internationalis Fenno-Ugristarum. 3B: Sessiones sectionum dissertationis linguistica*. Debrecen, 1990, pp. 343–347.
28. Pajusalu, K. & T. Hennoste, E. Niit, P. Päll, J. Viikberg. *Eesti murded ja kohanimed*. Tallinn, 2002.
29. Pajusalu, K. & K. Koreinik, J. Rahman. Lõunaeesti keele kasutusest Kagu-Eestis. *A kiilt rahvas kynölös. Võrokeste keelest, kommetest, identiteedist*. Võro Instituudi Toimõtiseq, 8. Võro, 2000, lk 13–37.
30. Pajusalu, K. & A. Krikmann, E. Winkler. Lexical Relations between Salaca Livonian and Estonian dialects. *Linguistica Uralica*, XLV, 4, 2009, pp. 283–298.
31. Pajusalu, K. & E. Velsker, E. Org. On recent changes in South Estonian: dynamics in the formation of the inessive. *Estonian Sociolinguistics*. Ed. T. Hennoste. *International Journal of the Sociology of Language*, 139, 1999, pp. 87–103.
32. Pomozi, P. Kodukeele õigused Kagu-Eestis. "Agenda Parva" tähendus lõunaeesti kirjakeele ajaloos. *Õdagumeresoomõ kodo*. Võro Instituudi Toimõndusõq, 20. Võro, 2007, lk 75–86.
33. Prants, H. Lutsi maarahva päritolu. *Eesti Kirjandus*, 1928, lk 489–494.
34. Rudzīte, M. *Latviešu valodas vēsturiskā fonētika*. Rīga, 1993.
35. Saar, E. *Võrumaa kohanimede analüüs enamlevinud nimeosade põhjal ja traditsioonilise kogukonna nimesüsteem*. Dissertationes Philologiae Estonicae Universitatis Tartuensis, 22. Tartu, 2008.
36. Sammallahti, P. Suomalaisten esihistorian kysymyksiä. *Virttäjä*, 1977, s. 119–136.
37. Teras, P. Quantity in Leivu. *Linguistica Uralica*, XLVI, 1, 2010, pp. 1–16.
38. Vaba 1997a – Vaba, L. *Uurimusi läti-eesti keelesuhetest*. Tallinn-Tampere, 1997.
39. Vaba 1997b – Vaba L. Eesti-läti keelepiiri kujunemise ajaloost. *Õdagumeresoomõ lõunapiif*. Võro Instituudi Toimõtiseq, 1. Võro, 1997, lk 113–117.
40. Vaba, L. Kuidas läti-eesti keelekontakt on mõjutanud eesti murdekeele grammatikat ja sõnamoodustust. *Emakeele Seltsi Aastaraamat*, 56, 2011, lk 204–246.
41. Vaba, L. *Läti laensõnas eesti keeles*. Tallinn, 1977.
42. Viitso 1990a – Viitso, T.-R. Stress and quantity in North Setu (South Estonian). *Linguistica Uralica*, 1990, pp. 81–88.
43. Viitso 1990b – Viitso, T.-R. Vowels and consonants in North Setu (South Estonian). *Linguistica Uralica*, 1990, pp. 161–172.
44. Viitso, T.-R. Finnic Affinity. *Congressus Nonus Internationalis Fenno-Ugristarum I: Orationes plenariae & Orationes publicae*. Tartu, 2000, pp. 153–178.
45. Viitso, T.-R. Livonian and Leivu: Shared Innovations and Problems. *Linguistica Uralica*, XLV, 4, 2009, pp. 269–282.

46. Viitso, T.-R. Läänemeresoome murdeliigenduse põhijooned. *Keel ja Kirjandus*, 1985, lk 148–162.
47. Viitso, T.-R. Rise and development of the Estonian language. *Estonian Language*. Ed. Mati Ereht. *Linguistica Uralica*, Supplementary series. Volume 1. 2nd edition. Tallinn, 2007, pp. 130–230.
48. Wiik, K. Etelä-Viron murrerajat Toomse-Pajusalun karttojen valossa. *Õdagumeresoomõ veeremaaq*. Võro Instituudi Toimõtiseq, 6. Võro, 1999, lk 93–114.
49. Winkler, E. *Krewinisch. Zur Erschließung einer ausgestorbenen ostseefinnischen Sprachform*. Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica. Band 49. Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, 1997.

Valodiskās identitātes novērojumi Rietumlatgalē un Austrumvidzemē

Šī raksta mērķis – balstoties uz 2010.–2012. gada ESF projekta „*Savs kaktiņš, savs stūrītis zemes* – Latvijas lauku iedzīvotāju attīstības stratēģijas un kultūrvides pārmaiņas”¹ pieredzi, iepazīstināt sabiedrību ar dažām domām un novērojumiem par Rietumlatgales un Austrumvidzemes administratīvi teritoriālajās vienībās dzīvojošo latviešu valodisko (dialektālo) identitāti, mazliet iedziļinoties arī latgaliešu valodas jeb latgaliskā dialekta problemātikā. Rakstā, norobežojoties no subjektīvā etniskās un lingvistiskās latgaliešu piederības vērtējuma, tiek piedāvātas pārdomas, kas drīzāk ir ģeolingvista, ne tik daudz sociolingvista viedoklis.

1. Jāatzīst, ka mūsdienu Latgali ir pagrūti raksturot kā reģionu ar stabilām kultūrvēsturiskām robežām. Pēdējās 21. gadsimta sākuma administratīvi teritoriālo vienību reformās, kas beidzās 2009. gadā, pagastus apvienojot novados, tika samazināts sīkāku teritoriālo veidojumu skaits un to funkcijas, taču savdabīgi atzīta un nostiprināta padomju laikā notikusī Latvijas vēsturisko novadu robežu pārbīde, kas sākās ar padomju ciemu un rajonu izveidi. Austrumlatvijā tādējādi dažviet tiek ignorēta lingvistiskā un konfesionālā bijušo areālu viendabība. Mūsdienu plānošanas reģionu (sk. E-LPR), tūrisma reģionu, vēlēšanu apgabalu, tiesu apgabalu daļas šajā apvidū vairs neatbilst gadsimtiem (līdz Otrā pasaules kara beigām) pastāvējušo vēsturisko areālu robežām: piemēram, Zemgales reģionā ir iekļauta Krustpils, Mežāre, Vīpe un Atašiene, bet Vidzemes reģionā – Murmastiene un Varakļāni. Patiesībā šie pagasti, kā arī dažu citu pagastu daļas ilgu vēstures posmu piederēja Latgalei, arī dialektā runājošo cilvēku apziņā šie apvidi (izņemot Krustpili, Mežāri un Vīpi) joprojām ir latgaliski. Turpretī kā bijušā Daugavpils rajona sastāvdaļa mūsdienu Latgalei pievienota Subate, Eglaine, Ilūkste, Kalkūne, Demene un citas Daugavas kreisā krasta teritorijas, kas pēc vēsturiskās teritoriālās piederības ir sēliskas (jeb zemgaliskas, vai, visvecākās paaudzes pārstāvju vārdiem sakot, kursiskas²). Tātad tikai daži tagadējā Latgales reģiona robežas fragmenti (piemēram, Līvānu, Rugāju

¹ Par projektu plašāk sk. E-PROJ, valodniecības daļas prezentāciju sk. E-DB. Lingvistiskā pētījuma rezultāti tika apkopoti monogrāfijā (Trumpa 2012a; elektroniskā formātā sk. E-LĢE) un atsevišķos rakstos (piemēram, Trumpa 2010, 2012b; Trumpa, Stepiņa 2011/2012).

² Piederējušas kādreizējai Kurzemes guberņai.

un Balvu novada rietumos) atbilst senajai Latgales robežai.

Iespējams, šādas reģionālās izmaiņas ilgtermiņā var atstāt zināmas sekas iedzīvotāju lokālajā un lingvistiskajā pašapziņā. Saskaņā ar grāmatas „Valodas Austrumlatvijā: pētījuma dati un rezultāti” dotumiem (VAPDR: 2. pielikums, 1403. tabula), piemēram, Eglaines apkaimē dažādā līmenī latgaliski protot 19 %, par latgalieti sevi pilnībā uzskatot gandrīz 18 % respondentu (sal. 2103. tabulu), Demenē, kur latviešu reāli ir 15 %, latgaliešu valodu protot 26 %, bet par latgalieti sevi droši uzskatot 5 % aptaujāto. Šie skaitļi, ja tie tik tiešām balstīti uz vietējo, nevis atbraucēju atbildēm, pat pieļaujot diezgan nosacītu statistisko ticamību, ļauj saskatīt tendenci – līdz ar administratīvo robežu pārbīdi noteiktā apvidū atsevišķu cilvēku reģionālās identitātes maiņa ir iespējama dažu paaudžu laikā. To netieši apstiprina arī pēdējās tautas skaitīšanas dati, kas rāda latgaliešu valodas izplatību ārpus vēsturiskās Latgales (sk. E-CSP).

2. To, ka stabilām kultūrvēsturiskajām robežām ir noteicoša loma gan lingvistiskās apziņas, gan paša dialekta saglabāšanā, rāda kāds 2010.–2012. gada pētījuma novērojums. Šī pētījuma mērķis bijis precizēt augšzemnieku dialekta sēlisko un latgalisko izlokšņu saskarsmes joslā (starp Līvāniem, Barkavu, Gulbeni un Lizumu) esošās izoglosas, no kurām galvenā – kāpjošās un lautzās zilbes intonācijas izoglosa. Tāpēc jau sākotnēji tika izvirzīts nosacījums, ka ir jāmeklē tikai tādi dažādu paaudžu vietējie runātāji, kas prot runāt izlokšnē.

Taču drīz vien noskaidrojās, ka šo ieceri pilnībā īstenot neizdosies: dialekta lietojuma sfēra ir stipri sašaurinājusies, un dažos apvidos savdabīga negatīvā izdzīvošanas *kritiskā masa* neatgriezeniski pārsniegta – bērni un bieži vien viņu vecāki izlokšņi nav mantojuši, to prot un tajā runā vien visvecākās paaudzes pārstāvji. Dialekta pirmsnāves stāvoklis īpaši spilgti ir pamanāms sēliskajā pusē Vidzemē (Mētrienas_{429'}, Saikavas_{424'}, Meirānu_{421'}, Lubānas_{417'}, Dzelzavas_{409'}, Adulienas₄₀₈ un Tirzas₃₉₉ izlokšnē³ u. c.), arī Vidzemes latgalisko izlokšņu areālā (Vecgulbenē_{401'}, Jaungulbenē_{410'}, Galgauskā_{400'}, Lizumā_{397'}), kur pēc ilgiem meklējumiem starp vecākiem cilvēkiem, kas dzimuši pirms 20. gadsimta 30. gadiem, atrasti tikai daži vecā dialekta runātāji. Pārējo valoda ir stipri literarizēta, palikušas tikai augšzemnieku pazīmju *ēnas* (piemēram, kāpjošā (nelautzā) vai lautzā zilbes intonācija, daļējā *ie, uo* monoftongizācija u. c.). Turpretī senās Latgales pusē (Līvānos_{436'}, Atašienē_{432'}, Barkavā_{425'}, Rugājos_{475'}) aina ir visai atšķirīga – šeit daudzi vidējās, bet nereti arī jaunākās paaudzes pārstāvji intervijās labprāt runā dialektā un ir saglabājuši vismaz fonētiskās augšzemnieku īpatnības.

³ Ar pazeminātiem cipariem ir norādīta izlokšņu numerācija saskaņā ar „Latviešu valodas dialektu atlanta” (LVDA 1999) izlokšņu sarakstu. Izlokšne teritoriāli atbilst 1939. gada Latvijas administratīvi teritoriālā dalījuma pagastam.

Minētais pētījums nav bijis sociolingvistisks (nav bijusi paredzēta izsmeljoša lingvistiskās situācijas izpēte), teicēji⁴ tika izvēlēti tikai pēc konkrētiem kritērijiem (vietējais, prot runāt izloksnē). Tomēr *meklēšanas veiksmi* šajā apvidū var vispārināt aptuvenos subjektīvos skaitļos: pieļaujot, ka vienlaicīgi dzīvo apmēram trīs četras paaudzes, un katrai paaudzei, kas prot un lieto izloksni (līdzīgu tai, kas aprakstīta dialektoloģijas avotos), piešķirot vienu balli, Austrumvidzemes un dažu Rietumlatgales pagastu pārstāvjus četru ballu sistēmā varētu novērtēt ar atzīmi no 0 līdz 1, bet lielākajā Rietumlatgales daļā – no 1 līdz 3, dažreiz līdz 4. Tātad Vidzemes augšzemnieku izlokšņu dzīvotspēja, salīdzinot ar Latgales izloksnēm, acīmredzami par vienu vai vairākām pakāpēm ir zemāka.

3. Svarīgi ir uzsvērt, ka no izloksnes lietojuma viedokļa pāreja no *tukšajām* uz *dzīvīgajām* zonām ir nevis pakāpeniska, bet krasa: dialektā runājošo teicēju trūkums ir jūtams jau pirmajos kilometros ārpus vēsturiskās Latgales, savukārt tās iekšienē latgaliski runājošie kompakti apdzīvo ciemus un viensētas līdz pašai robežai, kaut arī šeit jaunā paaudze dažviet jau veido nedialektālas salas. Interesanti, ka mūsdienu administratīvi teritoriālais dalījums šādu dialekta runātāju blīvuma īpatsvaru tieši neietekmē, tas ir atkarīgs no piederības senajiem kultūrvēsturiskajiem reģioniem.

Kā piemērs varētu būt Barkavas₄₂₅ izloksne, kas mūsdienās ir izkaisīta vismaz četros pagastos (trijos *jaunās* Vidzemes pagastos un vienā jaunās Zemgales pagastā): a) Madonas novada Barkavas pagastā (Barkavas apkaime kopā ar veco vidzemnieku Saikavas₄₂₄ daļu); b) Madonas novada Ošupes pagastā (Kalngals, Iecelnieki u. c. ciemi tuvāk Lubāna ezeram kopā ar veco vidzemnieku Meirānu₄₂₁ un Lubānas₄₁₇ daļu); c) Varakļānu novada Murmastienes pagastā (Murmastienes apkaime kopā ar veco latgaliešu Varakļānu₄₂₆ un Stirnienes₄₃₃ daļu); d) Krustpils novada Atašienes pagastā (neapdzīvotā Teiču purva daļa kopā ar veco latgaliešu Atašienes₄₂₆ daļu). Varētu pieļaut, ka īpaši tajās Barkavas₄₂₅ izloksnes daļās, kas kopš padomju laikiem ir apvienotas ar senās Vidzemes ciemiem, lingvistiskā kopība varētu būt izlīdzsvarota. Tik tiešām, apmeklējot izloksni, pirmais iespaids radās tāds, ka šeit jau sācis veidoties priekšstats par latgalisku valodas paveidu kā par aizejošu: vairāki vidējās un jaunākās paaudzes cilvēki, jautājot ceļu pie vietējiem latgaliski runājošiem pārstāvjiem, mēdza aizrādīt, ka „īsti latgaliski vairs runā tikai dziļāk Latgalē” un „kā jau pierobežā – nav ne tā, ne šitā”, arī, piemēram, Tropos dzirdēts apliecinājums, ka „latgaliski šeit kādreiz runāja”. Taču rezultāts pārsteidz: brīvi latgaliski runājošie teicēji (kopā intervēti 25) atrasti visās izloksnes malās, ieskaitot nomaļo Sīksolu (milzīgā purva vidū esošo ciemu) un pašu vēsturiskās Latgales malu, tuvāk

⁴ Kopā trijos projekta gados tika intervēti 264 teicēji, kas tika sīkāk klasificēti pēc piederības izloksnei un migrācijas attāluma.

Meirānu⁴²¹ izloknei un Lubāna ezeram: Kalnagalā, Ikauniekos, Iecelniekos netālu no vecā robežkroga graustiem un Stūrmežā pie Meirānu kanāla. Pēdējo divu vietu informanti aptaujāti pārsimts metru no vecās robežas ar Vidzemi, kas pašlaik ir palikusi vien cilvēku atmiņās. Tātad, balstoties vien uz dzīvā dialekta klātbūtni, var senākā stāvokli savdabīgi rekonstruēt gan pirms septiņdesmit gadiem bijušo pagasta (izloknes) kopību, gan kultūrvēsturisko novadu robežu, kas nevienā kartē vairs netiek parādīta kā mūsdienu realija.

Tepat, viena tagadējā pagasta robežās no Latgales Barkavas⁴²⁵ pārvietojoties uz senās Vidzemes puses izloksnēm (Saikavu^{424'} Meirāniem^{421'}, Mētrienu⁴²⁹ un Lubānu⁴¹⁷), konstatēts, ka no vairākiem desmitiem satikto cilvēku (intervēta tika daļa no viņiem – 36), tikai dažiem ir izteiktas atsevišķas sēlisko izlokšņu iezīmes. Arī Meirānu⁴²¹ un Lubānas⁴¹⁷ izloksnē, kas pēc dialektu klasifikācijas pieder dziļo izlokšņu grupai, pat visvecāko teicēju valodā nav ticis konstatēts neviens gadījums, kad valodā parādītos *uo>ū* vai *ie>ī* tipa monoftongizācija. Secināts, ka šo divu izlokšņu mūsdienu stāvoklis ļauj klasificēt tās par nedziļajām izloksnēm vai par izloksnēm ar nedaudzām atsevišķām augšzemnieku dialekta iezīmēm. Šajā apvidū biežāk sastopami seno sēlisko izlokšņu relikti (kas kopīgi arī daudziem vecākās un vidējās paaudzes teicējiem) ļauj pat izdarīt vēl drošāku secinājumu: tagadējo madoniešu valodu var saukt par savdabīgu, latviešu literārajai valodai stipri pietuvinātu Austrumvidzemes *koinē*, kas varētu būt nevis augšzemnieku, bet jau vidus dialekta paveids.

Viena no nedaudzajām fonētiskajām īpatnībām, kas kopš seniem laikiem, šķiet, vēl palikusi neskarta un šīs puses izloksnēm ļauj kontrastēt ar latgaliskajām izloksnēm (galvenokārt tāpēc, ka paši runātāji to tik viegli nepamana un nevar apzināti to mainīt vai izskaust) ir zilbes intonācija. Izglosa starp latgalisko laužto un sēlisko kāpjošo (precīzāk – laužto un nelaužto) intonāciju, kas šajā apvidū precīzi sakrīt ar kultūrvēsturisko novadu robežām, kļūst daudznozīmīga. Sēliskajām izloksnēm paturot un saglabājot intonāciju īpatnības, bet zaudējot daudzas citas fonētiskās īpatnības, ir tendence šai izglosai pārvērsties par augšzemnieku dialekta ārējo robežu. Šis process, šķiet, nav apstādināms – 2010.–2012. gada novērojumi plašajā areālā rāda, ka augšzemnieku īpatnības strauji un sistemātiski iznīkst Vidzemes pusē visā Rietumlatgales pierobežā, turpretī pašā Latgalē, izņemot dažus apgabalus, tas nenotiek.

Var izteikt pieņēmumu, ka viens no priekšnosacījumiem, kas mūsdienās ļauj ilgāk saglabāt augšzemnieku dialektu, ir runātāju piederība senajam Latgales novadam. Taču šis priekšnosacījums nav vienīgais.

4. Kā tā varēja notikt, ka pats izloknes lietošanas vai nelietošanas fakts vien, nevis noteikto īpatnību saraksti, var iezīmēt seno areālu un

izlokšņu grupu robežas? Normālā stāvoklī, kāds ir parādīts, piemēram, „Latviešu valodas dialektu atlanta” kartēs (LVDA 1999, I karte; 2013, I karte), dialektālajām fonētiskajām atšķirībām starp latgaliskajām un sēliskajām (Vidzemes) izloksnēm pēc būtības nav jābūt tik spilgtām – tās taču ir tuvas tā paša augšzemnieku dialekta izloksnes, turklāt robeža, kas šķir šīs divas izlokšņu grupas, iet pa pašu plašā augšzemnieku areāla vidieni – tālu no iespējamās vidus dialekta ietekmes sfēras. Tomēr pētījums liecina, ka jaunākā reālā situācija kopš 20. gs. 60.–80. gadiem, kad tikusi savākta galvenā materiāla daļa atlantam, ir radikāli mainījusies, un puse augšzemnieku dialekta pašlaik ir it kā ieskalota, nogrimusi literārās valodas jūrā, kurā palikušas vien nelielas dialekta saliņas, bet paisumā krasts lielākoties atrodas pie senās Latgales rietumu robežas.

Ar ko tas ir saistīts? Ar ko ir atšķirīga Vidzemes un Latgales ģeolingvistiskā un sociolingvistiskā vide? Vai tiešām dialektālā nenoturība ir raksturīga vairāk sēliskajām izloksnēm, bet izteiktāka dzīvotspēja piemīt vienīgi latgaliskajām izloksnēm, un šīs parādības cēloņi slēpjas izlokšņu grupu lingvistiskajā struktūrā? Vai pietiek ar to, ka izloksne ietilpst Latgales teritorijā?

Vērigāk aplūkojot dialektu situāciju dažās citās Rietumlatgales un Austrumvidzemes vietās, atbilde uz pēdējiem jautājumiem ir negatīva.

Ir skaidrs, ka izloksnes piederība kādai izlokšņu grupai, saskaņa ar lingvistiskajiem kritērijiem, dzīvotspēju nenodrošina, ja attiecīgā izloksne atrodas ārpus Latgales. Piemēram, trīs gadu novērojumi ļauj secināt arī citas Vidzemes latgaliskās un sēliskās izloksnes – Vecgulbene^{401'}, Jaungulbene^{410'}, Galgauska^{400'}, Lizums^{397'}, Dzelzava^{409'}, Aduliena⁴⁰⁸ un Tirza³⁹⁹ – ir līdzīgā iznīkšanas stāvoklī kā sēliskā Mētriena^{429'}, Saikava^{424'}, Meirāni⁴²¹ un Lubāna^{417'}. Ja nāktos atjaunot latviešu valodas dialektu klasifikāciju, visas šīs teritorijas (ja paliks dialektā nerunājošas paaudzes vien) jau varētu iekļaut vidus dialektā ar nedaudzām augšzemnieku izloksnes pazīmēm.

Taču izrādās, ka dzīvību vēl negarantē arī fakts, ka izloksne atrodas senajā Latgales novadā. Tā lielākoties ir noticis ar sēlisko Medņu⁴³⁰ un Vīpes⁴³¹ izloksni⁵, kas gandrīz visur iznīkusi ne tikai daudzu vietējo cilvēku mutēs, bet arī atmiņās (tikai visvecākie cilvēki atceras, ka „šeit manā jaunībā savādāk kādreiz runājuši”).

Turpretī sēliskajā Līvānu⁴³⁶ izloksnē, kuru no Vīpes⁴³¹ šķir tikai dažu kilometru attālums, augšzemnieku dialekts dzīvs vismaz divās paudzēs (vecākajā un vidējā, retos gadījumos arī jaunākajā), tajā runā tik plaši kā daudzās Latgalē esošajās latgaliskajās izloksnēs (piemēram, Līvānu⁴³⁶ izloksnes dienvidaustrumu nomalē, kas ir iekļaujama latgalisko izlokšņu

⁵ Iespējams, tas attiecas arī uz ekspedīcijās neapmeklētajām pašām tālākajām izloksnēm Latgales rietumos – Aivieksti³⁴⁹ un Krustpili³⁵⁷.

grupā, arī Rudzātos^{437'}, Atašienē^{432'}, Barkavā^{425'}, Rugājos^{475'}). Šeit daudzi teicēji augšzemnieku dialektā mēdz runāt tā, it kā viņu valoda vismaz fonētiski būtu laika ietekmju maz skarta. Līvānu⁴³⁶ izloksne ir unikāla ar to, ka tā šodien ir gandrīz vienīgā dzīvā sēliskā izloksne, kur katrā ciemā var atrast augšzemnieku dialektā runājošos dažādu paaudžu cilvēkus ar viņiem raksturīgu kāpjošo zilbes intonāciju. Turklāt tā ir vienīgā mūsdienu sēliskā izloksne, kuru paši runātāji dēvē par latgalisku.

Līdzīgi kā agrāk minētajā pārejā starp Latgales Barkavu^{425'} kas dialektu vēl saglabā, un Vidzemes Saikavu^{424'}/Meirāniem^{421'}, kas dialektu jau lielākoties pazaudējusi, arī šeit ir robeža, kas sākas mazliet uz ziemeļiem no Līvānu⁴³⁶ Veiguru ciema. Šajā teritorijā runas kodu maiņa ir tikpat strauja: dienvidos līvānieši dialektu saprot, to prot un lieto, Vīpes iedzīvotāji ziemeļos – neprot un bieži arī neatceras, ka būtu kādreiz lietojuši. Kāda starpība ir starp Līvānu⁴³⁶ un blakus esošās Vīpes⁴³¹ izloksni, kas atrodas tajā pašā Latgalē un pieder tai pašai sēlisko izloksņu grupai? Kāpēc robeža tik strikta un lingvistiskā situācija ir pilnīgi atšķirīga?

5. Atbildi uz šo jautājumu vedināja meklēt kādas gados vecas saikavnieces⁴²⁴ teiktais, kas paskaidroja jau trijās paaudzēs ilgušo vairīšanos no dialekta: „Mēs runājam kā Bībelē. Tā runāju es, cik atceros, tā runāja arī mani vecāki un vecvecāki.”

Šķiet, šie vārdi ir kā atslēga, kas sasaista daudzas iepriekš teiktās domas un ļauj raksturot augšzemnieku dialekta izloksņu dzīvotspēju – tai ir saistība ar dažādu kristīgo konfesiju izplatību areālos.

Vienīgi tajās izloksņu teritorijās, kurām ir savas kompaktas katoļu draudzes, daudz labāk, pat vairākās paaudzēs ir saglabāts gan sēliskais (kā ir Līvānu⁴³⁶ gadījumā), gan latgaliskais augšzemnieku dialekta paveids – to veicināja un vēl arvien veicina Latgales Katoļu baznīcā kopš 18. gadsimta (sk. ETA; Kursīte, Stafecka 2003, 23–28) lietotā un koptā latgaliešu rakstu valoda, kas dialekta runātājiem bija ikdienā sastopama, atzīta, prestiža, līdz 20. gs. 30. gadiem mācīta arī vietējās skolās, turpinājusi dzīvi latgaliešu rakstu valodā radītajā literatūrā un periodikā, aprakstīta gramatikās (sākot ar 20. gs. sākumu (sk. Skrinda 1908), beidzot ar mūsdienām (Nau 2011)). Ar latgaliskās tradīcijas kopēju pūlēm šodien tiek ievērotas arī rakstu valodai tuvas runātās valodas kodifikācijas normas (radio, izrādēs, oficiālajos pasākumos).

Savukārt luterticīgo pārstāvju acīs – neatkarīgi no tā, kādai augšzemnieku izloksņu grupai viņi pieder un kur dzīvo – Latgalē (kā Vīpes⁴³¹ gadījumā) vai Vidzemē –, prestižās valodas etalons ilgstoši varēja būt Mārtiņa Lutera Bībeles tulkojumi, kuru pamatā vienmēr bijis vidus dialekta izloksnēm (latviešu literārajai valodai) tuvāks valodas paveids. Luterticīgajos apgabalos augšzemnieku dialekts vēl bija dzīvs un samērā

stabilis līdz laikam, kad pirms Otrā pasaules kara līdz ar skolu sistēmas attīstību un literārās valodas izplatības veicināšanu latviešu literārā valoda kļuva vispārlietojama. Tajā brīdī jebkāds neliterārās valodas lietojuma pamats kā neprestīgs tika pilnībā zaudēts, strauji jau nākamās paaudzes runā zaudējot ikdienā lietoto izlokšni – ar to var paskaidrot faktu, ka nekatolisko izlokšņu teritorijās ekspedīciju laikā tika atrasti vien dažī augšzemnieku dialekta pratēji, kas dzimuši ne vēlāk kā 20. gs. 20. (izņēmuma gadījumā – 30.) gados. Tā ir pēdējā paaudze, kas vēl ļāvusi valodniekiem sistemātiski aprakstīt gan sēliskās (sk., piemēram, Poiša 1985, 1999; Indāne 1986; Strautiņa 2007), gan latgaliskās (piemēram, Balode 2000, 2008⁶) augšzemnieku dialekta rietumu daļas īpatnības.

Šī iemesla dēļ arī pāreja no dzīvā dialekta uz tā mirušajām zonām ir tik strauja, kā arī atbilst kristīgo konfesiju izplatības robežai un precīzi, izņemot vienu fragmentu rietumos, sakrīt ar senā Latgales novada robežu. Šajā areālā seno Latgali no sabiedriskajām institūcijām mūsdienās pārklāj vienīgi tradicionāli izplatītās katoliskās diecēzes un draudzes (sk., piemēram, Cakuls 1997; E-LKBD).

Precizitātes labad jāpiemin, ka pastāv vēl arī t. s. pelēkās zonas, kurās pēc administratīvi teritoriālajām reformām kādā brīdī bija radies konfesionālais un nacionālais sajaukums – tādā gadījumā, iespējams, izlokšne arī izzūd daudz agrāk.

Kā piemēru var minēt to pašu Vīpi⁴³¹, kas kā pagasts izveidota 20. gs. 20. gados, sajaucot katolisku senā Līvānu pagasta ziemeļrietumu malu ap Ļovāniem ar luteriskā Ungura pagasta dienvidu daļu starp Mežāri un Vīpi. Pēc vietējās vēstures zinātāju vārdiem, šajā apvidū bijuši ciemi ar dažādu ticību un tautību pārstāvjiem: katoliskie Ļovāni, Leišupi, Auzāni, luterticīgo apdzīvotie Ūdri, Kļaviņi, Slīpie, Mežamuiža, Galvāni, Daugavas Ķīķaukas, Ezerķīķaukas, jauktie Rudzāti, Masāni, vecticībnieku Podvinka, Urbāni, Landzāni, Bisenieki, Cucuļi, jauktās Poļakas. Ar laiku visvairāk cieta katoļu ciemi un to valoda – tie ir iznīkuši vai arī daudzos no tiem runā literārajā valodā. 2011.–2012. gadā kā dzīvu apliecinājumu par to eksistenci izdevies atrast tikai Ļovānos: luterticīgā teicēja ierunāja tekstus, atdarinot „katoļu valodu” (Līvānu⁴³⁶ sēlisko izlokšni), kuru bērnībā bija iemācījusies no kaimiņu bērniem. Šis ir vienīgais ekspedīcijās pierakstītais gadījums, kad latgaliskā valodas paveida nosaukumu teicējs saistījis ar konfesiju, taču, iespējams, tādas nominācijas agrākos laikos skanējušas biežāk un plašāk (pašlaik ar konfesijas nosaukumu, kas darināts no līdzīgā etnonīma, šeit mēdz saistīt tikai krievu valodu: piemēram, vecticībnieku, *staravieru* valoda < *staravieri*).

⁶ Letonikas V kongresa referātā „Kalnienas izlokšne senāk un tagad” (29.10.2013.) S. Balode apliecinājusi, ka arī Kalnienas (Kalncempju³⁹⁵) izlokšnes īpatnības pašlaik ir saglabājušas vienīgi vecākā paaudze.

Šī analogija svarīga, izskaidrojot arī iepriekšminētā dialekta izzušanas gaisotni latgaliskās Barkavas⁴²⁵ izloksnes daļā (pašā Barkavā un uz ziemeļiem no tās), kas mūsdienās administratīvi apvienota ar seno vidzemnieku Saikavu⁴²⁴ – šis apvienojums ir gan administratīvs, gan konfesionāls (katoļi un luterticīgie atrodas vienā vissīkākajā teritoriālajā veidojumā). Kritisko situāciju pastiprina arī tas, ka Barkavas⁴²⁵ izloksnes dienvidu daļai un Barkavas katoļu draudzei ilgstoši piederējušie Murmastienes katoļi ir pārgājuši Varakļānu draudzē. Reālās sekas daļēji jūtamas jau tagad. Piemēram, senās Latgales pierobežas Stalīdzānu ciemā 2011. gadā neizdevās atrast nevienu vietējo latgaliskās izloksnes pārstāvi, te pārsvarā dzīvo jau literārajā valodā runājoši vietējie vai sēliskajā pusē dzimuši cilvēki.

6. Var secināt, ka augšzemnieku dialekta izdzīvošanai mūsdienās lielākas izredzes ir tad, kad sakrīt vairāki savstarpēji saistīti vēsturiskie apstākļi: izloksnei jāatrodas Latgales teritorijā, tai jābūt katoliskai, konfesijas ziņā viendabīgai. Vēl ir vēlams arī ilgstošs administratīvi teritoriālā miera stāvoklis. Kaut viena no šiem nosacījumiem neievērošana var izloksnes pozīcijas pavājināt, bet vairāku nelabvēlīgu apstākļu sakritība nozīmētu drošu dialekta izzušanu nākamajās paaudzēs.

Šos apstākļus var saukt par objektīviem, taču pastāv arī subjektīvi – pašu cilvēku pašapziņa (pašidentificēšanās) – noteikti veidi, ar kādiem kādas vietas iedzīvotājs un kāda valodas paveida runātājs šo vietu un šo valodu atspoguļo savā apziņā. Visraksturīgākā šādas pašapziņas izpausme ir savas lokālās un lingvistiskās piederības nosaukšana.

Sākot sarunu ar katru teicēju, vispirms tiek noskaidrota viņa konkrētā dzimšanas vieta un – tiešā dialoga veidā – spēja runāt izloksnē. Vidzemes teritorijā mēģinot ievirzīt sarunu ar teicējiem tā, lai viņi sāktu runāt dialektā, taujātājam nereti pietrūkst līdzekļu. Te neder uzrunāšana latgaliski vai vienkāršs lūgums runāt vietējā valodā. Nav pazīstams arī jēdziens „runāt sēliski”. Iemesls – Vidzemes izloksnēm (valodai) nav sava kopējā nosaukuma. Lietoti dažādi varianti: „kā senos laikos”, „po prostu”, madoniešu, saikaviešu, tirmaliešu, lizumiešu u. c. valoda. Valodnieku vidē pazīstamākais valodas paveida vārds – „malēniešu valoda” (sk. Markus, Raipulis 2010), kas it kā piederētos augšzemnieku izloksnēm ārpus Latgales, ir zināms tikai daļai Ziemeļvidzemes teicēju, turklāt ar piebildi, ka malēniešu valoda esot izplatīta tālāk, „kaut kur aiz Gulbenes”. Tātad malēniešu valoda izrādījusies lokālā ziņā daudz šaurāks lingvistiskais fenomens, nekā gaidīts. Turklāt tie daži teicēji, kas runā augšzemnieku dialektā ārpus Latgales, to lieto arī bez pamudinājuma.

Daudz vienkāršāk ir uzrunāt cilvēkus vēsturiskās Latgales pagastos, uzdodot tiešu jautājumu: „Vai muokat/varit parunuot latgaļiski?” Pozitīvās atbildes gadījumā saruna parasti veiksmīgi norit latgaliešu izloksnē.

Tātad vēl vienu būtisku pazīmi var pievienot obligāto dialekta dzīvotspējas nosacījumu sarakstam – dialektam vai valodai jābūt ar savu vārdu. Jo šis vārds teritoriālā ziņā ir aptverošāks, jo sikāk tā nozīmi var modificēt, kombinējot ar lokālo piederību (piemēram, „mūsu Barkavas latgaliešu mēle nav tā istā, tur, dziļāk, runā īsti latgaliski”), jo drošāk var teikt, ka tas valodas paveids ir ne tikai dzīvs, bet arī labi strukturēts. Lokāli šauras valodas vai dialekta nosaukumi, šķiet, ir vāji strukturēti vai nestrukturēti vispār – tie nozīmē konkrētu sīko vienību, un ne vairāk (tirmaliešu valoda, saikaviešu valoda utt.).

7. Šajā ziņā terminiem *latgaliešu valoda*, *latgaliešu izloksne*, *runāt latgaliski* ir ļoti liela semantiskā slodze. Pat humanitāro zinātņu darbos vārdu *Latgales*, *latgalisks* lietojums ir daudznozīmīgs un bez atsevišķiem paskaidrojumiem var izraisīt pārpratumus, piemēram, kad tiek runāts par dialektu klasifikācijām, kas nevienādi pārklāj kultūrvēsturiskos novadus: šeit pilnīgi iespējami tādi terminoloģiskie salikumi kā *Latgales latgaliskās izloksnes*, *Vidzemes latgaliskās izloksnes*, *Latgales sēliskās izloksnes* – šo salikumu otrie vārdi var būt attiecināmi uz īpatnībām, kas ir ārpus epicentra, t. i., konkrētajiem kultūrvēsturiskajiem reģioniem. Tāpēc ne katrs termins *latgalisks* nozīmē no *Latgales*, *Latgales* teritorijā.

Tiesa, parasto runātāju valodā šādi robežu pārkāpumi nemēdz būt. Piemēram, pat vislabākajam sēliskās Līvānu⁴³⁶ izloksnes pratējam neienāktu prātā savu valodu saukt par sēlisku (ja viņam nav filoloģiskās izglītības) – viņš bez šaubām apgalvos, ka runā latgaliski (kaut arī precizēs, ka viņa „*ļeivonišu volūda* nav tik ista kā tur, dziļāk Latgalē”). Tepat, pāri Daugavai esošās Dignājas⁴³⁵ sēliskās izloksnes pārstāvis labākajā gadījumā teiks, ka viņa valoda ir tikai līdzīga latgaliešu valodai⁷. Attiecīgi arī jaungulbenietis, kas joprojām runā skaistā latgaliskajā Vidzemes izloksnē, neapgalvos, ka viņš runā latgaliski. Termins *latgalisks* vismaz teicēju lūpās ir attiecināms uz konkrētu vietu – Daugavas labajā krastā esošo reģionu ar ļoti skaidrām robežām, kas dažus gadsimtus bija kultūras, reliģijas ziņā un administratīvi atdalīts no pārējiem reģioniem. Varbūt šaurāka „runāt latgaliski” nozīme – „runāt katoliski”, taču šo jau iznīkušo terminu, kā izskatās, lietoja *Latgales* luterticīgo pagastu iedzīvotāji.

Termini *Latgale*, *latgalieši*, *latgaliešu valoda/dialekts/izloksne* etnolingvistiskajā terminoloģijā nostiprinājās 20. gs. sākumā, Francim Kempam izdodot monogrāfiju „*Latgalieši*” (Kemps 1910, sk. arī E-Kemps). Šie termini, kuri no baltu tautu vēstures viedokļa ir salīdzinoši jauni,

⁷ Latgaliešu valodas izplatība ārpus *Latgales* (kā to rāda 2011. gada tautas skaitīšanas dati, sk. E-CSP) var liecināt vai nu par lielu migrāciju, vai, kā jau minēts raksta sākumā, par cilvēku jaunās lokālās identitātes veidošanos, ko, starp citu, var uzturēt arī dažviet vietējās katoļu baznīcās latgaliski notiekošie dievkalpojumi.

kaut arī ņemti no viduslaiku hronikām, bija domāti tā laika Vitebskas gubernas latviešu apdzīvotās teritorijas, latviešu etnosa un latviešu izloksnes apzīmēšanai, nomainot nederīgus terminus *Inflantija*, *inflantieši*, *inflantiešu valoda*. Tie bija pretstatīti tādiem terminiem kā *Baltija*, *baltieši*, *baltiešu valoda/dialekts/izloksne*, kas attiecīgi apzīmēja teritoriju, latviešu etnosu un izloksnes, izplatītas Baltijas administratīvajā provincē, kurā savukārt tika iekļautas trīs gubernas – Kurzemes (*Kurlandijas*), Vidzemes (*Liflandijas*) un Igaunijas (*Estlandijas*) (pats termins *Baltijas provinces* ir tulkojums no vācu valodas: [*Russische*] *Ostseeprovinzen*, sal. krievu *Остзейские провинции*). Tātad F. Kempam nebija nodoma Latgali, latgaliešus pretstatīt Latvijai, latviešiem (galu galā termins *Latvija* nostiprinājās kā visu latviešu, arī latgaliešu, apdzīvoto zemju apzīmējums!). Tieši otrādi, savā visnotaļ emocionālajā grāmatā viņš nopel „uzpūtīgos baltiešus”, ka šie jau sen aprakuši savas tautiskās atmodas idejas un negribot „iedomāties, ka ārpus Vidzemes un Kurzemes vēl eksistē vesela latviešu cilts, priekš kuŗas Baltijas dzīves katķisms nav obligatorisks, kuŗa iet savu attīstības gaitu, cīnās par savām idejām un uzstāda savus prasījumus, un kuŗa tomēr uzskata sevi par latviešu cilti, vēŗīgi noskatas uz Baltijas attīstības straujiem soļiem un cenšas neatrauties no lielā Latvijas celma” (Kemps 1910, 90–91).

Lai arī, saskaņā ar reālu tā laika situāciju, dažus no sveša novada Latgalē nokļuvušos latviešus, kas dzīvoja nošķirti, neuzturot „satiksmi” ar vietējiem, F. Kems varēja palaikam nosaukt par sveštautiešiem, tomēr par latgaliešu valodu un par latviešu etnosu kopumā viņa viedoklis ir stingrs un neatstāj vietu nekādām domstarpībām: „Ja nāk runa par latgaliešu valodu, tad mēs nemaz nedrīkstam iedomāties par kaut kādu atsevišķu valodu, vispārējai latviešu valodai tikai radniecisku. Viņa ir latviešu valodas vecais dialekts un paši latgalieši ir latviešu tautas lielā, senā nozare. Tas jaatgādina dažiem izglītotiem baltiešiem, kuŗi bieži mēdz nepareizi lietot divus vārdus: latvieši, apzīmedami ar šo vārdu Baltijas kurzemniekus un vidzemniekus, un latgalieši, iedomojoties zem šī vārda Latgales iedzīvotājus. Pareizāki būtu paraleļi lietot nosaukumus: baltieši vaj arī Baltijas latvieši un latgalieši, un kopīgi, priekš abām tautas nozārem, tikai vienu vārdu – latvieši.” (Kemps 1910, 48)

Šos joprojām svarīgos vārdus gribētos atgādināt dažiem mūsdienu pētniekiem, kas savos darbos *baltieša* : *latgalieša* pretstatījumu bez objektīva pamatojuma nomainījuši uz *latvieša* : *latgalieša* pretstatījumu, bet latgaliešu valodu kā trešo baltu valodu pievieno baltu valodu grupai līdzās latviešu un lietuviešu valodai. Ja tas būtu tikai atsevišķs novecojis pagājušā gadsimta kultūras darbinieka viedoklis, kuru ar tikpat autoritatīvu, „modernu” viedokli var nomainīt, tikai nosaucot to, bez nepieciešamības

pamatot ar korekti apstrādātiem valodas lietotāju sniegtajiem faktiem, ar to pietiktu vien, bet tas paliktu tikai pētnieku un zinātnieku viedoklis kā „praksē neapstiprināta teorija”.

8. Noslēdzot raksta tēmu, situācijas izskaidrošanai iederētos neliela atkāpe. Pēdējā desmitgadē baltu valodniecībā parādījusies pilnīgi jauna tendence latgaliešu valodu lingvistiski nošķirt no latviešu valodas. Īpaši tas ir saskatāms Rēzeknes Augstskolas pētnieku darbos – „Valodas Austrumlatvijā: pētījuma dati un rezultāti” (VAPDR 2009) un divu sējumu „Latgales lingvoteritoriālajā vārdnīcā” (LLTV I, II 2012).

Interesanti, ka pirmajā izdevumā termini *latgalietis*, *latgaliešu valoda*, *latgalisks* vēl netiek raksturoti pēc definīcijas, kā arī apspriesti no baltu valodu vēstures viedokļa, kas ļautu stingri pateikt, ka vecais viedoklis par divām dzīvām baltu valodām ir nepareizs un revidējams, un pamatot domu, ka kopš šī brīža vajadzētu domāt citādi. Latgaliešu valoda šajā izdevumā ir jau notikusī *de facto* reālija, kas konstatēta, balstoties uz milzīgu Latgalē aptaujāto cilvēku atbilžu materiālu. Datubāzes materiāls liecina, ka Latgalē dažādās pakāpēs prot (saprot, lasa, runā, raksta): latviski 90,9 %, krieviski – 93,5 %, latgaliski – 62,1 % respondentu (VAPDR 2009, 332).

„Latgales lingvoteritoriālās vārdnīcas” otrā izdevuma šķirkli „Latgališu volūda” (LLTV I 2012, 370–373) latgaliešu valodas vieta ģenētiskajā valodu klasifikācijā jau ir norādīta skaidri – tai atvēlēta vieta kā vēl vienai baltu valodai: „Δ [Latgališu volūda] – uz augšzemnieku dialekta bāzes veidojusies val., kas pieder ide baltu val. grupai [...]”. Zemāk pievienotas arī 8 iespējamās ar šo jēdzienu saistītās skaidrojošās pozīcijas. No šķirkļa 2. pozīcijas izriet, ka „paši latgalieši (latgališi ↑) līdz 20. gs. sevi saukuši par latviešiem un savu val. – par latv. val. (izretināts – E. T.). Nepieciešamība šķirt abus val. paveidus radās, Latgalei apvienojoties ar pārējo Latvijas ter. (apvienojoties Latvijas valstij).”; par labu latgaliešu valodai liecinot arī 7. pozīcija: „Latgales iedz. saka *runuoju latgaliski*, „Δ [latgališu volūdā], nevis augšzemnieku dialektā.” Jāpiebilst, kā šī šķirkļa autore, minējuma latgaliešu valodas lietotāju skaitu Latvijā (8 %), balstās uz 2011. gada tautas skaitīšanas datiem (E-CSP).

Vai pozitīvo atbilžu daudzums uz jautājumu, piemēram, „Vai jūs runājat latgaliešu valodā?”, var būt pietiekams pierādījums tam, ka pastāv atsevišķa (neatkarīga no latviešu valodas) latgaliešu valoda? Vai pozitīvo atbilžu daudzums uz paralēlo jautājumu, piemēram, „Vai jūs runājat latviešu valodā?”, būtu apstiprinošs papildu arguments tam, ka teicēji runā divās valodās? Gan jā – formālās atbildes to rāda, gan nē – ja anketās nav iekļauts tiešs jautājums (un tas VAPDR pētījumā netika izdarīts), vai respondenti latviešu un latgaliešu valodu uzskata par vienu valodu. Jautājums ir būtisks, ja tiek virzīta latgaliešu valodas kā atsevišķas valodas ideja.

Pārskatot LLTV šķirkļus, rodas vēl viens diskutējams jautājums: vai tiešām kopš 20. gs. sākuma latgalieši pārstāja sevi saukt par latviešiem un savu latgaliešu valodu sāka uzskatīt par atsevišķu valodu? Vai kopš pagājušā gadsimta cilvēku (nevis dažu valodnieku) apziņā ir kardināli mainījusies F. Kempa piedāvātā latgaliešu valodas izpratne?

9. 2010.–2012. gadā apmeklējot plašu Rietumlatgales areālu, bija skaidrs, ka vēl tagad latgaliski runājošiem cilvēkiem ir pazīstams *baltiešu valodas* nosaukums, kas nereti tiek pretstatīts latgaliešu valodas nosaukumam. Šis fakts izraisīja interesi, turklāt arī VAPDR pētījums jau 2010. gadā bija pazīstams, tāpēc nākamajā 2011. gadā projekta nelielā sociolingvistikas anketa tika papildināta ar dažiem jautājumiem⁸. Līdzās tādiem jautājumiem kā „Dzimtā valoda/dialekts, citas valodas/dialekti, ko teicējs saprot/runā/lasa/raksta” tika iekļauti arī divi īpaši jautājumi ar lūgumu komentēt, cenšoties noskaidrot, ar ko un kā viņi identificē latgalisko valodas paveidu: „Vai latgaliešu valoda un latviešu valoda ir divas atsevišķas valodas?” un „Kura izloksne ir visskaistākā un pareizākā?”.

Uz pēdējo jautājumu ne katrs teicējs bija spējīgs konkrēti atbildēt (visbiežāk skanēja „sava izloksne”), taču uz citiem papildu jautājumiem komentāri un atbildes bija skaidras. Kopumā Latgalē šie papildu jautājumi tika uzdoti 53 latgaliski runājošiem teicējiem un 38 teicējiem Vidzemē, kas latgaliski (kā arī lielākoties augšzemnieku dialektā) zināmu iemeslu dēļ runāt neprata.

No Latgales pārstāvjiem gandrīz visi atzinuši, kā runā gan latviešu, gan latgaliešu valodā vai izloksnē (ne visur izskanēja vārds *valoda* – biežāk tika teikts *latgaliski*), taču dialogā uz jautājumu „Vai Jūs runājat latgaliešu valodā?” nevienā gadījumā iebildumu nebija un atbildēts bija apstiprinoši). Taču uz papildu jautājumu „Vai latgaliešu valoda un latviešu valoda ir divas atsevišķas valodas?” rezultāti apkopojami šādi: atbildi nezināja vai atbildēja neskaidri – 6, apstiprinoši (tās ir divas atsevišķas valodas) – 7, savukārt negatīvi (tā ir tā pati viena valoda, latgaliešu valoda ir latviešu valodas dialekts u. c.) – 40. Tā kā šajā pētījumā aptaujāto lielāko īpatsvaru veidoja 1923.–1943. gadā dzimušie cilvēki ar 4–7 klašu izglītību, var apgalvot, ka līdz Otrā pasaules kara beigām dzimušajai Latgales paaudzei ar sākumizglītību vai pamatzglītību, kas brīvi runā latgaliski, latgaliešu valoda jeb dialekts

⁸ Šajā anketā tika jautāts vārds, uzvārds, precīzs teicēja dzīves vietas (notikušās intervēšanas vietas) nosaukums, dzimšanas vieta un gads, dati par citur pavadītiem gadiem, apstākļiem, kā ir nokļūts pašreizējā dzīves vietā – šie fakti ir izšķiroši, cenšoties precīzi noteikt piederību izloksnei. Tika jautāts arī par paša teicēja, vecāku un laulātā tautību, dzimto valodu, citām valodām, ko prot/prata teicējs un viņa ģimene. Svarīgi bija uzzināt arī par mātes, tēva un laulātā dzimteni, noskaidrot, cik gadu ir apmeklēta skola un kādā valodā (vai dialektā) ir notikušas mācību stundas. Nedaudzos gadījumos, ja cilvēks bija mācījies latgaliešu skolā un prata lasīt latgaliski, tika uzdoti vairāki papildu jautājumi. Tāpat tika fiksēta teicēju konfesija un nodarbošanās (profesija).

un latviešu literārā valoda ir viena lingvistiski neoponējošā vienība, kurā ar vārdu *valoda* tiek nominēta gan nacionālā kopvaloda, gan lokālais valodas variants. Jāpiebilst, ka daži paši jaunākie teicēji (dzimušie 1986.–1996. gadā) uzskatīja, ka latgaliešu valoda ir vairāk šķirama no latviešu valodas. Tas varētu liecināt, ka ar jaunu paaudžu ienākšanu ir iespējamās lingvistiskās (kā arī lokālās) identitātes izmaiņas, taču šīs lietas noskaidrošanai vajadzīgs atsevišķs pētījums.

Interesanti, ka tajā pašā aptaujā, kurā piedalījās 38 Vidzemes teicēji, kam latgaliešu valoda vai dialekts ir sveši, viedokļu īpatsvars bija citāds: 2 teicēji nemācējuši atbildēt, 11 atzinuši, ka latgaliešu valoda un latviešu valoda ir divas dažādas valodas, bet 25 tās uzskatījuši par vienas valodas paveidiem. Atceroties F. Kempa pārmetumus *baltiešiem*, ka par latviešu valodas pārstāvjiem viņi labprātāk uzskatītu nelatgaliskās izcelsmes runātājus, tas pats adresāts laikam saglabātos arī mūsdienās, jo tieši vidzemnieki, nevis latgalieši ir tie, kam latgaliskā izloksne izklausās kā cita valoda.

Šīs aptaujas rezultātu izklāsts, protams, nav pilnīgs (teicēju sniegtie komentāri šajā rakstā neietilpst), tomēr norāda uz skaidru tendenci, ka apmēram četri no pieciem Latgales runātājiem savu latgaliešu valodu/mēli/izloksni saista ar latviešu valodu. Rezultāti lielākoties ir pretrunā ar Rēzeknes Augstskolas pētnieku atzinumiem, ka latgaliešu valoda tiek uzskatīta par valodu tāpēc vien, ka to sauc par valodu, nevis dialektu, arī tāpēc, ka līdzās var pastāvēt jēdzieni latgaliešu valoda un latviešu valoda. Tādā veidā, neveicot elementāru priekšmeta vienlīdzības noteikšanas procedūru, apozīciju var uztvert kā opozīciju. Piemēram, lai teikumu *skolnieks Pēteris ir cilvēks* pārveidotu par *skolnieks un Pēteris ir cilvēki*, ir kaut kādā veidā jānoskaidro, vai *skolnieks* un *Pēteris* nav viena un tā pati persona. Abus teikumus vieno tas, ka atšķirīgo pazīmju pamats ir līdzīgs (*gan skolnieks, gan Pēteris ir cilvēki*), taču starp pašām pazīmēm pirmajā gadījumā ir pakāpenības, otrajā – vienlīdzības attiecības. Funkciju nominācija nav svarīga, jo to var brīvi mainīt, taču būtiskas ir attieksmes starp priekšmetiem. Līdzīgi ir ar valodas un tās paveidu nosaukšanu – var teikt *gan latviešu, gan latgaliešu ir valoda* – terminus, ar kuriem brīvi variē gan F. Kemps, gan latgaliešu ļaudis, atzīdami par to pašu subjektu. Šī izpratne joprojām ir ļoti dzīva Latgales cilvēku apziņā, tā nav zudusi ne 20. gs., ne 21. gs. sākumā.

Tāpēc nav jāaprobežojas ar nomināciju un vārdu spēlēm un vēlreiz rūpīgi jāizlasa būtiskākās (un ne vienmēr ērtās) zīmīgo latgalistikas avotu vietas, kā arī, veicot pētījumus, lingvistiskās identitātes darbs ir jāpaveic līdz galam, un – kas īpaši svarīgi – fakti jāpārbauda ne tikai slēgtu diskusiju telpās, bet arī, intervējot dažādu paaudžu teicējus.

10. Latviešu valodas lokālo variantu novērojumi Rietumlatgalē un Austrumvidzemē ļauj izdarīt šādus secinājumus:

- Augšzemnieku izloksnes ir labāk saglabājušās senā Latgales kultūrvēsturiskā novada robežās, ja, veicot administratīvi teritoriālās reformas, ir labvēlīgie apstākļi: izloksnē runājošie cilvēki dzīvo ciemos, kas nav tikuši pakļauti pārvietošanai uz 21. gs. jaunveidotajiem Latvijas plānošanas reģioniem, kuru robežas bieži atkārtu padomju rajonu robežas un nesakrīt ar seno Latvijas novadu robežām.

- No dialekta lietojuma viedokļa pāreja no tukšajām uz dzīvīgajām zonām mūsdienās ir nevis pakāpeniska, bet krasa pat senās Latgales novadā. Ciemi, kas pēc ticības pieder Romas Katoļu baznīcas diecēzēm, joprojām runā vairākās paaudzēs, bet luterticīgajos ciemos izloksnē runā galvenokārt tikai līdz 20. gs. 20.–30. gadiem dzimusī paaudze. Šādu kontrastu var izskaidrot ar to, ka konfesionāli šķirtajos reģionos ilgstoši prestiži bijuši divi atšķirīgi ar vidus dialektu un augšzemnieku dialektu saistītie valodas varianti.

- Obligāto dialekta dzīvotspējas nosacījumu sarakstam pievienojama vēl viena būtiska pazīme – dialektam vai valodai ir jābūt teicēju apziņā reflektējamai ar savu vārdu jeb nosaukumu. Jo šis vārds ir teritoriālā ziņā plašāks, jo sīkāk tā nozīmi var modificēt, kombinējot ar lokālo piederību, jo drošāk var teikt, ka tas valodas paveids ir ne tikai dzīvs, bet arī labi strukturēts. Šāds vārds („latgaliešu valoda/mēle/izloksne”, „runāt latgaliski”) ir raksturīgs vienīgi vēsturiskās Latgales teritorijas pārstāvjiem.

- Kā ļauj spriest neliela aptauja, uz kuras jautājumiem atbildēja 91 teicējs plašā starpnovadu areālā starp Livāniem un Lizumu, apmēram četri no pieciem (40 no 53) Latgales novada runātājiem savu latgaliešu valodu/mēli/izloksni saista ar latviešu valodu., t. i., līdz Otrā pasaules kara beigām dzimušajai Latgales paaudzei ar sākumizglītību vai pamatzglītību, kas brīvi runā latgaliski, latgaliešu valoda jeb dialekts un latviešu literārā valoda ir viena lingvistiski neoponējošā vienība, kurā ar vārdu *valoda* tiek nominēta gan nacionālā kopvaloda, gan lokālais valodas variants. Mazliet citādi rezultāti raksturīgi Vidzemei: latgaliešu valodu kā kopīgu ar latviešu valodu uzskatīja tikai 25 no 38 respondentiem.

Rezultāti liecina, ka Latgales lielākās daļas runātāju apziņā vēl arvien savdabīgi dzīvs un nav spēku zaudējis F. Kempa darbā „Latgalieši” (1910) piedāvātais *baltieša* : *latgalieša* lingvistiskās latvieša identitātes pretstatījums, kuru bez objektīva pamatojuma pēdējā laikā atsevišķos valodnieku darbos mēģina mainīt ar *latvieša* : *latgalieša* pretstatījumu.

1. Balode, S. *Kalnecmpju pagasta Kalnamuižas daļas izloksnes apraksts*. Rīga : Latviešu valodas institūts, 2000.

2. Balode, S. *Kalnienas grāmata*. Rīga : Latviešu valodas institūts, 2008.
3. Cakuls, J. *Latvijas Romas katoļu draudzes*. Kūrijas arhīva materiālu apkopojums. Rīga : Rīgas Metropolijas kūrīja, 1997.
4. ETA – *Evangelia toto anno 1753. Pirmā latgaliešu grāmata*. Sast. Stafecka, A. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2004.
5. Indāne, I. *Dignājas izloksne*. Rīga : Zinātne, 1986.
6. Kempis, F. *Latgalieši*. Kultur-vēsturiska skice. Rīga : Semneeka puhrs, 1910. Sk. arī: E-Kemps.
7. Kursīte, J., Stafecka, A. Garīgā literatūra. *Latgale: valoda, literatūra, folklorā*. Rēzekne : Latgales Kultūras centra izdevniecība, 2003.
8. LLTV I – *Latgales lingvoteritoriālā vārdnīca*. Galv. red. Šuplinska, I. Rēzekne : Rēzeknes Augstskola, 2012.
9. LLTV II – *Latgolys lingvoteritorialo vuordineica*. Zyn. red. Šuplinska, I. Rēzekne : Rēzeknis Augstskola, 2012.
10. LVDA 1999 – *Latviešu valodas dialektu atlants. Leksika*. Galv. red. Laumane, B. Rīga : Zinātne, 1999.
11. LVDA 2013 – *Latviešu valodas dialektu atlants. Fonētika*. Sast. Sarkanis, A. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2013.
12. Markus, D., Raipulis, J. *Radošie malēnieši un viņu valoda*. Rīga : Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis, 2010.
13. Nau, N. *A Short Grammar of Latgalian*. Languages of the World. Materials vol. 482. München : Lincom Europa, 2011.
14. Poiša, M. *Vidzemes sēliskās izloksnes*, 1. Rīga : Zinātne, 1985.
15. Poiša, M. *Vidzemes sēliskās izloksnes*, 2. Rīga : Latviešu valodas institūts, 1999.
16. Skrinda, O. *Latvišu volūdas gramatika. Латышская грамматика лемгалъскаго нарѣчя*. С.-Петербургъ, 1908.
17. Strautiņa, M. *Mārcienas izloksne*. Rīga : Latviešu valodas institūts, 2007.
18. Trumpa 2012a – Trumpa, E. *Latviešu ģeolingvistikas etīdes*. Rīga : Zinātne, 2012. Sk. arī: E-LĢE.
19. Trumpa 2012b – Trumpa, E. Pārdomas par izlokšņu, administratīvi teritoriālo vienību un draudžu robežām Rietumlatgalē. *Dzīve–attīstība–labbūtība Latvijas laukos*. Sast. Cimdiņa, A., Raubiško, I. Rīga : Zinātne, 2012, 219.–252. lpp.
20. Trumpa, E. *Karte des lettischen Sprachgebiets (1881) – pirmā latviešu valodas dialektu karte*. *Baltu filoloģija*, 19 (1/2). Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2010, 79.–102. lpp.
21. Trumpa, E., Stepīņa, A. Dažas piezīmes par jaunākajiem latgaliskās identitātes pētījumiem. *Akadēmiskā Dzīve*, 48. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2011/2012, 75.–81. lpp.
22. VAPDR – *Valodas Austrumlatvijā: pētījuma dati un rezultāti. Via Latgalica* pielikums, 1. Galv. red. Šuplinska, I. Rēzekne : Rēzeknes Augstskola, 2009.

Interneta avoti

1. E-CSP – Latviešu valodas paveida – latgaliešu valodas lietošana [tiešsaiste]. LR Centrālās statistikas pārvaldes mājaslapa [skatīts 01.11.2013.]. Pieejams: <http://www.csb.gov.lv/notikumi/latviesu-valodas-paveida-latgaliesu-valodas-lietosana-35066.html>
2. E-DB – 2010.–2012. g. ESF projekta „Savs kaktiņš, savs stūrītis zemes – Latvijas lauku iedzīvotāju attīstības stratēģijas un kultūrvides pārmaiņas” valodniecības daļas pētījuma par dialektu un izlokšņu robežu izmaiņām (aktivitātes Nr. 10) datubāzes prezentācija [tiešsaiste] [skatīts 01.11.2013.]. Pieejams: <http://home.lu.lv/~etrumpa/Sakums.htm>
3. E-LĢE – Monogrāfijas „Latviešu ģeolingvistikas etīdes” (sal. Trumpa 2012a.) elektroniskā versija [tiešsaiste] [skatīts 01.11.2013.]. Pieejams: <https://dspace.lu.lv/dspace/handle/7/1325>
4. E-LKBD – Latvijas Romas Katoļu baznīcas diecēzes un draudzes (karte) [tiešsaiste] [skatīts 01.11.2013.]. Pieejams: <http://www.katolis.lv/main.php?parent=13>
5. E-LPR – Latvijas plānošanas reģionu apraksts Vikipēdijas mājaslapā [tiešsaiste] [skatīts 01.11.2013.]. Pieejams: http://lv.wikipedia.org/wiki/Latvijas_pl%C4%81no%C5%A1anas_re%C4%A3ioni
6. E-PROJ – Informācija par 2010.–2012. g. ESF projektu „Savs kaktiņš, savs stūrītis zemes – Latvijas lauku iedzīvotāju attīstības stratēģijas un kultūrvides pārmaiņas” [tiešsaiste] [skatīts 01.11.2013.]. Pieejama: <http://www.savskaktins.lu.lv>
7. E-Kemps – F. Kempa monogrāfijas „Latgalieši” (sal. Kempa 1910) elektroniskā versija [tiešsaiste]. Latgališu kultūrys gazeta.lv mājaslapa [skatīts 01.11.2013.]. Pieejams: <http://lakuga.lv/2011/12/24/kemps-latgaliesi/>

LEKSIKA

Dzintra Paegle

Laikmeta „pirkstu nospiedumi” latviešu valodā

Tulkotājs Jurijs Abizovs ir teicis, ka vārdi nes laikmeta „pirkstu nospiedumus” (Abizovs 1984), viņš min tādus vārdus kā *metrs, nagan, prefektūra* u. c., kuri, aplami attiecināti uz Latvijas dzīvi 20. gs. sākumā, kad tur vēl nelietoja ne metrisko sistēmu, ne naganu un nebija prefektūras, dod nepareizu informāciju par pagātņi, jo katram laikam savi raksturojoši vārdi. Laikmetu raksturo sabiedrisko iekārtu apzīmējoši vārdi, piemēram, padomju laikā tādi kā *komunisms, komjaunatne, kolhozs*, kā arī tie, kas nosauc ikdienas lietas, piemēram, vārds *halāts*, kas bieži tika lietots *rītakleitas* vai *mājas kleitas* vietā un raksturo padomju sadzīves kultūru ar noteikta tipa apģērbu. Saskaroties dažādām kultūrām, piemēram, latviešu un krievu, tās cita citu iespaido arī valodas lietojumā, atstājot laikmeta „pirkstu nospiedumus”, piemēram, tautību nosaukumos *žīds* un *ebrejs*. Abi šie vārdi latviešu valodā lietoti līdz 2. pasaules kara beigām un ir bijuši neitrāli, bez negatīvas nozīmes, bet padomju laikā, saskaroties ar krievu valodas tradīciju, vārds *žīds* latviešu valodā tāpat kā krievu valodā iegūst negatīvu nozīmes niansi. Tam gan pretojas valodnieki, pierādot un cenšoties saglabāt vārdam *žīds* latviešu valodai raksturīgo neitrālo nozīmi, tomēr tas neizdodas.

Rakstā apzīmējums laikmeta „pirkstu nospiedumi” attiecināts uz latviešu valodas pārvērtībām krievu un citu valodu iespaidā, kas notikušas 20. gs. otrajā pusē un 21. gs. sākumā, kad latviešu valodas vārdus, piemēram, *zināt* un *mazulis*, lieto tāpat kā krievu valodā un tiek aizmirsti latviešu valodā ierasti vārdi, kā *nolaisties, nosēsties, nokrist*, bet to vietā saka – *piezemēties*. Rakstā aplūkota arī vārdu priedēkļu un galotņu lietošana latviešu valodā, kas iespaidojusies no citām valodām un ir citāda, nekā tradicionāli pierasts un atspoguļots valodas normatīvajos avotos – gramatikās un vārdnīcās, un kas iezīmē latviešu valodas stāvokli mūsdienās.

Zināt, pazīt, atpazīt, prast

Jau vairāk nekā pusi gadsimta vērojams, ka latviešu valodā paplašinās vārda *zināt* lietojums krievu valodas iespaidā, izspiežot vārdus *pazīt*, *prast*, *mācēt*.

K. Mīlenbaha „Latviešu valodas vārdnīcā” (turpmāk ME) vārdam *zināt* uzrādītas divas nozīmes:

1) nozīme skaidrota ar trim vārdiem – ‘wissen, kennen, verstehen’, un 2) nozīme *zināt par* ‘sorgen’(t. i., rūpēties), piemēram, *tad nu jūs ar par to manu dēlu zināt!* (ME IV 721). Otrā nozīme *zināt par* ‘rūpēties’ mūsdienu valodā lietots ļoti reti, tādēļ tai šeit nepievērsīsimies.

ME vārda *zināt* 1. nozīme skaidrota ar vārdiem ‘wissen, kennen, verstehen’, tie, tulkojot un salīdzinot ar mūsdienu latviešu valodas vārdnīcām, atsedz vārda *zināt* vairākas nozīmes:

1) nozīme *wissen* ir ‘būt informētam par kaut ko’, piemēram, es *noteikti zinu*. Šī nozīme ir skaidra un pārpratumus nerada;

2) nozīme *kennen* ‘būt iepazinušam (kādu vai ko); pazīt kaut ko’, piemēram, *ne brālīši mani zina* (‘pazīst’). Šo nozīmi latviešu literārajā valodā izsaka ar vārdu *pazīt*, bet krievu valodā ar vārdu *zināt*;

3) nozīme *verstehen* ‘mācēt, saprast’ zēns *ietinies pakulu būkšķi, kā nu zinājis* (‘sapratis, mācējis’) Lercha-Puškaiša „Latviešu tautas (teikas) un pasakas”, 1891, II 94 (ME IV 721). Citas vārdnīcas, piemēram, „Latviešu literārās valodas vārdnīca”, papildina šo nozīmi ar piemēriem *zināt dzejoli no galvas, zināt, kā (vai prast) salabot mašīnas motoru*, bet literārajā valodā vārdu *zināt* neattiecina uz valodu prasmi, rakstīt un lasīt māku – *prast latviešu un lietuviešu valodu, prast (mācēt) lasīt un rakstīt*.

Tātad latviešu literārajā valodā ne katrreiz būtu lietojams *zināt* pat tad, kad to uzrāda ME. Kāda ir mūsdienu valodas prakse vārdu *zināt, pazīt, prast* lietošanā?

„Latviešu valodas kultūras jautājumos” (1967) A. Vanags, iebilstot pret burtisku krievu valodas *zināt* pārcēlumu latviešu valodā, raksta: „[...] nevietā lietots *zināt*, piemēram: *Rakstnieks labi zināja Baltiju, tās tautas, kultūru un vēsturi*. Šajā piemērā atbilstošākais vārds būtu *pazīna*. Latviešu valodā darbības vārdu *zināt* kopā ar tiešo papildinātāju lieto tad, kad cilvēks zina kādu faktu, kaut ko līdz galam izdibinātu (zina vienreizvienu, ūdens ķīmiskā sastāva formulu utt.). Turpretī, ja cilvēkam ir zināšanas par objektu, ko var pētīt ilgstoši, savas zināšanas par to nemītīgi pilnveidojot, latviešu valodā lieto darbības vārdu *pazīt*. Tādēļ nevar *zināt*, piemēram, latviešu mākslu, Kurzemi, mīlestību, draudzības jūtas – tās varam *pazīt* vai *nepazīt*.” (Vanags 1967, 78, 79) Tomēr mūsdienu valodas praksē aizrādījums maz tiek ņemts vērā un

šajā nozīmē biežāk lieto nevis *pazīt*, bet gan *zināt* vai *atpazīt* un no tiem veidotas darbības vārdu divdabju formas:

*Bieži viesi ir sabiedrībā **zināmi** (labāk: pazīstami) cilvēki, bet tos redzēt un satikt [..].* (Izklaide, 07.05.2013.)

*[..] pasaulē **zināmais** (labāk: pazīstamais) dizaina žurnāls „Wallepaper“ [..].* (www.diena.lv, 21.04.2013.)

*Jūs **ziniet** (pareizi: zināt, bet labāk: pazīstat) manu raksturu. Es nekad neesmu [bijis] prezidents, kurš kaut ko savu kādam atdos [..].* (www.delfi.lv/Leta.lv, 29.04.2013.)

Kāda zirgkope, kas tikko iegādājusies jaunu zirgu, televīzijas raidījumā saka:

*„Es zirgu **nezinu** (labāk: nepazīstu), zirgs **nezina** (labāk: nepazīst) mani.”* (TV3, 10.03.2013.)

Mūsdienu latviešu valodā bieži ir dzirdams arī aplami lietots vārds *atpazīt*, kur iederētos *pazīt*, piemēram:

*Operdziedātāji Vinē jūtas kā popzvaigznes, – fani viņus stundām gaida pie teātra durvīm, **atpazīst** (labāk: pazīst) un uzrunā uz ielas.* (KDi, 09.05.2013.)

*Kā **atpazīt** (labāk: pazīt vai atšķirt) solījumus no reāliem darbiem.* (LNT pašvaldību vēlēšanu raidījums 2013. gada maijā)

*Konstruēts mākslīgs modelis ar domu, ka skatītāji sevi **atpazīs** (labāk: pazīs) raidījuma vadītāju atveidotajā „vidējā” ģimenē.* (KDi, 23.05.2013.)

***Atpazīstamība** (labāk: pazīstamība) darot brīnumus caur jebkuriem ekrāniem, tomēr izklaides projektu vadība nenozīmē, ka TV **atpazīstamības** (labāk: pazīstamības) iezīmēts cilvēks [..] spēj izvērtēt informāciju [..]. **Atpazīstamība** (labāk: pazīstamība) šajā darbā nepalīdz nemaz, vajadzīgas specifiskas prasmes. [..] Kāpēc gan kādam spītīgi liekas, ka TV žurnālistikā var strādāt kurš katrs **atpazīstams** (labāk: pazīstams) garāmgājējs? (Turpat)*

Vārdu *atpazīt* parasti neievieto vārdnīcās, tas ir vienīgi sinonīmu vārdnīcā. Valodnieki vairākkārt ir aizrādījuši, ka *atpazīt* runātāji lieto nepareizi. *Atpazīt* varētu lietot vienīgi tad, kad jāizsaka nozīme ‘pazīt no jauna, identificēt’, tie ir gadījumi, kad cilvēks nav pazīstams vai, būdams

slims vai miris, ir zaudējis savu identitāti un pats to nevar pateikt vai citi noskaidrot pēc kāda dokumenta. Vārds *atpazīt* iederas šādos policijas paziņojumos:

*Policija lūdz **atpazīt** kabatzagli, kas uzdarbojas Vidzemes tirgus teritorijā. Ja **atpazīsti** šīs personas, zvani! (www.diena.lv, 23.05.2013.)*

*Lūdz **atpazīt** iespējamus laupītājus. (www.delfi.lv, 24.04.2013.)*

***Atpazīti** visi Indonēzijā avarējušās lidmašīnas upuri. (TV, 2012. gada maijā)*

Latviešu valodā par valodu prasmēm runājot, kā jau minējām iepriekš, lieto vārdu *prast*, bet krievu valodā – *zināt*. Latviešu valodas *prast* lietošanas tradīciju rāda „Latviešu literārās valodas vārdnīca”:

prast – ‘Būt ar tādām zināšanām, iemaņām, prasmi, ka spēj veikt kādu darbību, uzdevumu u. tml.’ *prot šūt, prot zīmēt, lasīt // Būt ar tādām zināšanām, iemaņām, kas spēj runāt, lasīt (kādā valodā) saprast tekstus (tajā). [..] viņš labi **prata angļu valodu un bez kādām grūtībām varēja lasīt katru grāmatu vai laikrakstu. Puškins **prata vairākas valodas**** (LLVV 62, 339).*

Jau 20. gs. 70. gados valodnieki ir novērojuši, ka latviešu valodā šajā nozīmē sāk lietot vārdu *zināt*, nevis *prast*, krievu valodas iespaidā saka *zināt valodu*, kas koptā valodā nav ieteicams. Mūsdienu valodā vārds *zināt*, attiecināts uz valodu prasmī, lietots ļoti bieži, profesiju standartos izvirzīta prasība – ***zināt valsts valodu un angļu valodu***, masu saziņas līdzekļos, mutvārdu kontaktos informācija par valodu prasmī izteikta galvenokārt ar vārdu *zināt*, piemēram:

*Pašvaldības darbinieks var palīdzēt iedzīvotājiem, kurš **nezina latviešu valodu**, aizpildīt, piemēram, iesniegumu [..]. (www.delfi.lv/Leta.lv, 31.05.2013.)*

*Arī Latvijā izaugusi paaudze, kura **nezina krievu valodu** [..]. (www.diena.lv, 31.05.2013.)*

*Krievu bērnudārzos nedz auklītes, nedz audzinātājas **nezina latviešu valodu** tādā līmenī, lai strādātu ar bērniem. (www.delfi.lv/Leta.lv, 30.05.2013.)*

*Tagad Austrālijas latvietim, kurš [..] varbūt **nezina latviešu valodu**, būs automātiskas tiesības uz Latvijas pilsonību. (www.diena.lv, 14.05.2013.)*

Arī daiļliteratūras tulkojumos izvēlas vārdu savienojumu *zināt valodu*, nevis *prast*, piemēram, T. Pārsona romāna „Manai miļotajai” tulkojumā no angļu valodas skolas aicinājumā mācīties angļu valodu raksta „*Bez asarām un pēc divām vasarām zināsīm angļu valodu*” (14). Pat tādos gadījumos, kad bērns mācās lasīt un rakstīt un to jau prot, *prast* vietā sāk lietot *zināt*, kas latviešu valodai nemaz nav raksturīgi:

„*Vai tu gribi iet skolā? Jā! Būsi teicamniece? Jā! Lasīt jau sen zinu. Vai saproti, ka tev sāksies jauna dzīve? Jā!*” (L. Langa. Bērība. KDi, 31.01.2013.)

Vārda *zināt*, *prast* un *pazīt* lietojums rāda, ka latvieši savā runā *zināt* izmanto tikpat plaši kā krievu valodā un sāk aizmirst latviešu valodai raksturīgos *prast* un *pazīt*.

Nolaieties, nosēsties, nokrist un piezemēties

Latviešu valodā vārds *piezemēties* ir relatīvi jauns, sāks lietot 20. gs. 60. gados. Tas darināts pēc krievu *приземлиться* parauga, burtiski tulkojot, lai aprakstītu dažādu kosmosa aparātu atgriešanos uz zemes. Krievu valodā *piezemēties* lietots arī pirms kosmosa aparātu izgudrošanas, attiecinot uz jebkuru lidaparātu. Latviešu valodā vārds strauji iegūst popularitāti, tas ir tēlainis, asociējas ar nolaišanos uz zemes, tuvošanos un saskaršanos ar to. Vārds jau ir ievietots „Latviešu literārās valodas vārdnīcā” (LLVV 62 168) ar paplašinātu nozīmi, kas pieļauj šo vārdu lietot, attiecinot ne tikai uz kosmosa lidaparātiem, bet arī uz jebkuru lidaparātu vai lidošanas ierīci, piemēram, lidmašīnām vai izpletņlēcējiem – *lidmašīna piezemējas lidostā, izpletņlēcējs veiksmīgi nolaižas uz zemes jeb piezemējas*.

Lidmašīnas vienmēr tiek pielīdzinātas putniem, tās lido kā putni, tām ir *spārni* un *aste*, tās *paceļas*, *nolaižas* vai *nosēžas* kā putni. Diemžēl mūsdienās šajā nozīmē *piezemēties*, *piezemēšanās* lieto ļoti bieži, tikpat kā nedzird – *lidmašīna nosēžas* vai *nolaižas*, piemēram:

Pēc Rumānijas aviosabiedrības [...] lidmašīnas neveiksmīgas piezemēšanās Romas lidostā slimnīcā nogādāti trīs pasažieri. [...] lidmašīna piezemējās zālē, un tika bojāta tās šasija. (www.puaro.lv)

Mijmā pirms piezemēšanās avarē lidmašīna. (www.kasjauns.lv)

Lidmašīna, drebēdama caur mākoņiem, piezemējās.
(Manfelde 2012,101)

Vārdus *piezemēties*, *piezemēšanās* lieto arī tad, ja kāds vai kas nokrīt

zemē, saskaras ar zemi vai iekrīt ūdenī, uzkrīt uz mājas jumta vai pat nolaižas uz Marsa, piemēram:

*Marsa izpētes pašgājējs robots „The Curiosity”, kas pirmdien sekmīgi **piezemējies** uz Marsa, veicis pirmo savas apkārtnes aplūkošanas apli [..]. (www.ir.lv, 09.08.2012.)*

*Braucot lielā ātrumā, divas automašīnas **piezemējās** uz mājas jumta. (TV ziņas)*

*No ceturtā stāva izkritušu mazuli glābj **piezemēšanās** smilškastē. (www.la.lv)*

***Piezemējoties** uz dibena, svarīgi roku pirkstus turēt uz priekšu [..]. (www.alfaparks.lv)*

*lekšzoles forma izgatavota ar pēdas centrēšanas elementiem papēža daļā, kas, pēdai **piezemējoties**, palīdz pareizi pozicionēt kāju stabilam solim. (www.perkamkopa.lv/product/3903/)*

Vārdi *piezemēties*, *piezemēšanās* tiek lietoti arī pārnestā nozīmē 'ekonomikas kritums, popularitātes kritums, zaudējums', piemēram:

*[..] Par to, cik **piezemēšanās** bijusi smaga vai viegla, katrs var runāt pēc sirds patikas, jo tie nav precīzi ekonomiski jēdzieni. [..] smagā **piezemēšanās** notiek tad, kad ekonomika, kas piedzīvojusi straujas izaugsmes periodu, saskaras ar skarbu lejupslīdi. [..] vieglā **piezemēšanās** [..] ir tad, kad ekonomika, kas piedzīvojusi strauju izaugsmes periodu, attīstības tempus spēj samazināt pakāpeniski, neizjūtot negatīvu pēkšņu pārmaiņu ietekmi. [..] Kādu **piezemēšanos** Latvijas ekonomika ir piedzīvojusi [..]. Šobrīd notiek mīkstā **piezemēšanās**. (Dienas Bizness, 16.04.2010.)*

*Reformu partijas smagā **piezemēšanās**. (NRA, 23.07.2012.)*

*Smaga **piezemēšanās** – pārdomu brīdis [pēc zaudējuma basketbolā]. (www.liepajniekiem.lv, 23.09.2012.)*

Vārdu *piezemēties* ar pārnesto nozīmi lieto dažādi, piemēram, attiecinot uz vienkāršu, parastu vai pieticīgu dzīvi – *dzīvot piezemētu dzīvi*, kā arī uz cilvēka dzīves skatījuma maiņu, kad viņš no iedomātas ilūziju pasaules nonāk realitātē un sāk to atzīt jeb nolaižas uz zemes. Tā tulkotājs Dž. Mīka literārā darba nosaukumu „We are Now Beginning Our Descent”

tulko kā „Piezemēšanās” (2012). Nosaukums ir neskaidrs, jo latviešu lasītājs pēc nosaukuma vien nevar saprast, par ko šeit tiks stāstīts.

Pret šādu pārmērīgu *piezemēties, piezemēšanās* lietošanu iebilduši valodnieki J. Kušķis (Kušķis 2006), I. Zuicena (Zuicena 1982) u. c., bet bez rezultātiem.

Bērns un mazulis

Latviešu valodā vārdu *bērns* lieto, attiecinot un zēnu vai meiteni aptuveni līdz 14 gadu vecumam, bet vārdu *mazulis*, spriežot pēc K. Milēnbaha „Latviešu valodas vārdnīcas”, attiecinā uz nepieaugušiem dzīvniekiem, piemēram, *no olām izšķīļas mazuļi, karpu mazuļi* (ME II 575). Vārdus *mazulis, mazulītis* – uz cilvēkbērniem sarunvalodā lietoja ar mīlinājuma nozīmes niansi, piemēram, *kas nu kait mazulītim?* (ME, turpat). Toties krievu sarunvalodā vārdu *малыш* attiecinā uz cilvēkbērniem.

Mūsdienu latviešu valodā vārds bez ierobežojumiem tiek attiecināts uz maziem cilvēkbērniem un tikai kā nozīmes nianse – uz nepieaugušiem dzīvniekiem (LLVV 5,128), tātad – otrādi nekā ME. Vārds *mazulis* masu saziņas līdzekļos bieži vien ir vienīgais maza bērna nosaukums, kas attiecināts ne tikai uz jaundzimušajiem zīdaiņiem, bet arī uz bērnudārza vecuma bērniem un pat pirmo četru klašu skolēniem, piemēram:

Pašlaik Latvijā ir četras glābējsilītes. Kopā Latvijā glābējsilītēs ievietoti 12 mazuļi – septiņas meitenes un pieci zēni. Deviņi mazuļi atstāti Rīgā, divi – Liepājā, bet viens – Daugavpilī. (Latvija Amerikā, 29.10.2011.)

Angļu valoda mazuļiem. (Valodu kursi)

Janvārī Dignājas pamatskolas mazuļi uzsāka darboties svaigi izremontētās telpās. (www.jvestnesis.lv)

Mazuļi ar neparastiem vārdiem.

(www.zz.diena.lv/veseliba/starka-ziņas/)

Tikpat bieži vārdu *mazulis* attiecinā uz nepieaugušiem dzīvniekiem, putniem un zivīm, piemēram:

Rīgas zoodārza filiālē „Cīruļi” pavasaris sācies raženi: mazuļi Holandes šķirnes govīm [...]. (www.rigazoo.lv/public.30655.html)

Stirnām mazuļi dzimst maija beigās – jūnija sākumā. Visbiežāk piedzimst divi mazuļi, parasti pretēja dzimuma, bet var būt arī viens līdz trīs mazuļi. (www.zooinf.lv)

Audzētavā piedzima (pareizi: *izšķīlās*) *Krāmēra papagaiļa 4 mazuļi*.
(www.laimesputns.com)

Akita Inu [Japānas suns, arī Akitainu vai Akita] septiņi lieliski Akita Inu mazuļi – 3 meitenītes un 4 puikas, izteikti rudā un tīģerkrāsā.
(www.reklama.lv/lv/animals/dogs/akita/sell/)

Govīm parasti dzimst *teliņi*, stirnām – *stirnēni*, suņiem – *kucēni*, *kucēntiņi*, kaķiem – *kaķēni*, papagaiļiem no olām izšķīlas – *papagaiļēni* jeb *papagaiļīši*, un zivju mazuļi var būt dažādi, piemēram, *lidacēni*, *karūsēni*, *lasēni*. Bet, ja katru reizi saka: *mazuļi, mazuļi*,– metas zosāda. Tagad gan daudzi vairs nesaka zosāda, bet gan *skudriņas skrien*, kā krievu valodā. „Vai skudriņas skrien vai neskrien?” jautā televīzijas žurnāliste par uztraukumu un emocijām koru karos.

Vārdu nozīme paplašinās ne tikai krievu valodas iespaidā, bet arī angļu valodas ietekmē, piemēram, vārdu *kults* masu saziņas līdzekļos ir tik produktīvs, piemēram, *kulta dziesmas, kulta ēdieni, kulta filmas, kulta šovi, kulta apģērbi, jaunības kults* u. tml. (sk. TV programmas), ka tie nemanot nostiprinās valodā.

Priedēkļi un galotnes

Latviešu valodas vārddarināšanas sistēmā produktīva ir verbu darināšana ar priedēkļiem, kas piešķir vārdiem kādu jaunu leksiskās nozīmes niansi. **Runātāji parasti izjūt primāra un atvasināta verba nozīmes atšķirību**, piemēram, *iet – aiziet* (prom), *skriet – apskriet* (apkārt), *saukt – atsaukt* (šurp), *braukt – iebraukt* (iekšā), *iet – iziet* (laukā), *kāpt – nokāpt* (lejā), *likt – palikt* (apakšā), *mest – pārmest* (pāri), *likt – pielikt* (klāt), *lipt – salipt* (kopā), *kāpt – uzkāpt* (virsū).

Priedēkļiem *aiz-*, *ap-*, *at-*, *ie-*, *iz-*, *no-*, *pa-*, *pār-*, *pie-*, *sa-*, *uz-* ir ne tikai adverbālās nozīmes, bet arī citas, piemēram, norāda uz darbības sākumu, daļēju veikumu, pabeigtību vai pārmēru: *darbināt – iedarbināt*, *kliegt – iekliegties, nokliegties, pārkliegties*, *vārgt – savārgt*, *ziedēt – uzziēdēt, pāziedēt* u. c.

Ikdienas valodā vērojama kāda tendence – runātāji lieto priedēkļverbus primāru verbu vietā bez nozīmes atšķirības, piemēram: *gaidīt* un *sagaidīt*.

Vārdam *gaidīt* 1. nozīme ir ‘pavadīt laika posmu, domājot, ka (kāds) ieradīsies’. *Gaidīt dēlu mājās no skolas*; 2. nozīme – ‘paredzēt ko iespējamu’. *Naktī varēja gaidīt salnas*. Vārdam *sagaidīt* nozīme ir ‘gaidīt līdz gaidāmais ierodas, tiek sastapts, vai arī kas patiešām

notiek'. *Precinieki ir sagaidīti. Viņi sagaidīja vakaru un izbrauca jūrā.* Tomēr mūsdienu runātāji bieži lieto *sagaidīt* tur, kur iederētos *gaidīt*, piemēram:

*Es **sagaidīju**, ka viņš nāks pie manis, bet viņš neieradās.* (Labāk: *Es gaidīju, bet viņš neieradās, es viņu nesagaidīju.* Tulkojums filmā „Midsomeras slepkavības“.)

*Kas mūs **sagaida** turpmākajās dienās?* (Labāk: *Kas mūs gaida turpmākajās dienās? Kas gaidāms turpmākajās dienās.* TV laika ziņas.)

*Un, iespējams, daudzi **sagaida*** (labāk: *gaida*), *ka mans kā gāzes sektora pārstāvja viedoklis Visaginas jautājumā būs negatīvs.* (TV)

*Neviens cilvēks vai deputāts nevar būt speciālists visās nozarēs, pat ja no Saeimas kopumā sabiedrība to **sagaida*** (labāk: *gaida*) (www.delfi.lv, 11.05.2012.)

*Saņem vairāk nekā **sagaidi**.* (Labāk: *Saņem vairāk nekā **gaidi**.* Reklāma.)

Māris Kūla par vārda *sagaidīt* aplamu lietojumu jau apcerējis rakstā „Briseles kāpota piezīmes uz iepriekšējo piezīmju malām”, tur minēts šāds valodas piemērs – *Krievija sagaida Kiršteina atvainošanos*. Tomēr ir zināms, ka tas nav noticis. „Kā mēs varam saprasties tādā valodā?” jautā M. Kūla (Kūla 2007).

Valodā vērojama tendence nemotivēti lietot kādu priedēkli, piemēram, priedēkli *ie-*, citādi nekā ir ierasts. Valodnieki jau daudzkārt ir izteikušies, ka priedēklis *ie-* tiek lietots citu priedēkļu vietā, tikai tāpat vien, pilnīgi bez vajadzības:

1. *ie-* priedēkļa *no-* vietā:

*Dažas lietas ir **iebremzējušās*** (labāk: *nobremzējušās*) *un neiet uz priekšu.* (TV)

*To vajadzēja **iefilmēt*** (labāk: *nofilmēt*), *lai paliek uz mūžiem.* (TV)

*Katram vajag **ievērtēt*** (labāk: *novērtēt*) *mašīnu bremžu stāvokli.* (TV)

2. Lieks priedēklis *ie-*, piemēram, pie vārda *vēlēties* – *ievēlēties*, vārdnīcās ar priedēkli *ie-* ir tikai vārds *ievēlēt* 'balsojot nodot kādai personai pilnvaras', nevis *ievēlēties*, bet gan – *vēlēties*.

*Ja tev būtu iespēja **ievēlēties** trīs vēlēšanās, kādas tās būtu? Neaizmirsti rīt **ievēlēties** savu karstāko **vēlēšanos!** **ievēlēties vēlēšanos!** (www.draugiem.lv)*

Blakus pastāvot divām valodas vienībām – vārdu savienojumiem, tiem savstarpēji ietekmējoties, veidojas jauna vienība. Iespējams, šeit notikusi kontaminācija jeb krustošanās – *ledomājies vēlēšanos!* un *Vēlies kaut ko!* – no *iedomāties* ņemts priedēklis *ie-* ar īslaicīguma nozīmi + *vēlies* + *vēlēšanos*, katrā ziņā *ievēlēties vēlēšanos* nav atzīstams par literārās valodas normu (plašāk par priedēkli *ie-* Laiveniece 2009).

Savukārt lieku priedēkli *no-* liek klāt vārdiem, lai izceltu darbības pabeigtību, piemēram, *zemi **no**pārdeva uzņēmējiem; **no**demontējām visas vecās konstrukcijas*, vai tāpat vien, bez jebkādas nozīmes, piemēram, *sākumā stāstīsim un vēlāk **no**isināsim* (TV).

Nevajadzīgs priedēklis *no-* ir tādos vārdos kā *noadresēt, noatestēt, nobankrotēt, nodefinēt, nodramatizēt, nofiksēt, nofokusēties, nokļūdīties, nokoncentrēties, nokonstatēt, nolikvidēt, nopatentēt, noprēmēt, noprivatizēt, nopublicēt, noraksturot, noreketēt, noreklamēt, norestaurēt, nosecināt, nosponsorēt, novienādot, novienoties, noziņot* u. c. Valodnieki jau sen ir aizrādījuši, ka gramatiskā pabeigtības nozīme šādā veidā latviešu valodā netiek izteikta, priedēklis *no-* ir lieks, jo verbos pabeigtības nozīme jau izteikta to semantikā arī bez priedēkļa (sk. Ozola 1985). Latviešu valodā gramatisko pabeigtības nozīmi izsaka galvenokārt gramatiskajās formās, nevis verba pamatformā, nenoteiksmē, jo „gramatiskos formantus nenoteiksmei nepievieno” (Soida 2009, 227). Valodniece R. Veidemane saka tieši: „Krievu valodas gars [...] stihiski meklē iespēju izlauzties uz āru.” (R. Veidemane 1994)

Krievu valodas ietekmē sāk aktivizēties no divām izvēles iespējām tie vārdu priedēkļi, kas sakrīt ar krievu valodu. Piemēram, *vārīt – izvārīt* un *novārīt*. 20. gs. pavārgrāmatās tika lietoti *vārīt, izvārīt, novārīt*, bet *novārīt* biežāk ar nozīmi ‘vārot kaut ko dabūt nost’, piemēram, *novārīt no ogām rūgtumu*. Turpretī pēdējo gadu pavārgrāmatās, TV raidījumos, internetā – ir galvenokārt *novārīt*, sal. krievu *сварить*, piemēram:

*Kartupeļus **no**mazgā, **no**mizo un **novā**ra viegli sālītā ūdenī.* (Mājas Virtuvs, 2013, nr. 2 (24), 23)

*Olas **novā**ra un **no**loba.* (Māja, 2013 22.III–4.IV, 36)

Tātad latviešu valodā priedēkļu nozīme sāk desemantizēties vai iegūst citai valodai raksturīgu nozīmi.

Daudzās valodās, arī latviešu, lietvārdiem ir vienskaitlis un daudzskaitlis, un skaitļa nozīmi izsaka ar **galotni**, piemēram, *dārzs – dārzi, skola – skolas, egle – egles* u. tml.

Tomēr ir lietvārdi, kurus lieto tikai vienskaitlī, piemēram, *asprātība, miers, saule*, bet citus – tikai daudzskaitlī, piemēram, *durvis, kāzas, sviedri*, kam nav vienskaitļa formas.

Ir vienskaitlinieki, kurus parasti lieto vienskaitlī, piemēram, *piens, lietus, sniegs*, bet noteiktā stilistiskā kontekstā tiem iespējams arī daudzskaitlis, piemēram, *veikalos ir dažādu ražotāju pieni, rudenos sākas lieti, dziļie sniegi sniedzas līdz palodzei*. Ir daudzskaitlinieki, kurus parasti lieto daudzskaitlī, bet tiem iespējams arī vienskaitlis, *kvieši – kviesis, putraini – putrainis, nieres – niere*.

Ir tādi vārdi, kuriem ir gan vienskaitlis, gan daudzskaitlis, bet tiem ir atšķirīga leksiskā nozīme, un vārdnīcās tos uzrāda atsevišķos šķirķļos, piemēram, *svars* – ķermeņa masa jeb *svars*, un *svari* – ierīce ķermeņa masas mērīšanai. No tiem atvasināti citi vārdi, piemēram, – *smagsvars, atomsvars, tirsvars, īpatsvars, līdzsvars* u. c.; no *svari* – *decimālsvari, kontrolsvari* u. c. Parasti skaitļa lietojumu šajos vārdos runātāji nejauca, tomēr daži izsakās šādi:

Kapitālisms bankrotē, mainās spēku līdzsvari (nevis līdzsvars). Man šķiet, ka tā ir normāla situācija [padomnieku maiņa] – mainās uzsvari darbībā. (Diena, 19.06.2012.)

Vārdu *sviedri* lieto tikai daudzskaitlī, jo tam nav vienskaitļa formas, tomēr izsakās arī šādi – *Vingro, lai dabū to sviedru laukā!* (TV) Pat tādu sarunvalodas izteicienu – *krist uz nerviem* aizstāj ar *uzkrīt uz nerva* vai *krit uz nerva*, nevis *bojā nervus* (TV24).

Pavisam ierasti jau skan latviešu valodā tradicionālu daudzskaitlinieku kā *bažas, sāpes, emocijas* lietošana vienskaitlī – *baža, sāpe, emocija*, piemēram:

[..] ir baža, ka skatītāji sižetu neuztvers, tomēr svarīga ir emocija! (TV)

Dziesmu svētki cilvēkiem ir tik svarīgi. Ne jau lai noklausītos un analizētu jaunās dziesmas. Tur emocija vēl isti nestrādā (labāk: nedarbojas). (KDi, 20.06.2013.)

*Katra **emocija** un intonācija trāpa desmitniekā.* (KDi, 09.05.2013.)
*Un to smeldošo **sāpi** it kā es pati varētu izdabūt no kreisās puses laukā.* (Manfelde 2012, 11)

Vārdu *ātrums* parasti lieto vienskaitlī, piemēram, *skaņas ātrums, kustības ātrums*, bet tehnikā – *mašīna ar četriem ātrumiem* ir daudzskaitlī. Izrādās, ka arī cilvēkiem ir kustības ātrumi, piemēram:

[Pie konveijera] *visi cilvēki sadalīti **ātrumos**, ja kāds nespēj turēt līdzī, viņu atlaiž.* (TV)

Arī svešvārds *risks* parasti tika lietots vienskaitlī, tagad – galvenokārt daudzskaitlī, piemēram:

*Šogad konfrontāciju un provokāciju **riski** Leģionāru atceres dienā [...] nav lieli.* (www.delfi.lv, 15.03.2013.)

*Februārī mērens cenu kāpums, – galvenie inflācijas **riski** – ārējā vide.* (www.delfi.lv, 17.04.2012.)

*Eiropas Centrālās bankas konverģences ziņojumā paustajām bažām par nerezidentu radītajiem **riskiem** Latvijas finanšu stabilitātei nav sevišķa pamata, [...] iespējamie **riski** apzināti un tiek veikti pasākumi to mazināšanai [...].*

(www.delfi/Leta, 09.06.2013.)

Visai ierasta lieta mūsdienu valodā lietot vienskaitli kopības nozīmē, kad ar to apzīmē visus no šīs kopas, piemēram, *ne amats ceļ cilvēku, bet cilvēks – amatu*. Bet, kā norādījusi salīdzināmās gramatikas speciāliste Marija Semjonova, latviešu valodā šo vispārināto vienskaitli lieto daudz retāk nekā krievu valodā (Semjonova 1994, 47). Kad latvietis saka: „dārzā ienākas zemene, vai mežā aug priede, tirgū var nopirkt kartupeli, avene aug mālainā zemē, ķiploks ir veselīgs”, te tomēr ir liels krievu valodas iespaids, kas lauž senu latviešu valodas tradīciju. Citiem vārdiem sakot – citu valodu iespaidā runātāji vairs nepievērš uzmanību vārdu galotnēm kā leksiskās un gramatiskās nozīmes šķīrējam.

Rakstā ir aplūkoti tikai daži piemēri, kā citu valodu iespaidā mainās latviešu valoda. Kad angļu, krievu un citas valodas ir kļuvušas ikdienišķas, latviešu valoda no tām iespaidojas un pārveidojas – vārdu nozīme paplašinās krievu valodas iespaidā (*zināt, mazulis* u. c.), angļu valodas ietekmē paplašinās svešvārdu lietojums, piemēram, *kults*. Populāri kļūst semantiskie kalki, piemēram, *piezemēties*, kas izspiež

pašu valodas vārdus. Valodas lietotāji nepievērš uzmanību vārdu piedēkļiem, tie desemantizējas vai iegūst krievu valodai raksturīgo pabeigtības nozīmi (*nopatentēt* u. c.). Vārdu galotnes šķiet nebūtiskas, formālas pat tad, kad tās maina vārda leksisko un gramatisko nozīmi.

Avoti

Diena (laikraksts)

Dienas Bizness (laikraksts)

Izklaide (laikraksta *Diena* pielikums)

KDi – *Kultūras Diena un Izklaide* (laikraksta *Diena* pielikums)

Latvija Amerikā (laikraksts)

LLVV – *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 1.–8. sējums. Rīga : Zinātne, 1972–1996.

LNT – Latvijas Neatkarīgās televīzijas kanāls

Māja (žurnāls)

Mājas Virtuve (žurnāls)

Manfelde, A. *Dzimtenīte*. Rīga : Literatūras kombains, 2012.

ME – K. Milenbaha *Latviešu valodas vārdnīca*. Rediģējis, papildinājis un nobeidzis J. Endzelīns. I 1923–1925; II 1925–1927; III 1927–1929; I 1929–1932.

Mīks, Dž. *Piezemēšanās*. No angļu valodas tulkojis M. Pomahs. Rīga : Dienas Grāmata, 2012.

Pārsons, I. *Manai mīļotajai*. No angļu valodas tulkojusi E. Līdumnice. Rīga : Zvaigzne, [2007].

NRA – *Neatkarīgā Rīta Avīze*

TV – televīzijas pārraide

TV3 – Latvijas Televīzijas 3. kanāls

TV24 – Latvijas Televīzijas 24. kanāls

www.alfaparks.lv

www.delfi.lv

www.diena.lv

www.draugiem.lv

www.ir.lv

www.jvestnesis.lv

www.kasjauns.lv

www.la.lv

www.liepajniekiem.lv

www.puaro.lv

www.perkamkopa.lv

www.reklama.lv

www.rigazoo.lv

www.zz.diena.lv

1. Abizovs, J. Laika koordinātas publicistiska rakstura tekstos. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. Rakstu krājums. 20. laidziens. Sastādījis S. Lagzdiņa. Rīga : Avots, 1984, 64.–74. lpp.
2. Kušķis, J. Vai latviešu valodā vajadzīga *piezemēšanās?* *Mūsu valoda*. Padomi valodas spodrināšanai. LB latviešu valodas attīstības kopa. Rīga : Antava, 2006, 224.–228. lpp.
3. Kūla, M. Briseles kāposta piezīmes uz iepriekšējo piezīmju malām. *Diena*, 2007. gada 19. jūnijs.
4. Laiveniece, D. Reportāža no notikuma vietas: priedēkļa *ie-* aktualizēšanās 21. gs. sākuma valodā. *Valodas prakse: Vērojumi un ieteikumi*. Populārzinātnisku rakstu krājums. Nr. 4. Rīga : Valsts valodas aģentūra, 2009, 53.–61. lpp.
5. Ozola, Ā. Liekais *no-*. *Padomju Jaunatne*. 1985. gada 10. jūlijā.
6. Semjonova, M. *Сопоставительная грамматика русского и латышского языков* Rīga : SIA „Vārds”, 1994.
7. Soida, E. *Vārdarināšana*. Rīga : Latvijas Universitāte, 2009.
8. Vanags, A. Par dažām valodas kļūdām preses izdevumos. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. Rakstu krājums. 3. laidziens. Rīga : Liesma, 1967, 78.–81. lpp.
9. Veidemane, R. Gaidot Raini jeb *visa veida apbīžotie, novienojieties!* *Literatūra un Māksla*, 1994. gada 22. aprīlis.
10. Zuicena, I. Pārskatsparvalodaskļūdāmatvasinājumosarpriedēkļipie-. *Latviešuvalodas kultūras jautājumi*. Rakstu krājums. 28. laidziens. Sastādījis S. Lagzdiņa. Rīga : Avots, 1982, 88.–99. lpp.

Skaitļi aktuālās latviešu un vācu parēmijās

Cilvēka dzīvē skaitļi ir neatņemama sastāvdaļa, ar tiem ikviens sastopas savās ikdienas gaitās. Skaitļiem visā cilvēces vēsturē ir bijusi liela nozīme, tāpēc tie dažādās kultūrās saistīti pat ar mistiku un māņticību. Arī folklorā, kas visdziļāk un vispatiesāk raksturo jebkuras tautas garīgo kultūru, skaitļi nereti tiek izmantoti, atspoguļojot dažādus notikumus, norises, novērojumus, daudzu paaudžu dzīves un darba pieredzi, sociālos centienus, ētiskos ideālus un uzkrātās atziņas. J. Kursīte atzīmē, ka skaitļu „sagrādās funkcijas vairāk saglabājušās tautasdziesmās, buramvārdos, pasākās, mazāk sakāmāvārdos un parunās. Pēdējos skaitļi vai nu apzīmē a) pretmetus [..], b) zināmu veselumu [..], vai arī c) patur mītisko dziļplānu reliktā veidā (īpaši sakāmāvārdos ar skaitļu >>9<< un >>3<< izmantojumu” (Kursīte 1996, 96).

Daudzi folkloras elementi, tai skaitā sakāmāvārdi un parunas, kā kultūras mantojums nenoveco un savā tradicionālajā vai atbilstoši kontekstam modificētā formā arī mūsdienās parādās dažādās komunikācijas jomās: sarunās, daiļliteratūrā, preses izdevumos, radio, televīzijā, internetā. Sakāmāvārdi un parunas palīdz raksturot kādu situāciju uzskatāmi, tēlaini, vienlaikus arī paužot runātāja emocionālo attieksmi pret šo situāciju. Jebkurā gadījumā sakāmāvārdi un parunas padara runu izteiksmīgāku un pārliecinošāku, bieži tie tiek lietoti, lai pamatotu savus uzskatus. Ir pierādīts, ka sakāmāvārdi paši arī ir veidoti pēc noteiktām argumentācijas struktūrām, tie var izteikt cēlonību, salīdzinājumu, pretnostatījumu u. c. (Hoffmann 2012, 57–182)

Lai arī sakāmāvārds ir it kā visiem zināms folkloras žanrs, tā definēšana tomēr sagādā zināmas grūtības. Analizējot divpadsmit dažādu pētnieku no 1922. gada līdz 2004. gadam piedāvātās sakāmāvārda definīcijas, Umurova (2005, 21ff) konstatē vienprātīgu viedokli, ka sakāmāvārdi ir tradicionāli, īsi teikumi, kuros ietverta daudzu paaudžu pieredze, bet atšķirīgi ir uzskati par to, vai tajos izteiktas dzīves likumības vai tautas gudrība. „Latviešu literārās valodas vārdnīcā” dotā sakāmāvārda definīcija ir: „Tautā izplatīts kodolīgs, parasti pārnestā nozīmē saprotams, izteiciens, kas ietver vispārinātu spriedumu par parādībām sabiedrībā, cilvēku attiecībām, morāles, sadzīves normām.” (LLV_{7,1}, 128) Vārdam *paruna* šeit ir reģistrētas

divas nozīmes: „1. folk. *Tautā izplatīts, parasti pārnestā nozīmē saprotams, izteiciens, kas ietver kāda objekta, darbības norises vai apstākļu raksturojumu.* 2. *Sakāmvārds.*” (LLVV_{6.1.} 425)

Sakāmvārdos izteiktie spriedumi var būt atšķirīgi, dažreiz pat diametrāli pretēji, tāpat kā parādības dzīvē, uz kuru vērojumu pamata tie radušies. No otras puses, aktuālajā lietojumā tos var attiecināt arī uz pilnīgi atšķirīgām situācijām. Sakāmvārdi nav filozofiskas, bet gan daudzu paaudžu dzīves pieredzē balstītas atziņas ar vispārinošu, taču ne vispārēji piemērojamu saturu, jo „katrs sakāmvārds tomēr ir sava laika bērns, tas pirmām kārtām izsaka – izņemot dažas ļoti vispārējas dzīves likumības – noteiktas sabiedrības, noteiktas sociālās grupas vai arī tikai noteiktas profesijas pārstāvju uzskatus; bet katrs sakāmvārds, kas pārdzīvo savu laiku, vienlaicīgi arī pierāda savu piemērošanās spēju un interpretējamību: galu galā katra sakāmvārda lietotāja viedoklis un morāles kodekss, kuru viņš uzskata piemītam sarunas partnerim, ir izšķirošie faktori sakāmvārda lietojumam un tā konkrētajai interpretācijai” (Beyer, Beyer 1984, 18).

Sakāmvārdos un parunās jeb parēmijās kā folkloras īsākajā žanrā koncentrētā formā apkopota tautas dzīvesziņa. Vienā teikumā ar ikdienišķu tematiku var būt izteikts visdažādākais saturs: gan ētiska pamācība, gan rezignēta atziņa un pat drastisks joks. Neapšaubāmi, ka sakāmvārdos izpaužas katras tautas kultūras specifika, taču ievērojama daļa no visa latviešu parēmiju masīva veidojas no „ar internacionālo slāni vairāk vai mazāk saistītiem tipiemi”, kas var būt gan „kopīgs mantojums no tālākas senatnes” (Kokare 1988, 26), gan aizguvumi no tādiem kopīgiem avotiem kā antīkā literatūra un Bībele.

Vācu parēmijas ir pierakstītas kopš 11. gs., apjomīgi to krājumi ir iznākuši 19. gs., bet nopietnai sakāmvārdu folkloristisko, vēsturisko, kultūras, lingvistisko, literāro, semantisko un valodas aspektu izpētei zinātnieki pievērsušies tikai 20. gs. Kopš 1965. gada Pētera Langa internacionālajā zinātņu apgādā V. Mīdera zinātniskajā redakcijā jau ir iznākušas 28 monogrāfijas (no tām astoņas angļu valodā) ar pētījumiem ne tikai par vācu sakāmvārdiem, bet arī par to salīdzinājumu ar citām Eiropas un pat Āfrikas valodām. Šo publikāciju vidū sevišķu uzmanību piesaista H. Hrištovas-Gothartes (2010) darbs par to, kā būtu veidojama interaktīva sakāmvārdu datu banka vairākās valodās.

Latviešu parēmijas pirmoreiz publicētas tikai 17. gs. vidū. Internacionālā kontekstā tās pētījusi E. Kokare, no folkloristikas viedokļa latviešu parēmijas tipoloģiski sastatot ar krievu (1967), lietuviešu (1980) un vācu (1988) parēmijām. Viņa secina: „[...] jo plašāks vairāku tautu folkloras materiāls tiek pakļauts izpētei, jo biežāk nākas sastapties ar kopīgiem tēliem, motīviem, veseliem sacerējumiem un jo daudzveidīgāks izrādās šo

kopību raksturs.” (Kokare 1988, 5) Lielākā daļa sakāmvārdu ir frazeoloģiski veidojumi ar katras valodas gramatikas likumbām atbilstošu sintaktisko struktūru. Tomēr „loģikas likumi visas cilvēces domāšanā ir vienādi. Arī strukturālā līdzība dažādu tautu parēmijās izpaužas spilgtāk nekā citos žanros [...]” (Kokare 1988, 5).

Šī raksta mērķis ir noskaidrot, kādas sakritības vai atšķirības ir novērojamas skaitļu lietojumā populāros latviešu un vācu sakāmvārdos un to izmantošanā mūsdienās, balstoties uz tīmeklī tiešsaistē pieejamiem materiāliem. Latviešu sakāmvārdi ir ņemti no elektroniski pieejamā Latviešu sakāmvārdu datorfonda, izmantotas arī E. Kokares monogrāfijā „Latviešu un vācu sakāmvārdu paralēles” ievietotās parēmijas. Parēmiju paralēles vācu valodā tika meklētas internetā pieejamajā idiomātisko izteicienu leksikonā „Redensarten-Index”, kā arī 20. gs. beigās izdotajā apjomīgajā L. Rēriha vācu frazeoloģijas krājumā „Das große Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten”.

Abās salīdzināmajās valodās skaitļi parēmijās tiek lietoti gan patstāvīgi, gan kopā ar lietvārdiem. Taču ne visi skaitļi ir sastopami sakāmvārdos, tāpat kā ne visi reģistrētie sakāmvārdi vienlīdz intensīvi tiek lietoti mūsdienīgos mutvārdu vai rakstītajos tekstos.

Parēmijās visbiežāk lietotais skaitlis abās pētāmajās valodās ir *viens*, bet presē un internetā visvairāk lietotais sakāmvārds ar šo skaitļa vārdu ir *Viens par visiem, visi par vienu. / Einer für alle, alle für einen*. Mazāk piemēru ar variantu *Visi par vienu, viens par visiem. / Alle für einen, einer für alle*. Latviešu sakāmvārdu datorfondā šis izteiciens reģistrēts 12 reizes, bet tā aktuālā lietojuma piemēru uzskaitījums vien internetā aizņem 25 lappuses.

No Virgīlija varoņeposa par Eneju radies izteiciens *Unus pro omnibus, omnes pro uno* arī mūsdienās ir ļoti izplatīts daudzās valodās, piemēram, angļu val. *One for all, all for one*. Kā neoficiāla valsts devīze šis izteiciens Šveicē kopš 19. gs. beigām pazīstams visās trīs valstī oficiāli lietotajās valodās: vācu val. *Einer für alle, alle für einen*, franču val. *Un pour tous, tous pour un*, itāļu val. *Uno per tutti, tutti per uno*, retoromāņu val. *In per tuts, tuts per in*. Šie vārdi latīniski ierakstīti zem valsts ģerboņa 1902. gadā celtās Šveices parlamenta ēkas kupola iekšpusē. Savā Jaungada uzrunā 2013. gada 1. janvārī Šveices prezidents I. Maurers atgādināja, ka 1291. gadā pieņemtās Federālās hartas galvenais saturs ir izteikts šajā teikumā, viņš savam prezidentūras gadam izvēlējis moto *Miteinander und füreinander* ‘Viens ar otru un viens par otru’, kas vēl isāk formulē valsts devīzē ietvertu domu. Laikrakstā publicētās prezidenta runas atreferējuma virsrakstā ir citēts tieši sakāmvārds *Einer für alle, alle für einen*.

Arī mūsu Saeimas sēžu stenogrammās vairākkārt atrodams sakāmvārds *Viens par visiem, visi par vienu* vai *Visi par vienu, viens par visiem*.

Tā, piemēram, savā ikgadējā ziņojumā par paveikto un iecerēto darbību valsts ārpolitikā un Eiropas Savienības jautājumos Saeimas 2012. gada 26. janvāra sēdē Latvijas Republikas ārlietu ministrs Edgars Rinkēvičs uzsvēra: „Latvija ir ieinteresēta tādā savienībā, kurā solidaritātes princips *Visi par vienu, un viens par visiem!* ir katras dalībvalsts prioritāte.”

Sevišķu popularitāti izteiciens *Viens par visiem, visi par vienu* ieguva pēc tā lietojuma Aleksandra Dimā (tēva) 1844. gadā izdotajā romānā „Trīs musketieri” un vēlāk 20. gs. pēc šī romāna uzņemtajām apmēram divdesmit filmām un sešiem seriāliem, operetes, mūzikliem un daudziem teātra uzvedumiem. Bijušās Padomju Savienības teritorijā šis moto izplatījās pēc 1978. gadā tapušās filmas demonstrācijas. Latvijā dzīvojošie vecāka gadagājuma cilvēki atceras, ka padomju laikā populārais lozungs *viens par visiem, visi par vienu* aicināja personīgās intereses pakļaut kolektīvam, tādējādi izveidojās „sociālais stereotips, kas nes līdzi negatīvu pieskaņu” (Kalēja 2003). Tā kā daudz kas bija jādara obligāti, piespiedu kārtā, šads sauklis daudziem vēl šodien saistās ar nepatīkamām atmiņām.

Diemžēl arī vēl tagad gadās, ka šis cēlais ētiskais princips skolā tiek interpretēts tikai kā kolektīvā atbildība, kad „tiešām visiem nākas atbildēt par viena nodarījumu vai vienam nākas ciest citu dēļ” (Kalēja 2003).

Lai sasniegtu noteiktu mērķi, katrā cilvēku grupā, komandā vai organizācijā, jāvalda tādām attiecībām kā vienotība, saliedētība, sadarbība, tāpēc populārais sakāmvārds saglabājis savu aktualitāti joprojām. Latviešu valodā abos variantos ar atšķirīgu vārdu secību tas ticis izmantots sporta un atpūtas nometņu nosaukumos, kā arī rakstos par lielām ģimenēm, draudzīgām klasēm, deju kolektīviem u. tml. Taču atkarībā no situācijas apgalvojums var tikt apšaubīts vai pat pārvērsts savā pretstatā: *Vai visi par vienu un viens par otru? Vai viens par visiem un visi par vienu?* (amigos.lv, 16.03.2010.) *Viens pret visiem un visi pret vienu, un viens pret otru.* (Werwe99 blogs, 26.07.2011.)

Atzīmējot A. Dimā 210. jubileju, Latvijas Neredzīgo biedrības Daugavpils filiālbibliotēka 2012. gada jūlija nogalē aicināja lasītājus uz slavenā rakstnieka grāmatu izstādi „Visi par vienu – viens par visiem!”

Ar virsrakstu „Viens par visiem, visi par vienu” Liepājas teātra izrādei „Trīs musketieri” 1969. gadā dziesmu komponējis Imants Kalniņš, bet Zigmārs Liepiņš Nacionālā teātra izrādei 1996. gadā. Arī vācu komponisti bez mūzikas teātra uzvedumiem ir sarakstījuši vismaz trīs dziesmas ar analogu nosaukumu, bet teiciena lietojumu atšķirīgās situācijās; viena no dziesmām ir par veiksmīgu futbola komandu.

Vācu valodā sauklis *Einer für alle, alle für einen* mūsdienās bieži tiek citēts politikas jomā, it sevišķi, ja ir runa par sociālo politiku, kā arī izmantots visdažādākā veida reklāmās vai rakstos, piemēram, par apdrošināšanu,

bankām, pašpalīdzības grupām, pilsoņu iniciatīvām, klimata aizsardzību utt. Brigitte Veningere un Eve Tarleta to izvēlējušās par nosaukumu savai 2005. gadā izdotajai bērnu grāmatai par dzīvniekiem, kuriem katram ir kāds fizisks trūkums, bet arī kāda stiprā puse, un, citam citu pieņemot tādu, kāds katrs ir, viņi kļūst labi draugi un, ceļojot kopā, atklāj sev pasauli. Grāmatai par Vācijas sievietu futbola valsts vienības spēlētājām virsrakstā sakāmvārds ir modificēts, piemērojot to situācijai, skaitļa vārds lietots sievietu dzimtē: *Eine für alle, alle für eine: Das Leben ist ein Mannschaftssport* 'Viena par visām, visas par vienu: Dzīve ir komandas sporta veids'. Puse no pārfrāzētā sakāmvārda bija likta virsrakstā 2009. gadā Vācijas TV demonstrētajai 100 sēriju garajai ziepju operai *Eine für alle – Frauen können's besser* 'Viena par visiem – sievietes var to labāk', kā arī TV raidījumam *Eine für alle* par divām sievietēm, kuras mēģina apvienot bērnu audzināšanu un slimu vecāku kopšanu.

Saskaņots komandas darbs ir sevišķi nepieciešams bīstamās situācijās, tāpēc brīvprātīgo ugunsdzēsēju biedrību devīze gan Vācijā, gan Latvijā ir *Viens par visiem, visi par vienu*. Tā ir arī 2002. gadā Latvijā izveidotā Valsts ugunsdzēsības un glābšanas dienesta apbalvojuma „Par nopelniem” devīze. Kā tradīcijas liecinieces Okupācijas muzejā glabājas 20. gs. 20.– 30. gadu Latvijas Ugunsdzēsēju savienības goda zīmes ar aversā rakstītu šo pašu devīzi. No 2013. gada 18. maija līdz 22. septembrim Gulbenes novada vēstures un mākslas muzejā bija skatāma izstāde par novada ugunsdzēsējiem ar nosaukumu „Visi par vienu un viens par visiem”.

Par to, ka Latvijā šis sauklis bija pazīstams vismaz jau 20. gs. sākumā, liecina Latvijas sociāldemokrātu partijas centrālās komitejas proklamācijas, kas tika iespiestas, organizējot ar laukstrādnieku streika organizēšanu 1905. gada jūlijā, nobeiguma teksts: „Biedri! Droši uz priekšu uzsāktā cīņā! Stāvēsim kā vīri – *visi par vienu, viens par visiem!* Vienprātīgi un stipri, lai stājam ap savu sarkano cīņas karogu!” (Lancmanis 2005, 19)

1983. gada 17. maijā Latvijas Evaņģēliski luteriskās Baznīcas Konsistorija nosūtīja mācītājiem vēstuli, kurā pauda savu attieksmi pret septiņu mācītāju paziņojumu un aktivitātēm, kas vērsās pret sievietu garīdznieču ordinācijas praksi: „Konsistorija atgādina, ka LELB ordinētie garīdznieki ir amatbrāļi un amatmāsas, kas tādā veidā sastāda vienotu pastorālu asociāciju, kuras iekšējais spēks ir apņēmība ticībā kalpot Svētajam Trīsvienīgajam Dievam un savai Baznīcai līdz ar morāli ētisku atbildību, kuras pamatā jābūt *viens par visiem un visi par vienu.*”

Aprakstītie piemēri uzskatāmi parāda, cik atšķirīgās situācijās var tikt lietots viens un tas pats sakāmvārds.

Satura ziņā ar iepriekš apskatīto sakāmvārdu sasaucas izteiciens *Viena galva laba, divas labāk / Zwei Köpfe sind besser als einer* 'Divas galvas

ir labāk nekā viena'. Taču aktuālajā lietojumā latviski tika atrasti tikai desmit piemēri, no kuriem OHO tikšanās vietā trijos (turklāt dažādos gados: 2006., 2008., 2011.) bija humoristisks turpinājums *Viena galva – labi, divas vēl labāk, bet trīs – tas jau ir iemesls iedzert*. Vāciski internetā atrodam piecreiz vairāk lietojuma piemēru sakāmvārdam *Zwei Köpfe sind besser als einer* nekā latviskajā vidē, šeit parādās arī mūsdienīgāks variants, kurš eksplicīti norāda, ka šajā gadījumā sadarbība notiek tieši mentālā plāksnē: *Zwei Köpfe denken besser als einer* 'Divas galvas domā labāk nekā viena'.

Par cilvēku attiecībām spriedums tēlaini izteikts viena sakāmvārda dažādos variantos: *Viena pagale nedeg; Pagale nedeg viena; Pagale viena nedeg / Ein Scheit allein macht kein gutes Feuer* 'Viena pati pagale nedod labu uguni'; *Ein Brand allein brennt nicht lange* 'Viens pats ugunsgrēks ilgi nedeg'. Tomēr šie vācu sakāmvārdi, kurus no 19. gs. izdotas vārdnīcas savā grāmatā pārņēmusi E. Kokare (1988, 173), mūsdienu tekstos internetā nav tikuši konstatēti. Latviskajos internetā publicētajos tekstos ir ārkārtīgi daudz piemēru šī sakāmvārda visu variantu lietojumam, visai bieži izteiktās domas paspīlgtināšanas nolūkā sakāmvārds vēl tiek papildināts ar apstākļa vārdu *nekad*. Interneta portālā *News.lv*, kurā atrodamas aktuālās publikācijas no vairāk nekā 50 dažādiem Latvijas laikrakstiem, gan centrālajiem, gan reģionālajiem, kā arī gandrīz 20 gadus sens arhīvs, šis sakāmvārds parādās 312 reizes. Tas parasti tiek lietots, ja ir runa par nesaskaņām, konfliktiem, naidošanos, ķildošanos u. tml., kas var notikt gan darbavietā, gan skolā vai augstskolā, gan kaimiņu starpā, gan ģimenē, norādot, ka vainīga parasti nav tikai viena puse. Taču vairākos piemēros domāta situācija, kad kādam ir siltas jūtas pret otru cilvēku, kurš neiedegas pretmīlā, vai arī kāds ir it kā aizvīlis partneri, bet bez neuzticīgās personas līdzdalības viņam tas nebūtu izdevies. Tātad var teikt, ka šim sakāmvārdam ir divas zināmā mērā pretējas nozīmes – viena pagale nevar degt ne naidā, ne mīlā.

Sakāmvārdam *Viena galva, viena bēda*, kuru lieto, lai vai nu attaisnotu savu vientulību, vai arī norādītu uz tās patīkamajiem aspektiem, atbilstoša sakāmvārda vācu valodā nav. Reinis Kaudzīte sakāmvārdu ir trāpīgi papildinājis *Viena galva, viena bēda, bet viens pats prieks vien arī*. (odiseja.lv, 07.07.2008.)

Tā kā dzīvē nereti jā sastopas ar vairākām neveiksmēm, smagiem zaudējumiem, nelabvēlīgiem apstākļiem vienlaicīgi, tad vietā ir sakāmvārds *Nelaime nekad nenāk viena / Ein Unglück kommt selten allein* 'Nelaime reti kad nāk viena'. Angļu sakāmvārds *Misfortune seldom comes alone* pilnībā sakrīt ar vācu sakāmvārdu, bet franču sakāmvārds *Un malheur ne vient jamais seul* – ar latviešu teicienu.

Ar skaitli *viens* tīmeklī vēl sastopami samērā daudzi lietojuma piemēri sakāmvārdam *Viena bezdelīga pavasari nenes*. Retāk parādās variants

Viena bezdelīga nav vasaras/pavasara nesēja. Arī vācu sakāmvārds *Eine Schwalbe macht noch keinen Sommer* tiek ļoti bieži lietots kā brīdinājums tikai pēc kādas atsevišķas parādības neizdarīt pārsteidzīgus secinājumus un nerīkoties neapdomīgi. Sakāmvārda pirmavots ir Ēzopa fabula par izšķērdīgo jaunekli, kurš īsā laikā notrieca mantojumu un, ieraudzījis pirmo bezdelīgu, pārdeva arī savu mēteli. Taču nākamajā rītā bezdelīga bija nosalusi, bet vieglprātīgajam jauneklim nācās salt. Sakāmvārda paralēles atrodamas daudzās valodās, piemēram, nīderlandiešu val. *Eene zwaluw maakt geen zomer*, angļu val. *One swallow does not make a summer*, franču val. *Une hirondelle ne fait pas le printemps* (Röhrich 1992, 1427f), latīņu val. *Una hirundo non facit ver*.

Ar skaitli *divi* sevišķi populāri ir sinonīmie sakāmvārdi *Katrai lietai ir divas puses*; *Katrai medaļai ir divas puses* / *Jedes Ding hat zwei Seiten*; *Jede Medaille hat zwei Seiten*. Šie sakāmvārdi pazīstami arī daudzās citās valodās: angļu val. *There are two sides to everything, there are two sides to every coin*; franču val. *Toute médaille a son revers*, krievu val. *У каждой вещи есть две стороны*; *У каждой медали есть две стороны*. Tie laikam ir aizgūti, tulkojot latīņu teicienu *Duplices sunt aspectus omnium*.

No nozīmes ziņā identiskajiem sakāmvārdiem vācu valodā internetā atrodamajos tekstos nedaudz biežāk priekšroka tiek dota sakāmvārdam *Jede Medaille hat zwei Seiten*, tāpēc ka tas autoriem paver lielākas stilistiskās iespējas, izmantojot tekstā gan atsevišķu vārdu konkrētās nozīmes, gan izteiciena pārnesto nozīmi, un tādējādi rosinot lasītāja iztēli.

Ievadot tekstu, šie sakāmvārdi vispārinātā formā it kā saudzīgi atgādina, ka ar jebkuru lietu un situāciju var būt saistīts gan kāds labums, gan kāds ļaunums, tai var piemist gan pozitīvas, gan negatīvas iezīmes, savas priekšrocības un savi trūkumi. Iztirzājot konkrēto gadījumu, atklājas, kas tieši tajā būtu vērtējams pozitīvi, kas negatīvi. Ja sakāmvārds lietots pēc situācijas izklāsta, tas ir kā secinājums par to, ka vēlreiz apstiprinājusies vispārzināmā patiesība, vai arī tas izskan pat kā izskaidrojums vai attaisojums situācijas dualitātei.

Simpātisks ir sakāmvārda *Jede Medaille hat zwei Seiten* interpretējums dziednieku Hībneru blogā. Norādot, ka, tāpat kā katrai medaļai ir vismaz divas puses, arī katram mūsu izvirzītajam mērķim ir gan savas patīkamās, gan nepatīkamās puses, viņi iesaka izvēlēties, kura no tām ir svarīgākā, un atkarībā no mūsu izvēles sagaidāma vai nu veiksmē, vai arī grūtības mērķa sasniegšanā. Līdzīgu domu izteikusi H. Kankama-Boadu, publicējot medaļu ar sakāmvārda ekvivalentu angļu valodā *The coin always has two sides and we are the ones that can turn it again and again and decide which side we want to see*. Viņa uzsver, ka dzīvē vienmēr jārēķinās ar pārsteigumiem – gan iepriecinošiem, gan ne tik jaukiem; arī sliktais ir jāiepazīst, lai prastu

novērtēt labo. (Black, 28.02.2013.) Divējādu iespaidu raksturošanai ceļotāji savas atsauksmes par viesnīcām bieži iesāk tieši ar šo sakāmvārdu (tripadvisor.de, 10.04.2010.).

Kad 2011. gadā Vācijas kanclerei Angelai Merkelei tika piešķirts augstākais ASV apbalvojums civilpersonām „Brīvības medaļa”, Vācijas presē un blogos zem virsraksta *Jede Medaille hat zwei Seiten* izraisījās diskusijas par to, vai tikai medaļas otrajā pusē nebūs rēķins, kas Vācijai jāapmaksā par šo medaļu, proti, jāsniedz finansiāla un militāra palīdzība Lībijai pēc diktatora Muamara Kadafi režīma gāšanas. Tā kā runa bija par istu medaļu, vienlaicīgi tika aktualizēta gan izteiciena tiešā, gan pārnestā nozīme, kas polemikai par šo faktu piešķīra ironisku, brīžiem pat sarkastisku nokrāsu.

Sakāmvārda vizualizācija bija efektīgi īstenota ceļojošā izstādē „Jede Medaille hat zwei Seiten”, kurā pie lieliem stendiem karājās astoņas kustīgas medaļas. Uz katras no tām bija attēlotas lietas, kuras var iegādāties visai lēti: apelsīni, džinsi, futbola bumba utt., bet medaļas otrā pusē varēja izlasīt, kā rodas preces zemā cena – tiek izmantots bērnu darbs, strādniekiem tiek maksātas pārāk zemas algas utt. (Aachener Nachrichten, 06.05.2008.)

Rakstam par Vārendorfas bīskapijas reālskolas izlaidumu laikrakstā „Westfälische Nachrichten” 07.07.2013. dots virsraksts „Jede Medaille hat zwei Seiten”, jo mācību pārzinis savā runā absolventiem it kā pasniedza trīs virtuālas medaļas, uz kurām katrā medaļas pusē rakstīti vārdi ar pretējām nozīmēm: *Ende – Anfang, Freiheit – Verantwortung, Verstand – Herz* 'beigas – sākums', 'brīvība – atbildība', 'prāts – sirds'. Šeit tiek interpretēta vārda *medaļa* tiešā nozīme, kaut arī virsraksts vispirms asociējas ar sakāmvārdu.

Ja autori vēlas uzsvērt, ka viņi virsrakstā izmanto sakāmvārdu, tad tas tiek likts pēdējās kā citāts, piemēram, F. Bergmanes recenzijai par Martina van Krēfelda grāmatu „Jede Medaille hat zwei Seiten” – Martin van Crevelds radikālmaskulinistiskā *Schrift zur Frauenfrage* (Bergmann 2004/2005).

Preses tekstos sakāmvārds var atrasties ne tikai virsrakstā, bet arī teksta sākumā, vidū vai nobeigumā kā secinājums. Tas var tikt izmantots par vadmotīvu un kļūt par teksta kompozīcijas elementu, ja vienā tekstā to sastopam virsrakstā un vēl vienu vai pat divas reizes atkārtoti tekstā vai arī virsrakstā un kā pēdējo teikumu rindkopā vai visā tekstā, dažreiz arī modificētā veidolā, piemēram, *Datenschutz – jede Medaille hat zwei Seiten* ir virsraksts, bet priekšpēdējās rindkopas nobeigumā lasām *Auch diese Medaille hat eben zwei Seiten*.

Latviešu sakāmvārdi *Katrai lietai ir divas puses; Katrai medaļai ir divas puses* izskatītajos materiālos virsrakstos vispār nebija sastopami, un piemēru ar katru no tiem bija apmēram divreiz mazāk nekā vācu valodā. Retāku šo latviešu sakāmvārdu lietojumu daļēji kompensē vēl divu sinonīmisku sakāmvārdu *Katram kokam ir divi gali; Katrai nūjai ir divi gali*

lietošana, kuriem nav paralēļu vācu valodā. Žurnālisti visvairāk iecienījuši tieši tēlainākos sakāmvārdus *Katram kokam ir divi gali* un *Katrai medaļai ir divas puses*. Tā, piemēram, rakstam par Ziemeru muižas parkā izzāgētajiem vairāk nekā simt gadus vecajiem kokiem M. Dzene virsrakstā likusi nedaudz modificētu sakāmvārdu *Katram kokam – divi gali. Vai patiesības arī divas?*, vienlaikus aktualizējot arī lietvārda tiešo nozīmi un tādējādi jau piesakot raksta tematu. Interesants ir arī A. Zilbera raksta virsraksts *Krīzei kā kokam – divi gali* (Ziemeļlatvija, 2.10.2008.), kas acīmredzot ir tapis, pārfrāzējot sakāmvārdu. Forumā *cg.image.lv* (25.04.2007.) arī bija ierosināts temats „Katram kokam divi gali”, taču diskusija par to neizvērtās ne plaša, ne interesanta.

Kaut arī visi aplūkoti sakāmvārdi ar skaitļa vārdu *divi* ir teikumi ar pilnu sintaktisko struktūru, tekstos gan latviešu, gan vācu valodā tie tiek lietoti ne tikai kā patstāvīgas vienības, bet nereti tiek arī iekļauti cita apjomīgāka teikuma sastāvā. Sakāmvārdu iesaiste tekstā var notikt ar atšķirīgiem paņēmieniem. Lai izmantotu kādu sakāmvārdu noteikta viedokļa pamatošanai, pirms sakāmvārda var būt īsa norāde uz tā atpazīstamību: *jo; kā saka; kā mēdz teikt; mēdz sacīt; runā, ka...; ne par velti ir teiciens, ka...; ir labi atcerēties teicienu, ka...; ir vērtīgi paturēt prātā, ka...; kā zināms; jo kā ir zināms; zinu (, ka...); ir jāsaprot, ka...; te jau atkal...* Arī vācu tekstos sastopamas līdzīga satura norādes: *denn; denn wie wir alle wissen; diese Entwicklungen bestätigen mal wieder den Spruch; im Sprichwort heißt es ja; dann solltest du an folgendes Sprichwort denken; noch so eine Lebensweisheit; wie heißt es so schön; wie sagt man so schön; man sagt sehr oft; das ist und bleibt das Grundgesetz; Fazit; doch eines ist klar* vai vienkārši sarunvalodas partikulas ar apstiprinājuma nokrāsu: *na; naja; nunja*.

Teikumā pirms sakāmvārda var tikt lietotas leksēmas, kuras akcentē sakāmvārda kā pretargumenta funkciju kādas neviennozīmīgas situācijas vērtējumam: *bet; taču; tomēr; protams; bet, protams; taču kā jau tas parasts; redziet; manuprāt*, līdzīgi arī vācu valodā: *aber; doch; jedoch; aber bekanntlich; aber wir wissen ja; aber um wieder den Lebensweisheitenabreißkalender zu zitieren; ein altes Sprichwort aber lautet; wir sagen zwar oft*.

Kā atgādinājums par sakāmvārda tradicionālītāti var kalpot arī iespraudums: *Katram kokam, kā jau kādā latviešu sakāmvārdā teikts, ir divi gali*. Taču *katrai medaļai, kā zināms, ir divas puses*. *Katrai nūjai, kā smeijies, divi gali*. Vācu valodā gan šāda veida sakāmvārda papildinājums teikuma vidū pētāmajā materiālā konstatēts tikai atsevišķos gadījumos: *Jedes "Ding" hat bekanntlich zwei Seiten. Doch die Medaille hat bekanntermaßen zwei Seiten. Jede Medaille hat eben doch ihre zwei Seiten*. Toties atšķirībā no latviešu valodas uz vācu sakāmvārda atpazīstamību nereti norāda arī piebildes aiz sakāmvārda: *sagen die Sprichwörter; behauptet der Volksmund;*

lehrt uns eine alte Erfahrung; sagt man; das wissen wir; das kennt man auch bei uns; so habe ich es gelernt.

Sakāmvārdus gan latviešu, gan vācu valodā tekstā var iekļaut, pievienojot tiem turpinājumu par konkrēto situāciju, nereti pēc paralēlisma principa: *kā katrai medaļai ir divas puses, tā arī...; kā jebkurai nūjai ir divi gali, tā arī...; katrai medaļai ir divas puses un katram/katrai...; taču katram kokam ir divi gali, un tādi ir arī...; jedes Ding hat zwei Seiten, auch...; jedes Ding hat zwei Seiten, und diese zwei Seiten...*

Ļoti bieži tiek lietots sakāmvārds *Kur divi, tur trešais lieks / Drei sind einer zuviel*. Parasti abās valodās šo sakāmvārdu lietojums aprobežojas galvenokārt ar diskusijām par attiecībām starp topošajiem, pašreizējiem vai arī bijušajiem partneriem, kam ir jau jaunas attiecības, un tādējādi veidojas mīlas trīsstūris. 2004. gadā ar saukli „Kur divi, tur trešais lieks” TV3 sāka raidīt brīvo siržu iepazīšanās spēli „Trešais lieks”, kurai kopumā bija trīs sezonas, ierakstu atkārtojumi tika demonstrēti arī 2007. gadā. Vācu valodā ir divas grāmatas ar sakāmvārdu „Drei sind einer zuviel” kā virsrakstu un vēl vairākas citas, kurās sakāmvārds lietots kā atsevišķas nodaļas virsraksts. Pēc Barbaras Noakas jautrā romāna ar šādu nosaukumu par meiteni un diviem puisiem ir uzņemta arī filma. Savukārt Kerstinas un Reginas Šneideru romāns ar tādu pašu nosaukumu ir par to, kā bijusi sieva traucē vīra jaunās ģimenes dzīvei. Šveicē 2009. gadā uzņemta viena no gada labākajām romantiskajām komēdijām „Die Standesbeamtin – Drei sind einer zuviel”, kurā dzimtsarakstu biroja darbiniecei būtu jāsalaulā viņas jaunības draugs ar daudz jaunāku skaistuli. Vēl sarežģītāka situācija izveidojas austriešu rakstnieka Pētera Heimla komēdijā „Drei sind zwei zuviel”, kad veseli divi ir lieki, jo gan meita ar savu draugu, gan tēvs ar savu sekretāri ir iecerējuši netraucēti pavadīt nedēļas nogali ģimenes vasaras mājā. (Fügenschuh 2013) Sakāmvārds tiek piemērots, apšaubot trešā sociālā tīkla *Google+* lietderīgumu līdzās iecienītajiem *Facebook* un *Twitter* (Weigert 2011), kā arī stāstot par sāncensību gan politikā, gan sportā starp trim komandām par finansējumu (NZZ, 09.12.2012.), gan ģimenē starp vīru, sievu un jaundzimušo vai trim bērniem, vai sievu, vīru un viņu auto utt. Interesants ir problēmraksts ar šādu virsrakstu žurnāla „Der Spiegel” 2002. gada 4. numurā, kurā tiek intervēti divi ārsti, kas savā darbā ikdienā saskaras ar mākslīgās apaugļošanas sekām. Bet divu kaķu īpašnieci radusies problēma *Drei sind einer zu viel oder Alle guten Dinge sind drei?!*

Absolūtu rekordu lietojuma biežuma ziņā mūsdienās līdzās sakāmvārdam *Visas labas lietas ir trīs* uzstāda tā saīsinātais variants dažādās rakstības versijās *Trīs lietas labas lietas; Trīs lietas, labas lietas; Trīs lietas – labas lietas*. Vācu valodā tās sintakses īpatnību dēļ šis sakāmvārds iespējams tikai ar pilnu teikuma struktūru *Aller guten Dinge sind drei*, pēdējā laikā internetā

parādās arī morfoloģiski mūsdienīgāks variants *Alle guten Dinge sind drei*, kurā arhaiskā ģenitīva vietā lietots teikuma priekšmets nominatīvā.

Gan latviešu, gan vācu brīnumpasākās galvenajiem varoņiem nereti ir jāveic trīs darbības, jāiztur trīs pārbaudījumi, kaut kas notiek trīs reizes utt., līdz ar to „latvieša tradicionālajā apziņā cilvēkam labs, noderīgs, palīdzīgs ir tas, kas ir skaitā pa trim” (Kursīte 2009, 485). Sakāmvārda izcelsme ģermāņu valodās tiek skaidrota tā, ka viduslaikos tiesas process (*Ding, Thing*) tika noturēts trīs reizes gadā, tiesu sprieda vismaz trīs personas laukumā, pie kura auga trīs koki. Ja apsūdzētais pēc trīskārtēja uzaicinājuma uz tiesu neieradās, spriedums automātiski tika pieņemts par labu otrai pusei. (Röhrich 1991, 335)

Sakāmvārda popularitāti mūsdienās var izskaidrot ar tā piemērojamību ļoti daudzām situācijām, to var lietot, gan uzsākot rakstīt par tām, bieži pat liekot sakāmvārdu par virsrakstu rakstam, grāmatai vai dziesmai, it kā sagatavojot lasītāju vēstījumam par kādām *trim labām lietām* (starp citu, šī ļoti izplatītā vārdkopa izraisa asociācijas ne tikai ar pasakām, bet arī ar apskatāmo sakāmvārdu) vai arī kādu trešo pozitīvo notikumu citu virknē. Šis sakāmvārds iederas tekstā arī pēc situācijas izklāsta, kas it kā kalpo par ilustrāciju sakāmvārdam vai kārtējo pierādījumu sakāmvārdā izteiktā apgalvojuma patiesīgumam. Šo izteicienu sevišķi iecienījuši sporta žurnālisti, jo ir daudz gadījumu, kad kāds sportists vai kāda komanda trešo reizi piedalās sacensībās vai tiem tikai trešajā reizē izdodas sasniegt labus rezultātus. Izmantots šis sakāmvārds ir arī, vai nu reklamējot trīs lietas, vai arī kāda produkta jauno, pēc kārtas trešo modeli, piemēram, informācijas tehnoloģiju jomā, autobūvē utt., bet arī reklamējot valodu centru, kurā var apgūt trīs valodas. Pat laika ziņās Darmštatei 2013. gada 13. aprīlī siltums, lietus un saule pieteiktas kā trīs labas lietas, kas vēsta par pavasara atnākšanu. Šis sakāmvārds arī izmantots, iesakot pavadīt atvaļinājumu pēc izvēles vai nu kādā no trim kūrortiem Vācijā, vai citā reklāmā Turcijā (lai izceltu skaitļa nozīmīgumu, aicinot uz šo „Turcijas trīsvienību”, sakāmvārdā skaitļa vārds pat tiek rakstīts ar lielo burtu *Aller guten Dinge sind Drei: Priene – Millet – Didyma*). Informācija par kāda pēc kārtas trešā projekta, pasākuma vai iniciatīvas u. tml. realizāciju arī nereti tiek pieteikta ar šo sakāmvārdu. Pat ziņa par Holivudas aktrises Umas Tūrmanes trešo grūtniecību žurnālā „Der Spiegel” publicēta ar šo teicienu virsrakstā. Vācijā ne tikai divām dziesmām, divām grāmatām, filmai dots šāds virsraksts, bet tas ir arī nosaukums spēlei, kurā no kartītes vienā pusē uzrakstītiem trim vārdiem jāizveido sakāmvārds vai paruna, bet izteiciena nozīmi un izcelsmi var uzzināt kartītes otrā pusē.

Aller guten Dinge sind drei ir ļoti piemērots virsraksts ziņai, ka Hamburgā dzīvojošais režisors Fatihs Akins, trešoreiz piedaloties kādā kinofestivālā, trešoreiz tiek apbalvots un tieši par savu trešo filmu.

Savukārt filmas „Generation '89” scenārists J. Prausnics filmas tapšanas dienasgrāmatā vēlas savu darbu pie scenārija trešā varianta trīs epizožu īsināšanas aprakstīt 3000 vārdos. Abos gadījumos var runāt par zināmu skaitļa *trīs* fetišizāciju.

Latviešu valodā šis sakāmvārds, parasti gan mutiskā komunikācijā, dažreiz tiek papildināts ar piebildi *ceturta no visas sirds*. Tā kā 2013. gadā Latvijas jauno izpildītāju konkurss „Nāc sadziedāt”, notika ceturto gadu pēc kārtas, tad radošā komanda, to gatavojot, strādāja ar moto „Trīs lietas labas lietas, ceturta no visas sirds”.

Ar skaitli septiņi samērā bieži tiek lietots sakāmvārds *Septiņas reizes* (vai *septiņreiz*) *nomēri* (vai *nomēri*), *vienreiz nogriez*. Vācu valodā atbilstošais sakāmvārds ir *Zweimal messen, einmal schneiden* ‘Divreiz nomēri, vienreiz nogriez’ vai arī pavisam bez skaitļa vārda *Erst messen, dann schneiden* ‘Vispirms nomēri, tad nogriez’. Angļu un franču valodā ir paralēles ar vācu sakāmvārdus: angļu val. *Measure twice and cut once*, franču val. *Mesurer deux fois, couper une fois*. Informācijas tehnoloģiju uzņēmums SIA „EGATE” Latvijā savā mājaslapā raksta, ka izvēlēties filozofiju *nomēri divreiz, vienreiz nogriez*, kas, šķiet, ir tulkojums no angļu valodas.

Sakāmvārds ar ieteikumu vairākkārt nomērit pirms nogriezt, resp., rūpīgi apsvērt visus apstākļus, pirms uzsākt kaut ko darīt, var tikt attiecināts uz daudzām situācijām, tostarp arī uz iepirkšanos, lai akcijās neiegādātos nevajadzīgas lietas. Par šo problēmu blogo Roberts Tenass. Savukārt Latvijas Dabas muzeja sēņu speciāliste Māra Eipure brīdina: „Šeit noder teiciens – *septiņreiz nomēri, vienreiz nogriez*, jo ar sēnēm kļūdities var tikai vienreiz dzīvē.” Šis piemērs interesants ar to, ka tajā darbības vārds *nogriez* jāsaprot tiešajā nozīmē. Šos sakāmvārdus gan latviešu, gan vācu valodā (tur pat tiek uzsvērts, ka tas ir sens galdnieku izteiciens) nereti lieto arī citās situācijās, kur tiešām kaut kas ir jāgriež, piemēram, audums vai kas cits, tādējādi vienā kontekstā realizējot gan tiešo darbības vārda nozīmi, gan visa teikuma pārnesto nozīmi. Pat, „Iemjot par operāciju, godprātīgs neirologs un neiroķirurgs ievēro principu – *septiņreiz nomēri, vienreiz nogriez*” (Logina, 2013). Kā pamudinājums uz apdomīgumu sakāmvārds *Septiņreiz nomēri, vienreiz nogriez* sastopams arī horoskopos un sociālajos tīklos.

2012. gada 5. aprīlī Latvijas Universitātē notika akcija „Lieldienu donors 2012”. Tā kā šāda akcija jau septīto reizi notika Zaļajā ceturtdienā, pārfrāzējot sakāmvārdus *Septiņreiz nomēri, vienreiz nogriez*, tās organizatori aicināja: „7-reiz padomā un kļūsti par donoru!” Akcijas „Lieldienu donors” autors, Latvijas Studentu vortāla „StudentNet” vadītājs Tālvāldis Kronbergs arī uzskaita septiņus argumentus, kuri būtu noderīgi pēc septiņkārtīgas padomāšanas, jo izskaidro, kāpēc asins nodošana ir vērtīga arī pašam donoram. Tādējādi šajā tekstā skaitlim septiņi kā vadmotīvam tiek piešķirta

simboliska nozīme. (studentnet.lv, 17.03.2012.)

Komisku iespaidu atstāja sakāmvārda *Septiņreiz nomēri, vienreiz nogriez* piesaukšana, kad „Saskaņas centra” deputāts Ivars Zariņš Latvijas Televīzijā taisnojās par savu nespēju Saeimā norunāt svinīgo zvērestu.

Īpaši nopietniem gadījumiem, piemēram, diskutējot par dažādiem medību ieročiem, noder sakāmvārda varianti *Desmit reizes nomēri, vienreiz nogriez* vai *Desmitreiz nomēri, vienreiz nogriez*.

Relatīvi izplatīts ir latviešu sakāmvārds *Deviņi amati, desmitais bads*, kuram nav analoga sakāmvārda vācu valodā, taču tam ir burtiskas paralēles mūsu tuvāko kaimiņu parēmijās: lietuviešu valodā *Devyni amatai, dešimtas badas*, kā arī igauņu valodā *Ūheksa ametit, kümnes nālg*.

Internetā pieejamajos tekstos šis sakāmvārds tikpat kā netiek lietots, stāstot par situācijām, kad, neraugoties uz daudzām prasmēm, cilvēks tomēr nespēj nodrošināt sev iztiku. Par spīti senajam izteicienam, īstiem darbarūķiem, kuri lietā liek prātu un rokas, bads nedraud, taču jābūt ārkārtīgi uzņēmīgiem. Tā Dzintra Dunaiska norāda – lai mūsdienā Latvijā kaut cik sekmīgi vadītu lauku saimniecību, ir jāpārzina vismaz deviņas specialitātes: „Tātad deviņi amati un desmitais... paši zināt kas.” Līdzīgs ir stāsts par Jāni Viļumu, kurš māc daudzus amatūs, bet visam nepietiek laika. (ezerzeme.lv, 06.01.2012.) 1928. gadā dzimušais aktīvais folklorists Valdis Orlovs par sevi teicis: „Pēc amata esmu kurpnieks, pēc izglītības skolotājs, bet kopumā deviņi amati, desmitais „bads” un vienpadsmitais pats.” (Latvijas ļaudis) Šo garāko sakāmvārda variantu uz sevi attiecinājusi arī raņķeniece Lidija Birzniece, kura tāpat visu mūžu bijusi ļoti rosīga (kurzemnieks.lv, 17.11.2009.). Izcilais Latgales dzejnieks un mākslinieks Antons Kūkojs atzinies, ka uz viņu var attiecināt sakāmvārdu *Deviņi amati un desmitais bads*, jo viņš jau neko nedara, lai pelnītu lielo naudu. (diena.lv, 25.11.2000.). Toties uzņēmuma „Scruples”, kas ražo vienus no pasaulē labākajiem mikrofoniem, īpašniekam un tehniskajam direktoram Jurim Zariņam daudzie arodi, amati un vaļasprieki pretēji parunai ne vien devuši iztikšanu, bet arī pavēruši ceļu veiksmīgam biznesam (kvestnesis.lv, 17.10.2007.).

Visbiežāk gan šis sakāmvārds tiek lietots, kritiski vērtējot dažādu amatpersonu izmanību, lai vienlaicīgi saņemtu vairākas algas. Tā, piemēram, Valmieras mērs Inesis Boķis 2009. gadā blakus pamatdarbam pildījis vēl trīspadsmit pienākumus, nopelnot visai daudz naudas, tāpēc šāda fakta komentāros parādās šis izteiciens. Arī Vecumu pagasta iedzīvotājs Aleksandrs Priedeslaipa min šo sakāmvārdu, paužot neapmierinātību ar to, ka deputāti un pašvaldību vadītāji ieņem vairākus amatūs, bet ar patiesu ieinteresētību tiem nepietiek laika strādāt nevienā. (vaduguns.lv, 25.09.2012.) 2013. gada 23. janvārī uz portālā *Apollo* ievietoto

ziņu par to, ka Korupcijas novēršanas un apkarošanas birojs (KNAB) par interešu konfliktu un amata savienošanas ierobežojumu pārkāpšanu piemērojis naudas sodus un izteicis brīdinājumus kādas skolas direktorei un dažādu struktūru policistiem, komentāros lasām, ka „gan valdībā, gan katram deputātam *deviņi amati, desmitais bads*”. Vēl saasinātāk par problēmu, ka amatpersonām nav jābūt speciālistiem kādā jomā, lai mūsu valstī uzņemtos atbildību par visdažādākajiem jautājumiem, jau 2010. gadā izsakās J. Vilnītis rakstā par Jūrmalas domi „Kam amati, kam – bads”: „Labu vēlot, gribu atgādināt tādu vecu teicienu: „*Deviņi amati, desmitais – bads.*” Trakākais, ka tie amati (un laba samaksa) tiek vienam, bet tas pēdējais – virknei jūrmalnieku.” (jurnalasnedela.lv, 25.02.2010.)

Portālā *Amigos* kā atbilde uz jautājumu „Virietis ir slinks, ja dara tikai to, ko prot?” izskanēja arī šāds viedoklis: „Ne velti par tiem, kas „prot” visu, saka: *deviņi amati, desmitais – bads.*” Tāpēc Salacgrīvas būvfirma „Kopturis-A” jau pašā sākumā nolēmusi, ka „jāspecializējas, lai nebūtu kā teicienā – *deviņi amati, desmitais – bads*” (auseklis.lv, 27.06.2012.). Ziņu par to, ka aizsardzības ministra amatam izvirzītā žurnāliste Linda Mūrniece desmit gadu laikā strādājusi 13 amatos, kāds lasītājs ironiski komentēja pavisam īsi: „Mans vectēvs mēdza teikt: *deviņi amati, desmitais bads.*” (tvnet.lv, 29.12.2005.)

No veiktās analīzes izriet vairāki secinājumi. Ar skaitļiem *pieci, seši, astoņi* ne latviešu, ne vācu valodā sakāmvārdu vispār nav, bet aktuālajā lietojumā neparādās arī parēmijas ar skaitli četri. Toties vienā parēmijā var tikt lietoti arī divi (retos gadījumos – trīs) skaitļi, visbiežāk pretstatījuma nolūkos.

Ja latviešu un vācu sakāmvārdi sakrīt, tad lielākoties tiem ir paralēles arī citās valodās, kas visdrīzāk izskaidrojams ar kopīgiem pirmavotiem.

Sakāmvārdiem un parunām kā žanram raksturīga īpašība ir populārāko izteicienu lietošana daudzos variantos, it īpaši latviešu valodā, kurā vārdu kārtība teikumā nav stingri noteikta, kā tas ir, piemēram, vācu valodā.

Polisēmijas un atpazīstamības dēļ parēmijas var tikt attiecinātas uz ļoti daudzām situācijām. Aplūkotajā materiālā vācu valodā vairāk, latviešu valodā mazāk parēmijas tiek izmantotas grāmatu un isāku tekstu virsrakstos, preses tekstos, horoskopos, filmu nosaukumos, izstāžu, atsevišķu attēlu un veselu fotogaleriju nosaukumos, kā arī reklāmās, blogos, komentāros, diskusijās dažādās teksta vietās. Tās nereti izvēlas par devīzēm, moto, lozungiem.

Tekstā parēmijas var tikt lietotas gan kā patstāvīgi teikumi, gan tikt iesaistītas citos teikumos. Nereti tās tiek pārfrazētas, pielāgojot konkrētai situācijai, un tādējādi tās papildus iegūst kādas tikai konkrētajā kontekstā iespējamās semantiskas nianšes un rada interesantus stilistiskus efektus.

Avoti

- www.aachener-nachrichten.de
www.amazon.de
www.amigos.lv
www.apollo.lv
www.ass.lv
www.astrologi.lv
www.auseklis.lv
www.automobilwoche.de
www.autonachrichten.de
www.badsassendorf.de
www.black-lifestylemag.com
www.bookrix.de
www.cgimage.lv
www.diena.lv
www.dziesmas.lv
www.dzirkstele.lv
www.echo-online.de
www.ezerzeme.lv
www.fernsehserien.de
www.getyourguide.de
www.jurmalasnedela.lv
www.kochschule-brueggen.de
www.kurzemnieks.lv
www.kurzemes-vards.lv
www.kvestnesis.lv
www.meeting.oho.lv
www.medniekiem.lv
www.mietzmietz.de
www.mobilcom-debitel.de
www.moviepilot.de
www.mūzikaspasaule.lv
www.nzz.ch
www.odiseja.lv
www.ogresvestisvisiem.lv
www.playalbums.net
www.reinhard-mey.de
www.spiegel.de
www.studentnet.lv
www.syngenio.comdb.lv
www.themenportal.de
www.tripadvisor.de
www.tv3.lv
www.vaduguns.lv
www.valmiera.lv
www.valmiera24.lv
www.vesels.lv
www.vsklubs.lv
www.zdf.de
www.ziemeļlatvija.lv

1. Aller guten Dinge sind drei [tiešsaiste]. *Richard Mey Texte*. [Skatīts 20.06.2013.]. Pieejams: <http://www.reinhard-mey.de/start/texte/alben/aller-guten-dinge-sind-drei>
2. Althen, M. Aller guten Dinge sind drei [tiešsaiste]. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 13.09.2009. [Skatīts 18.07.2013]. Pieejams: <http://www.faz.net/aktuell/feuilleton/kino/filmfestspiele-in-venedig-aller-guten-dinge-sind-drei-1860151-b1.html>
3. Apbalvojumi [tiešsaiste]. *Valsts ugunsdzēsības un glābšanas dienests*. [Skatīts 27.07.2013.]. Pieejams: www.vugd.gov.lv/lat/par_vugd/apbalvojumi
4. Bayer, H., Bayer, A. *Sprichwörterlexikon*. Leipzig: VEB Bibliographisches Institut, 1984.

5. Bergmann, Franziska „Jede Medaille hat zwei Seiten“ – Martin van Crevelds radikalmaskulinistische Schrift zur Frauenfrage [tiešsaiste]. *Freiburger FrauenStudien* 16, Freiburg, 2004/2005, S. 261–263. [Skatīts 5.06.2013.]. Pieejams: http://www.zag.uni-freiburg.de/fff/zeitschrift/band16/ffs16_reziBergmann.pdf
6. Brashares, A. *Eine für vier – Aller guten Dinge sind drei*. Verlag : cbt, 2007.
7. *Estnische Sprichwörter mit der buchstäblichen Übersetzung in die deutsche Sprache* [tiešsaiste] [skatīts 14.08.2013.]. Pieejams: <http://www.folklore.ee/ri/date/saksa/teil08.html>
8. Fügenschuh, S. *Drei sind zwei zuviel* [tiešsaiste]. *Bezirks Blätter Hall in Tirol*, 31.05.2013. [Skatīts 6.08.2013.]. Pieejams: <http://www.meinbezirk.at/hall-in-tirol/kultur/drei-sind-zwei-zuviel-d586758.html>
9. Gaevert, S. *Jedes Ding hat zwei Seiten*. Verlag Kleine Wege, 2008.
10. Goda zīme – Latvijas Okupācijas muzejs [tiešsaiste]. *Nacionālā muzeju krājuma kopkatalogs*. [Skatīts 27.08.2013.]. Pieejams: www.nmkk.lv/PubliskaPrieksmetuInformacijasApskate.aspx?ID=276606
11. Hoffmann, S. *Argumentative Strukturen in Sprichwörtern*. Reihe: Sprichwörterforschung. Bd. 28. Bern, Berlin, Bruxelles, Frankfurt am Main, New York, Oxford, Wien : Peter Lang, 2012.
12. Hrisztova-Gotthardt, Hrisztalina *Vom gedruckten Sprichwörterbuch zur interaktiven Sprichwortdatenbank. Überlegungen zum linguistischen und lexikographischen Konzept mehrsprachiger Sprichwortdatenbanken*. Reihe: Sprichwörterforschung. Bd. 27. Bern, Berlin, Bruxelles, Frankfurt am Main, New York, Oxford, Wien : Peter Lang, 2010.
13. Hübner, W., Hübner, B. *Jede Medaille hat zwei Seiten* [tiešsaiste]. *Blog Hübner*, 02.05.2011. [Skatīts 8.07.2013]. Pieejams: <http://zwei-generationen-praxis.de/blog/blog-post/2011/05/02/jede-medaille-hat-zwei-seiten.html>
14. Kokare, E. *Latviešu un vācu sakāmvardu paralēles*. Rīga : Zinātne, 1988.
15. Kursīte, J. *Latviešu folklorā mitu spoguļi*. Rīga : Zinātne, 1996.
16. Kursīte, J. *Tautlietu vārdene*. Rīga : Nemateriālā kultūras mantojuma valsts aģentūra, 2009.
17. Lancmanis, I. 1905. gada revolūcija un piektais bauslis. *Starptautiska konference INFORMĀCIJA, REVOLŪCIJA, REAKCIJA: 1905–2005*, 2005. gada 23.–25. novembris Rīga (Latvija). Materiālu krājums. Latvijas Nacionālā bibliotēka, 2005. 16.–25. lpp.
18. *Latviešu sakāmvardu datorfonds* [tiešsaiste] [skatīts 19.04.–15.08.2013.]. Pieejams: valoda.ailab.lv/folkloras/sakamvardi/
19. *Latviešu-lietuviešu vārdnīca* [tiešsaiste] [skatīts 03.08.2013.]. Pieejams: <http://www.letonika.lv/groups/default.aspx?cid=842907&r=10621063&lid=842907&g=2&q=amati&h=110>
20. *Latvijas Republikas 11. Saeimas ziemas sesijas ceturtnā sēde* 2012. gada 26. janvārī [tiešsaiste] [skatīts 07.08.2013.]. Pieejams: <http://www.saeima.lv/lv/transcripts/view/104>
21. Lins, Th. *Jede Medaille hat zwei Seiten* [tiešsaiste]. *Westfälische Nachrichten*, 07.07.2013. [Skatīts 24.07.2013.]. Pieejams: <http://www.wn.de/Muensterland/Kreis-Warendorf/Warendorf/Bischoefliche-Realschule-Jede-Medaille-hat-zwei-Seiten>

22. LLVV 6., sēj. – *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 6., sēj. Rīga : Zinātne, 1986.
23. LLVV 7., sēj. – *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 7., sēj. Rīga : Zinātne, 1989.
24. Mūzika izrādei „Trīs musketieri” Nacionālajā teātri [tiešsaiste]. *Zigmars Liepiņš*. [Skatīts 27.07.2013.]. Pieejams: <http://www.zigmarsliepins.lv/lv/1990-1999/muzika-izradei-tris-musketieri-nacionalaja-teatri?sort=artist&o=asc>
25. Nelles, H.-G. Zwei Köpfe denken besser als einer [tiešsaiste]. *Väter Blog*, 26.02.2012. [Skatīts 6.08.2013.]. Pieejams: <http://vaeter-und-karriere.de/blog/index.php/2012/02/26/zwei-kopfe-denken-besser-als-einer/>
26. Noack, B. *Drei sind einer zu viel*. Herrsching : Wissen-Verlag GmbH, 1990.
27. Prausnitz, J. Aller guten Dinge sind drei [tiešsaiste]. *GENERATION '89 Produktionstagebuch des gleichnamigem Films*. [Skatīts 16.07.2013.]. Pieejams: <http://generation89.de/2012/aller-guten-dinge-sind-drei/>
28. *Redensarten-Index. Lexikon für Redensarten, Redewendungen, idiomatische Ausdrücke und feste Wortverbindungen* [tiešsaiste] [skatīts 10.04.–16.08.2013.]. Pieejams: <http://www.redensarten-index.de/info.php>
29. Reeves, Sh. *Eine für alle, alle für eine: Das Leben ist ein Mannschaftssport*. Ariston Verlag, 2011.
30. Röhrich, L. *Das große Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten*. Bd. 1 A bis Ham. Freiburg, Basel, Wien : Herder Verlag, 1991.
31. Röhrich, L. *Das große Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten*. Bd. 3 Sal bis Z. Freiburg, Basel, Wien : Herder Verlag, 1992.
32. Schneider, K., Schneider, R. *Drei sind einer zu viel*. PatmosVerlag, 2009.
33. SIA Egate IT konsultāciju serviss [tiešsaiste]. *www.egate.lv*. [Skatīts 26.06.2013.]. Pieejams: <http://www.egate.lv/par-egate-sia/>
34. Sieviešu ordinācijas lietderīguma jautājums 1983. – 1992. LELB [tiešsaiste]. *sieviesuordinacija.lv*, 17.10.2010. [Skatīts 12.07.2013.]. Pieejams: <http://www.sieviesuordinacija.lv/lelb-vesture?pp=11859&b=1&lb=7825>
35. Tenass, R. Homo consumeris [tiešsaiste]. *tc blogs*, 20.04.2007. [Skatīts 12.08.2013.]. Pieejams: http://blogs.burti.lv/roberts-tenass/2007/04/homo_consumeris.html
36. Umurova, G. *Was der Volksmund in einem Sprichwort verpackt... Moderne Aspekte des Sprichwortgebrauchs – anhand von Beispielen aus dem Internet*. Reihe: Sprichwörterforschung. Bd. 24. Bern, Berlin, Bruxelles, Frankfurt am Main, New York, Oxford, Wien : Peter Lang, 2005.
37. Valdis Orlovs [tiešsaiste]. *Latvijas ļaudis. Virtuālā enciklopēdija*. [Skatīts 1.08.2013.]. Pieejams: http://www.latvijaslaidis.lv/users/orlovs_valdis?language=lv
38. Weninger, B., Tharlet, E. *Einer für alle – alle für einen!* Minedition, 2005.
39. Weigert, M. Facebook, Twitter und jetzt Google+: Drei sind einer zu viel [tiešsaiste]. *netzwertig.com*, 16.11.2011. [Skatīts 6.08.2013.]. Pieejams: <http://netzwertig.com/2011/11/16/facebook-twitter-und-jetzt-google-drei-sind-einer-zu-viel/>

Pēteris Vanags

Latviešu valodas vēsturiskās vārdnīcas projekts

levads

Valoda ir dinamiska un pašregulējoša sistēma – tā nepārtraukti mainās. Mainīgums ir viena no jebkuras dzīvas valodas pamatiezīmēm. Visvieglāk un visskaidrāk tas ir pamanāms valodas vārdu krājumā jeb leksikā. Katram valodas lietotājam ir saprotams, ka nepārtraukti apkārtējā pasaulē parādās jaunas reālijas un jēdzieni, kas ir jāapzīmē valodā. Tam tiek radīti jauni vārdi vai vārdu savienojumi – gan aizguvumi, gan darinājumi ar valodas pašas līdzekļiem. Tāpat lietu pasaulē, laikam ritot, reālijas un jēdzieni noveco, iziet no aprītes. Līdz ar viņiem aizmirstībā var nonākt arī to apzīmējumi valodā, ja tie neiegūst kādu jaunu, aktuālu nozīmi.

Tātad, no otras puses, leksikas vienība ne tikai var rasties vai izzust, bet var mainīties tās nozīme. Arī tas ir nepārtraukts process – valodas mainīguma izpausme. Tā var atspoguļot pasaules izmaiņas – piemēram, senatnē ar vārdu *rakstīt* saprata 'ko izrotāt ar zīmēm, izrakstīt', vēlāk par galveno nozīmi kļuva 'uzzīmēt rakstu zīmes jeb burtus uz papīra vai kāda cita materiāla', bet šodien jau par pirmo nozīmi var kļūt 'nospiežot klaviatūras taustiņus, radīt rakstu zīmes uz ekrāna'. Mainījusies darbība, mainījusies vārda nozīme. Te darbojas metafora jeb nozīmes pārnese uz līdzības pamata. Metaforas mēs bieži lietojam, lai apzīmētu kādu jaunu reāliju, darbību, parādību ar mums jau zināmas palīdzību. Ar metaforām mēs arī nepārtraukti cenšamies izteikt savu attieksmi, emocijas, kā arī ietekmēt sarunas biedru jeb adresātu. Lai raksturotu kādas īpašības vai apstākļa intensitāti, senie latvieši varēja lietot adverbu *labi, cieši (labi liels, labi ātri)* vai kādus citus pastiprinātāmvārdus. Bet bieži lietojot, vērtējums kļūst neitrāls, tāpēc, lai radītu lielāku ekspresivitāti, sāka izmantot no senkrievu valodas aizgūto apstākļa vārdu *ļoti* (skr. *ljuto* 'šausmīgi, briesmīgi'). Tagad arī *ļoti* ir kļuvis par pavisam neitrālu intensitātes apzīmējumu, tāpēc sarunvalodā tiek lietoti jau citi adverbi – *baigi, šausmīgi, briesmīgi*. Tā gan vārdu nozīmes ir mainījušās vai ieguvušas papildkomponentus, gan valodā ienākuši jauni vārdi.

Šādas pārmaiņas ir notikušas ar *ļoti* daudziem vārdiem. Patiesībā – katram vārdam ir sava vēsture, savs dzīves stāsts. Citam tas ir samērā

vienkāršs, bet citam var būt pat ļoti aizraujošs. Kādam tas ir skaidri zināms, bet kādam noslēpumains. Tā atklāšana līdzinās detektīvstāstam. Piemēram, adjektīvs *vecs* ir radinieks lietuviešu veco rakstu vārdam *vetušas* 't. p.' un krievu *vetxyj* 't. p.', tātad radies jau sen un mantots no valodas vēsturiskā perioda, ko dēvē par baltu pirmvalodu, bet tā daļējais antonīms *svaigs* latviešu rakstos ir parādījies tikai 19. gs. beigās, turklāt pētnieki joprojām nav vienprātis, vai šis vārds ir noklausīts tautas mutē, vai to apzināti radījis kāds tā laika valodas jauninātājs, lai aizstātu no vācu valodas aizgūto *prišs* (Karulis 1992 II, 330–331). Tādu piemēru ir visai daudz. Vārdu vēstures aprakstu var meklēt gan atsevišķos rakstos, gan arī apkopotu vārdnīcā. Latviešu valodā vārdu vēsture – cilme, arī etimoloģija ir atrodama vispirms jau Kārļa Milēnbaha un Jāņa Endzelīna „Latviešu valodas vārdnīcā” (1923–1946), kur daudzu šķirkļu nobeigumā īsi minēti vārda raduraksti vai to darinātājs. Tomēr šis ziņas nebija vārdnīcas sastādītāju pamatmērķis, tāpēc daudz kur to arī trūkst vai tās ir ļoti konspektīvas. Turklāt kopš vārdnīcas iznākšanas pagājis jau vairāk nekā septiņdesmit gadu. Īpaši vārdu vēsturei ir vēltīta cita vārdnīca – K. Karuļa „Latviešu etimoloģijas vārdnīca” (1992), kurā visai izsmeļoši aprakstīti daudzi latviešu valodas vārdi. Arī šī vārdnīca nav pati pilnība, piemēram, daudzu vārdu tajā nemaz nav, citu aprakstos visai daudz subjektivitātes vai autoram trūcis visu nepieciešamo avotu. Viens no iemesliem, kas radījis neprecizitātes, ir vārdu lietojuma hronoloģisks fiksējuma trūkums. Pat atverot K. Milēnbaha un J. Endzelīna vārdnīcu, bieži var tikai konstatēt, ka vārds ir lietots tautasdziesmās, varbūt arī kāda agrīna autora darbā, bet tas ir arī viss. Lai vārdu vēsturi varētu aprakstīt pilnīgāk, ir nepieciešama cita veida – t. s. vēsturiskā vārdnīca. Šādas vārdnīcas mērķis būtu fiksēt latviešu valodas vārdu lietojumu no pat pirmā minējuma līdz mūsu dienām.

Dažādas plašas vārdnīcas, kas aptver ilgākus vēsturiskus periodus, jau vairāk nekā simt piecdesmit gadu ir tikušas rakstītas diezgan daudzām kultūras valodām. Pirmās vēsturiskās vārdnīcas ir franču valodas „Dictionnaire de la langue française” (1863–1872, 30 burtnīcu), kā arī slavenā Oksfordas angļu vārdnīca „Oxford English Dictionary = A New English Dictionary on Historical Principles” (1884–1928, 10 sējumu). Citām valodām šādu vārdnīcu tapšana ir bijusi krietni ilgāka, turklāt aptvērusi daudz vairāk sējumu. Tā brāļu Jākoba un Vilhelma Grimmu vācu valodas vārdnīca „Deutsches Wörterbuch” iznāca no 1854. līdz 1971. gadam 16 sējumos – pavisam 33 grāmatas. Tagad vārdnīcu var izmantot arī elektroniskā formātā: <http://woerterbuchnetz.de/DWB/>. Lielākā holandiešu valodas vārdnīca „Woordenboek der Nederlandsche taal” iznākusi 43 sējumos no 1864. līdz 2001. gadam. Tātad gandrīz 140 gadu garumā! Turklāt no minētajām tikai Oksfordas angļu vārdnīca aptver angļu valodas vārdu vēsturi

no vissenākajiem līdz visjaunākajiem laikiem. Pārējās ir tikai kāda atsevišķa valodas vēstures perioda vārdnīcas. Brāļu Grimmu vārdnīca apraksta vācu valodas leksiku, sākot no 1450. gada jeb jaunaugšvācu valodu. Vācu valodas senākajiem periodiem – vidusaugšvācu un senaugšvācu valodām – ir katrai sava visaptveroša vārdnīca vairākos sējumos. Savukārt plašā holandiešu vārdnīca aptver periodu no 1500. līdz 1921. gadam. Līdzās tam ir arī vidusholandiešu vārdnīca „Middelnederlandsch Woordenboek” (1885–1941) 11 sējumos no 1250. līdz 1500. gadam. Pašlaik tiek veidota arī agrīnās holandiešu valodas vārdnīca „Vroegmiddelnederlands Woordenboek” (par laika periodu 13. gs.), kā arī senā perioda (500.–1200. g.) vārdnīca „Oudnederlands Woordenboek”. Lūk, visas četras vārdnīcas veido apjomīgu holandiešu valodas vēsturisko vārdnīcu. To visu var aplūkot arī interneta vietnē <http://gtb.inl.nl/>.

Līdzīgas dažādu periodu valodas vārdnīcas tiek jau gadiem rakstītas, piemēram, krievu, poļu, ukraiņu valodai. Valodām ar mazāku rakstu pieminekļu skaitu nav obligāti nepieciešamas atsevišķu periodu vārdnīcas, tomēr arī tādām vēsturiskās vārdnīcas var būt ļoti plašas. Piemēram, baltkrievu vēsturiskā vārdnīca „Гістарычны слоўнік беларускай мовы”, kurai kopš 1982. gada iznākuši 30 neliela formāta sējumi, kas aptver leksiku līdz vārdam *Pyuamь*.

Īpašas vēsturiskas vārdnīcas gan vēl nav mūsu kaimiņu tautām – igauņiem un lietuviešiem. Tomēr plaši lietuviešu valodas seno rakstu pieminekļu materiāls izmantots 20 sējumu izdevumā „Lietuvių kalbos žodynas” (1941–2002), kas tagad pieejams arī internetā: www.lkz.lt. Vienlaikus gan igauņu, gan lietuviešu valodnieki veic priekšdarbus vēsturiskās vārdnīcas rakstīšanai – digitalizē vecos rakstu pieminekļus un veido valodas korpusu.

Latviešu valodas vēsturiskās vārdnīcas ideja arī nav jauna (Andronova u. c. 2006). J. Endzelīns jau 1933. gadā rakstījis, ka „par mērķi mums jāsprauž sev „Thesaurus linguae letticae” – latviešu valodas klēts, kur būtu savākti visi latviešu valodas vārdi ir no tautas mutes, ir no tekstiem” (Endzelīns 1933, 818). 1936. gadā LU filoloģijas un filozofijas studentu organizācija „Ramavei” aicināja visus interesentus iesaistīties vēsturiskās vārdnīcas materiālu vākšanā, publicējot noteikumus un paraugus, kā vārdi būtu jāizraksta uz lapiņām (Ramave 1936). Vēlāk par vārdnīcas nepieciešamību ir rakstījuši tādi valodnieki kā Velta Rūķe-Draviņa (Rūķe 1961, 11), Juris Baldunčiks (Baldunčiks 1994), tomēr nekādi reāli darbi nav tikuši uzsākti. Idejas nozīmīgumu 2002. gadā atkal uzsvēra latviešu seno vārdnīcu pētnieks Trevors G. Fennels (Fennells 2002).

20. gs. beigās līdz ar datortehnikas attīstību jautājums aktualizējās, jo tagad palīgā vārdnīcu veidotājiem varēja nākt mašīnas. Pirmais

solis vārdnīcas virzienā bija latviešu agrīno tekstu digitalizācijas aizsākšana LU Matemātikas un informātikas institūta Mākslīgā intelekta laboratorijā 20. gs. 80. gadu beigās, sākotnēji tekstus vienkārši pārrakstot (Milčonoka 2003). Mūsu gadsimta sākumā aizsākās nākamais aktivitātes periods, kad senie teksti jau tika skenēti un tad atpazīti ar īpašām programmām. Protams, pēc šāda mašīnas darba speciālistam ir vēlreiz jālasa un jāsalīdzina atpazītais teksts ar oriģinālu, lai izlabotu neprecīzos lasījumus. Šai laikā aizsākusies arī latviešu valodas seno tekstu korpusa veidošana, kas tāpat kā vārdnīcas rakstīšana, ir ilgstošs process. Pašlaik, 2013. gada vidū, korpusā iekļauti 44 avoti (16. gs. – 4, 17. gs. – 23, 18. gs. – 16, 19. gs. – 1). Turklāt tas tiek nepārtraukti papildināts. Drīz korpusam tiks pievienoti jauni avoti – tuvākajā laikā plānoti vairāki 16. un 17. gs. teksti, tai skaitā arī Ernsta Glikas tulkotās Bībeles Vecās Derības atsevišķas grāmatas. Korpusu brīvi pieejams jebkuram interesentam interneta vietnē www.korpuss.lv/senie (sīkāk par korpusa uzbūvi un saturu var lasīt Milčonoka 2003).

Seno tekstu korpusu tomēr nav pašmērķis, bet krātuve, kas tālāk izmantojama dažāda veida pētījumiem. To var lietot rakstības, morfoloģijas, sintakses, vārdarināšanas izpētei. Protams, arī vēsturiskās vārdnīcas veidošana mūsdienās nav iedomājama bez korpusa. Pirmie priekšdarbi vārdnīcas gatavošanai tika veikti ar Latvijas Kultūrkapitāla atbalstu (2002), ar Latvijas Zinātnes padomes atbalstu (2004–2007). Pašlaik iegūts LZP finansējums jaunam projektam „Korpusā balstīta elektroniska latviešu valodas vēsturiskā vārdnīca” (vad. Anta Trumpa), kam jāturpinās līdz 2016. gadam. Sprotams, ņemot vērā iepriekš minētās dažādu valodu vārdnīcas – to apjomu un sastādīšanas laiku – projekta dalībnieki apzinās, ka četros gados iespējams veikt vien visai nelielu iestrādi vārdnīcai. Jau iepriekšējo projektu laikā izveidots aptuveni 500 šķirkļu (ap 300 sugas vārdus, ap 200 īpašvārdus), sagatavotas šķirkļu rakstīšanas instrukcijas. No šiem pagaidām 150 sagatavoti tik tālu, lai tiktu padarīti pieejami internetā: <http://www.tezaurs.lv/lvwww>. Jaunajā projektā plānots palielināt izstrādāto un publicēto šķirkļu skaitu līdz aptuveni 1000 šķirkļiem, turklāt cenšoties reprezentatīvi pārstāvēt visas vārdšķiras.

Vārdnīcas avoti

Lai gan korpusā ir iekļauti rakstu pieminekļi no pašiem pirmsākumiem līdz 19. gs., tomēr vārdnīcas projekts aptver īsāku periodu – līdz 18. gs. sākumam. Šāda perioda robeža ir saistīta ar objektīviem notikumiem. Latviešu valodas materiāla pirmie fiksējumi sākas līdz ar vācu parādīšanos Latvijā 13. gs. Līdz ar reformāciju radās pirmie plašākie teksti, bet līdz ar Bībeles izdošanu 17. gs. beigās noslēdzas normas sākotnējās kodifikācijas

periods. Turklāt pēc 1714. gada iestājās ilgāks pārtraukums latviešu grāmatniecībā, kas saistīts ar Lielo Ziemeļu karu un tā sekām.

No perioda sākuma līdz 1714. gadam bibliogrāfiskajā rādītājā „Seniespiedumi latviešu valodā 1525–1855” (1999) ir 138 bibliogrāfiskas vienības. To starpā ir gan arī tādas, kuru eksemplāri nemaz nav zināmi. Ideālā veidā vārdnīcas korpusu varētu veidot visi šie teksti. Gan praktisku, gan citu apsvērumu dēļ tas vismaz pagaidām tomēr nav reāli. Lai gan korpusam jau pievienoti tādi plaši izdevumi kā Georga Manceļa „Postilla” (1654 – ap 1000 lpp.), Jaunās Derības 1685. gada izdevums (ap 500 lpp.), tiek gatavots arī Vecās Derības teksts (ap 1900 lpp.), tomēr trūkstošo tekstu apjoms ir pārāk plašs, lai ar esošo finansējumu tos īsā laikā pievienotu korpusam. No otras puses, vārdnīcas vajadzībām nav arī īsti nepieciešams korpusu papildināt ar neredīgātiem atkārtotiem izdevumiem, kā, piemēram, G. Manceļa „Postillas” 2. izdevumu (1699). Tāpēc plānots projekta laikā korpusam pievienot vispirms trūkstošos nozīmīgākos izdevumus – G. Manceļa vārdnīcu „Lettus” (1638), 1685. gada Kurzemes baznīcas rokasgrāmatu „Vermehretes lettisches Handbuch”, atsevišķus Georga Elgera darbus.

16.–17. gs. latviešu valodas materiālu veido ne tikai iespiestie teksti, bet arī manuskripti. Līdz šim korpusā iekļauti tikai divi Kristofora Firekera vārdnīcas noraksti, bet būtu pievienojami vēl citi interesanti materiāli, piemēram, G. Elgera 1640. gada evaņģēliju un epistulu perikopju tulkojums, Andreja Geceļa psalmu un Zālamana sakāmvārdu tulkojums (1625), atsevišķi īsāki rokraksti. Pirmais, ar ko tiks papildināts korpus, būs 1625. gadā apstiprināto Rīgas linaudēju amata šrāgu tulkojums. Tam sekos arī vairāki īsi teksti ar juridisku raksturu – dažādi zvēresti. Interesants papildinājums korpusam varētu būt arī atsevišķu draudžu baznīcas grāmatās saglabājušies ieraksti latviešu valodā. Tas ir savdabīgs 17. un 18. gs. mijas fenomens, kad dažviet baznīcas grāmatās ne tikai personu un vietu vārdi, bet arī nedaudz plašāki teksti ir ierakstīti latviski. Kā piemēru var minēt mācītāja Nataniela Pommera (Pomerāna) veiktos laulību ierakstus Mālpils draudzes metriku grāmatā starp 1697. un 1706. gadu (LVVA, 235. f., 3. apr., 173. l.). Šais tekstos fiksēta gan radniecības (piemēram, *Attraitne, Audfleckne, Brahlis, Maaßa, Maaßas Meite*), gan amatu vai sociālā stāvokļa (piemēram, *Büßeneek[s], Eeboweezt, Kalleij[s], Kalpone, Kroodfeneeks*) apzīmējumi.

Neapšaubāmi korpus jāpapildina ar 16. gs. tēvreizēm. Literatūrā tās, kā zināms, apzīmētas ar personvārdiem – Grūnava, Gisberta, Bruno, Hāzentētera – pēc pierakstītājiem vai rokrakstu īpašniekiem. Tomēr tikai divas – Gisberta un Bruno tēvreizes ir rokraksti vienā eksemplārā. Grūnava tēvreize līdz ar viņa Prūsijas hroniku ir zināma vairākos norakstos, kas savstarpēji daļēji atšķiras. Savukārt Hāzentētera tēvreize pirmoreiz iespiesta Sebastiana Minsteras grāmatas „Cosmographey” 1550. gada vācu

izdevumā, tai pašā gadā latīņu, pēc tam arī izdevumos citās valodās un atkārtotos izdevumos. S. Minstera grāmatas ir bijis arī avots, no kurienes tēvreize pārceļojusi uz V. Lācija, Hieronīma Megisera u. c. izdevumiem, tāpēc reizēm runā arī par Megisera (Breidaks 1994) u. c. tēvreizēm. Ko darīt ar šīm visai daudzajām viena teksta publikācijām? Domājot vispirms par vēsturisko vārdnīcu, pieņemams risinājums ir leksiski un gramatiski identos tekstus ievietot tikai vienreiz – agrīnāko versiju. Taču, ja korpusu vēlas izmantot arī rakstības un citu sīkāku nianšu pētniecībai, būtu vēlamas arī pārējās teksta versijas.

Vārdnīcas makrostruktūra

Katru vārdnīcu veido vairāki līmeņi: megastruktūra, makrostruktūra un mikrostruktūra. Kaut latviešu valodas vēsturiskā vārdnīca ir paredzēta elektroniskā formātā, tomēr tai ir visas tās pašas struktūras sadaļas. Megastruktūru veidos informatīva ievaddaļa, vārdnīcas raksturojums, avotu, saīsinājumu u. c. saraksti, kā arī vārdnīcas šķirkļu kopums.

Makrostruktūru veido pats šķirkļu kopums. Tā kā vārdnīca domāta kā pilna tipa vārdnīca, tai teorētiski būtu jābūt visiem korpusā sastopamajiem latviešu valodas vārdiem. Tomēr praksē jārīcina vairāki visai sarežģīti jautājumi. Pirmkārt, ko darīt ar tekstos lietotajiem īpašvārdiem. No rakstu valodas vēstures viedokļa interesants ir arī cittautu īpašvārdu adaptācijas process, tāpēc tika izlemts, ka vārdnīcā līdzās sugas vārdiem būs arī īpašvārdu šķirkļi. Tie ir gan personvārdi (*Ecehiels, Elizabete, Mozus* u. c.), gan vietvārdi (*leģijte, Kana, Roma* u. c.), kas var būt gan latviskas cilmes, gan aizgūti. Korpusa specifikas dēļ latvisko īpašvārdu ir samērā maz – lielākoties no vārdnīcām (piemēram, *Bērzone, Krustapils, Ogre*).

Otra problēma ir sarežģītāka – kādus vārdu formālus variantus uzskatīt par viena šķirkļa sastāvdaļu, bet kādus dalīt atsevišķos šķirkļos. Šī jautājuma risināšana nosaka šķirkļu skaitu. Vārdiem var būt fonētiski varianti, piemēram, *bērns* un *bērs* 'bērns', *dievs* un *dies* 'dievs'; *praviets, profets, proviets* 'pravietis'; dažādi morfoloģiski varianti, piemēram, saliktenim var būt dažādi savienotājpatkaņi vai to nebūt nemaz – *mājvieta, mājavieta, mājasvieta, mājuvieta*. Ļoti raksturīga parādība ir dažādas celmu formas, piemēram, *magona* un *magone* 'magone', *vilna, vilne* un *vilnis* 'vilnis'. Daudz neskaidrību rada arī salikteņu noteikšana. Sekojot vācu valodas paraugam, 16.–17. gs. tekstos vārdi savienoti ar t. s. biedru zīmi (=) – ne tikai gadījumos, kad vārds ir skaidrs saliktenis, piemēram, *mahj=weetu* 'mājvieta', bet arī tad, kad vienots jēdziens gan ir izteikts, tomēr nav skaidrs, vai var runāt par salikteni vai vārdu savienojumu, piemēram, *Addatas=Zaurums* 'adatas acc'. Sevišķi daudz šādu identifikācijas problēmu būs, pievienojot vārdnīcai

G. Manceļa vārdnīcas materiālu, kurā ir ļoti daudz salikteņu un ar biedruzīmi rakstītu vārdu – pavisam 927 šādi šķirkļa vārdi, piemēram, *Ahbola=kohx*, *Iggauņa=Semme*, *Labbibas=Tahrps* (Skujiņa 2006, 202). Turklāt iespējams, ka šāds savienojums vienu reizi rakstīts ar savienojumu, bet citu reizi šķirti.

Mūsdienu valodas vārdnīcā atsevišķa šķirkļa parasti nav regulāriem atvasinājumiem ar *-šana*, *-ums*, *-ība*, kā arī deminutīviem. Lielākoties tie pat vispār nav minēti. Taču vēsturiskajā vārdnīcā, ja tā ir pilna tipa vārdnīca, šādi atvasinājumi ir jāievieto. Jautājums varētu būt vienīgi – atsevišķā šķirkli vai šķirkli pie pamatvārda. Pašreizējais risinājums šīs vārdnīcas projektā – arī katrs atvasinājums veido atsevišķu šķirkli, piemēram, *adata*, *adatiņa*; *garš*, *garums*; *gudrs*, *gudriba*. Līdzīga problēma ir arī ar noliegumu, piemēram, *iet* un *neiet*, *liels* un *neliels*. Šais gadījumos acimredzot jāvadās no vārdu semantikas. Ja ar priedēkli *ne-* noliegtais vārds nozīmē tikai pamatvārda noliegumu, tas pievienojams tā šķirklim, ja vārdam rodas vēl kāds nozīmes papildkomponents – tam veidojams atsevišķs šķirklis.

Vārdnīcas mikrostruktūra

Vārdnīcas šķirkļa iekšējo uzbūvi mēdz saukt par mikrostruktūru. Nemot vērā katras vārdnīcas mērķus, tā var būt ļoti dažāda. Lūk, kāds pašlaik izskatās LVVV šķirklis vārdam *burbulis*:

burbulis (4) *s. m.* burbuli (1), burbulis (2), burrbulis (1)

Burbulis, Burbuli, die waßer blase. Puckeln. Fuer1650_70_1ms, 395.

1. 'ūdens burbulis'.

Uhdens burbulis šaplohk. die wasser=blase swindet vergehet.

Fuer1650_70_1ms, 18420, [...] *bett irr muhššo ftarra` dašch / kaß fchkeetaß wehl illghe dñewoht / ka Ähna bähg / unnd ka Burrbulis us Vhdeni ša=plohk.* Manc1654_LP2, 267{247}4;

2. 'izcilnis (metāla priekšmetam)'.

Burbulis, Burbuli, die waßer blase. Puckeln. Fuer1650_70_1ms, 395.

◆ Sal. liet. *burbulas* 'burbulis; izcilnis'.

↳ burbulains.

Latviešu vēsturiskās vārdnīcas projektētā šķirkļa struktūra ietver šādus elementus (sīkāk sk. Andronova u. c. 2006; 2008):

1. Vispirms sniegts šķirkļa vārds mūsdienu rakstībā, piemēram, **māja** (oriģinālos – *mahja*, *maja*, *maia*, *mahya* u. c.). Visai bieži šķirkļa vārda forma ir jārekonstruē, jo vārds tekstā nav sastopams pamatformā (vienskaitļa nominatīvā, nenoteiksmē utt.), piemēram, **pavēnis** (oriģinālos tikai vsk. lokatīvā – *pahwehni*, *pawehni*), **olēt** 'godāt, cienīt'

(korpusā tikai divdabīš *ohlādami*). Nav reti arī gadījumi, kad šķirkļa vārda forma nav droši rekonstruējama, tāpēc tai pievienojama zīme (*), norādot uz formas problemātiskumu.

2. Korpusā dod iespēju norādīt arī lietojumu skaitu, tāpēc aiz šķirkļa vārda seko visu šķirkli apvienoto variantu un formu lietojumu skaits, piemēram, **eļļa** (85), **Elizabete, Elizabete** (49).

3. Tālāk seko gramatiskās norādes par leksēmas piederību pie noteiktas vārdšķiras, piemēram, *s. m.* – vīriešu dzimtes lietvārds, *v.* – darbības vārds, *adj.* – īpašības vārds, *conj.* – saiklis.

4. Plašu vietu šķirkli aizņem visi tekstos sastopamie attiecīgā vārda rakstības varianti un formas alfabētiskā secībā, pēc kurām tāpat norādīts to lietojumu skaits, piemēram, *migla* (1), *miggla* (3), *miggla* (1), *miggla* (3).

5. Vārdu izpratnei nozīmīgi ir 17.–18. gs. latviešu valodas vārdnīcās (G. Manceļa, K. Firekera, Liborija Depkina u. c.) ietvertie attiecīgā vārda nozīmju skaidrojumi, kas bieži ļauj precīzi definēt vārda nozīmi, tāpēc tie citēti tieši pēc vārda formām, piemēram, šķirkli *burbulis* tie būtu: *Waffjerblafe/Burbulis*. Manc1638_Let, 22²⁴⁻²⁵; *Burbulis, Burbuli, die waßerblase. Puckeln*. Fuer1650_70_1ms, 395 – citāti no G. Manceļa un K. Firekera vārdnīcām.

6. Šķirkļa nozīmīgākā daļa ir vārda nozīmes skaidrojumi. Vārdnīcas autori nozīmes izsecina, gan izmantojot nupat pieminētos 17. gs. skaidrojumus, gan vārda lietojuma kontekstu, analizējot attiecīgā vārda lietojuma piemērus. Protams, bieži jāpārbauda vārda nozīmes skaidrojums arī citos leksikogrāfiskos avotos – J. Endzelīna un K. Milēnbahe „Latviešu valodas vārdnīcā”, izloksņu vārdnīcās, arī „Latviešu literārās valodas vārdnīcā” un citur. Vēsturiskajā vārdnīcā nozīmes formulēšanai bieži pietiek ar vārda mūsdienu ekvivalentu, piemēram, *adata* ‘adata’, nevis ‘tievs (metāla) irbulis (šūšanai)’, kam vienā galā ir asa smaile, bet otrā – spraudziņa pavediena ievēršanai, kā lasāms „Latviešu literārās valodas vārdnīcā”. Ar vienu vai vairākiem mūsdienu vārdiem pietiek arī tad, ja šodien vairs nelietotam vārdam ir skaidra un precīza nozīme, piemēram, *olēt* ‘cienīt, godāt’. Tomēr, ja mūsdienās reti vai nemaz netiek lietots pats jēdziens, vārds jāpaskaidro plašāk, piemēram, *padēklis* ‘padēklis; ola, kas ielikta ligzdā, lai mudinātu vīstus tur dēt’, *nūjinieks* ‘nelūgts viesis; liekēdis’. Vārdiem 16.–17. gs. tāpat kā tagad nozīmes bieži ir plašākas, tāpēc tās ir jādalā sīkākās daļās līdzīgi kā mūsdienu skaidrojošās vārdnīcās, reizēm ņemot tās arī par pamatu, piemēram, vārdam *maģums* ir fiksētas divas nozīmes: 1. ‘mazums’, 2. ‘mazotne, bērība’; *abuls* 1. ‘āboliņš’, 2. ‘ābols’. Vārda nozīmi parasti nav grūti aprakstīt, ja vārdam ir salīdzinoši maz vārdlietojumu, taču korpusā ir ne mazums arī tādu, kam lietojumu skaits sniedzas tūkstošos, piemēram, vārdam *pasaule* jau vairāk nekā 1500 (Andronova u. c. 2012, 201–203).

Ja ir vēlme vārdu un tā nozīmju attīstību aprakstīt precīzi, kas arī ir viens no vēsturiskas vārdnīcas mērķiem, neatliek nekas cits, kā šķirkļa rakstītājam skatīties visus vārda lietojumus. Te talkā var nākt seno tekstu korpusa konkordances programma, kas ļauj samērā ātri pārlūkot vārdu plašākā kontekstā, lai novērtētu lietojumu un vajadzības gadījumā pie kāda pakavētos ilgāk. Taču šāds darbs sniedz atbildi uz būtisku jautājumu – kad vārds pirmo reizi parādās rakstos ne tikai vispār, bet arī konkrētajā nozīmē.

Taču ir arī vārdi, kas korpusā ir atrodamī tikai vienu vai dažas reizes, kuriem turklāt nozīmi no konteksta vai tulkojuma vārdnīcās grūti izsecināt. Tad var palīdzēt arī plašākas dažādu materiālu un speciālās literatūras studijas. Tā 17. gs. vārdnīcās minēts vārds *adatkoce*, *adatkocoris*, *adatcocoris* un vēl daži varianti, kas skaidroti 'ein nadelfutter' [adatu futrālis] un 'da man Nadeln in hält' [kaut kas, kur tiek glabātas adatas]. Varētu jau apmierināties ar šādu visai aptuvenu skaidrojumu, taču plašākas vēlāku laiku vārdnīcu, vēstures, arheoloģijas un etnogrāfijas literatūras studijas ļāvušas nozīmi precizēt – 'iegarens koka vai koka mizas trauciņš (vācele) adatām', jo tieši šādi priekšmeti arī tikuši lietoti adatu uzglabāšanai (Siliņa-Piņķe, Trumpa 2013).

Cits piemērs – K. Firekera vārdnīcā minēts vārds *baltiņš*, kas skaidrots – '*Ein weißer Schilling!*'. Skaidrs, ka lasītājs bez zināšanām vēsturē un numismatikā nesaprātis, kas ir šis 'baltais šiliņš'. Tāpēc lietderīgs ir plašāks skaidrojums: 'baltais šiliņš (šiliņš – kopš 14. gs. sudraba monēta vairākās Eiropas valstīs; acīmredzot nosaukumā norāde uz sudraba gaišo krāsu)' (Andronova u. c. 2008, 78).

7. Pēc nozīmes skaidrojuma šķirkli seko lietojuma piemēri. Ja vārdam ir vairākas nozīmes, piemēri sniegti katrai nozīmei pēc tās formulējuma. Ja vārds lietots korpusā tikai vienreiz, protams, seko šis vārdlietojums kontekstā. Taču, ja lietojumu ir vairāk, neraugoties uz to skaitu, vienmēr tiek norādīts agrākais un vēlākais fiksējums laikmeta tekstos. Tā Bībeles tekstos bieži lietots vārds *eļļa*, tāpēc nav pārsteigums, ka tas fiksēts gan no visagrākajiem laikmeta avotiem (1587. gada perikopju izdevuma): *Czicke doudtze eļļa tu mannam kungam parradan? Thas Batcy / Szumpte mutcze Olie*. EvEp1587, 161, gan arī pilnajā Bībeles izdevumā 17. gs. beigās: *Un tur bija zitti / kas pee šewim apškaitēhs / un šazzija: Par ko irr šchi Eļjes Jsgahšchana notikkuši?* JT1685, Mk, 14:4. Korpusu papildinot ar vēlākiem izdevumiem, nav šaubu, ka pēdējā piemēra vietā būs kāds cits. Ja visagrākajā un visvēlākajā avotā ir vairāk nekā viens lietojuma piemērs, šķirkļa autoram ir brīvas rokas izraudzīties to piemēru, kas šķiet interesantāks vai nozīmīgāks. Sprotams, ka vārdnīcas lietotāju var interesēt ne tikai šie divi, bet arī citi piemēri, tāpēc nākotnē būs iespējams uzklīkšķināt uz jebkuras no šķirkļa sākumā minētās formas un nonākt korpusā pie attiecīgā vārdlietojuma kontekstā.

8. Ļoti interesantu materiālu valodas vēsturei sniedz stabilie vārdu savienojumi un frazeoloģismi. Tāpēc aiz vārda lietojumu piemēriem līdzīgi kā daudzās vārdnīcās seko šādi savienojumi. Stabile savienojumi ir dalīti trīs grupās: vispirms tie, kam nav nekāda nozīmes pārnesuma vai īpašas nozīmes – t. s. brīvie savienojumi, kas tomēr korpusā parādās vismaz trīs reizes, piemēram, lietvārds *māja* atkārtoti lietots kopā ar dažādiem vārdiem – *atgriezties mājās, gulēt mājās, braukt mājās, palikt mājās*. Šādiem lietojumiem seko t. s. stabilie vārdu savienojumi bez nozīmes pārnesuma, kuru nozīme tomēr neizriet tieši no šķirkļa vārda semantikas, piemēram, bieži lietotais lietvārds *būšana* fiksēts savienojumos *cilvēku būšana* 'cilvēce', *debess būšana* 'debess valstība', *viena būšana* 'vienība'. Tālāk šķirkli ievietoti „istie frazeoloģismi”, kuros vārdi lietoti ar nozīmes pārnesumu, piemēram, vārds *nūja* lietots savienojumos *ar šķēpiem un nūjām, ar zobeniem un nūjām*, kuru nozīme ir plašāka 'apbruņoti'. Arī visi vārdu savienojumi ilustrēti ar piemēriem no korpusa.

9. Vārda cilmes skaidrojumi nav ļoti parasti vēsturiskajās vārdnīcās, tomēr tos šad un tad var tajās atrast. Arī latviešu vēsturiskās vārdnīcas projektā mēģināts norādīt vārda cilmi, tomēr nepretendējot uz etimoloģiskas vārdnīcas statusu, izmantojot jau esošos vārdu cilmes skaidrojumus.

Norādes ir maksimāli īsas, lietojot galvenokārt dažādus simbolus (◆ – cilmes skaidrojums; ↗ – atvasināts, darināts no; : – salīdzināt ar; < – aizgūts no) un pēc iespējas izvairoties no teksta. Teksts lietots tikai gadījumos, kur nepieciešami tuvāki paskaidrojumi.

Visas esošās norādes var dalīt četrās grupās pēc skaidrojuma veida. Pirmkārt, aiz zīmes ◆↗ seko norāde uz skaidru vārddarināšanas procesu – atvasināšanu vai salikteņu darināšanu, ietverot arī norādes uz kalkēšanu, hibrīddarināšanu, kā arī dažādiem individuāliem procesiem, piemēram:

- atvasinājumi: *baudišana* ◆↗ *baudīt*; *bodnieks* ◆↗ *bode* 'veikals, tirgotava';
- salikteņi: *baltvēdris* ◆↗ *balts* + *vēders*; *bezdelīgactiņa* ◆↗ *bezdelīga* + *acs*;
- kalki: *apzābakots* ◆↗ *ap-* + *zābaks*, pēc v. *gestiefert*.

Otrajā grupā ar zīmi ◆ seko norāde uz radniecīgiem vārdiem vai nu latviešu, vai citās baltu, vai arī tālākās radu valodās. Šie ir gadījumi, kad vārddarināšanas process ir jau neskaidrs, kā arī parasti vairs neattiecas uz latviešu valodas eksistences laiku, piemēram:

- mantoti vārdi ar tiešu atbilsmi baltu valodās: *adata* ◆ liet. *adata* 'adata';

- mantoti vārdi ar atbilstīmi tikai tālākās radu valodās: *agrs* ♦
ave. *agrō* 'pirmais', *agrām* 'sākums'; *alot* ♦ gr. *αλόμαι* 'klistu apkārt'.

Trešajā grupā aiz zīmes ♦ < seko norādes uz aizguvuma avotu. Tātad šī zīme lietojama tikai leksiskiem aizguvumiem, piemēram:

- leksiski aizguvumi: *boķēt* ♦ < vlv. *bōken* 'sist, dauzīt'; *balandas* ♦ < kuršu vai liet. *balanda* 'balanda'; *aba* ♦ < bkr. vai po. *abo* 'vai'.

Ceturto grupu veido vārdi, kas apzīmēti tikai ar zīmi ♦. Tiem parasti ir mazāk skaidra vai pat neskaidra cilme. Šais šķirkļos lielākoties ir vairāk teksta, lai norādītu uz individuāliem procesiem. Dažreiz var būt norādītas arī paralēles citās valodās, piemēram:

- *abuls* ♦ Ar saknes un piedēkļa pārveidojumu no *dābuols* 'āboliņš'.
- *bokstīties* ♦ Neskaidra cilme.
- *burkāns* ♦ Neskaidra cilme; sal. baltv. *burkan*, ig. *porgand*, kr. dial. *burkan*, *borkan*.

Protams, arī šādā īsā cilmes aprakstā rodas problēmas, no kurām daļa ir faktiski neatrisināma LVVV radišanas gaitā, jo attiecas vai nu uz etimoloģiskiem pētījumiem, kas nav autoru tiešs uzdevums, vai arī uz izpratni par morfoloģiju un vārddarināšanu, kas tāpat laika gaitā mainās.

10. Pēc cilmes skaidrojuma norādīts uz visiem vārdiem, kas no tā atvasināti un ir sastopami senajos tekstos un šajā vārdnīcā, piemēram, *adīt* ↗ *adāmais*, *adikle*, *adišana*, *aditājs*, *adities*; *māja* ↗ *mājaļaudis*, *mājāt*, *mājiņa*, *mājoj*, *mājvieta*, *naktsmāja*, *nemājoj*.

11. Šķirkļa beigās atrodas arī mijnorādes uz leksēmas sinonīmiskiem variantiem, kam ir atsevišķi šķirkļi, piemēram, *abrukasis* ↔ *abrakasa*, *abrukasis*, *abrakāsis*; *abrukasis* ↔ *abrakasa*, *abrukāsis*, *abrukasis*.

Nedaudz atšķirīgi izskatās īpašvārdu šķirkļi. To specifikas dēļ tikai pavisam reti varētu būt stabilie vārdu savienojumi, kā arī vairākas nozīmes vienam un tam pašam īpašvārdam. Toties aizgūtajiem īpašvārdiem mēdz būt visai daudz variantu, kas atspoguļo to adaptācijas nekonsekvenci pat viena autora rakstos. Ja īpašvārdam nav līdzās saskaņota apzīmētāja, nereti nav iespējams noteikt to gramatisko dzimti. Vārdi var būt tikai netiešajos locījumos, tāpēc nav iespējams rekonstruēt (vai patiesībā radīt) pamatformu nominatīvā. Turklāt atsevišķos avotos, piemēram, G. Manceļa rakstos vietvārdi ir lietoti vispār bez galotnes, piemēram, *Betaniēn*, *Betabar*, tātad – neadaptēti. Šādos gadījumos jāpaliek pie nelokāmā varianta, bet nereti šķirklim ir vairāki paralēli šķirkļa vārda varianti. Iespējams gan, ka vārdnīcas tapšanas gaitā tiks atrasti arī labāki risinājumi.

Nobeigums

Latviešu vēsturiskās vārdnīcas projekts ir tikai savas tapšanas sākuma stadijā, kaut darbs ir sākts jau pirms vairāk nekā desmit gadiem. Salīdzinot ar citām valodām veltīto iznākušo un iznākošo vārdnīcu gatavošanas laiku, tas patiešām ir niecīgs. Turklāt nevienam no projekta realizēšanā iesaistītajiem zinātniekiem tas nekad nav bijis vienīgais tā brīža darba uzdevums, tas darīts līdztekus citiem pētnieciskajiem projektiem vai mācību darbam. Atbalsts ik pa brīdīm ir bijis LU Humanitāro zinātņu (agrāk Filoloģijas, tad Humanitāro un mākslas zinātņu) fakultātes studenti, kas savos studijuursos papildinājuši seno tekstu korpusa materiālus, gan skenējot, gan atpazīstot tos. Būtu lieliski, ja turpmāk projekta darbos varētu iesaistīties arī entuziasti, kam ir interese par latviešu valodas vēsturi. Tieši ar daudzu cilvēku atbalstu taču ir radušies tādi monumentāli darbi kā K. Barona sakārtotās „Latvju dainas” un K. Milenbaha un J. Endzelīna „Latviešu valodas vārdnīca”. Arī „Latviešu valodas vēsturiskā vārdnīca” varētu būt ne tikai mūsu valodas pagātnes, bet arī šīs dienas un rītdienas liecinieks.

1. Andronova, E., Siliņa-Piņķe, R., Trumba, A., Vanags, P. Latviešu valodas vēsturiskās vārdnīcas (16.–18. gs.) projekts: pirmā posma rezultāti un turpmākie uzdevumi. *Letonikas otrais kongress. Valodniecības raksti–1*. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2008, 74.–89. lpp.
2. Andronova, E., Trumba, A., Vanags, P. Latviešu valodas vēsturiskās vārdnīcas (16.–18. gs.) projekts: iestrādes un problēmas. *Letonikas pirmais kongress. Valodniecības raksti*. Rīga : Latvijas Zinātņu akadēmija, 2006, 9.–17. lpp.
3. Andronova, E., Trumba, A., Vanags, P. Latviešu valodas vēsturiskās vārdnīcas (16.–17. gs.) projekts: problēmas un risinājumi. *Apvienotais Pasaules latviešu zinātnieku III kongress un Letonikas IV kongress „Zinātne, sabiedrība un nacionālā identitāte”. Valodniecības raksti*. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2012, 196.–209. lpp.
4. Baldunčiks, J. Latviešu valodas vēsturiskā vārdnīca. *Valoda un tehnika Eiropā 2000. Baltijas perspektīva. Semināra materiāli*. Rīga, 1994, 20. lpp.
5. Bredids, A. H. Megisers un veclatviešu valodas sākotne. *Baltu filoloģija*, IV. 1994, 15–18. Pārpublicēts: A. Bredids. Darbu izlase. 2. sēj. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, Daugavpils Universitāte, 2007, 512.–514. lpp.
6. Endzelīns, J. Latviešu valodnieku turpmākie uzdevumi. *Burtnieks*. XI: 817–821. Pārpublicēts *Darbu izlase*, III, 2. d. Rīga : Zinātne, 1980, 104.–108. lpp.
7. Fennells, T. G. Veclatviešu valodas vārdnīca: domas par iespējamību un saturu. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. Rakstu krājums, 6. Liepāja, 2002, 33.–38. lpp.
8. Karulis, K. *Latviešu etimoloģijas vārdnīca*. Divos sējumos. Rīga : Avots, 1992.
9. Milčonoka, E. Latviešu valodas 17. gadsimta teksti internetā. *Baltu filoloģija*, XII (1), 2003, 139.–150. lpp.

10. Ramaves ierosinājums latviešu valodas vēsturiskās vārdnīcas labā. *Ceļi*, VII. Rīga, 1936, 213.–218. lpp.
11. Rūķe, V. Turpmākie uzdevumi latviešu valodas pētīšanā. *Ceļi*, X. Lunda, 1961, 5.–16. lpp.
12. Siliņa-Piņķe, R., Trumba, A. Seno leksikogrāfisko avotu uzdotās mīklas „Latviešu valodas vēsturiskajā vārdnīcā”. *Baltu filoloģija*, XXII (1), 2013 (sagatavošanā).
13. Skujiņa, V. *Salikteni G. Manceļa vārdnīcā „Lettus” un krājumā „Phraseologie Lettica”*. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2006.

GRAMATIKA

Daiki Horiguči (Daiki Horiguchi)

„Vārda darināšanas brīvība” un internacionālo verbu prefiksācija

Vārdu salikums „vārda darināšanas brīvība” var radīt analogiju ar „vārda brīvību”, kas ir viena no civilizētās sabiedrības locekļu pamattiesībām un neprasa tālākus paskaidrojumus. Vārddarināšanai kā valodnieciskai nozarei piemērojot jēdzienu „brīvība”, vārda darināšanas brīvība ļauj runātājiem izmantot vārddarināšanas līdzekļu potenciālu un atvasināt vārdus attiecīgā saziņas situācijā.

Vārddarināšana ir process, kur, „izmantojot vārdu krājumā esošos vārdus un vārdu celmus, ar vārddarināšanas līdzekļiem darina jaunus vārdus atbilstoši vārddarināšanas paņēmieniem un tipiem” (VPSV 2007, 429). Galvenie vārddarināšanas līdzekļi latviešu valodā ir piedēkļi un piedēkļi, tātad vārdus visbiežāk darina ar prefiksāciju un sufiksāciju. Vārddarināšanas tips, piemēram, ir tāda darbības vārdu grupa kā *ielikt, ieiet, ierakstīt*, kur vārdi ir apvienojami ar piedēkļa *ie-* izteikto kopīgo nozīmi ‘iekšā’. Savukārt uz vārddarināšanas tipa pamata veidojas vārddarināšanas modelis piedēklis *ie-* ar nozīmi ‘iekšā’ + *darbības vārds*. Vārddarināšana notiek pēc vārddarināšanas modeļiem, balstoties uz valodā jau esošu sistēmu.

Aizgūto (šeit domāts – internacionālo) darbības vārdu prefiksācija ir interesanta tāpēc, ka tā atklāj maz pētītu vārddarināšanas dinamisku aspektu. Jaunienākušais vārds iekļaujas valodas leksiski gramatiskajā sistēmā, „ietērpies” vispirms piedēklī, kas ļauj funkcionēt tam kā darbības vārdam, un vajadzības gadījumā arī piedēklī, kas bezpriedēkļa verbam jeb pamatverbam piešķir dažādas nozīmes. Salīdzinot ar mantoto verbu prefiksāciju, internacionālo verbu prefiksācijā vērojama lielāka runātāja iesaistīšanās vārddarināšanas procesā. Diez vai kādam ienāks prātā jautājumi: kas ir darinājis vārdu *aizsēdēties*, kā un kad tas noticis? Runājot par internacionālajiem verbiem, tādi jautājumi izrādās visai pamatoti:

[par mūsdienu cilvēkiem – raksta autora piezīme] *Nopietni domā, un paša vārdiem sakot, aizanalizējas.* (DR, 10.08.2002.)

Kā to atzīst pats runātājs, vārds *aizanalizēties* ir viņa izgudrojums un autordarbs, kas presē parādījies konkrētajā brīdī un nekur citur nav rakstiski fiksēts. Bet pats vārddarināšanas modelis *aiz-* ar refleksīvo elementu *-s* 'aizrauties, kaut ko darot' ir valodas lietotāju kolektīva kopīgs mantojums, ko šis runātājs izmantojis, lai īstenotu savu valodisko vajadzību.

Neatkarīgi no vārda lietojuma biežuma vārddarināšanā svarīga ir analogija (Zemskaja 2009, 204). Vārddarināšanā saskatāma runātāja tieksme uz analogijas pamata izgudrot, atrast jaunu un kompaktāku izteikšanās veidu attiecīgās parādības nosaukšanai.

Internacionālie priedēkļverbi bieži tiek lietoti ar interpunkcijas zīmēm, piemēram, pēdiņām. Tas ir skaidrojams ne tikai ar to, ka vārdi tiek lietoti kādā īpašā nozīmē, bet arī ar to, lai, piesaistot uzmanību, pirmoreiz redzētie vārdi neatbaidītu lasītāju, piemēram:

Esmu apbraukājusi un „apkoncertējusi” visu Latviju, bet pietrūka uzstāšanās televīzijā. (VZŽ, 16.03.2012.)

„Parasti saka – ieprecējies, man jāsaka „iebiznesējies” Jelgavā,” smaidot teic Einars Grīgors, kurš dzīvo Rīgā, bet strādā Jelgavā, tāpēc daudzi jelgavieki viņu jau saucot par savējo. (DB, 03.09.2004., pareizrakstība saglabāta)

*[..] Pļavnieku pamatiedzīvotāji vēl nemaz nebija kārtīgi uzsākuši savu veco Ziemassvētku un vecā Jaunā gada svinības, tikai mazdruscīņ pablišķinot, pasalutējot un **papetardējot** 31. decembrī [..]. (NRA, 06.01.2012.)*

Runātāja vēlme kādu parādību nosaukt savdabīgā veidā it īpaši atklājas tad, kad tiek darināti priedēkļverbi, kuru pamatverbi (piemēros *biznesēt* un *petardēt*) netiek lietoti. Tādi piemēri apliecina vārddarināšanas potenciāla pārsvaru pār pamatverba esamību: ja vien ir vārddarināšanas modelis ar attiecīgo līdzekli, tas netraucē pamatverba eksistenci, bet jaundarinātais priedēkļverbs, lai gan tā lietojums var būt vienreizējs, tiek lietots un saprasts. Zīmīgi, ka šajos piemēros vienā tekstā lietoti verbi, kas darināti pēc vieniem un tiem pašiem vārddarināšanas modeļiem: priedēklis *ie-* ar refleksīvo *-s* nozīmē 'veicot pamatverba nosaukto darbību, kaut kur iekļūt' un priedēklis *pa-* deminutīva nozīmē. Tādējādi citi blakus lietotie verbi palīdz izprast pirmoreiz sastaptu verbu.

Ja vārdnīca ir viena no mērauklām, kas nosaka, vai vārds ir „parasts” vai „neparasts”, vai, izsakoties stingrāk, „pareizs” vai „nepareizs”, var teikt, ka „tas ir nepareizs un šāda vārda nav, jo to nevar atrast vārdnīcās”. Bet latviešu valodā prefiksācija ir tik aktīvs process, ka vārdnīcas nespēj un nevar pagūt

fiksēt visus jaundarinātos vārdus visās to nozīmēs. Daudzi internacionālie piedēkļverbi nav reģistrēti vārdnīcās, bet tas nenozīmē, ka to nav un ka tie netiks atzīti par pilntiesīgiem vārdiem, jo to darināšanai izmantoti esošie vārddarināšanas līdzekļi un modeļi.

Brīvības jēdziens bieži robežojas ar izteiktu vai šķietamu visatļautību, kad likumi tiek pārkāpti vai kļūdaini interpretēti, jo tie neparedz visas dzīves konfliktsituācijas un nav gatavi piedāvāt risinājumus. Tāpēc brīvību nosaka kādi regulējoši, uzraugoši vai dažreiz pat ierobežojoši spēki. Latviešu valodas jautājumos viens no šādu spēku izpausmes piemēriem ir valodas kultūra.

Valodas kultūrā, runājot par piedēkļiem, nevar nepieminēt tā saucamos liekos piedēkļus, kas tiek pievienoti darbības vārdiem, īpaši internacionālajiem, lai piešķirtu vai uzsvērtu pabeigtības nozīmi: *nopamatot*, *nostartēt*, *nokonstatēt*. Pēc autora rīcībā esošās literatūras, pirmais kritiskais vērtējums parādījās vēl padomju laikā (Augstkalne 1968, 71). Pēc tam šo kritiku turpinājuši citi valodnieki (piemēram, Ozola 1984; Freimane 1993, 157; Kušķis 2006, 61–63). Pēc viņu domām, piedēklis ir lieks, ja pašam pamatverbam ir jau pabeigtības nozīme.

Plašsaziņas līdzekļu valoda atspoguļo valodas maiņas un tendences, tādēļ tā valodas kultūrā bieži tiek kritizēta. Taču lasītājiem nav iespējas salīdzināt tekstu pirms korigēšanas un pēc tās, tāpēc sadursmes punkts piedēkļa lietošanā atklājas tikai tad, kad konstatējams, ka vienā tekstā piedēklis saglabāts, bet citā – atmests. Kā redzams turpmākajos piemēros, t. s. lieko piedēkļu lietojums konstatēts dažādos teksta žanros.

Pārskatot šādus paralēlos piemērus, rodas iespaids, ka piedēkļa esamība nemaz neietekmē teikuma nozīmi (Horigučī 2011, 100–101):

*Mūsu galvenais uzdevums bija **nofinišēt** labāk nekā Šamoni sacīkstē pirms mēneša.* (BNS, 26.02.2001.)

*Mūsu galvenais uzdevums bija **finišēt** labāk nekā Šamoni sacīkstē pirms mēneša.* (JA, 27.02.2001., sāsināts teksts atrodams VAVZ, 09.03.2001.)

*Savstarpējā aplūkošana **nofokusē** mūsu skatienu uz kādu konkrētu dzīves notikumu un piešķir tam citu jēgu un nozīmi.* (BNS, 09.06.2006.)

*Savstarpējā aplūkošana **fokusē** mūsu skatienu uz kādu dzīves notikumu un piešķir tam citu jēgu un nozīmi.* (ZZ, 09.06.2006.)

*Izveidojušajos ekonomiskajos apstākļos būtiski samazinājušies valsts budžeta ieņēmumi, un no tiem vairs nav iespējams **nofinansēt** iepriekš izveidotās politikas un to īstenošanas mehānismus pat to*

iepriekšējā apjomā. (LV, 12.12.2008., saīsināts teksts atrodams NRA, 04.12.2008.)

Izveidojušajos ekonomiskajos apstākļos būtiski samazinājušies valsts budžeta ieņēmumi un no tiem vairs nav iespējams finansēt iepriekš izveidotās politikas un to īstenošanas mehānismus pat to iepriekšējā apjomā. (LV, 05.02.2009.)

Nākamā piemēru kopa ir interesanta ar to, ka *no*-verbs ir ielikts pēdiņās kopā ar citu verbu, savukārt pēdējā piemērā līdz ar priedēkli tās noņemtas. Domājams, ka bez priedēkļa motivācija lietot pēdiņas kļūst mazāka:

Šodienas meklētāji tikai „apstaigā” dažādas lapas un „noindeksē” tajās atrodamo tekstuālo informāciju, saņemot no mums atslēgas vārdus. (BNS, 23.11.2006., VAVZ, 05.12.2006.)

Šodienas interneta meklētāji tikai „apstaigā” dažādas lapas un „noindeksē” tajās atrodamo tekstuālo informāciju atbilstoši saņemtajiem atslēgas vārdiem. (MV, 19.01.2007.)

Šodienas meklētāji tikai „apstaigā” dažādas lapas un indeksē tajās atrodamo tekstuālo informāciju, saņemot no mums atslēgas vārdus. (AP, 24.11.2006.)

Atgriežoties pie perfektivējošo priedēkļu kritiķu uzskatiem, pabeigtības nozīmi priedēklis piešķir tāpēc, ka tās nav sākotnējam darbības vārdam, vai arī pastiprina jau sākotnējam darbības vārdam piemītošu pabeigtības nozīmi. Atšķirību nosaka fakts, ka pamatverbā saskatāmā pabeigtības nozīme ir atkarīga no verba leksiskās nozīmes, turklāt ne visi perfektivējošie priedēkļi tiek kritizēti.

Īstenībā nav tik vienkārši izvērtēt pamatverba nepabeigtības vai pabeigtības nozīmi. Pirmkārt, pati latviešu valodas veida opozīcija *nepabeigtais/pabeigtais veids* ne vienmēr tiek stingri uzsvērtā. Noteiktos gadījumos abu veidu verbus var lietot pamišus (Staltmane 1958, 192). Ar šo opozīciju saistīta arī cita semantiska opozīcija *konkrēts/vispārīgs* (Kalnača 2004, 19). Ja runātājs grib piešķirt notikumam konkrētību un izvēlas pabeigto veidu, teorētiski tas visu attaisno. Otrkārt, tiem vārdiem, kuru leksiskā nozīme ir grūti asociējama ar ilgstošu darbību (tātad tie drīzāk uztverami kā pabeigtā veida vārdi), konteksts ļauj funkcionēt kā nepabeigtā veida vārdiem. Treškārt, pētnieki nav vienprātīgi par pamatverba veida vērtējumu (par *nocītēt* sk. Šmidebergs 2008, 105–106), kas liecina par verba veida nozīmes noteikšanas grūtībām.

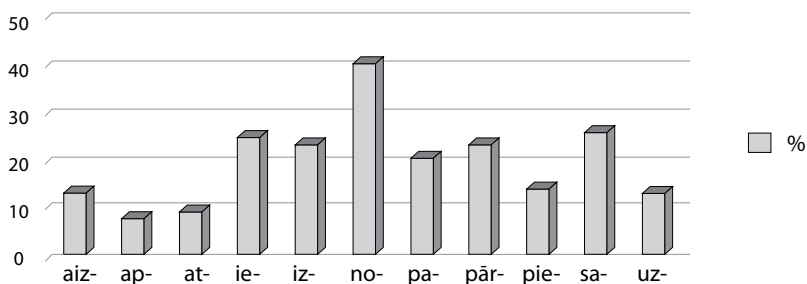
Starp citu, pamatverba veida nozīmes noteikšana ir atkarīga ne tikai no katra darbības vārda un runātāja, bet arī no katras valodas. Piemēram, poļu valodā internacionālie darbības vārdi tiek uztverti kā nepabeigtā veida verbi, un tie ar priedēkļa palīdzību gandrīz automātiski tiek perfektivēti. Kopumā poļu valodā perfektivēšana notiek aktīvāk nekā krievu valodā (Guiraud-Weber 1998, 74–76).

Domājams, ka pamatverbus būtu vienkāršāk uzskatīt par neitrāliem veida ziņā. Runātājs ar priedēkli šādiem verbiem piešķir pabeigtības nozīmi (plašāk sk. Horiguči 2011; Horiguči 2013).

Hipotētiski iespējams arī ne mazāk svarīgs, tomēr visai subjektīvs iemesls. Vispār veids, proti, darbības norise laikā, ir cieši saistīts ar runātāja darbības uztveri un pārdzīvojumu. Pievienojot perfektivējošo priedēkli, runātājs var norādīt savu attieksmi pret notikumu. Taču priedēklis izsaka tik smalku niansi, ka tas var būt arī atmests. Tas, ka perfektivētie priedēkļverbi biežāk tiek lietoti sarunvalodā, ir skaidrojams ar to, ka tajā ir iespējama lielākā mērā individualizēta izteiksme un savas subjektīvās attieksmes paušana. Bet šī subjektīvā nozīme var nivelēties, un perfektīvie verbi tiek lietoti arī rakstītājā tekstā, kur savukārt korektors vai redaktors, saskatot individualitātes izpausmi, bet ne būtisku teikuma nozīmes elementu, atsakās no priedēkļa.

Izmantojot datu bāzes „Laikrakstu Bibliotēka” (<http://www.news.lv>) vārda meklēšanas sistēmu, raksta autors analizējis 1230 citvalodu izcelsmes (lielākoties internacionālus) darbības vārdus un 11 priedēkļus (par metodiskiem risinājumiem un trūkumiem sk. Horiguchi 2011, 220–221). Skaitliskie dati ņemti no rakstiem, kas publicēti līdz 2012. gada 13. februārim. Datus iestrādāti daži precizējumi 2013. gada jūlija beigās.

Priedēkļu lietojums 1230 verbu materiālā ir šāds: *aiz-* (13,1 %), *ap-* (7,6 %), *at-* (9,1 %), *ie-* (25,0 %), *iz-* (23,3 %), *no-* (40,0 %), *pa-* (20,4 %), *pār-* (23,3 %), *pie-* (13,7 %), *sa-* (25,8 %), *uz-* (13,1 %) (sk. 1. tabulu).

1. tabula. Priedēkļu lietojuma biežums.

Kaut gan tehnisku iemeslu dēļ šajos datos nav šķirti priedēkļi un cirkumfiksi (priedēkļi kopā ar refleksiīvo *-s*, kas kopā pārstāv vienu vārddarināšanas modeli) un nav vērā ņemti gadījumi, kad priedēkļi neperfektīvā pamatverbu, bet vienkārši maina verba nozīmi un noteiktos gadījumos arī sintaktiskās attieksmes (*fantazēt par ko*, bet *izfantazēt ko*, *tetovēt/notetovēt kādu*, bet *uztetovēt/ietetovēt attēlu*), priedēkļa nolietojuma biežums kopā ar internacionāliem vārdiem nav noliedzams. No citiem priedēkļiem tas atšķiras ar to, ka tas tiek pievienots vārdiem ar visdažādākajām nozīmēm, it īpaši, izsakot pabeigtības nozīmi (sk. Horigučī 2011; Horiguchi 2011; Horigučī 2013).

Turpmāk īsi tiks aplūkoti arī citi priedēkļi un to galvenās telpiskās un aspektuālās nozīmes, kuru apskatam izmantota „Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika” (MLLVG 1959) un E. Soidas monogrāfija „Vārddarināšana” (Soida 2009). Minētie vārdi darināti pēc valodā esošajiem paraugiem un funkcionē saziņā.

Konstatējamas priedēkļa ***aiz-*** telpiskās nozīmes ‘ciet’, ‘prom’ (*aizplombēt*, *aizfaksēt*, *aizkomandēt*). Cirkumfiks ‘aizrauties, kaut ko darot’ arī ir diezgan plaši sastopams (*aizfantazēties*), kā arī *aizdriblēties*, *aizfložofēties*, *aizmuzicēties*, *aizimprovizēties*.

*Licences turētājs [...] nosaka [...] kārtību, kādā telpu vai metāla skapi, vai seifu darbības beigās aizslēdz, **aizplombē** vai aizzīmogo un ieslēdz signalizāciju.* (LV, 20.06.2008.)

*Vai nosūtījumu pirmdienas rītā nevarēja **aizfaksēt** vai aizvest oriģinālu?* (KR, 21.11.2009.)

*Vīrs **aizkomandēts** uz Gruziju.* (D, 29.05.1999.)

*Kur soļotājs savā centībā aizrunājas, aizsoļojas, aizskrienas, **aizfantazējas** – to mēs esam piedzīvojuši jau agrāk [...].* (SA, 22.01.2001.)

Ar priedēkli ***ap-*** izpaužas telpiskā nozīme ‘apkārt’ (*apdrapēt*). No tās attīstījušās visdažādākās pārnestās nozīmes, kas grūti pakļaujas aprakstīšanai: darbība aptver visu objektu vai telpu, kur notiek darbība (*apdriblēt*), pārspēj citu (*apdriblēt*), cildina vai izzobo kādu (*aprepot*). Pēdējo minēto nozīmi var novērot it īpaši ar radošu darbību saistītos verbos: *apkomponēt*, *apmuzikalizēt*, *appoetizēt*, *apmuzicēt*. Verbi *aposkarot*, *apprēmēt* ir atvasināti, iespējams, pēc analogijas ar *apbalvot*.

*Pirmie apģērbi tika veidoti no spalvas, ādas, lapām vai zāles – šie materiāli tika apsieti, aptīti vai **apdrapēti** ap ķermeni. (LV, 08.11.2006.)*

*Vai kādreiz esat redzējuši, ka spēlētājs ar bumbu dodas pāri laukumam, bet tad strauji piebremzē, lai **apdriblētu** kādu konkrētu vietu? (SA, 07.11.2006.)*

*Isakovs mājinieku pretuzbrukumā nogulēja sava sedzamā Ronaldo izrāvienu, kurš pa centru ieskrēja soda laukumā, **apdriblēja** Koļiņko un guva trešos vārtus. (VAVZ, 28.09.1999.)*

*[..] ieroču un vardarbības apdziedāšana (**aprepošana**) [..]. (VAVZ, 06.12.2003.)*

Priedēklim **at-** ir vairākas telpiskās nozīmes ‘atpakaļ’, ‘šurp’, ‘nost’, ‘vajā’ (*atkomandēt, atfiltrēt*). Ar nozīmi ‘atsūtīt atbildi’ konstatēti verbi: *atčatot, atmeilot, attvītot, atfaksēt*. Svarīgu vietu priedēkļa nozīmēs ieņem ‘pamatverba apzīmētās darbības pretējs rezultāts’ (*atprivatizēt*): *atkodēt, atšifrēt, athipnotizēt, atinstalēt, atkolektivizēt, atmagnetizēt, atbloķēt, atpaktot* u. c. Valodas kultūrā tiek kritizēts *atremontēt*, kas ir radies krievu valodas iespaidā (Kalna 1988, 124–127). Tādi verbi varētu būt, piemēram, *atrediģēt, atkorģēt*.

*Mani šeit **atkomandēja** pēc kara kopā ar vīru. (NRA, 10.05.2008.)*

*Bet vai tiešām arī ar mūsdienu datu bāzēm būtu grūti atrast (**atfiltrēt**) šoferus ar vismaz 10 gadu (bez incidentiem) stāžu [..]? (LA, 02.10.2012.)*

***Atprivatizēt** privatizēto. (D, 14.12.2005.)*

Priedēklis **ie-** izsaka telpisku nozīmi – virzienu ‘iekšā’. Priedēkļa nozīmei sakrītot ar darbības virzienu, priedēklis pilnībā perfektīvē verbu (*iebalzamēt, iekonservēt, iedresēt*). Jānorāda, ka pēdējā laikā priedēklis sastopams savienojumā ar darbības vārdiem, kas nosauc internetā veicamas darbības: *ielaikot, iepostēt, iefeisbukot, iečatot, ietvītot, iekomentēt, ieinstagramēt, iešērot* (pēdējie divi piemēri no pārlūkprogrammas *Google*). Šīs darbības paredz kaut kā ievietošanu vai kursora noklikšķināšanu uz attiecīgās podziņas. Retumis priedēklis apzīmē daļēji veikto darbību (*ieprivatizēt*). Cirkumfikss apzīmē darbības sākumu, bet piemēru ir maz (*ieprotestēties*).

*Sievietes vēlas savas sagrautās cerības vismaz **iebalzamēt, iekonservēt** [..]. (D, 05.04.2007.)*

*[..] mums ir nevis tik daudz iemācīts, **iedresēts**, kā jādara, bet viss vairāk balstās uz entuziasmu un labo gribu. (DB, 28.02.2003.)*

*Parastajā privatizācijā tiek privatizēti jau aptuveni 55 % dzīvokļu, [..] Ventspils tiešām neveic paātrināto privatizāciju, [..] viss tiek **ieprivatizēts**, bet nekas nav noprivatizēts. (NRA, 15.09.1999.)*

*[..] nav dzirdams nedzvaids, nedz iekunkstēšanās un **ieprotestēšanās** pret jeleko televīziju rādīto. (LA, 03.06.2006.)*

Priedēkļa **iz-** telpiskās nozīmes ‘ārā’, ‘cauri’ un ‘uz visām pusēm’ ir plaši sastopamas (*izdeklarēt, izfiltrēt, izreklamēt*). Priedēklis bieži piešķir rūpīguma nozīmi plašakai daļai verbu (*izhlorēt*). Ir vērojams arī, ka priedēklis tiek pievienots vārdiem, kas saistīti ar kaut kā iznīcināšanu (*izdemolēt, izdezinficēt, izkastrēt, izsterilizēt*). Konstatēts cirkumfiks ‘pozitīvi intensīva darbība’ (*izkonservēties*).

*Viņam ir tiesības savā dzīvojamajā platībā iemītniekus gan priedeklarēt, gan **izdeklarēt**. (BRD, 19.01.2012.)*

*Kad sula ieskābusi, to **izfiltrē** (caur vairākkārtīgi salocītu marli). (D, 16.04.2013.)*

*Jānis Lūsis nekad neies un neteiks, lai viņa kausu izciņu kaut kā īpaši izcel, **izreklamē**, izskandina sporta portālos utt. (NRA, 28.06.2013.)*

*Kūti rūpīgi **izhlorējām**, izbalsinājām un šogad cālišus nopirkām atkal. (PL, 22.07.2013.)*

*Esmu **izkonservējusies** visu iespējamo, ko vien var konservēt [..]. (NRA, 04.08.2001.)*

Priedēklis **pa-** izsaka ‘darbības mazumu’, un vēl plašāk – runātāja subjektīvo vērtējumu par pašu darbību vai ar to saistītām parādībām (*papīketēt, parotēt, papremjerēt, padaivingot*). Priedēklis salīdzināms ar deminutīva izskaņu, kas pamatā apzīmē priekšmeta mazumu, bet arī var paust dažādas konotatīvas nozīmes (Horigučī 2013, 51–53). Priedēklis rāda, ka darbība ilgst neilgu laiku. Šī nozīme var savīties ar minēto subjektīvo

vērtējumu (*padiskutēt piecas sekundes*). Telpiskās nozīmes 'zem' un 'garām' nav sastopamas.

*Tā saucamā tauta **papiketēja, papiketēja** un nomierinājās.* (VZŽ, 19.12.2008.)

*Lai **parotē** Šķēles vietā, piemēram, Ati Slakteri, lai viņš bišķiņ **papremjerē.*** (NRA, 29.02.2000.)

*Pa to laiku Krievijas pats galvenais putins Medvedutins netišām iekļida Kuriļu salās – it kā pasauļoties, it kā paslēpot, it kā pamakšķerēt roņus, it kā **padaivingot.*** (NRA, 05.11.2010.)

*Gadu staigājot gar šādu jumtu, [azbesta – raksta autora piezīme] kaitējums acīmredzot ir tikpat liels, kā piecas minūtes pastāvot smēķētāju sabiedrībā vai piecas sekundes **padiskutējot** par politiku.* (PL, 17.09.2011.)

Priedēkļa **pār-** nozīmes 'darbības atkārtojums' vai 'pārmērīgums' sastopamas biežāk (*pārraranžēt, pārkonceptualizēt*) nekā telpiskā nozīme 'pāri' (*pārkopēt*). Konstatēti arī pār-verbī, kas apzīmē pārvēršanos (*pāramerikanizēties*) un pārspešanu (*pārsprintot*).

*Fotogrāfijas var **pārkopēt** vai pārvietot uz mākoņdatošanas serveri, kur ir brīvi pieejami 50 gigabaiti.* (BD, 11.12.2012.)

*J. Raslavs piemēro, aranžē un **pārraranžē** pats.* (RAA, 15.10.2010.)

*[..] dziesmu svētkus nedrīkst **pārkonceptualizēt**, jo šāda tendence valda gan teātrī, gan koncertos.* (NRA, 02.01.2008.)

*[..] liela daļa jau ir zaudējuši savu latvisko identitāti, jo ir vai nu „pārkrievojušies”, vai „**pāramerikanizējušies**”.* (N, 10.12.2007.)

*[..] Makīvenam izdevās **pārsprintot** savu tautieti [..].* (VAVZ, 18.07.2003.)

No priedēkļa **pie-** telpiskās nozīmes 'klāt' (*pieimprovizēt*) ir attīstījusies pārnestā nozīme 'papildus' (*pieprojektēt*) un attiecīgi 'ne tik kārtīgi' (*piebalansēt*). Tāpat kā priedēklis *ap-*, arī priedēklis *pie-* aptver vietu, kur notiek darbība (*piedegustēt*). Intensīvu darbību

apzīmējošā cirkumfiksa piemēru kā *pieēsties, piedzerties* atrasts maz (*piedegustēties*).

*Dārziņš kaut ko piespēlēja, **pieimprovizēja** klāt.* (LML, 11.04.2002.)

*[..] šo projektu jebkurā gadījumā ir nepieciešams papildināt (**pieprojektēt** trūkstošos metrus) [..].* (DZ, 04.08.2011.)

*Mēs jau nepagriezīsim sabiedrību par 180 grādiem, bet varam to piestutēt, **piebalansēt**, dot kādu pozitīvu akcentu.* (NRA, 24.07.2006.)

*Mazākumtautību kultūras diena izvērtās par svētkiem arī Liepājas bezpajumtniekiem – viņi varēja ne vien **piedegustēt** pilnu vēderu, bet arī izdancoties.* (NRA, 12.07.2001.)

*Arī citiem, kas domā, ka tur var „**piedegustēties**”, nav jēgas uz daudz ko cerēt [..].* (LA, 16.07.2007.)

Priedēklis **sa-**, otrs biežāk lietotais priedēklis pēc *no-*, uz sākotnējās telpiskās nozīmes 'kopā' pamata (*sabrošēt*) sazarojies vairākās nozīmēs – pirmkārt, 'objektu vai subjektu daudzums' un 'augsta darbības intensitāte' (*saklasificēt, sanumurēt, saprivatizēt*). Priedēklis tiek pievienots tādiem vārdiem, kas pēc savas leksiskās nozīmes paredz divus vai vairākus objektus (*samiksēt, sakombinēt, sagrupēt, sasummēt, samontēt, saranžēt, sasistematizēt, sastrukturēt* u. c.) iespējama arī nozīme 'mērķa sasniegums' (*sabombardēt*). Augstu darbības intensitāti izsaka arī cirkumfiks (*saprivatizēties, saspekulēties*).

*Tā sauktās garmaškas un sašūtas vai **sabrošētas** grāmatiņas ir viens no iecienītākajiem špikeru izgatavošanas veidiem.* (D, 17.05.2011.)

*[..] tagad aktīvi izstrādā Potera sāgas enciklopēdiju, kurā tad nu pa plauktiem **saklasificēs** un **sanumurēs** visas fantastiskās būtnes, burvjus, magus un citus cilvēkveidīgos un necilvēcīgos mošķus.* (D, 19.11.2010.)

*[..] no valsts budžeta, [..] tiks atskaitītas prasītās summas veikliem darboņiem, kuri „pareizajās vietās” ir sapirkuši vai **saprivatizējuši** īpašumus.* (DB, 18.05.2005.)

*Divas dienas bombardē un nevar **sabombardēt** Kadāfi mītni!*
(NRA, 28.06.2011.)

*[..] viņš [politīķis – raksta autora piezīme] nav **uzspējis** laikus **saprivatizēties** un **saspekulēties**.* (NRA, 03.11.2001.)

Priedēklim **uz-** piemīt telpiskā nozīme ‘virsū’ (*uzbetonēt, uzdzainēt*). Lai gan priedēklis var pilnībā perfektivēt dažus verbus (*uzkomponēt, iespējams, arī uzrakstīt, uzzīmēt, uzgleznot* iespaidā), priedēkļa telpisko nozīmi var aktualizēt adverbs blakus verbam (*uzkomponēt virsū*). Viena no aspektuālajām nozīmēm ir vāja darbības intensitāte, bieži ar emocionālu nokrāsu (*uzveikot*).

*Arī monolitā plātne visam tiltam bija **uzbetonēta**, tai ir noteikts biezums.* (KR, 26.04.2008.)

*Tā The Face, kā jau Apvienotās Karalistes produkts, **virš** vāka meitenes **uzdzainējis** tikko jaušamu Lielbritānijas karogu [..].* (D, 24.05.2001.)

*Viņai bieži vien kaut ko **uzkomponēju**, iedodu dziesmu ierakstus gan ar bērniem, gan pieaugušajiem [..].* (NRA, 19.06.2010.)

*Aizsūtījām demo, viņš mājās tad arī **uzkomponēja** to savu slāni virsū.*
(NRA, 30.05.2013.)

*[..] pa ceļam apstājušies Ozolnieku ezeriņā „**uzveikot**” (pabraukt ar vējdēli) [..].* (RB, 22.07.2005.)

Internacionālo verbu prefiksācija ir nebeidzams radošs process, kurā iesaistīti visi cilvēki. Varbūt rīt mēs sagaidīsim līdz šim nepazīstamu priedēkļverbu, kuram līdzīgu mēs zinām, lietojam vai esam dzirdējuši, varbūt jau tagad kāds no lasītājiem apņemsies izdomāt atbilstošu kontekstu un darināt jaunu priedēkļverbu? Vai tieši otrādi – cik paliks neizgudrotu un neizdzirdētu vārdu.

Šeit rakstītais mudina padomāt par cilvēka valodiskās darbības radošumu, konfliktsituāciju starp indivīda, kā arī kolektīva īstenojamo valodisko brīvību un „likumiem”, kuri tradicionāli izpaužas gramatikas, vārdnīcu, valodnieku ieteikumu, lielākās sabiedrības daļas viedokļu veidā.

Avoti

AP – *www.apollo.lv*
 BD – *Bauskas Dzīve*
 BNS – *BNS*
 BRD – *Brīvā Daugava*
 D – *Diena*
 DB – *Dienas Bizness*
 DR – *Druva*
 DZ – *Dzirkstele*
 JA – *Jaunā Avīze*
 KR – *Kurzemnieks*
 LA – *Latvijas Avīze*
 LML – *Literatūra un Māksla Latvijā*
 LV – *Latvijas Vēstnesis*
 MV – *Mājas Viesis*
 N – *Nedēļa*
 NRA – *Neatkarīgā Rīta Avīze*
 PL – *Praktiskais Latvietis*
 RAA – *Rīgas Apriņķa Avīze*
 RB – *Rīgas Balss*
 SA – *Sporta Avīze*
 VAVZ – *Vakara avīze Vakara Ziņas*
 VZŽ – *Vakara Ziņu Žurnāls*
 ZZ – *Zemgales Ziņas*

1. Augstkalne, R. Vērojumi un ieteikumi. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*, 4. Rīga : Liesma, 1968, 69.–74. lpp.
2. Freimane, I. *Valodas kultūra teorētiskā skatījumā*. Rīga : Zvaigzne, 1993.
3. Guiraud-Weber, M. La préfixation des emprunts verbaux en russe et en polonais. *Revue des études slaves*, 70 (1). Paris: Institut des études slaves, 1998, pp. 66–77.
4. Horigučī, D. Perfektīvie citvalodu izcelsmes no-verbī plašsaziņas līdzekļos. *Vārds un tā pētišanas aspekti*. Rakstu krājums, 15 (1). Liepāja : Liepājas Universitāte, 2011, 100.–108. lpp.
5. Horigučī, D. Priedēkļi kā internacionālismu „nacionalizācijas” līdzekļi. *Valoda: nozīme un forma*. 3. *Teorija un metodoloģija latviešu valodniecībā*. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2013, 45.–56. lpp.
6. Horiguchi, D. Prefixation of foreign-origin verbs in Latvian. *Res Humanitariae*, 10. Klaipēda : Klaipēdos universitetas, 2011, pp. 216–233.

GRAMATIKA

7. Kalna, B. Kļūdas priedēkļverbu lietošanā. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*, 24. Rīga : Liesma, 1988, 124.–127. lpp.
8. Kalnača, A. Darbības vārda veida kategorijas realizācija latviešu valodā. *Linguistica Lettica*, 13. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2004, 5.–34. lpp.
9. Kušķis, J. *Mūsu valoda*. Rīga : Avots, 2006.
10. MLLVG – *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika*. I daļa. Atb. red. E. Sokols. Rīga : LPSR Zinātņu akadēmija, 1959.
11. Ozola, Ā. Par priedēkļa *no*- lietošanu pabeigtības nozīmē vietā un nevietā. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*, 20. Rīga : Liesma, 1984, 128.–138. lpp.
12. Soida, E. *Vārddarināšana*. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2009.
13. Staltmane, V. *Verbu veidi mūsdienu latviešu literārajā valodā*. Disertācija filoloģijas zinātņu kandidāta grāda iegūšanai. Rīga : Latvijas PSR Zinātņu akadēmija, 1958.
14. Šmidebergs, I. Par vārdiem ar lieku priedēkli. *Linguistica Lettica*, 17. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2008, 104.–112. lpp.
15. VPSV – *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2007.
16. Zemskaja, J. *Slovoobrazovanie kak dejatel'nost'*. 4-oe izdanie. Moskva : URSS, 2009.

Linda Lauze

Par sarunvalodas normu

Iepriekšējos⁹ gadu desmitos – 20. gadsimta 80., 90. gados un 21. gadsimta sākumā – jau ir diskutēts par to, kādas ir valodas normas, kā arī par to, kādas ir literārās valodas un sarunvalodas attiecības, taču joprojām ir svarīgi sabiedrībā skaidrot šos jautājumus, jo arvien plašāk ir jūtama ikdienas runas ietekme uz valodas lietojumu publiskajā sfērā, to vidū plašsaziņas līdzekļos. Tā kā ne tikai profesionāliem žurnālistiem un citiem valodas meistariem, kurus ir minējis Jānis Rozenbergs (Rozenbergs 1995, 69–70), bet arī pārējiem sabiedrības locekļiem kā interviju sniedzējiem var būt iespēja runāt televīzijas vai radio ēterā, ir nepieciešams pievērst uzmanību sarunvalodas normai, lai aicinātu lasītājus pārdomāt, kurās runas situācijās kuras valodas normas darbojas.

Raksta mērķis ir apskatīt sarunvalodas normu salīdzinājumā ar citām valodas normām un, kamēr vēl nav iespējams iegūt miljonu piemēru plašā latviešu sarunvalodas korpusa materiālā, izteikt dažus pieņēmumus par sarunvalodas normām gramatikā, kas izsecināti pēc raksta autore runas faktu vākuma (kopš 1993. gada).

Sarunvaloda ir uzskatāma par pilntiesīgu valodas paveidu līdzās literārajai valodai, kas „apzināti tiek kopta un normēta, kā arī kontrolēta gan individuālā, gan institucionālā līmenī. Sarunvaloda nosacīti ir brīva no preskriptīvisma važām. Ja pieņemam, ka „sarunvaloda ir teritoriāli neierobežots nacionālās valodas paveids, kura galvenās pazīmes ir spontāna mutvārdu forma un runas situācijas neoficiālums” (Lauze 2004, 16), var šķist paradoksāli, ka „iepriekš nesagatavotā ikdienas sarunā ir nepieciešams ievērot kādas valodas normas” (Lauze 2012). Ina Druvieta pamatoti ir norādījusi jau 1988. gadā, ka „atšķirībā no literārās valodas normām sarunvalodas normas nav kodificētas normu avotos, bet ir ne mazāk obligātas” (Druvieta 2010, 36).

Normatīvā aspekta pretrunīgumu ir saskatījis Heincs Fāters (*Heinz Vater*). Grāmatā „Ievads valodniecībā” viņš raksta: „Jautājums par valodas pareizību, resp., par valodas normām, ir grūti atrisināms. Valodnieku izskaitļotie deskriptīvie likumi balstās uz valodas lietojuma analīzi, turpretī preskriptīvās valodas lietojuma normas sabiedriskajā dzīvē tiek

⁹ Šajā rakstā ir iestrādāti atzinumi no 2012. gada februārī Rīgā akadēmiķa Jāņa Endzelīna 139. dzimšanas dienas atceres starptautiskajā zinātniskajā konferencē nolasītā referātā „Literārās valodas un sarunvalodas attiecības normatīvā aspektā”.

izstrādātas institūcijās, kā *Duden* redakcijā Vācijā vai *Académie Française* Francijā.” (Fāters 2010, 22)

Ir būtiski, ka valodnieciskajā literatūrā tiek atzīta valodas normu daudzveidība. Rakstā „Valodas norma un kodificēta norma”, kas 1987. gadā ir publicēts krājumā „Valodas aktualitātes”, Ojārs Bušs uzsver, ka „vislielākais pārpratums būtu virsrakstā minēto apzīmējumu – „valodas norma” un „kodificēta norma” – identificēšana” (Bušs 1987, 114). Dažādu valodas normu šķirumu ir apskatījuši arī Ina Druvieta, Jānis Rozenbergs, Inta Freimane. Dace Strelēvica-Ošiņa ir akcentējusi, kā jēdziens *norma* ir traktēts „Valodniecības pamatterminu skaidrojošajā vārdnīcā”, kur iekļauti šādi termini: *valodas norma*, *literārā norma* un *kodificētā norma* (Strelēvica-Ošiņa 2011, 34). Minētajā vārdnīcā ievietotais termins *valodas norma* ir skaidrots šādi: „Daudzfunkcionālajā tautas valodas lietojumā, regulāri atkārtojoties, dabiski izveidojušās un tradicionāli nostiprinājušās valodas likumības, kas pastāv visos nacionālās valodas paveidos, piemēram, *dialekta norma*. Valodas normas tiek teorētiski izziņātas, aprakstītas, pamatotas un kļūst par vienu no literārās normas avotiem.” (VPSV 2007, 421) Šķirkļis *sarunvalodas norma* šajā vārdnīcā nav atrodams. Iespējams, tas ir saistīts ar vārdnīcas koncepcijā saglabāto sarunvalodas dalījumu literārajā un neliterārajā. Taču minētajā leksikogrāfiskajā avotā ir ietverts termins lietojuma paradums ‘ūzusa’ nozīmē (VPSV 2007, 216). Satura ziņā jēdzieni *sarunvalodas norma* un *ūzuss* ir tuvi. I. Druvieta piemin, ka terminu *ūzuss* mēdz lietot termina *norma* vietā, ja ir runa par normām, kas ir veidojušās stihiski, piemēram, dialektos un sociolektos (Druvieta 1987, 110).

Normatīvā aspektā ir jāpievērš uzmanība noteikta valodas paveida prestižam. Izmantojot Čārlza Fērgusona (*Charles Ferguson*) diglosijas teoriju, jāatzīst, ka kopumā sabiedrībā literārā valoda ir valodas paveids, kam ir augsts prestižs, bet sarunvalodai – zems prestižs. Plašāk šis jautājums ir apskatīts raksta autores grāmatā „Ikdienas saziņa: vienkāršs teikums latviešu sarunvalodā” (Lauze 2004, 10–11).

Raksta autorei ir palicis neatbildēts jautājums, ko ir rosinājusi diskusija ar kādu latviešu valodas un literatūras skolotāju profesionālās pilnveides kursos, kur nodarbības laikā tika lūgts iedomāties, kā starpbrīdī viens skolēns otram teiktu, ka nenotiks latviešu valodas stunda. Skolotāja bija pilnīgi pārliecināta, ka tā arī sacītu: *Šodien nenotiks latviešu valodas stunda*. Literārajai valodai atbilstošs izteiksmes veids var izrādīties nepiemērots neoficiālā runas situācijā. Iespējamā atbilde, kāpēc ir izvēlēti neveiksmīgi valodas līdzekļi, rodama O. Buša atzinumā: „Izņēmuma gadījumos ir novērots, ka daži cilvēki neprot lietot ikdienas runu. Šo fenomenu var izskaidrot ar īpašām rakstura iezīmēm vai ar ilgstošu profesionālu paradumu lietot tikai kodificēto valodu (tas raksturīgs, piemēram, dažiem skolotājiem).” (Bušs 1984, 25–26)

Var pievienoties sociolingvistēs Mirjamas Meijerhofas (*Miriam Meyerhoff*) piedāvātajam šķīrumam, ka noteiktam valodas variantam runātāja apziņā var būt atklāts (angļu *overt*) prestižs vai slēpts (angļu *covert*) prestižs (Meyerhoff 2011, 41–42). Literārās jeb standartvalodas variantiem piemīt atklāts prestižs, bet sarunvalodas variantiem – slēpts prestižs.

J. Rozenbergs grāmatā „Latviešu valodas stilistika” ir atzinis: „Skolu praksē (un ne tikai tur vien) bieži nediferencē literāro valodu un daiļliteratūras valodu: cenšas likt vienlīdzības zīmi starp literārās valodas normām un daiļliteratūras valodas kuplumu, dzidrumu, krāšņumu, spēku un varenību.” (Rozenbergs 1995, 102) To pašu varētu teikt par sarunvalodas normām.

2013./2014. mācību gadā kādā Latvijas skolā vidusskolas klasē tiek izmantota latviešu valodas mācību grāmata, kas izdota 1995. gadā un kurā no teorijas viedokļa labi raksturotas ikdienas runas īpatnības (Lāce 1995, 6), taču praktiski tajā tiek piedāvāts arī šāds stipri pārspilēts uzdevums (Lāce 1995, 10):

17. uzd. Kā jūs vērtējat dialogā lietotos vārdus? Pārtulkojiet nesaprotamos vārdus latviešu valodā!

– *Hello, meitenī! Negribi labi pavadīt ievningu un aiziet uz kādām pļaskām?*

– *Nekā nebij, es esmu kārtīga girda – aizeju uz šuli, bet pēc tam – uz mājām pie mutes un fātera.*

– *Nu fak... (Pēc brīža). Ekskjūz mī, a kā ar vikendu?*

– *Okei, svētdien moška varētu aiziet uz kādu partiju...*

(No „Atmodas”)

Tādējādi skolā nereti tiek veidots deformēts priekšstats un negatīva attieksme pret tādiem valodas paveidiem, kas pastāv ārpus literārās valodas.

Var minēt, ka reklāmu veidotāji arvien biežāk veiksmīgi saskata sarunvalodas īpašības un mērķtiecīgi izmanto dabiskas sarunas imitāciju auditorijas uzrunāšanai.

Piemēram, radio reklamējot iespēju iegādāties transportlīdzekļa īpašnieka civiltiesiskās atbildības obligātās apdrošināšanas (OCTA) polisi bankā, vīrietis saka: *Agrāk izdzirdot [automašīnas straujas bremsēšanas skaņa], pirmā doma bija – nu tā, nākamo mēnesi varēšu braukt ar sabiedrisko.* (LR 1, 2013. gada jūlijā)

Mutvārdu izteikumā lietotais darbības vārds *izdzirdēt* ir pārejošs, tāpēc pilnai informācijas nodošanai to būtu nepieciešams papildināt ar lietvārdu akuzatīvā, kas izteiktu objekta nozīmi. Tomēr ikdienas saziņā ir

tipiski, ka objekta funkciju var veikt kāda vārdos neizteikta runas situācijas sastāvdaļa, kā ar dzirdi uztverama darbība, proti, automašīnas straujas bremsēšanas skaņa. Izteikuma beigās izmantots sarunvalodai raksturīgs metonīmisks pārnesums *sabiedriskais* [transportis], kas „rodas regulāra kāda vārda izlaiduma jeb elipses dēļ” (Lokmane 2011, 102).

Cits piemērs. Sieviete satraukti stāsta: *Atgriezios no atvaļinājuma, nu atkal viss pa vecam. Naktīs blakus dzīvoklī raud bērns, augšējie rībinās kā ziloņu bars, un vēl tas trakais vējš aiz loga. Nervi beigti. Izgūlēties nevaru. Man kaut ko... Augustā „Euroaptiekas” aptiekās baldrijāņu tinktūru vieglas nervu spriedzes un iemigšanas grūtību mazināšanai varat iegādāties par deviņdesmit deviņiem santīmiem. Konsultējieties ar ārstu vai farmaceitu par zāļu lietošanu un rūpīgi izlasiet instrukciju. Zāļu nepamatota lietošana ir kaitīga veselībai.* (LR 1, 2013. gada augustā)

Šajā reklāmā kombinēti divi stili – satrauktās sievietes stāstījums veidots sarunvalodas stilā, bet informācija par zālēm – literārajā valodā. Interesanti, ka izteiksmes veida maiņa notiek, pārtraucot runātāju (sk. pasvītrojumu tekstā). No vienas puses, ikdienas saziņā, it īpaši emocionāli sakāpinātās runas situācijās, mēdz gadīties, ka sarunas partneris pārņem iniciatīvu savās rokās un uzsāk runu, neļaudams otram izteikt domu līdz galam. No otras puses, sarunvalodas sintaksē ir sastopama parādība, ka sarunbiedrs, būdams uzmanīgs klausītājs, var papildināt kādu izteikumu ar svarīgu informāciju kā šajā gadījumā, kad pircēja, iespējams, nezina, ko iegādāties. Sievietes stāstījumā izmantots tāds pats metonīmijas paņēmieni, kā minēts iepriekšējā reklāmas piemērā – *augšējie* [kaimiņi]. Par sarunas dabiskumu liecina arī norādāmā vietniekvārda *tas* lietojums otrajā izteikumā saistījumā ar lietvārdu *vējš*.

Latviešu valodniecībā ir bijušas diskusijas par to, vai dažāda veida tekstos norādāmo vietniekvārdu *tas, tā* lieto artikula funkcijā pēc vācu valodas parauga (plašāk sk. Lauze 2004, 124–125). Savas pārdomas šajā jautājumā ir izteikušas arī Ārija Ozola un Andra Kalnača šī rakstu krājuma iepriekšējos numuros (Ozola 2006; Kalnača 2011). Var piekrist abām autorēm, ka ikdienas saziņā vietniekvārdu *tas, tā* plaši izmanto, lai „pastiprinātu sekojošu zināmu nojēgumu” (Ozola 2006, 85) un lai palīdzētu „aktualizēt teksta autoram svarīgu informāciju” (Kalnača 2011, 35). Tāpēc var uzskatīt, ka šādos norādāmā vietniekvārda lietojuma gadījumos ir vērojama viena no sarunvalodas normas izpaušmēm sintaksē, kas regulāri atkārtojas daudzos piemēros:

Runas situācija viesībās, kur pie neliela galda sasēdušies daudz ciemiņi. Uz sekcijas malas ir nolikti trīs salātu šķīvji, no kuriem kāds jau ir ēdis. A (35–49)¹⁰ saka blakussēdētājam: *Padod, lūdzu, to pirmo šķīvi!* (LL, 2011)

¹⁰ Iekavās norādīta runātāja vecuma grupa.

Runas situācija uz ielas. Tuvodamās tirgum, B (35–49) saka draudzenei: *Man tikai **to** vācu pulveri vajag.* (LL, 2006)

Runas situācija tirgū, kur pie viena no stendiem ir izveidojusies rinda. Pircējs (65+) saka paziņam: *Es jau tāds ātrs puika, un man nepatīk **tās** rindas.* (LL, 2013)

Runas situācija autobusā. Jaunietis, kurš pirms tam ir turējis savu jaku klēpī, lasa no grīdas santīmus, kas izkrituši no kabatas. Pasažiere (50–64) smaidot izsaka piezīmi: ***Tā** jaciņa tāda naidīga gadījusies.* (LL, 2013)

Lietvārda aktualizēšanai visvairāk tiek izmantots vietniekvārds *tas, tā*, taču šādu funkciju sarunvalodā var veikt arī citi norādāmie vietniekvārdi – *šis, šī, tāds, tāda, šitas, šitā, šitāds, šitāda*:

Piemēram, kafejnīcā pusdienojot sieva (50–64) jautā vīram, kurš ēd tādus pašus salātus: *Ne visai **šie** salāti?* (LL, 2006)

Runas situācija lielveikala autostāvvietā. Vīrs (65+) aizrāda sievietai: *Tu nestaigā **tādu** vaļēju somu!* (LL, 2005)

Runas situācija darbavietā pēc svētku brīvdienām. Darbiniece (35–49) kolēģēm saka: *Meitenes, es **šitās** trīs dienas nedarīju neko.* (LL, 2006)

Piemēram, lietainā rudens dienā sarunājas paziņas. A (65+): *Man nepatīk **šitāds** laiks.* (LL, 2012)

Par sarunvalodas normu morfoloģijā ir uzskatāma personu vietniekvārda *viņš, viņa* attiecināšana uz priekšmetiem pretstatā literārās valodas normai, kas prasa šo vietniekvārdu attiecināt tikai uz dzīvām būtnēm. Ir konstatēts, ka „mūsdienās diezgan bieži gan runā, gan rakstos šo likumu neievēro” (Kalme, Smiltņiece 2001, 176). Pretrunu starp literārās valodas priekšrakstu un reālo valodas lietojumu ir uzsvērusi Daina Nītiņa, parādot piemērus, kur pat agrāko laiku cienijami valodnieki nav ievērojuši minēto noteikumu (Nītiņa 2008, 12). Ilustrācijai vispirms minēsim sarunvalodas izteikumus:

Runas situācija autobusa pieturā. Vīrietis (25–34), piedejams pie autobusu kustības saraksta, paziņam saka: *Cikos tad **viņš** te nāk?* (LL, 2013)

Runas situācija kafejnīcā. Pircēja vēlas iegādāties kūku, taču nevar izvēlēties, tāpēc jautā pārdevējai, kura ir garšīgāka. Pārdevēja (50–64): *Labas **viņas** ir visas, bet kā kuram garšo.* (LL, 2011)

Piemēram, draudzenes spriež par jaunu pārtikas produktu, kas parādījies veikalā un ko A jau ir nogaršojusi. B (25–34): *Nu un kā **viņš** ir jādē?* (LL, 1993)

Vietniekvārda *viņš, viņa* attiecināšana uz priekšmetiem ir sastopama arī tajos mutvārdu tekstos, kas izskanējuši televīzijās vai radio ēterā.

Piemēram, radiointervijā prezidents saka: *Man šķiet, ka tās lielās programmas – **viņas** parasti ir uz papīra.* (LR 1 „Krustpunktā”, 25.04.2012.)¹¹

Citā pārraidē rakstnieks izska piezīmi par grāmatas virsrakstu: *Grūti **viņu** ir tulkot.* (LR 1 „Šīs dienas acīm”, 14.08.2013.)

Raidījuma vadītājs atzīstas: *Šo kļūdu es fiksēju, bet **viņa** aiziet ēterā.* (LR 1 „Kā labāk dzīvot”, 19.07.2012.)

Televīzijas sižetā bankas pārstāve skaidro, ka klienti ir jāpieradina, lai viņi paši veiktu dažādus maksājumus ar datora palīdzību internetbankā: *Ja ir šī situācija, ka mājās nav tā datora un nav iespējams veikt šo rēķinu apmaksu internetbankā, tad tas, tas aparāts, **viņš** ir, viņš ir pieejams filiālē, un **viņu** var droši un pat ir vēlams **viņu** izmantot.* (LTV 1 „Panorāma”, 11.08.2013.)

Sarunvalodas normas izpausme sintaksē ir dažādu teikuma struktūras komponentu izlaidums konteksta vai runas situācijas ietekmē, kas plašāk ir raksturots autores grāmatā „Ikdienas saziņa: vienkāršs teikums latviešu sarunvalodā” (Lauze 2004), analizējot subjekta, predikāta, objekta un adverbālā komponenta sintaktiskās nullformas. Īpaši uzskatāmi tas ir vērojams tipiskās ikdienas saziņas situācijās, piemēram, iepērkoties. O. Bušs to skaidro tādējādi, ka „iepriekš zināmas dialoga dalībnieku pamatfunkcijas. Piemēram, pārdevējs pārdod un pircējs pērk, tāpēc pircējs var lietot izteikumus bez predikāta” (Bušs 1984, 28).

Runas situācija tirgū. Pircēja (50–64) vēršas pie pārdevējas: *Man, lūdzu, kaķim zivis trīssimt gramus.* (LL, 2011)

¹¹ Iekavās norādīts televīzijas kanāls vai radiostacija, raidījuma nosaukums un datums.

Runas situācija veikalā. Pircējs (65+) saka pārdevējai: *Man tos cepumus ar ievārījumu divsimt gramus.* (LL, 2012)

Runas situācija kafējnīcā. Kliente (35–49) izsaka lūgumu pārdevējai: *Man, lūdzu, zaļo tēju!* (LL, 2013)

Tomēr tajos gadījumos, kad pircējs un pārdevējs ir pazīstami, valodas izteiksmes līdzekļu izvēle nav tik automatizēta un no runas situācijas pats par sevi saprotamais predikāts izteikumā var būt izteikts vārds.

Piemēram, runas situācija tirgū, kad pircēja (25–34) pieiet pie pazīstamas pārdevējas un saka: *Čau! Tev gan cītīgi jāstrādā. ledod man Krievijas sieru, kādus divsimt gramus!* (LL, 2010)

Kristīne Politere, kas ir pētījusi sarunvalodas lietojumu dažādās tirdzniecības vietās, arī ir minējusi divus piemērus ar verbalizētu predikātu, kuros darbības vārda daudzskaitļa 2. personas formas izvēle varētu liecināt, ka tirgošanās dalībnieki nav tuvi paziņas.

„Runas situācija veikalā. Sieviete ilgi vēro vitrīnā izliktās desas. Kad pienāk pārdevēja, viņa savu izvēli ir izdarījusi. Pircēja (18–24): **Dodiet šķiņķa desu!**” (Politere 2009, 221)

„Runas situācija tirgū, kur tiek pārdoti dažāda lieluma tomāti. Pircējs (25–34): **Dodiet** (pasvītrojums mans – L. L.) *tos lielos!*” (Politere 2009, 222)

Kā norāda I. Freimane, norma izvēli neparedz, izņemot atsevišķus normu svārstību gadījumus (Freimane 1993, 44). Sarunvalodas pētījumi normatīvā aspektā noteikti ir jāturpina, lai konstatētu, kāda nozīme ir dažādiem sociāliem faktoriem valodas līdzekļu izvēlē. Runātājs lielākoties sarunvalodu lieto brīvi nepiespiestos apstākļos, iepriekš neanalizējot, ko un kā teikt. Izpratne par sarunvalodas īpašībām un normu var palīdzēt izvēlēties valodas izteiksmes līdzekļus un ievērot literārās valodas normas tajās situācijās, kad jāuzstājas publiski, iepriekš sagatavojoties un pārdomājot, pat uzrakstot un rediģējot sakāmo.

1. Bušs, O. Ikdienas runas specifika un tās pētīšana. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. 19. laidniens. Rīga : Avots, 1984, 22.–34. lpp.
2. Bušs, O. Valodas norma un kodificēta norma. *Valodas aktualitātes – 1986*. Rīga : Zinātne, 1987, 114.–116. lpp.

3. Druviete, I. Valodas normas izpratne zinātnē un sadzīvē. *Valodas aktualitātes – 1986*. Rīga : Zinātne, 1987, 109.–113. lpp.
4. Druviete, I. Mūsu ikdienas valoda. *Skatījums. Valoda. Sabiedrība, politika*. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2010, 35.–38. lpp.
5. Fāters, H. *Ievads valodniecībā*. Rīga : Zinātne, 2010.
6. Freimane, I. *Valodas kultūra teorētiskā skatījumā*. Rīga : Zvaigzne, 1993.
7. Kalme, V., Smiltneice, G. *Latviešu literārās valodas vārddarināšana un morfoloģija*. Liepāja : LiePA, 2001.
8. Kalnača, A. Norādāmo vietniekvārdu lietojums plašsaziņas līdzekļu tekstos. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*. Populārzinātnisku rakstu krājums. Nr. 6. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2011, 33.–40. lpp.
9. Lāce, R. *Latviešu valoda 10.–12. klasei*. Rīga : Zvaigzne ABC, 1995.
10. Lauze, L. *Ikdienas saziņa: vienkāršs teikums latviešu sarunvalodā*. Liepāja : LiePA, 2004.
11. Lauze, L. Literārās valodas un sarunvalodas attiecības normatīvā aspektā. *Literārā valoda (standartvaloda) vēsturiskā, normatīvā un sociolingvistiskā skatījumā*. Akadēmiķa Jāņa Endzelīna 139. dzimšanas dienas atceres starptautiskās zinātniskās konferences materiāli. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2012, 25. lpp.
12. Lokmane, I. Metonīmija plašsaziņas līdzekļos. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*. Populārzinātnisku rakstu krājums. Nr. 6. Rīga : Latgales druka, 2011, 97.–107. lpp.
13. Meyerhoff, M. *Introducing Sociolinguistics*. 2nd ed. London/New York : Routledge, 2011.
14. Nitiņa, D. Dažas „Latviešu valodas gramatikas” sagatavošanas problēmas. *Linguistica Lettica*, 18. Latviešu valodas institūta žurnāls. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2008, 5.–14. lpp.
15. Ozola, Ā. „Liekais” tas ne vienmēr ir lieks. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*. Populārzinātnisku rakstu krājums. Nr. 2. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2006, 84.–87. lpp.
16. Politere, K. Lūgumu veidošana dažādās tirdzniecības vietās: dzimtes aspekts. *Vārds un tā pētišanas aspekti*. Rakstu krājums, 13 (2). Liepāja : LiePA, 2009, 217.–224. lpp.
17. Rozenbergs, J. *Latviešu valodas stilistika*. Rīga : Zvaigzne ABC, 1995.
18. Strelēvica-Ošiņa, D. *Kāpēc mēs gribam, lai valoda ir pareiza? Ieskats preskriptīvisma vēsturē, teorijā un praksē*. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2011.
19. VPSV 2007 – *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Atb. red. Valentīna Skujiņa. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2007.

FONĒTIKA, FONOLOĢIJA

Ilze Auziņa

Pareizrunas normas mūsdienu latviešu valodā

Ievads

Saziņā izmantojot valodu – gan runājot, gan rakstot – mēs pārraidām informāciju, paužam savas domas, gribu, jūtas. Izmantojot valodu kā saziņas līdzekli, mēs esam spiesti par to interesēties – mēs vērtējam vārdu krājumu, gramatisko uzbūvi, skanējumu un spējam ietekmēt arī valodas attīstību, piemēram, izvēloties kādu no variantiem, turklāt ne vienmēr valodas normām atbilstošu.

Protams, apgūstot valodu, mēs apgūstam arī tās ortogrāfijas, ortoepijas un interpunkcijas normas. Vismaz teorētiski zinām, kā ir „pareizi”. Ja rakstos, kas, salīdzinot ar runu, ir statiska, mazāk dinamiska saziņas forma, valodas normas mums izdodas ievērot tīri labi (ja vien tās zinām!), tad runā (gan ikdienas sarunās, gan publiskā runā) bieži dzirdamas atkāpes no ortoepijas normām, dominē variants, kas nav fiksēts normatīvajos avotos, piemēram, „Latviešu valodas pareizrakstības un pareizrunas vārdnīcā” (LVPPV 1995), Alises Lauas „Latviešu literārās valodas fonētikā” (Laua 1997).

Lai gan par atkāpēm no ortoepijas normām rakstījuši daudzi valodnieki (Bendiks 1965; Ceplītis 1985, 1986; Freimane 1993; Kalnača 1987; Mize 1985; Laua 1997; Strautiņa, Šulce 2009; Šulce 2005 u. c.), aplūkotās kļūdas un novirzes atkal un atkal parādās ne tikai ikdienas sarunvalodā, bet arī publiskā runā. Tipiskākās no tām ir:

1) svārstības patskaņu kvantitatē – kļūdas, kas tradicionāli tiek aplūkotas kā pareizrunas, bet varētu tikt uzlūkotas arī par morfoloģijas kļūdām, piemēram, 3. konjugācijas 1. grupas darbības vārdu daudzskaitļa 1., 2. personas formas galotnēs garā patskaņa vietā tiek runāts īsais patskanis (piemēram, *lasām, lasāt* vietā dzirdams *lasam, rakstam*), savukārt 1. konjugācijas atgriezenisko darbības vārdu tagadnes 3. personas formas galotnē gaidāmā īsā patskaņa vietā bieži tiek runāts garais patskanis (piemēram, *pienākas, liekas, tiekas, ceļas, atgriežas, atrodas* vietā dzirdams *pienākās, liekās, tiekās, ceļās, atgriežās, atrodās*);

2) svārstības patskaņu kvalitātē, piemēram, atkāpes no normas šaurā vai platā *e*, *ē* lietojuma formās, kur minēto skaņu izrunu nenosaka pozicionāli nosacījumi (piemēram, šaurais *e* ir dzirdams darbības vārda *cerēt* tagadnes vienskaitļa 1. personas formā: *es ceru*); dzirdamas arī atkāpes burta *o* lasījumā (piemēram, [o] vai [ō] tiek lietots [uo] vietā vārdos *omulīgs* [uomulīks], *omulība* [uomulība], *loze* [luoze], arī daudzos Latvijas vietvārdos: *Aloja*, *Grostona*, *Roja* u. c. (Laua 1997, 128);

3) vārda uzsvars svešas cilmes vārdos (piemēram, nepareizi ar otrās zilbes uzvaru reizēm tiek izrunāts čehu komponista uzvārds – *Smetana*, ungāru dzejnieka uzvārds – *Petefi* vai krievu komponista uzvārds – *Musorgskis* (Kušķis, Plataiskalne 1988, 96).

Runas korpusi

Līdz šim valodnieki pētījuši runātās valodas atbilstību ortoepijas normām, galvenokārt izmantojot tiešā vērojuma metodi (reizēm izmantojot arī audio vai video ierakstu), veidojot kartotēkas. Ja mūsdienā rakstu valodu jau varam pētīt, izmantojot „Līdzsvaroto mūsdienā latviešu valodas tekstu korpusu” (LVK 2013), kurā ir ap 4,5 miljoniem vārdlietojumu, tad runas korpusi latviešu valodā vēl nav pieejams, t. i., līdz šim vēl nav vienkopus uzkrātu un aprakstītu plašu runātās valodas datu, kas būtu izmantojami gan teorētiskiem pētījumiem, gan arī praktiskām izstrādēm. 2013. gadā IT kompetences centra ERAF līdzfinansētā projekta nozares „Informācijas un komunikāciju tehnoloģiju kompetences centrs” (finansēšanas līgums L-KC-11-0003) pētījuma „Runas korpusa izveide, principi, metodes, realizācija” laikā, ievērojot runas korpusa balansētības kritērijus, ortogrāfiskās un fonētiskās marķēšanas principus, metadatu standartus, ir izveidots runas korpusi (apjoms ir 100 stundas). Runas korpusā vienādās daļās ietverti vīriešu un sieviešu runas ieraksti, ņemot vērā arī runātāju piederību konkrētai vecumgrupai (16–24, 25–51 vai 51–75) un latviešu valodas prasmi (dzimtā valoda; nav dzimtā valoda; dzimtā valoda, bet izrunā jūtamas izloknes īpatnības).

Lai gan runas korpusi galvenokārt būs paredzēti runas tehnoloģiju izstrādei, tas būs pieejams arī runātās valodas pētniekiem. Veidojot korpusu un aplūkojot uzkrāto materiālu, jau var novērot kopsakarības un runātās valodas attīstības tendences.

Analizējot runātās valodas datus – galvenokārt televīziju un radio kanālu raidījumu ierakstus, kuros ir dzirdama gan spontāna publiska runa (diskusiju raidījumi, sarunu šovi, intervijas (no intervējamā pozīcijas raugoties), televīzijas spēles u. tml.), sagatavota publiska runa (galvenokārt ziņas, intervijas, radiolasījumi), ir vērojamas atkāpes no valodas normām.

Šajā rakstā analizētas galvenokārt atkāpes no ortoepijas normām, kas vērojamas vokālismā un konsonantismā. Tās, protams, ir ļoti cieši saistītas ar ortogrāfijas likumiem, kas nosaka, kā pareizi rakstāms vārds vai konkrēta vārdforma, un kas ietekmē arī vārdu izrunu. Pašlaik automatizētas meklēšanas rīku trūkuma dēļ uzmanība netiek pievērsta atkāpēm uzsvara un intonācijas lietojumā.

Atkāpes vokālisma lietojumā

Daudzas atkāpes no valodas normas vērojamas patskaņu, retāk – divskaņu izrunā. Tās var būt gan kvantitatīvas – īsā patskaņa vietā tiek runāts garš un garā vietā – īss, gan kvalitatīvas – kvalitatīvi atšķirīgu patskaņu un divskaņu jaukšana (Strautiņa, Šulce 2009, 19), piemēram, *a, ā* lietojums noteiktās darbības vārdu formās, platā un šaurā patskaņa *e, ē* lietojums un svārstības patskaņu kvantitatīvā internacionālās cilmes vārdos. Spontānā runā vārdu beigās patskaņi var tik atmesti (elidēti) vai iesprausti.

Svārstības patskaņu kvantitatīvā

Visbiežāk patskaņi [a] un [ā] tiek jaukti 1. konjugācijas atgriezenisko darbības vārdu tagadnes 3. personas formās: *liekas* vietā lieto *liekās, saucas – saucās, atšķiras – atšķirās, darbojas – darbojās, rodas – rodās, attiecas – attiecās, beidzas – beidzās, atrodas – atrodās, cenšas – cenšās, izdodas – izdodās, jūtas – jūtās, dodas – dodās, sākas – sākās, jācenšas – jācenšās, griežas – griežās, jāgriežas – jāgriežās, ņemas – ņemās, ierodas – ierodās, slēpjas – slēpjās, pienākas – pienākās, jātiecas – jātiecās, vienojas – vienojās, tiekas – tiekās, notiekas – notiekās* u. c. Piemēram, *Kādas blusas stāsta autora kapavieta atrodās Rīgā Meža kapos* (run1, LTV1_100_g_kulturas_2012-06-06), *Šis te eksponāts saucās Mūžīgās klavieres* (run605, LTV1_LabritLatvija!_2013-05-31). Retāk ar nepareizu garu [ā] lieto 2. un 3. konjugācijas atgriezenisko darbības vārdu tagadnes 3. personas formas, piemēram, *uzlabojas* vietā lieto *uzlabojās, iedomājas – iedomājās, atmaksājas – atmaksājās, uzstājas – uzstājās, veidojas – veidojās; gribas – gribās, negribas – negribās, vēlas – vēlās, uzticas – uzticās, sūdzas – sūdzās* u. c. Piemēram, *[..] cik viņa ilgi redz vēl dzīvošot un ka viņai **gribās** to atstāt visu kādam citam* (saruna1); *jo man **gribās** saprast, kāpēc viņas ir tik svarīgas* (run66, LTV1_100_g_kulturas_2012-10-02). Tomēr jāpiekrīt, ka šī mūsdienās plaši vērojama tendence ar garo patskani [ā] (galotne *-ās*) izrunāt visu atgriezenisko darbības vārdu tagadnes 3. personas nav vispārināma un atzīstama par normu. (Strautiņa, Šulce 2009, 24)

Tikpat bieži [a] un [ā] tiek jaukts tiešajos un atgriezeniskajos 3. konjugācijas 1. grupas (nenoteiksmē ir izskaņa *-īt, -īties, -ināt, -ināties*)

darbības vārdu tagadnes daudzskaitļa 1. un 2. personas formās, arī divdabjos, kur gaidāmā garā patskaņa vietā dzirdams īss, piemēram, *zinām* vietā lieto *zinam*, *darām* – *daram*, *turpinām* – *turpinam*, *uzskatām* – *uzskatam*, *nezinām* – *nezinam*, *sakām* – *sakam*, *taisām* – *taisam*, *atbalstām* – *atbalstam*, *mēģinām* – *mēģinam*; *skatāmies* – *skatamies*, *paskatāmies* – *paskatamies*, *cīnāmies* – *cīnamies*; *zināt* – *zinat*, *sakāt* – *sakat*, *darāt* – *darat*; *zināms* – *zinams* u. c. Ortogrāfijas un līdz ar to arī ortoepijas likumi jau kopš 20. gs. 20. gadiem nosaka, ka darbības vārdiem, kas nenoteiksmē beidzas ar *-īt*, *-īties*, *-ināt*, *-ināties* (arī darbības vārdam *zināt* un *sargāt*), resp. kam tagadnes 3. personas forma beidzas ar *-a* vai *-as*, tagadnes daudzskaitļa 1. un 2. personas formā ir garais patskanis [ā], arī lokāmajā ciešāmās kārtas tagadnes divdabī un nelokāmajā divdabī, piemēram, (*mēs*) *lasām*, *rakstām*, *zinām*, *sargām*; (*jūs*) *lasāt*, *rakstāt*, *zināt*, *sargāt*; *lasāms*, *lasāma*; *lasām*. Protams, šīs formas ir dzirdamas, piemēram, žurnālistu, aktieru, valodnieku u. c. runā, tomēr tikpat bieži runātāji lieto arī formas ar īsu patskani. Vienlīdz izplatītas ir formas gan ar īsu patskani, gan ar garu.

Patskaņu garumi, iespējams, tieši izlokšņu ietekmē, var saīsināties arī citās darbības vārdu formās un divdabjos (Freimane 1993, 145–146), piemēram, garā patskaņa [i] vietā tiek runāts īsais patskanis [i] (*izmācījām* – *izmācijām*, *stāstīja* – *stāstija*, *saistīja* – *saistija*, *gadījies* – *gadijies*, *izvirzīju* – *izvirziju*), garā patskaņa [ū] vietā tiek runāts īsais patskanis [u] (*dabūju* – *dabuju*).

Atkāpes no ortoepijas normām vērojamas arī atsevišķu internacionālismu izrunā:

1) īsā patskaņa vietā tiek runāts garais patskanis, piemēram, vārdos *radio*, *radioklausītāji*, *radiofons*, *radioaktīvs*, *organizators*, *ergoterapija*; *kīno*, *mobilais*, *automobilis*, *folikula*, *līrika*, *televīzors*; *mediji*, *multimediji*, *premjers*; *albums*;

2) garā patskaņa vietā tiek runāts īsais patskanis, piemēram, vārdos *mūzika*, *mūzikis*, *opermūzika*, *bibliotēka*, *suverēns*, *bagāžnieks*, *mehānisms*, *tradīcijas*.

Pakārtojuma saikļos *tā ka* vai *tā kā* konsekventi vārdā *tā* garā patskaņa vietā tiek runāts īsais, reizēm īsais [a] tiek runāts arī vārdā *kā*, piemēram, *šitajā tieši mazaajā posmā viņa ta kā izlien ārā no mugurkaula* (run633, LNT_Laimigs_un_vesels_2012-06-17); *viņš prata sevi ta ka apvienot* (run203, LTV1_100_g_kulturas_2012-10-08).

Arī apstākļa vārds *kapēc*, *tapēc* ļoti bieži tiek izrunāts ar īsu patskani *a*.

Atsevišķos gadījumos svārstības patskaņu kvantitatē vērojamas arī ne tikai aizgūtos vārdos, piemēram, ar īsu patskani *i* tiek runāti vārdi – *māsīca*, *vēstījums*.

Svārstības patskaņu kvalitātē

Lielākās atkāpes vērojamas patskaņu [e], [ē] un [ė], [ē̇] un patskaņu [o], [ō] vai divskaņa [uo] lietojumā. Atkāpes no ortoepijas normām rodas:

- 1) nediferencētās rakstības dēļ;
- 2) mainoties izrunas nosacījumiem;
- 3) izlokšņu un citu valodu ietekmē (Freimane 1993, 146).

Lūk, tikai daži tipiski piemēri, kur vērojamas atkāpes no pašreizējām ortoepijas normām:

1. 1. konjugācijas darbības vārdos ar [r] saknes beigās (*bērt, dzert, pērt, spert, svērt, tvert, vērt*) [r] priekšā īstenības izteiksmes vienkāršās tagadnes personu formās un no tagadnes celma veidotajās formās (vajadzības izteiksmes vienkāršajā tagadnē, darāmās kārtas tagadnes lokāmajā divdabī, ciešamās kārtas tagadnes lokāmajā divdabī, nelokāmajos divdabjos) publiskās runas ierakstos dominē formas ar platu patskani [ė] vai [ē̇]. Tas notiek tādēļ, ka izrunā ir zudis mīkstinātais *r* un šaurā patskaņa [e], [ē] izruna vairs nav pozicionāli noteikta.

2. Lai gan lielākoties darbības vārdi *pētīt, mērit, pelnīt* valodas praksē tiek lietoti kā 3. (nevis 2.) konjugācijas darbības vārdi, tagadnes formās gaidāmā platā patskaņa [ė] vai [ē̇] vietā (kā tas būtu, ievērojot pozicionālos ē, ē lietošanas nosacījumus) reizēm ir dzirdams šaurais [e], [ē], piemēram, vārdformas *pētu, pēta, pētām, pētāt* reizēm izrunā ar šauru patskani [e].

3. Vērojamas svārstības īpašvārdu, piemēram, *Ventspils, Zemgale*, izrunā. Lai gan minēto salikteņa pirmajā daļā (*Vents-*, *Zem-*) būtu jābūt platajam patskanim, kā tas ir attiecīgajā vārdā ārpus salikteņa, t. i., *Ventspils* < *Ventas* [vęntas] + *pils*, *Zemgale* < *zemais* [zēmais] + *gals* (Šulce 2005, 102), ļoti bieži audiomateriālā dzirdams šaurais patskanis [e].

Patskaņu elidēšana

Spontānā, salīdzinoši ātrā runā darbības vārda *būt, nebūt* vienkāršās pagātnes 3. personas forma tiek izrunāta bez galotnes *-a*, t. i., *bija* vietā dzirdams *bij*, *nebija* vietā – *nebij*. Turklāt līdzskanis [j], nonākot vienā zilbē ar īso patskani [i], tiek pakļauts pozicionālai fonētiskai pārmaiņai – tas daļēji vokalizējas.

Patskanis tiek elidēts arī vairākos aizgūtos vārdos, kuros ir vairāk nekā trīs zilbes, piemēram, *interesanti, intereses, interesants, interesē* (tiek izlaists patskanis *e*); *bibliotēka* (tiek izlaists patskanis *o*); *universitātes, oriģināls, oriģināldarbiņš* (tiek izlaists patskanis *i*).

Atkāpes līdzskaņu lietojumā

Atkāpes konsonantismā vērojamas tad, ja netiek ievērotas regulārās pozicionālās pārmaiņas – asimilācija balsīguma un artikulācijas vietas ziņā, vokalizācija u. c., piemēram, vārds *spožs* tiek izrunāts bez gala līdzskaņu asimilācijas, t. i., [spuožs], nevis [spoš:], vārds *atbraukt* tiek izrunāts, priekšējā līdzskanī [t] neasimilējoties balsīguma ziņā.

Tā kā aplūkotajā audiomateriālā ir iekļauta to cilvēku runa, kuru izrunā jūtama dzimtās izloksnes ietekme, tika novērota neliterāra [n] izruna pozicionālā varianta [ŋ] vietā, piemēram, vārdus *konkrēts, banka, anglis* izrunā ar priekšējo mēleni, nevis ar pakalējo atbilstoši literārās normas prasībām.

Līdzskaņu zudums

Spontānā runā plaši izplatīts pozicionālais līdzskaņu zudums – līdzskanis [t] zūd ne tikai vārdos *svētdiena, sestdiena*, bet arī vārdos *atkal, atpakaļ*, partikulā *kaut*, īpaši tad, ja tā ir savienojumā ar kādu citu vārdu, piemēram, *kaut gan, kaut kas, kaut kur*.

Salīdzinoši bieži partikulā vai apstākļa vārdā *tad* zūd līdzskanis [d], piemēram, *ko ta tu darīsi?*

Tiek elidēti arī citi līdzskaņi, piemēram, darbības vārda *būt* tagadnes 1. personas formā tiek izlaists līdzskanis [m]: *esmu > esu*; izsaukmes vārdā *labvakar* tiek izlaists līdzskanis [b].

Līdzskanis [j] zūd arī spontānā runā plaši izplatītajā apstākļa vārdā *pagājšgad* 'pagājušajā gadā'.

Kombinēta tipa atkāpes fonēmu lietojumā

Spontānā runā mēs cenšamies pēc iespējas ekonomēt valodas līdzekļus, atvieglot artikulāciju, tādēļ bieži runā vērojams skaņu zudums, kas sekmē gan pozicionālas skaņu pārmaiņas vārdos, gan zilbju skaita samazināšanos.

Ļoti bieži kombinēta tipa atkāpes aplūkotajos spontānas runas ierakstos vērojamas darbības vārda *vajadzēt* (*nevajadzēt*) un īpašības vārda *vajadzīgs* formās: tiek elidēts patskanis *a*, savukārt līdzskanis *j*, nonākot tautosillabiskā pozīcijā ar patskani *a*, vokalizējas, t. i., rodas pozicionāls divskanis, piemēram, *vajadzētu > vaidzētu, vajadzēja > vaidzēja, vajag > vaig, nevajag > nevaig, vajadzēs > vaidzēs, nevajadzētu > nevaidzētu, nevajadzēja > nevaidzēja; vajadzīgs > vaidzīgs, vajadzīgi > vaidzīgi, vajadzīgie > vaidzīgie, vajadzīga > vaidzīga, vajadzīgs > vaidzīgs*.

Spontānā runā, izrunājot saliktus skaitļa vārdus, tie bieži vien tiek saīsināti: tiek izlaisti līdzskaņi, reizēm arī patskaņi, saliktoņa komponenti

saplūst, piemēram, *trīdesmit* > [trīesmit], [trīdesmit], [trīsmīt] u. tml.; *piecdesmit* > [piesmit], [piesmīt]. Tā kā vokālis pirmajā zilbē ir garš (*ie, ī*), tas savu kvantitāti nemaina. Ja pirmajā zilbē ir īss patskanis, elidējot līdzskaņus, tas tiek pagarināts, piemēram, *četrdesmit* > [čēesmit], *sešdesmit* > [sēesmit].

Ļoti bieži spontānā runā salikteņa otrajā daļā *-desmit* (arī skaitļa vārdā *desmit*) tiek elidēts patskanis [i], turklāt līdzskaņa [m] vietā tiek izrunāts līdzskanis [n], kas artikulācijas vietas ziņā un pēc artikulācijā izmantotā aktīvā runas orgāna ir tāds pats kā pirms tā esošais līdzskanis [s], t. i., dentāls līdzskanis. Piemēram, *desmit* > [desnt], *trīdesmit* > [trīesnt], [trīsnt], *piecdesmit* > [piecdesnt].

Iespējams, patskaņu zudums vārdu gala zilbēs ir bijis par iemeslu tam, ka vārdu savienojumi *droši vien* vai *visu laiku* spontānā runā ir pārtapuši par salikteņiem, t. i., *droši vien* > *drošvien* (uzsvērtā biežāk tiek 2. zilbe); *visu laiku* > *vislaik* (uzsvērtā tiek 2. zilbe).

Nobeigums

Valoda attīstās un mainās, un būtu jāmainās arī valodas normām. Protams, par valodas normu noteikšanu nevar izvirzīt valodas praksi, t. i., konkrēta varianta izplatību, tomēr, nosakot valodas normas, noteikti būtu jāņem vērā tipiskais valodā un arī valodas pašas attīstības tendences. Būtu labi, ja ikvienam valodas lietotājam rūpētu tas, kā labi, ietekmīgi, pareizi runāt, kā optimāli izmantot valodas līdzekļus sociālu mērķu sasniegšanai (Freimane 1993, 21).

1. Bendiks, H. Lasām, lasāt vai varbūt lasam, lasat? *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. Rīga : Liesma, 1965, 104.–110. lpp.
2. Ceplītis, L. Daži problemātiski pareizrūnas jautājumi. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. 22. laidieni. Rīga : Liesma, 1986, 31.–35. lpp.
3. ZA Pareizrakstības komisijas atzinumi par burta *o* lasījumu. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. 21. laidieni. Rīga : Liesma, 1985, 116.–120. lpp.
4. Freimane, I. *Valodas kultūra teorētiskā skatījumā*. Rīga : Zvaigzne, 1993.
5. Kalnača, A. Valodas kļūdas studentu runā. *Valodas aktualitātes 1987*. Rīga, 1988, 176.–181. lpp.
6. Kušķis, J., Plataiskalne, M. Uzsvars citvalodu īpašvārdos. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. 24. laidieni. Rīga : Avots, 1985, 95.–100. lpp.
7. Lagzdīņa, S. Par dažām populārām kļūdām. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. Rīga : Avots, 1985, 139.–148. lpp.
8. Laua, A. *Latviešu literārās valodas fonētika*. Rīga : Zvaigzne ABC, 1997.

9. *Latviešu valodas pareizrakstības un pareizrunas vārdnīca*: ap 80 000 vārdu. Sast. L. Ceplītis, A. Miķelsone, T. Porīte, S. Raģe. Rīga : Avots, 1995.
10. Mieze, S. Runa uz skatuves. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. Rīga : Avots, 1985, 120.–134. lpp.
11. Strautiņa, V., Šulce, Dz. *Latviešu valodas pareizrūna un pareizrakstība*. Rīga : RaKa, 2009, 100. lpp.
12. Šulce, Dz. Daži aktuāli pareizrūnas jautājumi. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*. Populārzinātnisku rakstu krājums. Nr. 1. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2005, 101.–105. lpp.

Juris Grigorjevs, Aleksejs Andronovs (Aleksey Andronov)

Apspriežas instrumentālais fonētiķis un papīra fonologs (sarakste par diftongiskajiem savienojumiem un citiem valodas apraksta jautājumiem)

- Vai dzīvē vispār kas ir pilnīgi skaidrs?
- Kaut kas liekas skaidrs šobrīd, tas arī jāpieraksta, lai citi to pēc tam nokritizē un liek priekšā savu izpratni.

Instrumentālais fonētiķis – papīra fonologam (2013. g. 17. janvārī)

Sveiks, kolēģi!

Iespējams, ka Tu jau esi saskāries ar maniem uzskatiem par divskaņiem un diftongiskajiem savienojumiem, kas atšķiras no tradicionāli pieņemtajiem. Arī par „zilbes intonācijām” man ir savs viedoklis, kas gan šobrīd ir balstīts tikai uz pilotpētījuma datiem, tāpēc nav pagaidām vispārināms.

Jautājumā par diftongiskajiem savienojumiem kā zilbes centra veidotājiem es nespēju atbalstīt līdzskaņa (skaneņa) iekļaušanu zilbes kodolā, jo tas ir pretrunā ar vispārēji pieņemto zilbes struktūru, bet daži oponenti iebilst, ka, ja to neiekļaus, „intonācijas” realizācija izies ārpus zilbes kodola robežām (stieptās un lautztās intonācijas gadījumā tā parādīsies zilbes beigās). Vai varētu lūgt Tevi izteikt savu viedokli par manu diftongisko savienojumu interpretāciju, ko konceptīvi izklāstīšu turpmāk?

Tradicionāli tiek uzskatīts, ka diftongiskie savienojumi funkcionē līdzīgi divskaņiem, veidojot garās zilbes (Strautiņa, Šulce 2004, 27), un ir dažādu zilbes intonējumu nesēji (Laua 1997, 29). Daži valodnieki diftongiskos savienojumus uz šīs funkcionālās analogijas pamata uzskata par divskaņu analogiem.

Tas, ka abi diftongiskā savienojuma elementi var tikt tonāli modulēti līdzīgi tam, kā tiek modulēti divskaņa komponenti, izriet no skaneņu relatīvās sonoritātes jeb skanīguma, ko nodrošina samērā atvērtais gaisa ceļš un balss saišu darbība skaneņa artikulācijas laikā. Pēc sonoritātes pieauguma tiek veidotas valodas skaņu sonoritātes skalas, latviešu valodas skala varētu izskatīties šāda (sal. Auziņa 2007):

10	zema mēles pacēluma patskaņi	/æ æ: ɑ ɑ:/
	vidēja mēles pacēluma patskaņi	/e e: ɔ ɔ:/
	augsta mēles pacēluma patskaņi	/i i: u u:/
9	plūdeņi un puspatskaņi (visi aproksimanti)	/l ʎ/ un [j ɥ]=[i ɥ]
8	vibrants	/r/
7	nāseņi	/m n ņ/ un [ŋ]
6	balsīgie berzeņi	/v z ʒ ʒ/
5	nebalsīgie berzeņi	/f s ʃ x/
4	balsīgās afrikātas	/dʒ dʒ/
3	nebalsīgās afrikātas	/tʃ tʃ/
2	balsīgie slēdzeņi	/b d ɟ g/
1	nebalsīgie slēdzeņi	/p t c k/

Tā kā pat skanīgākie no skaneņiem (*l* un *ʎ*) ir mazāk atvērti par patskaņiem, tos varētu salīdzināt ar nezilbiskajiem patskaņiem, kas rodas līdzskaņu *v* un *j* daļējas vokalizācijas rezultātā. Latviešu valodniecībā ir pieņemts, ka nezilbiskie patskaņi nevar būt zilbes centra jeb kodola veidotāji, tāpēc par aplamu uzskatāms arī diftongiskā savienojuma līdzskaņa iekļāvums zilbes centrā, jo tas pēc būtības pieder zilbes beigām.

Atbilstoši sonoritātes teorijai zilbes kodolu veido sonoritātes virsotne, t. i., zilbes skaņa ar vislielāko sonoritāti, bet zilbes sākumā skaņas izkārtojās sonoritātes pieauguma secībā (no kreisās uz labo pusi) un zilbes beigās – sonoritātes samazināšanās secībā (Markus 2000, 9; Roca and Johnson 2000, 255). Tā kā gan nezilbiskie patskaņi *i* un *u*, gan skaneņi ir ar mazāku sonoritāti nekā vokāļiem, tie kopā ar vokāli nevar veidot zilbes kodolu.

Atbilstoši relatīvā laika jeb X teorijas zilbes struktūras modelim, zilbes kodols nevar aizņemt vairāk par divām relatīvā laika vienībām, tāpēc zilbes kodolā nav iespējami trīsskaņi (trīs īsu patskaņu savienojumi) vai gara patskaņa savienojums ar īsu. Īsās skaņas (īsi patskaņi un līdzskaņi) aizņem vienu relatīvā laika vienību un veido īso zilbju kodolus. Garās skaņas (garie patskaņi un divskaņi) aizņem divas relatīvā laika vienības un veido garo zilbju kodolus.

Tas, ka skanenis savas sonoritātes dēļ netiek iekļauts zilbes kodolā, lai gan tajā aiz īsa patskaņa ir „brīva“ viena relatīvā laika vienība, ir pretrunā ar teoriju par latviešu valodas zilbes intonācijām, kurā tiek pieņemts, ka intonācija īstenojas tikai garajās zilbēs, t. i., zilbēs, kuru kodolu veido

arī diftongiskie savienojumi. Tā kā diftongiskā savienojuma līdzskanis nepieder zilbes kodolam, būtu jāmaina norāde par intonācijas īstenošanās nosacījumiem, vai nu nosakot, ka intonācija realizējas garajās zilbēs un īsajās zilbēs, kurās īsam patskanim seko tautosillabisks skanenis, vai arī, ka intonācija realizējas zilbēs, kurās ir garš patskanis, divskanis un diftongisks savienojums.

Izmainot zilbju intonāciju īstenošanās nosacījumus pēc minētā parauga, tiek atrisināta pretruna starp X teorijas un sonoritātes principa noteikto zilbes struktūru no vienas puses un tradicionālo sapratni par zilbes tonālo modulāciju no otras puses.

Jau iepriekš pateicos!

Papīra fonologs – instrumentālajam fonētiķim (2013. g. 17. janvārī)

Sveiks, dārgais kolēģi!

Paldies par uzticēšanos.

Es nevaru piekrist Tavai interpretācijai un tam ir gan „lieli”, gan „mazi” iemesli.

Šeit, protams, saduramies ar mūžīgo instrumentālās un funkcionālas fonētikas konfliktu. Instrumentālā fonētika pēc būtības ir universāla, bet funkcionālā ir individuāla. Var aprakstīt cilvēka *Valodas*¹² fonētiku, resp. skaņas u. c. parādības, kas ir raksturīgas cilvēka runas aparātam, tātad visām valodām, bet nevar būt tādas universālas, visām valodām derīgas fonoloģijas, jo funkcijas ir iespējams noteikt un aprakstīt tikai slēgtā sistēmā (resp., vienā konkrētā sistēmā). Universālas, protams, var būt (un pēc tā būtu jātiecas) fonoloģisko pētījumu metodes, principi.

Tevis piedāvātais apraksts balstās instrumentālās fonētikas pētījumos, kas, no vienas puses ir labi, bet, no otras puses, neļauj saskatīt latviešu valodas principiālo specifiku. Tā skaņu sonoritātes skala pēc būtības ir universāla, tā raksturo cilvēka *Valodu* vispār, tātad arī latviešu (un krievu, un latīņu u. c.) valodu. Bet tieši tāpēc šāds apraksts aizēno valodu individualitāti.

Otrkārt, instrumentālās fonētikas pētījumiem piemīt kontinuitāte, tajos nav diskreto robežu, jo to objekts ir kontinuāls akustisks signāls vai tikpat nepārtrauktas runas orgānu kustības; par robežu starp tādām kategorijām kā līdzskaņi un patskaņi, mēs varam tikai vienoties, tā neizriet objektīvi no akustisko vai artikulāro pētījumu rezultātiem (šādā ceļā nevar arī noteikt, cik sonoritātes pakāpju valodā ir, jo tās pakāpes nav nekādi pakāpieni, bet gan vairāk vai mazāk līdzens kāpums, „slidkalniņš”).

¹² Domāta valoda kā fenomens, nevis kāda konkrēta valoda.

Tātad arī robeža, kas Tavā aprakstā novilkta starp patskaņiem (10. sonoritātes pakāpe) un līdzskaņiem, ir patvaļīga, ja mēs skatāmies uz to tikai akustiski. Tāpēc uz tās nevar balstīt tālāko interpretāciju un izslēgt skaneņus no skaņām, kas piedalās zilbes veidošanā, un tālāk noraidīt tradicionālo garās zilbes izpratni.

Tāpēc arī par konkrētiem piemēriem ir iebildumi. Latīņu valodā, kā zināms, vienādi funkcionējušas (gan uzsvara vietu nosakot, gan dzejā) zilbes ar garo patskani un slēgtās zilbes ar īso patskani: $V:(C) = VC(C)$. Latviešu valodā ir citādi – vienādi funkcionē (šķir zilbes intonācijas) zilbes ar garo patskani un tikai tādas slēgtās zilbes, kurās aiz īsa patskaņa seko skanenis. Krievu valodā ir vēl citādi – nav īso un garo zilbju atšķirības, resp., $VC(C)$ tipa savienojumi neveido nekādas valodas vienības – tie ir vienkārši skaņu savienojumi, un viss. Bet sonoritātes „pakāpes” visās šajās valodās ir aptuveni vienādas, tādēļ tās nedefinē valodas individualitāti, tātad uz tām nevar balstīties, aprakstot konkrētas valodas fonoloģisko sistēmu.

Tātad es atbalstu tradicionālo pieeju, kas šķir garās ($V = VR$) un īsās (V) zilbes. Par diftongiskajiem savienojumiem esmu gatavs piekrist Aleksam Girdenim (*Aleksas Girdenis*), kas tos interpretē kā patskaņa un skaneņa tautosillabiskos savienojumus (vienādi, gan $[ai] = [a+j]$, gan $[al] = [a+l]$). Tātad latviešu valodā „divskaņi” nav monofonēmas, kā bieži vien tiek uzskatīts. Bet tas jau drusku tālāk no Tava jautājuma.

Protams, es nedomāju pārvērst Tevi savā „ticībā”. Katrā ziņā lasīt Tavu tekstu bija interesanti. Lai veicas!

Instrumentālais fonētiķis – papīra fonologam (2013. g. 18. janvārī)

Sveiks, godātais kolēģi!

Paldies par ātro atbildi!

Kā jau zini, skats no malas vienmēr ir vērtīgs, jo, esot sistēmā iekšā, bieži vien dažādas nianse paslīd garām vai tiek uztvertas kā pašas par sevi saprotamas.

Es nebrīnos par Taviem iebildumiem un būtu vairāk pārsteigts, ja Tu visam būtu piekritis... ☺

Kas attiecas uz Tevis pieminēto instrumentālās un funkcionālās fonētikas konfliktu, te mēs varētu nonākt pie stundām ilgas diskusijas, kas, iespējams, pat būtu visai rosinoša, pamācoša un vērtīga studentiem. Jāsāk jau būtu ar pašu pamatu – zinātne patiesībā ir tikai prāta vingrošana, kam bieži vien ir visai attāls sakars ar objektīvo realitāti. Jāpiekrīt X failiem – „The truth is out there...”. Cilvēks (it īpaši jau zinātnieks) tikai mēģina sev pieejamās informācijas druskas (kas bieži vien nebūt neraksturo visu kopumu) salikt noteiktā loģiskā sistēmā, jo mums ir tieksme skatīt pasauli un visu mums

apkārt kā cēloņsakarību ķēdi. Bet tas nenozīmē, ka mēs patiesi ieraugām aiz krūmiem mežu. Mēs patiesībā ne velna nezinām, un dažādu zinātnisku teoriju vērtība biežāk ir nevis realitātes atspoguļojums, bet spēja pārliecināt savus sugas brāļus par šo atziņu vērtību.

Piekrītu tam, ko Tu saki par fonētikas universalitāti un fonoloģijas individualitāti (saistībā ar katru konkrēto valodu). Tas ir tas pats vecais jautājums par saturu un formu. Visi piekritīs, ka valoda ir cilvēku saziņas līdzeklis. Arī dzīvniekiem, pat augiem ir sava *valoda*. Tātad dabā objektīvi pastāv noteikta zīmju sistēma savu vēlmju, vajadzību utt. izteikšanai. Ja runājam par valodu, tās formālā realizācija ir runa vai raksti. Ja visi cilvēki (vispārīgi raugoties) anatomiski ir līdzīgi, kāpēc pastāv dažādas saziņas sistēmas? Runas aparāts mums visiem ir spējīgs radīt jebkurā pasaules valodā sastopamās skaņas. Uztveres pētījumi ar zīdaiņiem rāda, ka pirmā dzīves gada sākuma daļā viņi spēj diferencēt visas pasaules valodās sastopamās skaņas kā atšķirīgas, bet pamazām reducē šo skaņu diferencēšanu līdz tām atšķirībām, kuras tiek lietotas dzimtajā valodā, tātad nonāk pie Tevis pieminētās slēgtās sistēmas. Patiesībā par šo slēgto sistēmu izcelsmi mēs neko nezinām. Ja salīdzinām ar Platona teoriju, varētu teikt, ka šīs sistēmas ir objektīvās realitātes atspulgu transformācijas mūsu apziņā, kam ar realitāti būtībā nav nekādas saistības. Pat dabā dzirdamās skaņas mēs atdarinām dažādi. Kāpēc? Un te nu mēs nonākam pie fonoloģijas Ahileja papēža, jo fonoloģija ir tā, kas mēģina skaidrot funkcionālo aspektu. Mēs varam konstatēt kaut kādus objektīvus faktus, piemēram, ka noteikta runas vienība sastāv no tādām un tādām skaņām, bet mēs īsti nespējam izskaidrot – kāpēc? Iemesli slēpjas psihes procesos, par kuriem cilvēcei ir visai maza saprašana, neskatoties uz zinātnes tehnisko un šobrīd pieejamo teorētisko bāzi.

Runājot par instrumentālās fonētikas pētījumiem, kas, kā Tu saki, neļauj saskatīt latviešu valodas principiālo specifiku – bet, ja nu šajā līmenī nekādas principiālas specifikas nav? Žokļa kustīgums objektīvi nosaka maksimālo fizioloģiski iespējamo atvērumu skaitu sekundē, ar kuriem lielā mērā ir saistīta silabifikācija un arī sonoritāte. Pat skaņu secībai zilbēs ir fizioloģiski noteikts pamats – to nosaka vai nu artikulārie vai perceptīvie mehānismi (retāk – psihiski emocionālie, piemēram, labskana). Valodu individualitāte balstās psihiskos procesos, bet tos mēs nespējam izskaidrot...

Apgalvojumiem, ka instrumentālās fonētikas pētīšanas objekts nav diskrēts un neļauj saskatīt valodas vienību robežas, es varu piekrist tikai daļēji, jo robežas starp dažādām skaņu kategorijām tomēr izriet gan no artikulāriem, gan akustiskiem datiem. „Slidkalniņš” ir vērojams tikai kategoriju iekšienē un retos gadījumos starp akustiski un audītīvi tuviem divu kategoriju locekļiem (piemēram, /l/ un /u/). Tam, ka sonoritātes „pakāpju” skaits bieži vien ir voluntāri noteikts atbilstoši konkrētā pētnieka vajadzībām

un pētījuma mērķiem, gan varu piekrist pilnībā. Labākajā gadījumā tas varētu būt kādas grupas konvencijas rezultāts.

Savā rakstā sonoritātes skalu (tabulu), nedaudz modificējot, paņēmu no Ilzes Auziņas, jo tāda šobrīd tiek Latvijā lietota, kaut pašam tik smalks dalījums nešķiet lietderīgs. Es valodas skaņas sonoritātes pieaugšanas secībā dalītu tikai 3 pakāpēs: troksneņi – skaneņi + puspatskaņi – vokāļi, lai gan populārākas ir skalas ar 5 pakāpēm: troksneņi – nāseņi – plūdeņi – puspatskaņi – vokāļi (Clements 2006, 4). Ja no mana teksta var saprast, ka skaneņi nevar būt zilbes centra veidotāji, būšu nepietiekami skaidri izteicies. Mans uzskats, ko gribēju paust – katrā zilbē tās kodolu veido visskanīgākā/sonorākā skaņa, tāpēc, piemēram, vārdos *kakls* vai *ministrs* beigu zilbes kodolu veidos skanenis, bet vārdos *kalns* un *man* – tikai patskanis.

Tu raksti, ka latīņu valodā funkcionāli ekvivalentas bija zilbes ar garo patskani un slēgtās zilbes ar īso patskani, bet kas no tā būtu secināms? Tikai tas, ka akcents tika likts uz temporāli garākajām zilbēm, kuru garumu noteica nevis pēc zilbes kodola garuma, bet zilbes kopējā garuma. ☺

Kas attiecas uz zilbes intonācijām, tās vispār ir „slidena” tēma, lai uz tām atsauktos! Es šobrīd negribu neko par tām komentēt, jo manā rīcībā ir tikai pilotpētījuma dati, bet, ja tie apstiprināsies ar lielāku informantu daudzumu, baltistiem nāksies „sagremot” pilnīgi jaunu interpretāciju tām parādībām, ko pieņemts saukt par „zilbes intonācijām” latviešu valodā.

Par divskaņiem mēs varētu plaši diskutēt vēl atsevišķi, jo manas domas arī te atšķiras. Turklāt sanāk, ka arī Tu uzskati, ka diftongiskie savienojumi un vismaz arī [aj] uzskatāmi par divskaņiem. No Tevis uzrakstītā izriet, ka /j/ arī tiek pieskaitīts skaneņiem, kaut latviešu fonētikā to tradicionāli liek pie troksneņiem. Ar /j/ un /v/ vispār ir grūti, jo šīs fonēmas var runā realizēties gan kā berzeņi, gan kā aproksimanti jeb puspatskaņi, gan kā tīri patskaņi. Te nu īsti būtu Tavš iepriekš pieminētais „slidkalniņš”. Solveigas Čeiranes disertācijas izstrādes gaitā bija skaidri redzams, ka pat uzsvērtās vienzilbes CVC konstrukcijās ([jVj] un [vVv]) /j/ un /v/ bieži realizējas nevis kā berzeņi, bet kā puspatskaņi (*approximants*). Normālos saistītas runas ierakstos tie parasti ir puspatskaņu kvalitātē, bet tautosillabiskā pozīcijā pat aiz gariem patskaņiem vai divskaņiem arī kļūst par patskaņiem.

Vēlreiz pateicos par Tavu vēstuli! Kā jau nopratī no atbildēm, savā ticībā Tev mani pārvērst tik viegli neizdosies, jo man ir gana daudz argumentu, lai to nepieņemtu. Tomēr negribu, lai mans darbs izskatītos pēc dažu paradigmu reformatoru darbiem, par kuriem jādodomā – kāda jēga reformēt veco un pierasto, ja jaunā sistēma neliek neko labāku vietā?! Laikam jau būs jāgatavo fonētikas un fonoloģijas grāmata profesionāļiem, kur tad varēs kārtīgi aprakstīt un pamatot (diskutējot ar tradicionālajām teorijām) manis piedāvātās izmaiņas dažādu jēdzienu interpretācijā. Paldies Tev!

Papīra fonologs – instrumentālajam fonētiķim (2013. g. 18. janvārī)

Sveiks, kolēģi!

Tu saki, ka mēs nespējam izskaidrot, kāpēc kāda runas vienība sastāv no tādām un tādām skaņām, bet es arī neizvirzītu (pagaidām?) šo uzdevumu. Būtu jau labi, ja mēs tiktu pie vienādas izpratnes par to, no kādām vienībām tas runas segments sastāv... ☺

No instrumentālajiem pētījumiem izriet nevis robežas starp kategorijām, bet varbūt (?) var izrietēt pašas pamatkategorijas, kuru robežas gan ir izplūdušas. Tā, vienmēr daudz skaidrāks ir jautājums „Cik te ir zilbju?“, nekā „Kur šo zilbju robežas?“.

Tavu apgalvojumu par to, ka katrā zilbē kodolu veido visskanīgākā/sonorākā skaņa, varbūt palaidu garām, bet vienalga – no kā tas izriet? Kāpēc zilbes centra veidošanā nevar piedalīties vairākas skaņas? Vai kādi objektīvi apstākļi to liedz? Citādi tas paliek tikai konkrētas teorijas pieņēmums.

Latīņu valodā nav tik vienkārši, kā Tu raksti („ka akcents tika likts uz temporāli garākajām zilbēm“): zilbes kopējais garums var būt dažāds, jo pirms patskaņa var būt 1, 2, 3 (varbūt arī vairāk?) skaņas un tās neskaitās, nosakot zilbes garumu. To zilbes daļu, kas ietekmē uzsvara vietu, ir prātīgi kaut kā definēt. Kāpēc lai nesauktu to par zilbes kodolu? Sosīrs to sauca *tranche vocalique* (Saussure 1894, 426).

Lai arī cik neskaidras mums rādītos zilbes intonācijas, tomēr visa klasiskā baltistika uz tām balstās, un es neesmu gatavs no tām atteikties... Tās ir vajadzīgas, lai izprastu sistēmas hierarhiskās attieksmes un struktūru kopumā. Ja tiks pierādīts, ka zilbes intonāciju nav, nāksies pārkārtot arī mūsu priekšstatus par garajām zilbēm un citām lietām.

Par /j/ – es zinu, ka latviešu fonētikā to uzskata par troksneni, bet tam nepiekrītu. Jo gan /j/, gan /v/ funkcionē kā skaneņi (tiem nav nebalsīgo pāru, un tie neietekmē iepriekšējo troksneņu balsīgumu). Kā redzi, šīs skaņas es klasificēju nevis pēc akustiskās realizācijas (kura ir problemātiska, kā Tu raksti, /v/ gadījumā). Akustiskā realizācija mani... neinteresē. ☺ Jo nav viennozīmīga sakara starp fiziku un funkciju. Kā rakstīja Anna Ābele, var trīszilbīgi izrunāt gan *a-a-a*, gan *s-s-s* (Ābene 1924, 5).

Instrumentālais fonētiķis – papīra fonologam (2013. g. 18. janvārī)

Sveiks vēlreiz! ☺

Par fonētikas vispārīgumu runājot – tas, ka kāda pazīme konkrētajā valodā neatšķiras no vispārpieņemtajām, nenozīmē, ka tās nav. Tā, protams, nebūs specifiska pazīme, kas palīdz nošķirt latviešu valodu no

citām valodām, bet viena no universālajām pasaules valodu pazīmēm, kas īstenojas arī latviešu valodā. Tad jau arī krievu valodas fonētika sastāvētu tikai no to pazīmju apraksta, kas krievu valodas skaņas atšķir no citu valodu skaņām. Bet tā taču nav! ☺

Par pētījumu uzdevumu Tu nosaki – konstatēt to, no kādām vienībām konkrēts runas segments sastāv, neskaidrojot valodas fonoloģisko parādību pamatā esošos psihiskos procesus. Tikai konstatēšana – tas jau būtu knapi bakalaura līmenis... ☺ Man visu laiku šķita, ka ar vienādu izpratni par to, no kādām vienībām katrs runas segments sastāv, nu gan nav problēmu... Segmentus noteikt instrumentāli var tīri labi. Tad tikai atliek konstatēt, ka fonēma /x/ ir realizēta kā alofons [y] vai pazudusi pavisam.

Runājot par zilbju skaitu un to robežām, Tu uzreiz nonāci visdiskutējamākajā jautājumā, kas turklāt nav īsti saistāms ar skaņu kategorijām vien. Pēc skaņu kategorijām (piemēram, slēdzeņi, spraudzeņi, vokāļi utt.) zilbju robežas varētu noteikt vienkārši, ja robežu noteikšana būtu balstīta uz skaņu kvalitāti vien. Diemžēl fonotaktika balstās arī uz psihiskiem procesiem, kas visu sarežģīt.

To zilbes daļu, par kuru Tu raksti saistībā ar latīņu valodu un gribi to saukt par zilbes kodolu, fonoloģijā definē kā zilbes ritmu un apzīmē ar R (VPSV, 460), angliiski *rhyme* vai *rime* (Crystal 1997, 334), kas sastāv no N (*nucleus* jeb kodola) un Cd (*coda* jeb beigām), t. i., R=N+Cd. Kāpēc tad mēs nevaram teikt, ka garas ir tās zilbes, kurām ir garš N vai īss N+Cd (kur Cd ir skanenis, pēc Taviem apzīmējumiem sanāktu (C)VR(C), tikai R nebūtu zilbes centra jeb kodola daļa, bet beigu daļa...)?

Tas, ka neesi gatavs atteikties no „zilbes intonācijām” (tradicionālajā izpratnē), apliecina Tavu pieķeršanos noteiktas „teorijas pieņēmumiem”... Tas, ka garumu diferenciacija un glotalizācija ir arī citās Baltijas jūras piekrastes tautu valodās (vismaz dialektos), kur šos fenomenus nesauc par zilbes intonācijām, Tev neliekas svarīgi, jo nesaskan ar Tev pierastās teorijas pieņēmumiem... ☺ Tu uzsver, ka intonācijas akustiskā realizācija Tevi neinteresē, jo „nav viennozīmīga sakara starp fiziku un funkciju”. 99,9 % gadījumu nav sakara arī starp „zilbes intonāciju” (arī tās fizikālo, fizioloģisko realizāciju un auditīvo rezultātu) un nozīmi, bet te Tu nesaskaņu starp fiziku un funkciju negribi atzīt. ☺ Kāpēc tad pat trīs intonāciju apgabalā nav vienotas intonāciju sistēmas? Es drīzāk teiktu, ka „intonācija” ir kolektīvās piederības iezīmētāja, nevis tonēma.

Runājot par /j/ un /v/ nebalsīgā pāra locekļa neesamību, Tavam apgalvojumam mūsdienu latviešu valodā būs taisnība tikai /j/ gadījumā, jo /v/ ir pārī ar /f/.

Papīra fonologs – instrumentālajam fonētiķim (2013. g. 18. janvārī)

Sveiks!

Kaut kādus segmentus instrumentāli izšķirt, protams, var, tikai tie nebūs konkrētas valodas runas segmenti. Citādi nevar saprast, kāpēc krievu valodā [ai] ir divas fonēmas (neviens nerunā par divskaņiem), bet angļu [ai] ir viena fonēma. Akustiski vienādu signālu dažādu valodu pārstāvji segmentē dažādi.

Par nepieciešamību konstatēt runas elementus un bakalaura līmeni – ha-ha! ☺ Vai tad ir skaidrs par latviešu valodas divskaņiem (viena fonēma vai divas), par afrikātām (viena fonēma vai divas)? ☺ Baidos, ka bakalaurs nespētu pat apkopot visu valodnieku viedokļus par šiem jautājumiem. Tāpēc jau pieminēju kā piemēru zilbju robežas jautājumu, bet Tu saki „bakalaura darbs”... ☺

Latīņu valodā runa tomēr nav par to zilbes daļu, ko sauc par ritmu. Vārdā *cirks* par zilbes garumu atbild tikai segments *-ir-*, nevis *-irks...* Tautosillabisko sonantu ar zilbes centru saista tieši garās zilbes veidošanas funkcija, bet vai kaut kas saista arī ar beigām?

Atbildot uz Tavu pārmetumu, ka man neliekas svarīgi tas, ka Baltijas jūras reģiona valodās latviešu zilbes intonācijām līdzīgus fenomenus interpretē atšķirīgi, – mani jau neinteresē, kā tas izpaužas fonētiski (akustikā vai artikulācijā), svarīgi, ka visas Tevis minētās parādības ir dažādas zilbes izrunas iespējas, kas ir saistītas ar nozīmi, tātad ir fonoloģiski nozīmīgas. Kā kuru sauc katrā nacionālajā tradīcijā, nav būtisks jautājums – var visu saukt par zilbes intonācijām vai toņiem, vai garuma pakāpēm, vai *stod'*u, vai kā citādi. Tās visas ir suprasegmentālas parādības, kas realizējas zilbē (tāpat uzsvars realizējas vārdā, bet intonācija – frāzē). Īsti nesapratu, kāpēc Tev tik ļoti vajag atrast „vienotu intonāciju sistēmu”. Tai nav obligāti jābūt. Pat divu cilvēku valoda zināmā mērā atšķiras. Par intonāciju nivelēšanos runā, kopš valodniecībā tika pamanīta šī parādība, bet 1) tomēr parādība tika pamanīta, 2) intonācijas tomēr nav vēl galīgi nivelējušās. ☺

/v/ ar /f/ nav funkcionāls pāris! Nav latviešu valodā mijas v/f (kā krievu valodā *копова/копов* [..f]). Tie tikai akustiski un artikulācijas ziņā ir līdzīgi, bet funkcionāli tos nekas nesaista (ja runa ir par balsīgumu).

Instrumentālais fonētiķis – papīra fonologam (2013. g. 18. janvārī)

Sveiks! ☺

Tam, ka nosacīti vienādu akustisku signālu dažādu valodu runātāji segmentē dažādi, es piekrītu. Bet tam nav nekāda sakara ar pašu signālu,

jo tas saistīts ar mums neizprotamajiem psihiskajiem procesiem, kuri rada atšķirīgu viena fenomena interpretāciju.

Tas, ka vārdā *cirks* par zilbes garumu atbild tikai segments *-ir-*, nevis *-irks*, jau atkal būs tikai atbilstoši Tevis akceptētās teorijas pieņēmumam. ☺ Tieši tas, ko Tu iepriekš pārmeti man. ☺ Turklāt jāņem vērā, ka latīniski šis vārds sastāv no divām zilbēm *cir-cus*, kas atbilst CVC struktūrai. Tā kā otrā zilbe beigās ir slēgta, to latīņu valodā uzskata par garu, bet, atbilstoši Tavam skaidrojumam, nav svarīgi, vai zilbes beigās ir skanenis vai troksnenis. Latviešu valodā zilbi *cirks* par garu var uzskatīt tikai tad, ja drudzaini turas pie pieņēmuma, ka īsa patskaņa tautosillabisks savienojums ar skaneni ir tikpat nedalāms kā divskaņa komponenti un uzskatāms par zilbes centra veidotāju, vai arī – ka zilbes centru var veidot divas dažādu kategoriju skaņas. Ja uz šo pašu zilbi palūkojas no neitrāla skatu punkta, zilbe atzīstama par īsu un *r* kā mazāk sonors elements zilbes kodolā nav iekļaujams. Ar zilbes beigām šo tautosillabisko skaneni saista atrašanās pēckodola līdzskaņu grupā.

Tev droši vien nebūs noslēpums, ka dažādos Latvijas novados vienus un tos pašus vārdus izrunā ar atšķirīgām „zilbes intonācijām”, bet saziņu tas netraucē. Kad kādreiz ierakstījām Rasmu Grīslī, viņa pati atzina, ka tēvs to pašu vārdu izrunājis ar citu intonāciju nekā māte (abi bija no „trīs intonāciju” apgabala). Apgalvodams, ka katru divu cilvēku valoda zināmā mērā atšķiras, Tu nonāc pretrunā pats ar sevi. Individuālas īpatnības nav funkcionāli nozīmīgas. Bet vienotas „intonāciju” sistēmas nekad nav bijis. Tu droši vien gribētu ieviest arī *r*? Sistēmas labad arī es pret to neiebilstu, bet arī šis līdzskanis visā Latvijā varbūt nekad nav runāts. Kā būtisku faktoru Tu norādi to, ka zilbes „intonācijas” kāds pamanīja un sāka apzīmēt. Šaubos, ka tās pamanīja nozīmes šķiršanas dēļ. Drīzāk (vismaz sākumā) – pamanīja kā reģionālu šķirēj pazīmi. ☺ Tāda tā ir vēl arvien. Ja funkcionālā nozīmība ir signalizēšana par izcelsmes vietu, tad nestrīdos – šāda funkcija tām ir vēl tagad.

Par */v/ : /f/* esamību pāri vai ne – vai Tu esi dzirdējis, kā latvieši izrunā, piemēram, vārdu *Afganistāna*? Lieta vienkārši tāda, ka */f/* latviešu valodā ir samērā jauna fonēma, tāpēc nav sevišķi daudz vārdu, kur būtu asimilācijas pozīcija. Un kā būs ar *karafe* un *žirafe* daudzskaitļa ģenitīvā? Ja kaut drusku valodu zini un gribēsi būt līdz galam godīgs, atcerēsies, ka ir precīza analogija ar *nāve* un *dzērve*... ☺ Tas jau normāli, ka jaunākām skaņām ir mazāka distribūcija (arī */x/*, */o/* un */ō/*), bet mūsdienās tās vairs netiek uztvertas par „svešām skaņām” un iekļaujas valodas sistēmā arī pēc fonoloģiskajiem nosacījumiem.

Man ir prieks padiskutēt ar Tevi. ☺ Mums abiem (kā jau zinātniekiem) tā ir laba prāta „ģimnastika”... ☺ Un patiesībā mūs jau īpaši nesatrauc „lieta par sevi”, mums vairāk rūp savas taisnības pierādīšana, jeb precīzāk – otra pārliecināšana par savu taisnību... ☺

Jauku vakaru!

Papīra fonologs – instrumentālajam fonētiķim (2013. g. 19. janvārī)

Labrīt, kolēģi!

Tur jau ir tā lieta, ka dažādi valodnieki saskata vienā un tai pašā valodā dažādus faktus (šajā gadījumā – dažādus segmentus). Bet Tu saki, ka tur viss skaidrs...

Nesapratu, kāpēc raksti, ka apgalvojums par vārda *cirks* zilbes garumu (ka par to atbild tikai segments *-ir-*, nevis visa ritma *-irks*) būtu tikai kādas konkrētas teorijas pieņēmums. Ja salīdzinām *cirks* un *risks* – vienā būs fonoloģiski garā zilbe, bet otrā – īsa. Svarīgi, kas ir tieši aiz patskaņa (skanenis vai troksnenis), nevis viss zilbes ritms. Tāpēc skanenis tuvāk draudzējas ar patskani, nekā ar to, kas ir aiz skaneņa. Tāpēc funkcionāli ir pamats to apvienot ar patskani, nevis ar zilbes ritma beigām.

Savukārt man nešķiet tiesīgs Tavs paskaidrojums, ka skanenis vairāk saistīts ar pēc tā esošām skaņām, tāpēc ka tie visi kopā atrodas pēckodola līdzskaņu grupā. Tā varētu teikt, ja mēs zinātu, kas ir kodols... Bet mēs tieši to gribam uzzināt. ☺

Par to, kas traucē vai netraucē saziņu, varu pateikt, ka arī dažādas redukcijas pakāpes, līdzskaņu izrunas nianses u. c. saziņu netraucē. Tas nenozīmē, ka katram cilvēkam nav savas individuālās valodas sistēmas. Kā zināms, arī katrā ciemā ir sava valodas sistēma (ar zināmām svārstībām), arī katrā izloksnē utt.

Vārds *Afganistāna*, protams, ir īsti latvisks vārds, lai uz tā būvētu fonoloģisko /v/ un /f/ attieksmju interpretāciju! ☺ Protams, ka /f/ ir jauna fonēma, un tā ir vēl daudzējādā ziņā sveša. Ar laiku, kad tā stāsies regulārajās attieksmēs ar /v/, varēs domāt par tās fonoloģiskās vietas koriģēšanu. Par analogiju ar *karafi* un *žirafi* Tu necitē līdz galam manis rakstīto: es tur teicu „funkcionāli tos nekas nesaista (ja runa ir par balsīgumu)”. Bet tagad Tu runā par artikulācijas vietu. Tu taču neteiksi, ka /v/ ir nebalsīgais (kā, piemēram, /p/), balstoties uz analogiju *dzērve – dzērvju = tulpe – tulpu*...

Diez vai piekřītu arī tam, ka individuālas valodas īpatnības nav funkcionāli nozīmīgas. Ja jau katra cilvēka valoda funkcionē, tad tās elementi ir funkcionāli nozīmīgi... Vai zilbes intonācijas tiešām tika pamanītas kā reģionālas šķirējpazīmes, nevis kā nozīmes šķirējas, par to neesmu pārliecināts, vajadzētu paskatīties, kā tās tika aprakstītas 19. gadsimtā.

Instrumentālais fonētiķis – papīra fonologam (2013. g. 21. janvārī)

Sveiks, kolēģi!

„Ja mēs zinātu, kas ir kodols”... Netēlo! Nedzīvo taču tādā Sūnu ciemā, lai tur nezinātu dažādās fonoloģijas teorijas. Tas, ka Tev nav izdevīgi atzīt citas teorijas, jo tad sabruks ar tādām mokām uzbūvētais kāršu namiņš, nav pamats vienas vienīgas teorijas pārsvaram pār citām. ☺ Abos Tevis pieminētajos vārdos *cirks* un *risks* sonoritātes virsotni veido patskanis *i*, bet pēckodola līdzskaņu grupu veido 3 līdzskaņi, un tikai atbilstoši Tevis aizstāvētajai teorijai vārdu *cirks* uzskatīs par garu zilbi, bet vārdu *risks* – par īsu.

Lai kāds tas vārds *Afganistāna* arī būtu, mūsdienu latviešu valodā tas ir. Ja nekoncentrējas uz mantoto leksiku, bet mūsdienu latviešu valodas leksiku kopumā, no šī vārda izvairīties nevarēs. ☺ Piemērus ar *j* noteikto miju pieminēju tāpēc, lai Tu redzētu (ja neesi to pamanījis jau iepriekš), ka šis līdzskanis nevis kaut kad nākotnē iekļausies sistēmā, bet iekļaujas jau tagad.

No individuālās cilvēka valodas elementiem funkcionāli nozīmīgi ir tikai tie, kas netraucē saziņai ar citiem. ☺ Ja Tu iedziļināsies katra indivīda runas īpatnībās, baidos, ka pie kādas tautas vai reģionālas grupas valodas Tu sava mūža laikā nenonāksi. ☺ Tas ir logopēdu un runas patalogu uzdevums – iedziļināties indivīda runas īpatnībās, bet arī tad tās tiek salīdzinātas ar kolektīvo normu... ☺

Par zilbes intonāciju aprakstu vēsturi paskaties gan! Un, kad būsi apskatījis, pie reizes paskaties, kā kopš 19. gs. ir mainījusies segmentu izruna, leksika, morfoloģiskā un sintaktiskā sistēma. Ja Tev ļoti nepatīk tas, kas pa šiem 200 gadiem (vai vismaz pēdējiem 70) noticis latviešu valodā, atklāti deklarē, ka Tavs interešu objekts ir latviešu valoda līdz 1940. gadam! Atšķirībā no papīra tārpiem, kas bieži balstās tikai uz informāciju, kuru kāds kaut kā pēc savas saprašanas pierakstījis (nereti visai neprecīzi vai pat kļūdaini), fonētiķi balstās uz reālu runas materiālu. Ja fonologs nav nenopietns teorētiķis, viņš nemēģinās secinājumus par valodas skaņu sistēmu un tās likumībām pagrābt no zila gaisa vai vecām grāmatām (runa, tāpat kā valoda nepārtraukti attīstās, un informācija par to noveco), bet interesēsies par objektīviem fonētiskiem faktiem, meklējot būtiskās likumsakarības.

Papīra fonologs – instrumentālajam fonētiķim (2013. g. 21. janvārī)

Sveiks, kolēģi!

Zilbes kodola jēdziens tiek definēts, balstoties uz akustiskām un artikulatorām skaņu īpatnībām, nevis uz funkcionāliem apsvērumiem, tādat tas ir fonētikas, nevis fonoloģijas jēdziens. Ja ir vēlēšanās šo jēdzienu lietot

fonoloģijā, tad tas jādefinē funkcionāli. Taču tad zilbes kodola definīcija būs dažāda dažādām valodām, un dažu valodu aprakstiem tādš jēdziens vispār nebūs vajadzīgs, jo tajās nav tādas fonoloģiski definējamas sistēmas vienības kā zilbe.

Es nemaz nenoliedzu un tieši priecājos par to, ka fonētiķi balstās uz reālu runas materiālu! Tikai viņi bieži vien ar savām instrumentālajām metodēm mēģina atrisināt tos jautājumus, kuri ar tām principā nevar tikt risināti. Nevar noteikt diskrēto valodas sistēmu, vērojot pēc būtības kontinuālu signālu. Instrumentālā fonētika nepieciešama tad, kad nepieciešams aprakstīt jau agrāk noteiktas sistēmas realizāciju (un tad veidot, piemēram, cilvēka balsi runājošas datorsistēmas).

Arī „papīra” fonologs bez šaubām interesējas par objektīviem fonētiskiem faktiem. Tikai viņam palīdzēs nevis instrumentālās, bet gan eksperimentālās fonētikas (= psiholingvistiskie) pētījumi.

Afganistānu tomēr nevar īsti piesaukt, spriežot par /v/ attiecībām ar /f/, jo kāda te būtu skaņu mija? Tas, ka „nebalsīgo burtu” latvieši izrunā balsīgi? Šajā vārdā latviešu izrunā nekad nav bijis /f/. Un nevar tad teikt, ka te kaut kas mijas ar /v/. Lai notiktu mija, nepieciešams mainīties apkārtnei, bet, lai kā Tu maini šo vārdu, burtu *f* nevar atraut no nākošā balsīgā troksneņa.

Par zilbes intonāciju apraksta vēsturi pacientīšos uzzināt un informēšu Tevi.

Instrumentālais fonētiķis – papīra fonologam (2013. g. 22. janvārī)

Sveiks, kolēģi!

Domāju, ka laiks pielikt mūsu diskusijai punktu, jo tā ir visai neauglīga un nekur neved. Tomēr, pirms to beigt, gribu atbildēt uz dažiem Taviem komentāriem. ☺

Runājot par zilbes kodola jēdzienu, izskatās, ka Tu mani apzināti kaitini. Vienkārši negribas ticēt, ka Tu esi tik neapķērīgs, kā šeit gribi izlikties... ☺ Arī autosegmentālajā fonoloģijā un citās fonoloģijas skolās zilbes kodolu definē no funkcionālajiem apsvērumiem, kurus gan pamato ar reālajiem faktiem. Manuprāt, jau zinātnes princips ir – no faktiem uz vispārinājumiem, nevis otrādi. Citādi sanāk – izdomā kaut kādu teoriju un tad meklē kaut ko, kas to apstiprinātu reālajā dzīvē. Es to sauktu par pseidozinātni.

Apgalvodams, ka zilbes kodola definīcija būs dažāda dažādām valodām, Tu paud tikai nelielas cilvēku grupas viedokli. Kā jau iepriekš pārrunājām, cilvēka runas spēja un runātā saziņa ir vispārcilvēciska, nevis

raksturīga tikai kādai cilvēku grupai (ciemam, tautai utt.), tāpēc tā pamatos balstās uz vispārīgiem likumiem. Dažādos runātāju kolektīvos tikai atšķiras šo vispārīgo likumu modifikācijas. Runas vienības (skaņas, zilbes u.c.) pastāv neatkarīgi no mūsu apzināšanās un teorētiskās spriedelēšanas par tām. Ja kāds mēģina izdomāt, ka viņa ciema iedzīvotāji ir kas unikāls uz pasaules fona un nepakļaujas vispārīgām likumībām, viņš kļūst smieklīgs, jo vienīgā unikalitāte ir konkrētā ciema iedzīvotāju veiktā saziņas līdzekļu un tos normējošo likumu atlase no globāli iespējamām.

No Tevis teiktā par instrumentālo fonētiku (ka tās metodes principā neļauj izdalīt kontinuālajā jeb nepārtrauktajā signālā atsevišķus valodas elementus) var redzēt, ka šo zinātni (īpaši instrumentālo) Tu esi apguvis visai vāji. Droši vien studiju laikā akustiskās fonētikas kurss vēl nebija izveidots. Fonologam (tiešām sakarīgam un kvalificētam) būs vajadzīgi ne tikai eksperimentālo (psiholingvistisko), bet arī instrumentālo pētījumu dati.

Par /v/ un /f/ miju: tāpat kā Tavā iepriekš minētajā piemērā *короб* [..f], arī latviešu valodā vārdam *Afganistāna* reāli varēs atrast dažādu izrunu – gan gadījumus, kad tiks izrunāts [f], gan gadījumus ar [v]. Līdz ar to – kā Tu vari pamatot, ka tas, ka *короб* beigās dažkārt izrunā [f] norāda uz „funkcionālu pāri”, kāda nav latviešu valodā vārdā *Afganistāna*? Neesmu vārdam *короб* līdzīgus gadījumus latviešu valodā pētījis, taču domāju, ka varētu atrast gana daudzus piemērus, kur frāzes beigās notiktu līdzīga lieta, jo, ja balsīga skaņa (vienalga – vokālis vai līdzskanis) ir frāzes beigās un tai seko klusums, tā parasti zaudē balsīgumu. Sprototams, ka vārdā *Afganistāna* un citos vārdos, kuros ir *f*, apkārtnes maiņa ir samērā problemātiska, jo /f/ latviešu valodā ir aizgūtos vārdos un parasti neatrodas morfēmas beigās, lai to varētu ietekmēt sekojošā balsīgā skaņa viena vārda robežās. Bet vārdu sadurā, kur runā darbojas tie paši fonoloģiskie procesi, kas vārda iekšienē, Tu atrādīsi miju /f/ > /v/, piemēram, iedomāsimies teikumu *Grāf, Bērziņ, ko Jūs teiktu par to?* – reālā runā sanāktu [grāvberziņ kuojūsteiktupartuo].

Būs patiešām interesanti un arī vērtīgi zināt kādreizējos (19. gs. autoru) viedokļus par zilbes intonācijām! Bet vispār man ir sajūta, ka Tu un Tavi kolēģi, interpretējot mūsdienu latviešu valodas parādības, gribat pamatā balstīties uz latviešu valodniecības teorijām pirms 2. pasaules kara, neņemot vērā gan valodas, gan valodnieciskās domas attīstību Latvijā pēckara periodā.

Noslēdzot šo diskusiju, novēlu Tev atbrīvoties no dogmām un mēģināt palūkoties uz valodu un dzīvi bez „autoritāšu” sniegtajiem priekšrakstiem!

Papīra fonologs – instrumentālajam fonētikim (2013. g. 23. janvārī)

Sveiks, kolēģi!

Jā, varētu jau beigt, lai arī šis tas interesants tur tomēr parādās. Tevis rakstītajā es nepamanīju funkcionālo apsvērumu, tāpēc arī uzsāku šo tēmu. Jebkurā gadījumā dažādās valodās zilbes kodoli ir dažādi (kā arī pašas zilbes). Ja arī es esmu paudis nelielas cilvēku grupas viedokli, tas mani nemulsina – taisnība ne vienmēr ir vairākumam. ☺

Manam instrumentālās fonētikas vērtējumam skaidrojums ir vairāk filozofisks vai metodoloģisks, nevis tīri lingvistisks. Tu taču nedomā, ka varavīksnē objektīvi ir 7 krāsas? Tomēr daudzām tautām tā liekas. Vai Tu domā, ka ar labāku tālskati vai kādu citu aparātu varēs tiešām precīzāk saskaitīt, cik krāsu „īsti” ir varavīksnē? Taču ne... Tāpat ir ar instrumentālo fonētiku. Es nemaz nesaku, ka tā ir nederīga zinātne, bet fonoloģiskās sistēmas pamatjautājumu risināšanai tā principā nav piemērota.

Starp *Afganistānu* un krievu piemēru *копоб* atšķirība ir tā, ka krievu valodā šajā formā (resp., vārda beigās pirms pauzes) nevis dažkārt, bet obligāti izrunā nebalsīgo troksneni. Citās tā pašā vārda formās šajā morfēmā beigās ir /v/ – lūk, arī „funkcionālie pāri” (vienas morfēmas robežās regulāri mijas /v/ un /f/).

Vārdu sadūrā tiešām darbojas līdzīgi fonoloģiskie procesi. Diemžēl, cik zinu, latviešu valodas fonētikas aprakstos skaņu pārmaiņas vārdu robežu sadūrā nav detalizēti aprakstītas. LVPPV neuzdrošinās definēt pat troksneņu asimilāciju saliktenos un dažās citās pozīcijās vārda vidū (liek „zvaigznīti”, lai brīdinātu par neizšķirtu jautājumu). Es neesmu pārliecināts, ka vārdu savienojumā *Grāf Bērziņ* notiek pilnīga asimilācija balsīguma ziņā. Tāda būtu drīzāk gaidāma nevis starp patstāvīgiem vārdiem, bet starp klitiku un patstāvīgu vārdu. Tas viss būtu tuvāk pētāms.

Diemžēl fonoloģiskā doma Latvijā kopš Annas Ābeles tikpat kā nav attīstījusies (es runāju tieši par fonoloģiju, nevis par citām fonētikas nozarēm!). Un Tavš pārmetums par tieksmi balstīties uz pirmskara latviešu valodniecības teorijām man nešķiet vietā. Mani kolēģi noteikti seko visam, kas ir rakstīts par latviešu valodas (un izlokšņu) fonētiku. Bet mūs, kā vispārīgās valodniecības piekritējus, interesē arī tas, kā principā var aprakstīt šādu vai citādu situāciju (jo gan tāda, gan citāda var gādīties pasaules valodās). Kāda tā situācija pašlaik latviešu valodā ir, to lai izpēta citi – mēs interpretēsim viņu datus.

1. Auziņa, I. Galvenie zilbju robežas definēšanas principi. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. Rakstu krājums, 11. Liepāja : Liepājas Universitāte, 2007, 97.–106. lpp.

2. Clements, G. N. Does sonority have a phonetic basis? Comments on the chapter by Bert Vaux [tiešsaiste] 2006. [Skatīts 05.04.2013.]. Pieejams: http://ed268.univparis3.fr/lpp/publications/2006_Clements_Does_Sonority.pdf
3. Crystal, D. *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*. 4th ed., Oxford : Blackwell Publishers, 1998.
4. Laua, A. *Latviešu literārās valodas fonētika*. 4. izd. Rīga : Zvaigzne ABC, 1997.
5. Markus, D. Skanīguma jeb sonoritātes princips latviešu valodas zilbēs. *Linguistica Lettica*, 7. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2000, 9.–18. lpp.
6. Roca, I., Johnson, W. *A Course in Phonology*. Oxford : Blackwell Publishers, 2000.
7. Saussure, F. de. Apie lietuvių kalbos kirčiavimą (Priegaidės ir kirtis tikraja prasme). *F. de Saussure. Baltistikos raštai*. Vilnius, 2012, p. 47–72.
8. Saussure, F. de. À propos de l'accentuation lituanienne (Intonations et accent proprement dit). *Mémoires de la Société de linguistique*, VIII, 1894, p. 425–446 (= Recueil des publications scientifiques de Ferdinand de Saussure. Genève, 1922, pp. 490–512).
9. Strautiņa, V., Šulce, Dz. *Latviešu literārās valodas fonētika, ortoepija un ortogrāfija*. Liepāja : LiePA, 2004.
10. *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Sast. O. Bušs, D. Joma, A. Kalnača, I. Lokmane, D. Markus, I. Pūtele; Red. V. Skujiņa. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2007.
11. Абеле, А. К вопросу о слове. *Slavia. Časopis pro slovanskou filologii*. Ročník III, Sešit 1. Praha, 1924, s. I.–34.
12. Соссюр, Ф. де. К вопросу о литовской акцентуации (Интонации и ударение в собственном смысле слова). *Ф. де Соссюр. Труды по языкознанию*. Москва, 1977, с. 598–619.

STILS

Ilze Lokmane

Datīva lietojums latviešu valodā teikuma sintaktiskās struktūras un valodas kultūras aspektā

Mūsdienu latviešu valodā datīva lietojumam ir tendence paplašināties, turklāt tā vērojama dažādu funkcionālo paveidu – lietišķā, zinātniskā, publicistikas, kā arī daiļliteratūras – tekstos. Datīvs dažādās funkcijās tiek plaši lietots arī sarunvalodā, tomēr šajā rakstā analīzei tiks izmantoti galvenokārt rakstu valodas paraugi gan no plašsaziņas līdzekļiem (arī interneta valodas piemēri, kas iegūti ar *Google* (turpmāk tekstā G) meklētāju), gan daiļliteratūras, gan studentu pētnieciskajiem darbiem, kas nereti visai labi parāda dažādas valodas attīstības tendences. Minēti arī daži runāta teksta piemēri no Latvijas Televīzijas raidījumiem.

Latviešu valodnieciskajā literatūrā aprakstīta datīva konkurence ar ģenitīvu piederības konstrukcijās (Булыгина, Сталтмане 1985), datīva un prievārdisku savienojumu konkurence (Hauzenberga-Šturma 1992 [1967]). Datīva, ģenitīva un citu locījumu konkurenci analizējusi Andra Kalnača (Kalnača 2002, Kalnača 2007), datīva, akuzatīva un prievārdisku savienojumu konkurenci valodas kultūras aspektā aplūkojusi Inta Freimane (Freimane 1993). Arī šī raksta autore datīva sintaktisko funkciju un lietojuma problemātikai pievērsusies jau agrāk (Lokmane 2006, Lokmane 2007). Tendence lietot konstrukcijas ar datīvu citu iespējamo sintaktisko konstrukciju vietā vērojama joprojām, tāpēc svarīgi izprast tās cēloņus un aktualizēt to valodas kultūras aspektā.

Datīvs/prievārdisks savienojums

Datīva un prievārdiska savienojuma konkurence latviešu valodā konstatēta jau samērā sen. Edīte Hauzenberga-Šturma raksta: „[...] sliekšme uz analītisku saistīšanas veidu sintaksē iekļaujas normālajā indoeiropiešu valodu attīstības gaitā, un tādēļ jo vairāk pārsteidz pretējā

tendence, kas modernajā latviešu valodā arvien noteiktāk vērojama pēdējos gadu desmitos, proti, tendence vēl nesen parastu prepozicionālu savienojumu vietā, ar vai bez pastiprinājuma ar adverbu, izteikties ar vienkāršu locījumu, bez prepozīcijas." (Hauzenberga-Šturma 1992 [1967], 93) Autore min šādus piemērus, kur gaidāmā prievārdiskā savienojuma vietā lietots datīvs: *lai izbēgtu vasaras karstumam, centies to citu acīm slēpt, prata izvairīties mobilizācijai, mēs nedrīkstam atsvešināties viens otram, uzņemties morālo atbildību šādai rīcībai, ieinteresēt latviskajam garam, kultūrai un tradīcijām* (Hauzenberga-Šturma 1992 [1967], 94–95).

Vairumā gadījumu izvēli starp datīvu un prievārdisku savienojumu nosaka pretstats dzīvs/nedzīvs, proti, „ja ir darīšana ar nedzīva priekšmeta mērķi, tad priekšroka tiek dota prepozicionālam savienojumam, ja turpretī ar dzīva, tad – tīrajam datīvam” (Hauzenberga-Šturma 1992 [1967], 96): *atbildēt tēvam/atbildēt uz vēstuli, pieglausties mātei/pieglausties pie koka*. „Attīstība [...] radījusi sliekšmi šo starpību nivelēt, lietojot datīvu bez prepozīcijas arī tad, kad ir darīšana ar nedzīva priekšmeta mērķi.” (Hauzenberga-Šturma 1992 [1967], 96) Arī mūsdienu valodā konstrukcijas ar datīvu gaidāmā prievārdiskā savienojuma vietā nav retums: *Es eju, uzkāpju nokritušam zaram, un kaut kas no tā izsūcas cauri manai kurpei un ieplūst mani*. (B. Veisberga); *Izrādījās, ka giljotīnai viņš ir mācējis izbēgt*. (A. Kolbergs); *Diemžēl nav istas pārliecības, ka nesanāk uzkāpt tam pašam grābeklim*. (Sporta Avīze) Arī divi piederības veidi (*piederēt pie kā un piederēt kādam īpašumā*) visbiežāk netiek šķirti, vispārinot savienojumu ar datīvu: *Ko man nozīmē būt latvietei? Tā ir piederība latviešu valodai, piederība Latvijas valstij*. (N. Ikstena); *Nosaki, kuram leksikas slānim pieder izceltie vārdi!* (G)

E. Hauzenberga-Šturma saskata šādus minētās parādības cēloņus:

1) dažos gadījumos konstrukcijas ar datīvu varētu būt sarežģītākas konstrukcijas vienkāršojums, piemēram, *apiet galdam apkārt, pārpeldēt upei pāri, pieiet logam klāt, uzklāt galdam virsū*;

2) datīva/instrumentāļa vispārinājums daudzskaitlī pēc prepozīcijām (proti, daudzskaitlī vienmēr ir datīvs, un prepozīcija varētu būt lieka);

3) zināmas semantiskas pārvirzes, proti, lokāla nozīme zūd, vietas apstākļi kļūst par datīva objektu: *vārdi nobira no lūpām/vārdi nobira lūpām* (tātad semantiskas pārvirzes notiek vispirms, un tikai pēc tam tās gūst atspoguļojumu formā, proti, vietu sāk interpretēt kā objektu);

4) bailes lietot nepareizus prievārdiskus savienojumus, kas radušies pēc citu valodu parauga.

Vēl viens no šāda lietojuma cēloņiem varētu būt tas, ka datīva konstrukcija labāk raksturo ciešumu nekā prepozicionāls savienojums (Hauzenberga-Šturma 1992 [1967], 96).

Vērtējot datīva lietošanu prievārdiska savienojuma vietā, E. Hauzenberga-Šturma atzīst: „Nav viegli arī šai gadījumā vilkt visai relatīvo robežu starp kļūdu un valodas pārmaiņu, jo spriedumu lielā mērā noteiks spriedēja paaudzes piederība.” (Hauzenberga-Šturma 1992 [1967], 93) Tomēr jēdzieniskās attiecības starp teikuma locekļiem precīzāk izsakāmas ar prievārdu. Nereti datīva daudznozīmība pat traucē uztvert teikuma saturu: *Ir grūti konstatēt robežu **žargonam** un plašāk lietojamai **vienkāršrunai**.* (No studentu darbiem); *Ja tādu valodu lieto vecāki, tas dod tikai nepareizu priekšstatu visai latviešu **valodai** kopumā.* (No studentu darbiem)

Datīvs/akuzatīvs

Datīvs konkurē ar akuzatīvu objekta nozīmē: *klausīt tēvu/klausīt **tēvam**; sist suni/sist **sunim**.* Šajos vārdkopu pāros tiek konstatēta semantiska opozīcija ‘vienreiz/vairākkārt’, proti, objekts datīvā izsaka vienreizēju darbību, bet objekts akuzatīvā – atkārtotu darbību. Jāšaubās gan, vai mūsdienās runātāji šo pretstatu vēl izjūt.

Datīva un akuzatīva konkurence vērojama konstrukcijās ar verbiem *interesēt* un *traucēt*: *Tas interesē mani/**man**. Troksnis traucē mani/**man**.* Akuzatīvs mijas ar datīvu arī dažās sintaktiskās konstrukcijās ar nenoteiksmi: *Palūgšim kādu citu/**kādam citam** to izdarīt.* Latviešu valodā tiešo objektu izsaka ar akuzatīvu, netiešo (visbiežāk adresātu) – ar datīvu. Semantiski robeža starp tiešo un netiešo objektu dažkārt grūti novelkama. Gadījumos, kad vārdkopā ir abi objekti, semantiska atšķirība starp tiem ir skaidri jūtama, piemēram, *sūtīt draugam vēstuli*. Turpretim vārdkopā *jautāt skolotājam* formāli objekts ir netiešs, jo izteikts ar datīvu, bet semantiski tas varētu būt tiešs. Tādējādi abu minēto locījumu konkurence nepārsteidz.

Latviešu valodas skaidrojošajās vārdnīcās šķirkļu *traucēt* un *interesēt* piemēros dominē saistījums ar akuzatīvu (sk. www.tezaurs.lv), tomēr, kā liecina interneta valodas piemēri, mūsdienu valodā pastāv abi varianti:

1) konstrukcijas ar datīvu: *Kas traucē **cilvēkiem** izvirzīt mērķus?* (G); *Katram ceturtajam Latvijas **iedzīvotājam** traucē veļas mašīnas radītais troksnis.* (G); ***Pastniekiem** traucē nepieskatīti suņi un bojātas pastkastītes.* (G); ***Kam** mūsu valstī traucē sporta skolas?* (G); ***Studentiem** interesē vides aizsardzības projekti.* (G); ***Man** interesē jūsu viedoklis.* (G)

2) konstrukcijas ar akuzatīvu: *Kūlas dedzinātāji traucē glābēju **darbu**.* (G); *Suns ar riešanu traucē apkārtējo māju **iedzīvotājus**.* (G); *Nekad nebūtu iedrošinājies **jūs** traucēt.* (G); *Zviedru **studentus** interesē dziesmotā revolūcija.* (G); ***Mani** interesē trofejas, nevis individuāli rekordi.* (G)

Iespējams tomēr, ka datīva vai akuzatīva lietojumā aiz verbiem *traucēt* un *interesēt* iezīmējas kāda semantiska atšķirība, bet tas ir turpmāku pētījumu objekts. Piemēram, pie verba *traucēt* ar nozīmi 'vērsties pie kāda, uzrunāt kādu' tiek lietots tikai akuzatīvs. Izvēle varētu būt atkarīga arī no piesaistīto lietvārdu semantikas (piemēram, semantiskās opozīcijas dzīvs/nedzīvs) vai vārdu secības.

Datīvs/ģenitīvs

Datīvs konkurē ar ģenitīvu piederības konstrukcijās, piemēram, *Jurim dēls iet skolā* vai *Jura dēls iet skolā*. Norādīts, ka starp šīm konstrukcijām pastāv semantiska atšķirība. Pirmkārt, datīvs ar īpašnieka nozīmi norāda uz piederības attieksmju dalībnieku aktuālu saikni runas brīdī, piemēram, *Pēterim bija jauna sieva*, bet ne **Pēterim bija jauna atraitne*. (Булыгина, Сталтмане 1985, 211–212) Tāpēc nav vēlams lietot piederības datīvu, ja aktuālas saiknes runas brīdī nav, piemēram, *Mocartam sācies 250. jubilejas gads* (LTV 1). Otrkārt, ģenitīvu lieto tad, ja piederības attieksmes neietilpst apgalvojumā, bet veido izteikuma prezumpciju (Булыгина, Сталтмане 1985, 210) jeb presupozīciju. Presupozīcija ir fona informācija, kas netiek tieši apgalvota, bet izriet no izteikuma kā pašsaprotama. Piemēram, teikums *Vectētiņā bārda bija gara* uzsver pazīmi ('bārda ir gara'), savukārt teikumā *Vectētiņam bija gara bārda* uzsvērts pats piederības fakts ('vectētiņam ir bārda'), bet bārdas pazīme ir mazāk nozīmīga. Šāds konstrukciju paralēlisms iespējams tikai tad, ja predikāts ir statīvs (Падучева 2004, 69), proti, tam ir stāvokļa nozīme: *Mārai vīrs ir rakstnieks*, bet ne **Mārai vīrs uzdāvināja man savu grāmatu*.

Datīvs konkurē ar ģenitīvu arī tad, ja tiek raksturota piederība pārnestā nozīmē, ko var interpretēt arī kā pazīmi vai daļas un veselā attieksmes: *anotācija grāmatai/grāmatas anotācija, pielikums darbam/darba pielikums, jautājumi eksāmenam/eksāmena jautājumi*, piemēram, teikumos: *Tāpēc nav izslēgts, ka pārskatāmā nākotnē valdībai tomēr vajadzēs nonākt pie jautājuma par nodokļu likmju pārskatīšanu energoresursiem*. (Dienas Bizness); *Precīza cena Siguldas vertikālajam gaisa tunelim vēl nav nosaukama*. (Diena); *Šajā limenī tekstam tiek raksturota loģiskā struktūra*. (No studentu darbiem); *J. Rokpelnim publicistikas darbi apkopoti krājumā „Dievs jau nav mazais bērns”*; I. Ziedonim – „Kurzemītē”. (No studentu darbiem); *Šādā veidā ietekmēt (darbību, stāvokli) cilvēkam*. (No skaidrojošās vārdnīcas šķirkļa, tezaurs.lv)

Datīvs/lokatīvs

Datīvs konkurē ar lokatīvu, ja lokatīvam raksturīgo vietas nozīmi iespējams interpretēt arī kā mērķi, īpašnieku vai izjutēju: *Izkopt*

skolēniem pareizrūnas, ortogrāfijas un interpunkcijas noturīgas iemaņas. (Pamatizglītības standarti latviešu valodā un literatūrā 1992); *Mēs esam veikuši lielus ieguldījumus **attīstībai**.* (Dienas Bizness); *Augstieņu **upēm** pat vasarā ūdens sasilst lēni.* (No latviešu valodas mācību grāmatas manuskripta)

Datīvs/nominatīvs

Par datīva un nominatīva konkurenci darītāja nozīmē var runāt nosacīti, jo, aizstājot vienu vārduformu ar otru, mainās teikuma struktūra: *Tieši tāda pati kombinācija ir izpildīta **Jevgeņijam Pļuščenko**.* (LTV7) / *Tieši tādu pašu kombināciju ir izpildījis Jevgeņijs Pļuščenko; Tiešām laba spēle **Kaspāram**.* (LTV7) / *Kaspars tiešām labi spēlēja.* Šajos teikumos aktīva darītāja nosaukšanai labāk izmantot nominatīvu. Tāpat pazīmes nesēju ietiecams nosaukt ar nominatīvu teikumā: **Godmanim** ir atpazīstamība un tādēļ arī liela ticamība, ka viņu Eiroparlamentā ievēlētu. (Neatkarīgā) (Labāk: *Godmanis ir atpazīstams...*)

Nebūtu vēlams aktīvu darītāju nosaukt kā izjutēju – ar datīvu: *Tajā pašā laikā mēs jau zinām, ka, piemēram, **bankām** mainās cenu politika, un to nav tik vienkārši izvērtēt.* (Dienas Bizness) Bankas pašas maina cenu politiku, tāpēc darītāja nosaukšanai iederīgāks būtu nominatīvs.

Nemotivēts datīva lietojums nominatīva vietā sastopams blakus saitiņai nenoteiksmē: *Būt **laimīgam** var iemācīties* (pareizi – *Var iemācīties būt laimīgs*). Iespējams, šis teikums radies pēc analogijas ar tādu teikumu kā *Būt laimīgam ir viegli*, jo arī tajā datīva lietojumam no mūsdienu valodas viedokļa trūkst motivācijas.

Absolūtā datīva konstrukcijas

Datīva lietojuma paplašināšanās saistāma arī ar absolūtā datīva konstrukciju īpatsvara pieaugumu rakstu valodā, īpaši publicistikā. Absolūtais datīvs ir „divdabja teiciens, kuru veido nelokāmais divdabis ar *-ot, -oties* un lietvārds vai vietniekvārds datīvā, kas nosauc ar divdabi izteiktās darbības darītāju, piemēram, *Saulei lecot, devāmies ceļā.*” (VPSV 2007, 12)

Šo konstrukciju lietojuma paplašināšanās saistīta ar adresantu vēlmi ietilpināt iespējami daudz informācijas vienā predikatīvā vienībā, kā arī nelokāmā divdabja ar *-ot, -oties* biežo lietojumu (par šo tendenci sk. arī Lokmane 2006): **Reģiona ekonomiskajiem apgriezieniem tempus uzņemot ļoti lēni**, tiek gaidīts, ka Eiropas Centrālā banka [...] saglabās savas noteiktās procentlikmes. (Dienas Bizness); **Valdot šādam fonam, pagājušonedēļ ASV akciju tirgus raksturojošā [...] indeksa vērtība pieauga virs**

1730 punktu atzīmes [..]. (Dienas Bizness); *Pirmkārt, **parasti notiekot naudas maiņai**, daļa cilvēku ir vēlējiesies atbrīvoties no saviem naudas uzkrājumiem, nopērkot kaut ko vērtīgu.* (Dienas Bizness)

Absolūtā datīva konstrukcijas ne vienmēr ir iederīgas, īpaši, ja teikumā ir vairāki divdabja teicieni, kuru centrā ir divdabībs ar *-ot, -oties*: *Runājos par ražošanas sagraušanu, **brūkot Padomju Savienībai**, daudz zina Kreituss, jo viņš bija pēdējais vēlāk izputinātā VEF direktors.* (Diena) Absolūtā datīva konstrukcija izsaka laika, nosacījuma vai pielāvuma attieksmes ar pārējo teikumu (Beitiņa 2009, 157), turklāt laika aspektā absolūtā datīva konstrukcijas un izteicēja nosauktās darbības ir vienlaicīgas. Tas nav ievērots piemērā: ***Paejot ceturtdaļgadsimtam**, daudzi pašu piedzīvoti vēsturiskie notikumi ir saplūduši vienā kopējā izjūtā [..].* (Neatkarīgā) Nākamajā piemērā jēdzieniskās attieksmes starp absolūtā datīva konstrukciju un pārējo teikumu vispār nav nosakāmas: *[..] Skučam jāmet divi soda metieni, un, **nevienai acij nenoraustoties**, pietiek tikai ar vienu precīzu metienu!* (Neatkarīgā) „Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatikā” norādīts: „Dažreiz absolūtā datīva konstrukcijā vietniekvārda datīvs var būt arī neminēts, ja darītājs nav zināms vai arī tas viegli iedomājams no konteksta [..]. Šāds datīva izlaidums mūsdienu valodā nav vēlams.” (MLLVG 1962, 434) Grūti pateikt, vai nākamie struktūras ziņā aplamie teikumi radušies izlaiduma dēļ vai kā citādi: *Augot **lielākiem**, kumeļi mācās dzīvē nepieciešamo no pieaugušajiem.* (LTV 1); *Kļūstot **vecākiem**, mēs arvien biežāk izjūtam laika pārmaiņas.* (Ieva) Tajos datīva vietā noteikti lietojams nominatīvs, kas formāli saskaņojas ar teikuma priekšmetu (*augot lielāki, kļūstot vecāki*).

Datīva lietojuma paplašināšanās cēloņi

Datīva lietojuma paplašināšanās cēloņi meklējami, pirmkārt, datīva semantikā, otrkārt, teikuma sintaktiskās struktūras īpatnībās, treškārt, izteikuma komunikatīvajā struktūrā (par to sk. arī Lokmane 2007). Turpmāk par katru no tiem atsevišķi.

Datīva semantika

Latviešu valodā datīvs ir funkcionāli svarīgs locījums, jo ar datīvu var izteikt vairākas teikuma semantiskajā struktūrā nozīmīgas semantiskās lomas: darītāja jeb agensa lomu (***Bērniem** jāmacās latviešu valoda; **Man** vajag mācīties astroloģiju*), izjutēja jeb eksperiēncas lomu (*Sabiedriskajā transportā ne **visiem** ir silti; Arī **kaķim** ziemā salst*), pazīmes nesēja lomu (*Tādam **sunim** vajag būt dusmīgam; Kādam būt Latvijas **prezidentam**?*), īpašnieka jeb posesora lomu (***Mums** ir sava kultūras vasarnīca*), ieguvēja

jeb beneficiensa lomu (*Salasijām bērniem zemeses*), adresāta lomu (*Viņš stāsta skolotājam savus apsvērumus*). Presē arvien biežāk lieto datīvu ar adverbiālo nolūka nozīmi: *Aicina pieteikties dzīvokļa pabalstam*. (Kas Jauns); *Ļoti gribētu iepazīties ar tievu, slaidu, brīvu sievieti [..], ceru, nopietnām attiecībām*. (Kas Jauns); *Rīdzinieks, pensionārs, meklē rīdzinieci pāri 50 gadiem retām tikšanās reizēm*. (Kas Jauns)

Interesanti, ka datīvs noteiktā apkaimē spēj sinkrētiski (resp., vienlaikus) izteikt vairāks semantiskās lomas. Viena no izplatītākajām ir izjutēja un īpašnieka lomas kombinācija teikumos, kuros nosaukts izjutējs un tā ķermeņa daļas vai piederumi: *Astoņiem cilvēkiem no desmit vismaz reizi gadā sāp galva*. (G); *Sievietei rokā iekož suns*. (G); *Znarokam seja pastiepās*. (G); *Sievietei somā bija palikusi prāva naudas summa*. (LTV 1) Ja datīvu aizstātu ar ģenitīvu, izjutēja nozīme zustu (*Znaroka seja pastiepās garāka; Sievietes somā bija palikusi prāva naudas summa*).

Cita tipa teikumos datīvs reizē ar darītāja lomu metonīmiski izsaka arī nozīmi 'darītāja radītais rezultāts', piemēram, teksts: *Jāpaskatās, kas par to ir rakstīts Endzelinam*. (Par to sk. arī Падучева 2004, 70.)

Teikuma sintaktiskā struktūra

Datīva priekšrocības salīdzinājumā ar citām locījuma formām (īpaši ģenitīvu) nereti pamatojamas ar datīva spēju attiekties uz visu teikumu. Piederības konstrukcijās īpašnieka nosaukums datīvā sintaktiski tiek atdalīts no piederuma nosaukuma, ko shematiski var attēlot šādi: *[Jurim] [dēls] [iet skolā]* (pretstatā *[Jura dēls] [iet skolā]*) (Падучева 2004, 67). Teikuma loceklis datīvā, kas attiecas uz visu teikumu kopumā un izsaka īpašnieka vai izjutēja nozīmi (vai abas kopā) dažās sintakses teorijās tiek saukts par determinantu (sk., piemēram, Freimane 1984). Determinanta spēja attiekties uz visu teikumu ļauj izvairīties, piemēram, no atkārtotas nosaukšanas ar vietniekvārdu: *Apstākļa vārdiem sintaktiskās valences neatbilst semantiskajiem akatantiem* (salīdzinājumam teikums ar ģenitīvu: *Apstākļa vārdu sintaktiskās valences neatbilst to semantiskajiem aktantiem*) (Падучева 2004, 68). Tas, visticamāk, noteicis datīva izvēli nākamajā teikumā: *Šim vārdam nozīme ir mainījusies vai nākusi klāt papildu nozīme* (No studentu darbiem). (Salīdzinājumam: *Šī vārda nozīme ir mainījusies, vai tam nākusi klāt papildu nozīme*.)

Teikuma uzbūvi var raksturot arī pēc tādām pazīmēm kā sintaktisko atkarību dziļums un plašums. Teikums *Satiku mākslinieka sievas brāļa kaimiņu* ir izvērsts dziļumā, savukārt teikums *Vakar nejauši pie veikala satiku kaimiņa sievu, meitu un suni* izvērsts plašumā. Pēc piemēriem redzams, ka dziļumā izvērsts teikums ir grūtāk uztverams, jo tajā sintaktiskie sakari

veidojas hierarhiski, bet plašumā izvērstā teikumā dominē lineārie sakari. Tāpēc no uztveres viedokļa vēlams, lai būtu līdzsvars starp dziļumu un plašumu. Ģenitīvs, kas sintaktiski atkarīgs no lietvārda, izvērš teikumu dziļumā, turpretim sintaktiski neatkarīgs datīvs – plašumā.

Tādējādi apjomā plašas ģenitīva konstrukcijas mēdz būt grūti uztveramas, turpretim, lietojot datīvu, var iegūt dalītu sintaktisku struktūru. Piemēram, teikumā *Noteikt visu pasvītoto vārdu vārdšķiru* konstrukcija ar atkarīgu ģenitīvu (*vārdu*) ir viens strukturāls veselums, līdz ar to visa informācija ir vienuviet un ir tikai viens uzsvērts komponents vārdkopā – *vārdšķiru*. Teikumā ar datīvu *Noteikt vārdšķiru visiem pasvītrotajiem vārdiem* ir vienlīdz uzsvērtas vārdformas *vārdšķiru* un *vārdiem*.

Vēlme izvērst teikumu plašumā, nevis dziļumā, lietojot datīvu, vērojama arī nākamajos teikumos: *Cenu izmaiņas novērotas dažādām precēm un pakalpojumiem dažādās Latvijas pilsētās; [...] cenu svārstības novērotas galvenokārt sezonas produktiem un pakalpojumiem. Periodā raksturīgs cenu samazinājums dārzeņiem saistībā ar jauno ražu, kā arī cenu svārstības viesnīcu un ēdināšanas pakalpojumiem. (Neatkarīgā); Asociācija sarunās ar IZM cenšas risināt jautājumu par adekvātu finansējumu budžeta vietai [...]. (Dienas Bizness)*

Tādējādi gan no teikuma radīšanas, gan uztveres viedokļa konstrukcijas ar datīvu ir izdevīgākas. Dažkārt patiešām nav vēlams veidot apjomīgas nominālas vārdkopas ar atkarīgu ģenitīvu, piemēram, ja lietvārdam ģenitīvā (piemērā vārdam *konkursa*) pakārtots objekta nozīmes paplašinātājs: *Vakar atkārtoti apstiprināja konkursa par tiesībām apbūvēt un apsaimniekot 94 hektārus zemes Lucavsalā rezultātus.* (Dienas Bizness) Labāk izmantot datīvu: *Vakar atkārtoti apstiprināja rezultātus konkursam par tiesībām apbūvēt un apsaimniekot 94 hektārus zemes Lucavsalā.*

Datīva formai var pievienot palīgteikumu, kas konstrukcijā ar atkarīgu ģenitīvu nebūtu ieteicams: *Izstāde ir priekšvārds tirai lappusei keramikas mākslā, lappusei, kuru var aizpildīt kopīgiem spēkiem [...]. (Neatkarīgā); [...] šis ir viens no spilgtākajiem piemēriem tai starpībai, kāda pastāv starp mediju radīto tēlu un patieso situāciju. (Diena); Tiesas prāva draud aizkavēt pirmizrādi filmai, kas veidota pēc romāna „Da Vinči kods” motīviem. (LTV 1)*

Teikuma komunikatīvā struktūra

Teikuma komunikatīvā struktūra parāda, kā teikums funkcionē saziņas situācijā, proti, kāds ir runātāja vai rakstītāja komunikatīvais nolūks (piemēram, informēt, iegūt informāciju, pamudināt uz rīcību) un kuru teikuma satura daļu adresants uzskata par svarīgāko. Svarīgās un

mazāk svarīgās informācijas pretstatu atklāj teikuma aktuālais dalījums – mazāk svarīgā un parasti adresātam zināmā informācija ir tēma, savukārt svarīgā un parasti adresātam jaunā informācija ir rēma. (VPSV 2007, 388) Tēma parasti atrodas teikuma sākumā, bet rēma – teikuma beigās, piemēram, teikumā *Cilvēki // ir iedvesmas avots*. (Lilit) tēma ir *cilvēki*, bet pārējā teikuma daļa ir rēma.

Kā redzams iepriekš aplūkotojos piemēros, datīva vieta teikumā nav stingri noteikta, tāpēc, izmantojot datīvu, viegli ievērot aktuālā dalījuma prasības. Sākotnēja tēmas nosaukšana atvieglo teksta veidošanu un uztveri: *Skolotāju **sapnim** par algu pieaugumu cerību stariņš uzspīdēja no jaunajām politikas iniciatīvām [..].* (1r); *Teikumu **veidošanai** valodā pastāv noteiktas likumsakarības.* (No studentu darbiem); ***Reklāmai** daudzi autori sniedz savas definīcijas.* (No studentu darbiem)

Teikuma sākumā novietots datīvs zināmā mērā atgādina tēmas nominatīvu, kas tikai nosauc runas priekšmetu, nekonkretizējot tā sintaktiskos sakarus ar citiem vārdiem teikumā: *Bet māte – tā tic viņa mūžīgajai mīlestībai un gaida viņu kā karali.* (I. Grebzdē)

Datīvu var novietot arī teikuma beigās, ja tas nepieciešams aktuālā dalījuma dēļ: *Jāatgādina, ka balsojums par valsts budžetu ir uzskatāms par vienu no atbildīgākajiem darbiem ikvienam **parlamentam**, kā arī par eksāmenu ikvienai **valdībai**, tās **ricībspējai** un **saliedētībai**.* (Neatkarīgā); *Cenas šobrīd pieaug netikai **pienam**, bet praktiski visiem pārtikas **produktiem**.* (Neatkarīgā); *Šeit domāts sniegt piemērus šai **parādībai** [..].* (E. Hauzenberga-Šturma) Preses tekstos datīva novietojums teikuma beigās ne vienmēr ir motivēts: *DB jau vēstījis, ka asi iebildumi pret valsts naudas piešķiršanu bijuši **premieram**.* (Dienas Bizness) (labāk – [..] *premieram* bijuši asi iebildumi pret valsts naudas piešķiršanu); [..] *šobrīd ātro kredītu izsniegtais apjoms ir nedaudz samazinājies, kas ir iepriecinoši, ņemot vērā, ka šādi pakalpojumi ir ļoti neizdevīgi **patērētājiem**.* (Dienas Bizness) (labāk – [..] *patērētājiem* šādi pakalpojumi ir ļoti neizdevīgi). Par neprecīzu vārdu secību teikumā saistībā ar teikuma vērsumu jeb aktuālo dalījumu rakstījis Aldis Lauzis: „Emocionāli neitrālā teikumā rakstu valodā vārdus vajadzētu virknēt tā, lai vārdu kārtā iespējami labāk iezīmētu teikumā paustās domas virzību. Ja šī norma bez redzama stilistiska nolūka nav ievērota, jēga var palikt neatklāta vai var būt atklāta grūti uztverami vai pārprotami.” (Lauzis 2009, 69)

Secinājumi

Iepriekš analizētie piemēri rāda, ka datīva konstrukcijas ne vienmēr ir semantiski identas sinonīmiskajām konstrukcijām. Dažos gadījumos datīva lietojums var atvieglot teikuma veidošanu un uztveri, tomēr nereti

datīva daudznozīmīgums tekstu padara neskaidru. Arī teikumi ar vairākām nomenu datīva formām dažādās funkcijās ir grūti uztverami vai pat pārprotami: *Tik lielam un pašpārliecinātam kā valzīrgam jāuzbrūk kaut kam nīknam.* (LTV 1); *Līdzekļus novirzīs Ziemeļaustrumu, Dienvidlatgales un Austrumlatgales reģionālajām lauksaimniecības pārvaldēm atbalstam jaunajiem lauksaimniekiem un naturālajām saimniecībām.* (Dienas Bizness); *Šis ir jau otrais gadījums, kad Riannas tvīti izrādījušies par iemeslu arestam tiem, kas piekopj nelikumīgus rūpalus.* (Sestdiena); *Glābējzvana varonim jābūt arī glābējuzvalkam.* (Sestdiena) Ja zūd izteiksmes precizitāte vai rodas liekvārdība, tas no valodas kultūras viedokļa vērtējams negatīvi, turklāt pārmērīgs vienas gramatiskās formas lietojums atstāj novārtā citus izteiksmes veidus.

1. Beitiņa, M. *Mūsdienu latviešu literārās valodas sintakse.* Liepāja : Liepājas Universitāte, 2009.
2. Freimane, I. Determinantu (situantu) problēma. *LPSR ZA Vēstis*, 7, 1984, 55.–66. lpp.
3. Freimane, I. *Valodas kultūra teorētiskā skatījumā.* Rīga : Zvaigzne, 1993.
4. Hauzenberga-Šturma, E. Vairīšanās no prepozicionāliem savienojumiem modernajā latviešu valodā. *Valodas jautājumi.* Rīga : Avots, 1992 [pirmpublicējums 1967], 92.– 101. lpp.
5. Lauzis, A. Teikuma vērsums un vārdu kārtā. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi.* Populārzinātnisku rakstu krājums. Nr. 4. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2009, 62–71. lpp.
6. Lokmane, I. Sintaktisko struktūru veidojuma kļūdas publicistikā. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi.* Populārzinātnisku rakstu krājums. Nr. 2. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2006, 93.–104. lpp.
7. Lokmane, I. Datīva funkciju paplašināšanās mūsdienu latviešu valodā. *Valoda – 2007. Valoda dažādu kultūru kontekstā*, XVII. Daugavpils, 2007, 272.–278. lpp.
8. Kalnača, A. Lietvārda locījuma formu konkurence latviešu valodā. *Linguistica Lettica*, 10. Rīga, 2002, 135.–150. lpp.
9. Kalnača, A. Ģenitīva sinonīmijas stilistiskās funkcijas mūsdienu latviešu valodā. *Acta humanitarica universitatis Saulensis*, 3. Šiauliai : Šiaulīu universiteto leidykla, 2007, p. 68–78.
10. MLLVG – *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika. II. Sintakse.* Rīga : LPSR ZA izdevniecība, 1962.
11. VPSV – *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca.* Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2007.
12. Булыгина, Т., Сталтмане, В. Типология посессивных конструкций в современных балтийских языках. *Baltu valodas senāk un tagad.* Rīga, 1985, с. 209.–216.
13. Падучева, Е. В. *Динамические модели в семантике лексики.* Москва : Языки славянской культуры, 2004.

VALODAS KONSULTĀCIJAS

Pareizrakstība

• Kā pareizi rakstīt ielas nosaukumu lokatīvā – *Lielā ielā* vai *Lielajā ielā*?

Tā kā ielas nosaukuma pamatā ir īpašības vārds ar noteikto galotni, tā saglabājama arī visos pārējos locījumos (*Lielās ielas, Lielajai ielai, Lielo ielu* utt.). Lokot īpašības vārdus ar noteikto galotni (tas attiecināms arī uz uzvārdiem *Lielais, Platais, Stiprais* u. tml.), jāatceras, ka vienskaitļa datīvā un lokatīvā, kā arī daudzskaitļa datīvā, instrumentālī un lokatīvā ir izveidojusies t. s. paplašinātā galotne (vīriešu dzimtē *-ajam, -ajā, -ajiem, -ajos*, sieviešu dzimtē *-ajai, -ajā, -ajām, -ajās*), tāpēc arī konkrētajā gadījumā nosaukums pareizi rakstāms *Lielajā ielā*.

• Vai vārds *dalailama* rakstāms ar lielo vai mazo sākumburtu?

Dalailama – ‘Tibetas augstākais garīdznieks un valdnieks’ (*Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 2. sēj. Rīga: Zinātne, 1973, 243. lpp.); **dalailama** – [mong. *dalai* ‘jūra’ + tibet. (*b*)*lama* ‘garīdznieks’] – kopš 16. gs. Tibetas lamaistu augstākais garīdznieks; senāk arī laicīgais valdnieks (*Ilustrētā svešvārdu vārdnīca*. Rīga: Avots, 2005, 137. lpp.). Vārda iekļaušana vārdnīcā (ar mazo sākumburtu) jau vien liecina, kas tas ir sugasvārds.

Latviešu valodā personu raksturojošus nosaukumus neraksta ar lielo sākumburtu, piemēram, par sugasvārdiem uzskatāmi arī vārdi *arhibīskaps, pāvests* u. tml. Pareizrakstības noteikumi, ja tiek izrādīta īpaša cieņa kādam cilvēkam, ļauj lietot lielo sākumburtu: „Ar lielajiem burtiem kā stilistiskas niansēšanas līdzekli rakstībā var uzsvērt kāda cilvēka vai parādības lielumu, diženumu vai nozīmību, kāda notikuma vai mērķa svarīgumu vai izcilību. Lielie burti šajā gadījumā ir grafisks līdzeklis rakstītāja emocionālās un vērtējošās attieksmes izteikšanai, un to lietojuma ortogrāfiskais statuss ir samērā brīvs.” (Laugale, V., Šulce, Dz. *Lielo burtu lietojums latviešu valodā: ieskats vēsturiskajā izpētē, problēmas un risinājumi*. Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 2012, 19. lpp.) Uz iespējamu lielo burtu rakstījumu šādos gadījumos norāda arī V. Skujiņa: „Svinīga rakstura sarakstē uzrunas formā ar lielo sākumburtu mēdz rakstīt amata, aroda vai titula nosaukumus, ko parasti ar lielo sākumburtu neraksta: „Godājamo Prezident!”, „Augsti godātais Profesora kungs!”” (Skujiņa, V. *Latviešu valoda lietišķajos rakstos*. Rīga: Zvaigzne ABC, 1999, 21. lpp.). No šī viedokļa lielā burta lietojums vārdā *dalailama* būtu iespējams, bet ne obligāts.

Taču tā kā pilns personas nosaukums ir *Viņa Svētība XIV dalailama*, pagodinājuma vārdos *Viņa Svētība* stilistiskajā funkcijā jau ir izmantoti lielle sākumburti, kā tas norādīts arī latviešu valodas pareizrakstības normās: „Ar lielajiem sākumburtiem rakstāmi arī pagodinājuma vārdi: *Viņa Augstība, Viņa Majestāte, Karaliskā Augstība, Eminence u. c.*” (*Latviešu valodas pareizrakstības un pareizrūnas vārdnīca*. Rīga : Avots, 1995, 17. lpp.)

• **Vai vārdkopā *olimpiskās spēles* vārds *olimpisks* ir jāraksta ar lielo sākumburtu? Piemēram, *Soču olimpiskās spēles, ziemas olimpiskās spēles*?**

Praksē sastopami dažādi rakstības varianti: *ziemas olimpiskās spēles/Ziemas olimpiskās spēles/ziemas Olimpiskās spēles/Ziemas Olimpiskās spēles*. Lai novērstu dažādību un ievērotu konsekvenci, Latviešu valodas ekspertu komisija ir atbalstījusi praksi vārdkopā *olimpiskās spēles* vārdu *olimpiskās* rakstīt ar mazo sākumburtu, piemēram, *ziemas olimpiskās spēles, vasaras olimpiskās spēles, Soču ziemas olimpiskās spēles, Londonas olimpiskās spēles, Pasaules jaunatnes ziemas olimpiskās spēles*, tāpat arī nosaukumos ar kārtas skaitli, piemēram, *XXX vasaras olimpiskās spēles, 2012. gada Londonas olimpiskās spēles* (*Lielo sākumburtu lietojums latviešu valodā*. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2012, 59. lpp.).

• **Vai, parakstot vēstuli, amata nosaukums ir rakstāms ar lielo vai mazo burtu?**

Latviešu valodā ieņemamo amatu un profesiju nosaukumi nav jāraksta ar lielo burtu. Izņēmumi: *Valsts prezidents, Ministru prezidents*. Ieņemamie amati *valsts kontrolieris, valsts sekretārs, tiesībsargs* utt. nav jāraksta ar lielo burtu, ja vien ar tiem nesākas teikums. Tieši tāpēc vēstules nobeigumā, rakstot, piemēram, *Ar cieņu valsts sekretāra vietniece Aina Bērziņa*, amata nosaukums jāraksta ar mazo sākumburtu, jo ieņemamais amats nav teikuma sākumā. Savukārt paraksta daļā teikuma pirmais vārds *Valsts* amata nosaukumā *Valsts sekretāra vietniece Aina Bērziņa* vārds *Valsts* rakstāms ar lielo sākumburtu, jo ar šo vārdu sākas teikums.

• **Vai, norādot ārsta specialitāti, lietojama defise, piemēram, *ārsts-ginekologs* vai *ārsts ginekologs*?**

„Atributīvu lietvārdu var pievienot aiz raksturojamā lietvārda **bez defises** kā nesavrupinātu apozicionālu raksturotāju, kas saskaņots skaitlī, dzimtē un locījumā ar raksturojamo vārdu. [...] īpaši dažādu specialitāšu, profesiju, mašīnu, aparātu, ierīču nosaukumos, kuros pirmais vārds nosauc pamatjēdzienu, otrs – kādu raksturotājjēdzienu, piemēram, inženieris mehāniķis, ekonomists plānotājs.” (Blinkena, A. *Latviešu interpunkcija*.)

Rīga : Zvaigzne, 2010, 410. lpp.) Norādot ārsta specialitāti, defise nav vajadzīga. Tā kā ginekologs nepārprotami jau ir ārsts, rodas jautājums, vai raksturojamais vārds *ārsts* vispār ir nepieciešams.

• **Kā pareizi rakstīt suņu šķirnes: *čivava* vai *čivauva*, *ņūfaundlendietis* vai *ņūfaundlends*?**

Atbilstoši LZA Terminoloģijas komisijas lēmumam Nr. 49 (pieņemts 06.12.2005.; prot. Nr. 9/1064) latviski pareizi jāraksta ***čivava*** un ***ņūfaundlendietis***. Ar pilnu apstiprināto nosaukumu sarakstu var iepazīties LZA TK mājaslapā. (Sk. <http://termini.lza.lv/article.php?id=168>, skatīts 22.07.2013.)

• **Kā pareizi sauc afrikāņu izcelsmes sukulentu *stapēlija* vai *stafēlija*?**

Kā norādījis LZA ZA Botānikas terminoloģijas apakškomisijas priekšsēdētājs Dr. biol. Edgars Vimba, auga *stapelia variegata* latviskais nosaukums ir ***stapēlija***.

• **Kā pareizi sauc mūzikas instrumentu – *celesta* vai *čelesta*?**

Čelesta – ‘noteikta skaņas augstuma sitaminstrumentu ar klaviatūru un jauku, rotaļīgi gaišu, dzidru skanējumu’ (Torgāns, J. *Mūzikas terminu vārdenīte*. Rīga : Zinātne, 2010, 26. lpp.). Tāpat vārds fiksēts arī „Latviešu valodas pareizrakstības un pareizrūnas vārdnīcā” (Rīga : Avots 1995, 156. lpp.).

• **Ar kādu sākumburtu rakstīt *Tu* un *Jūs* publiskā reklāmas paziņojumā, piemēram, „Iespējams, ka *Jums* ir kāda laba ideja un *Jūs* vēlētos veidot savu uzņēmumu, tāpēc mēs *Jums* varam palīdzēt”?**

Latviešu valodas pareizrakstības normas nosaka, ka „rakstot vēstuli, latviešiem ir parasts *tu* un *jūs* attiecinājumā uz adresātu, t. i., personu, kurai tiek adresēta vēstule, rakstīt ar lielo sākumburtu (atšķirībā no angļu valodas, kur *you* rakstībā šāda paraduma nav). Lielais sākumburts apliecina cieņu pret vēstules adresātu” (Skujiņa, V. *Latviešu valoda lietišķajos rakstos*. Rīga : Zvaigzne ABC, 1999, 78. lpp.). Taču stingri noteiktu normu, kā rakstīt *tu* un *jūs* citos dokumentos, izņemot lietišķo saraksti, latviešu valodā nav. Tas atkarīgs no iestādes tradīcijām, teksta apmēra (piemēram, plašā tekstā ar vairākkārtēju personu vietniekvārdu atkārtojumu bieži rakstīti vieni un tie paši vārdi ar lielo sākumburtu tikai lieki saraibinās tekstu un mazinās teksta uztveri), autora mērķiem (uzrunāt adresātu personiski vai bezpersoniski), subjektīvās pieredzes un valodas izjūtas. Ieteikums, vēršoties pie kādas personas, uzrunājot to, apliecinot tai cieņu – kaut gan tas ir iepriekš nezināms un svešs cilvēks – ir rakstīt šos vietniekvārdus ar lielo sākumburtu.

Leksika

• Kā pareizi raksta vārdu *folija* – ar vienu *l* vai diviem *ll*?

Folija [lat. *folium*, dsk. *folia* 'lapa'] – 'plāna metāla loksne vai lente, arī papīra vai plastikāta loksne ar metāla pārklājumu; izmanto iesaiņošanai, par izolāciju u. c.'; *poligr.* 'papīrs vai sintētiska plēve, kam uzklāts metāla vai krāsas pulveris; lieto attēlu, burtu izveidošanai uz iesējuma' (*Ilustrētā svešvārdu vārdnīca*. Rīga : Avots, 2005, 233. lpp.).

Follijs [lat. *follius* 'naudasmaks'] – 'vara monēta Senajā Romā; Bizantijas vara monēta' (*Ilustrētā svešvārdu vārdnīca*. Rīga : Avots, 2005, 233. lpp.).

Kā redzams no vārdnīcas skaidrojuma, rakstot un runājot par sadzīvē lietojamo materiālu, tas jāraksta un jāizrunā **folija**.

• Ko nozīmē vārds *brukstalas* tautasdziesmas rindās „Rikšiem bērīt' es palaidu pār zaļāmi brukstalām”?

Brukstalas, brūkstaliena – 'cieši savijušies, kopā saauguši krūmi; arī izcirtums, kurā saauguši jauni kociņi' (Kursīte, J. *Neakadēmiskā latviešu valodas vārdnīca jeb novadu vārdene*. Rīga : Madris, 2007, 403. lpp.). Līdzīgs apvidvārda skaidrojums ir norādīts arī vārdnīcu portālā timekļa vietnē www.tezaurs.lv. (Sk. <http://www.tezaurs.lv/sv/?w=brukstalas>, skatīts 23.07.2013.)

• Kāda ir vārda *vītiņš* nozīme?

Vītiņš, arī **vītītis** ir 'mazs, zaļganpelēks zvirbuļveidīgo kārtas dziedātājputns – viens no lapu ļauķiem' (*Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 8. sēj. Rīga : Zinātne, 1996, 552. lpp.).

• Kas māršai – brāļa sievai – dimdina pūriņu tautasdziesmā?

Dimd, dimd pūriņš,

Pa silu vedot;

To dara māršai

Lielie launagi.

Launadzis, launags, launājis – 1. 'dienvidrietumu vējš, dažreiz arī dienvidaustrumu vējš vai vienkārši dienvidu vējš'; 2. 'ēdienreize'; 3. 'īss atpūtas brīdis pēcpusdienā'. **Launagi** – 'dienvidrietumi', arī 'dienvidvakari' (*Sinonīmu vārdnīca*. Rīga : Avots, 2002, 102. lpp.). Acīmredzot māršai tukšo pūru dimdina stiprie vēji.

• Kā būtu pareizāk izteikties – „zāļu blakusparādību risks *paugstinās*” vai „zāļu blakusparādību risks *palielinās*”?

Paaugstināt – ‘palielināt’. Piemēram, *palielināt algu, palielināt cenas* (Latviešu valodas vārdnīca. Rīga : Avots, 2006, 752. lpp.). **Palielināt** – 1. ‘padarīt lielāku’ (Latviešu valodas vārdnīca. Rīga : Avots, 2006, 766. lpp.). Piemēram, *palielināt slodzi, atbildību*. Saskaņā ar vārdnīcas skaidrojumu vārdu nozīmes ir tuvas, pat sinonīmiskas.

• **Kā ir pareizi – uzklikšķināt uz norādīto saiti vai linku?**

Saite – ‘programmas daļa, dažos gadījumos instrukcija vai adrese, kas nodod vadību un parametrus no viena programmas moduļa citam modulim, galarezultātā no apvienotajiem moduļiem izveidojot izpildāmo programmu’ (Informātikas vārdnīca. Rīga : Avots, 2001, 279.–280. lpp.). Šo terminu ir ieteikusi arī LZA Terminoloģijas komisijas Informācijas tehnoloģijas, telekomunikācijas un elektronikas apakškomisija. (Sk. <http://termini.lza.lv/term.php?term=saite&list=saite&lang=LV>, skatīts 12.08.2013.)

Links gan būtu uzskatāms par angļu valodas barbarismu jeb nevēlamu pārcēlumu.

• **Kas ir stēla piemiņas vietā?**

Stēla – ‘sagrāvs, memoriāls vai informatīvas nozīmes akmens stabs vai vertikāla akmens plāksne ar uzrakstu vai cilni’ (Latviešu valodas vārdnīca. Rīga : Avots, 2006, 1044. lpp.).

• **Kā ir pareizi – elektriskā vai elektroniskā zobu suka?**

Viena no vārda **elektrisks** nozīmēm ir ‘tāds, ko darbina ar elektrību; tāds, kur izmanto elektrību’ (Latviešu valodas vārdnīca. Rīga : Avots, 2006, 276. lpp.).

Elektroniska ierīce – ‘ierīce, kurā elektronu plūsma iet caur vakuumu vai retinātu gāzi’ (Latviešu literārās valodas vārdnīca. 2. sēj. Rīga : Zinātne, 1973, 492. lpp.). Tā kā zobu suka ir ierīce, kas darbojas ar elektrību, tas arī būtu norādāms tās nosaukumā – **elektriskā zobu suka**.

• **Kāds būtu angļu valodā rakstītā ēdiena wrap ieteicamākais nosaukums latviešu valodā? Praksē tiek lietoti dažādi varianti – wraps, wraps vai wrap.**

Vārds **wrap** (izmantojot vārda rakstību oriģinālvalodā, t. i., angļu valodā, vārdu vajadzētu rakstīt kursīvā) no angļu valodas tulkojams kā ‘ietinamais’. Valsts valodas centra mājaslapā norādīts: angļu vārdu *wrap* varētu atveidot kā tītā maize, tītā maizīte vai tītā sviestmaize. (Sk. <http://www.vvc.gov.lv/advantagecms/LV/aktualitates/jautajumiatbildes.html#33>, skatīts 23.07.2013.)

Tādējādi angļiskās versijas vietā piedāvājam lietot vārdkoku **tītā maizīte**. Piemēram, *tītā maizīte ar kraukšķīgu vistas fileju, salātiem un pikantu tomātu mērci*.

• **Agrāk zemestrīču stiprumu mērija ballēs, kāpēc tagad mēra magnitūdās? Kāda ir atšķirība?**

Rihtera skala – ‘mērvienību skala zemestrīču stipruma noteikšanai ballēs pēc zemestrīces izdalītā enerģijas daudzuma’. (Sk. *www.termini.lza.lv*, skatīts 23.07.2013.)

Magnitūda (no latīņu *magnitudo* ‘lielums’) – nosacīta mērvienība, kas rāda, kāds enerģijas daudzums uz platības vienību izdalās zemestrīcē vai sprādzienā; to izmanto t. s. Rihtera skalā (no 0 līdz 10 magnitūdām) (*Ilustrētā svešvārdu vārdnīca*. Rīga : Avots, 2005, 441. lpp.). Te gan jāpiebilst, ka uz Zemes 10 magnitūdu stipra zemestrīce nav bijusi, savukārt citur magnitūdu maksimums nav ierobežots.

Magnitūda ir mērvienība, kas raksturo zemestrīces relatīvo enerģiju noteiktā dziļumā, respektīvi, centrā, kur tā radusies, savukārt pēc Rihtera skalas nosaka, kāds ir zemestrīces stiprums, kas pietuvināts zemes virsmai. Magnitūdas mēra ar seismogrāfu.

Savukārt balles (no 0 līdz 12) izmanto, lai noteiktu zemestrīces intensitāti, un ar ballēm raksturo zemestrīces nodarīto postījumu lielumu. To nosaka, vērtējot postījumus un salīdzinot ar citās zemestrīcēs reģistrētajiem. Vēsturiski ir izveidotas vairākas zemestrīces intensitātes ballu skalas – Merkalli skala, ko izmanto ASV, MSK-64 skala, ko lietoja PSRS un Austrumeiropas bloka valstīs, un Eiropas makroseismiskā skala, ko izmantojam tagad.

• **Pēdējā laikā presē, arī TV un radio pārraidēs, sporta sacensību aprakstos, spēle, ciņa, sacensība tiek aizvietoti ar jaunvārdu derbijs. Līdz šim ar šo vārdu saprata tikai jāšanas sacīkstes jauniem zirgiem.**

Derbijs [angļu *Derby* < angļu īpašv.] – četrus gadus vecu strauju tīrasiņu rikšotāju sacīkstes 1600 m distancē un trīs gadus vecu auļotāju sacīkstes 2400 m distancē; parādījās Anglijā 1778. gadā (*Ilustrētā svešvārdu vārdnīca*. Rīga : Avots, 2006, 151. lpp.) Eponīmu vārdnīcā informācija ir papildināta: „Sacīkstes nosauktas par godu vienam no to iedibinātājiem – Edvardam Smitam Stenlijam, 12. Dērbijas grāfam (*Edwards Smith Stanley, 12th Earl of Derby, 1752–1834*).” (*Jaunā eponīmu vārdnīca*. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2012, 47. lpp.)

Jaunākajā „Angļu-latviešu vārdnīcā” (Rīga : Avots 2007, 283.–284. lpp.) *derbijs* norādīts gan kā ikgadējās zirgu skriešanās sacīkstes, gan arī vienkārši ‘skriešanās sacīkstes, kurās var piedalīties jebkurš’, ‘sacīkstes’, ‘velosacīkstes’. LZA Sporta terminoloģijas apakškomisijas priekšsēdētājs *Dr. paed.* Uldis

Švinks apstiprinājis, ka mūsdienās šo vārdu attiecina ne tikai uz zirgu skriešanās sacensībām, bet arī uz vietējo komandu (piemēram, kādas lielpilsētas komandu) sacensībām.

• **Vai vārdi *ekonomisks* un *saimniecisks* ir sinonīmi?**

Ekonomisks – ‘saistīts ar ekonomiku, tai raksturīgs; arī *saimniecisks*’ (*Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 2. sēj. Rīga : Zinātne, 1973, 478. lpp.); arī ‘materiāli, *saimnieciski* izdevīgs’ (*Latviešu valodas vārdnīca*. Rīga : Avots, 2006, 272. lpp.).

Saimniecisks – ‘tāds, kas attiecas uz *saimniecību*, saistīts ar ekonomisko dzīvi’; ‘tāds, kas prot labi *saimniekot*, tāds, kas liecina par šādu prasmi’ (*Latviešu valodas vārdnīca*. Rīga : Avots, 2006, 937. lpp.).

Kā redzams no vārdnīcu skaidrojuma, vārdu nozīmes ir samērā tuvas, tāpēc minētos vārdus var uzskatīt par sinonīmiem.

• **Ar ko atšķiras *procents* no *procentpunkta*?**

Procents – ‘simtā daļa no kāda lieluma; šādās simtdaļās izteikta (kā) skaitliskā vērtība’ (*Latviešu valodas vārdnīca*. Rīga : Avots, 2006, 881. lpp.).

Procentuāls – ‘izteikts, aprēķināts procentos’ (*Latviešu valodas vārdnīca*. Rīga : Avots, 2006, 881. lpp.).

Kā norāda LU Ekonomikas un vadības fakultātes asociētā profesore Margarita Dunska, jēdziens ***procentpunkti*** (arī procentu punkti; angļiski *percentage points*) tiek izmantots, ja savstarpēji salīdzina jau aprēķinātās procentuālās attiecības. Piemēram, viena mēneša inflācija ir divi procenti (tās ir ar indeksa palīdzību aprēķinātās procentuālās izmaiņas vai temps), bet nākamajā mēnesī inflācija ir trīs procenti; šos lielumus salīdzinot, varam secināt, ka inflācija ir augusi par vienu procenta punktu. Tāpēc šādā situācijā nav pareizi teikt, ka inflācija ir augusi par vienu procentu, jo izmaiņu procentuālā attiecība šajā gadījumā ir piecdesmit procentu. Arī gadījumos, kad jāsalīdzina divu periodu iekšzemes kopprodukta (IKP) pieauguma tempi, ir jālieto jēdziens *procentpunkti*, nevis procenti, kas šajā gadījumā nav pareizi.

• **Kā ir pareizi – līgumu *lauzt* vai *izbeigt*?**

Izbeigt – ‘pilnīgi pārtraukt (kādu darbību, pasākumu, stāvokli)’ (*Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 3. sēj. Rīga : Zinātne, 1980, 490. lpp.).

Lauzt – ‘pārtraukt, likvidēt (piemēram, kādu stāvokli, darbību)’; ‘pārspēt, uzveikt’ (*Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 4. sēj. Rīga : Zinātne, 1980, 620. lpp.).

Lauzt līgumu – pārtraukt līguma saistību, noteikumu ievērošanu, izpildīšanu (*Latviešu literārās valodas vārdnīca*. Rīga : Zinātne, 1980, 693. lpp.).

No valodas viedokļa līgumu var gan *lauzt*, gan *izbeigt*, šādu apstiprinājumu var gūt arī LZA Terminoloģijas portālā (<http://termini.lza.lv/>) un juridiskajos avotos, kur teikts, ka iespējama gan ***līguma izbeigšana*** (*Juridisko terminu vārdnīca*. Rīga : Rasma, 1994, 84. lpp.), gan ***līguma laušana***, arī pārtraukšana (turpat, 111. lpp.).

• **Vai ir iespējams ierobežot vārda *dokuments* lietojumu?**

Dokuments – ‘juridiski noformēts rakstveida apliecinājums, kas noder par pierādījumu, dod (uz ko) tiesības u. tml.’; ‘rakstveida liecība, informācija; jebkurš materiāls objekts (grāmata, attēls, skaņu ieraksts), kas satur informāciju’. *Vēsturiski dokumenti*. (*Latviešu valodas vārdnīca*. Rīga : Avots, 2006, 252. lpp.). Vārds *dokuments* tiek lietots plaši, un no valodas viedokļa tas ir daudznozīmīgs, tāpēc nozīmes ziņā nav iespējams noteikt (konkrētajā gadījumā – ierobežot) vārda lietojumu tikai kādas konkrētas nozares interesēs.

• **Ko nozīmē *legislatīvs*?**

Legislatīvs – [fr. *législatif* < lat.] – saistīts ar likumdošanu un likumdevējvaru (*Ilustrētā svešvārdu vārdnīca*. Rīga : Avots, 2005, 423. lpp.).

• **Vai latviešu valodā ir automobiļu virsbūves tips *universālis*?**

Universālis – ‘vieglais automobilis ar slēgtu divtelpu virsbūvi, kam salons jumta līmenī pagarināts uz aizmuguri, salonu apvienojot ar bagāžnieku. Aizmugurē ir (piektās vai trešās) durvis’ (*Terminoloģijas Jaunumi*. Nr. 12. Rīga : Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisija, 2005, 24. lpp.). Kā apstiprinājis LZA TK Spēkratu apakškomisijas priekšsēdētājs *Dr. habil. sc. ing.* Juris Gunārs Pommers, *universālis* ir LZA Terminoloģijas komisijas pieņemtais termins.

Stils

• **Vai *atšķirībā no* ir ieteicamāka forma nekā *atkarībā no*?**

Atkarībā no (kā) – ‘saskaņā (ar ko), ievērojot (ko)’. *Rīkoties atkarībā no apstākļiem*. Nav vēlams lietojums nozīmē ‘būt atkarīgam (no kā)’, piemēram, *viss atkarājas no apstākļiem* (*Latviešu valodas vārdnīca*. Rīga : Avots, 2006, 111. lpp.).

Atšķirībā – ‘norāda, ka (kas) ir atšķirīgs’. Piemēram, *atšķirībā no zirnekļiem skorpioni nekož, bet dzeļ* (*Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 1. sēj. Rīga : Zinātne, 1972, 458. lpp.). Vecākajā avotā – „Latviešu literārās valodas vārdnīcā” – ir arī lietvārda lokatīvs *atkarā* – ‘ievērojot (ko), saskaņā

(ar ko); atkarībā' (*Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 1. sēj. Rīga : Zinātne, 1972, 370. lpp.). Abi varianti ir vienlīdz lietojami atkarībā no to atšķirīgajām nozīmēm.

• Vai latviešu valodā pieļaujama konstrukcija *sakarā ar*?

„Ja šādu konstrukciju tekstā ir daudz vai tās lietotas nevietā, teksts veidojas neskaidrs. Šo konstrukciju lietojums pieļaujams lietišķajā stilā, izsakot **iemeslu**: *atbrīvot no darba sakarā ar aiziešanu pensijā; piešķirt pabalstu sakarā ar grūtiem materiāliem apstākļiem; apbalvot sakarā ar 50 gadu jubileju; paplašināt ražošanu sakarā ar pieaugošo pieprasījumu*. Ja konstrukcija *sakarā ar...* norāda uz cēloni, tās vietā labāk izvēlēties citu izteiksmi: *sakarā ar sliktajiem darba apstākļiem daudzi strādnieki no darba aiziet* → slikto darba apstākļu dēļ daudzi strādnieki no darba aiziet; sliktie darba apstākļi veicina strādnieku aiziešanu no darba. *Sakarā ar lielo sabiedrisko slodzi cieta darbs* → lielā sabiedriskā slodze traucēja veikt darbu. *Sakarā ar neparedzētajiem apstākļiem jautājuma izlemšana ieilga* → neparedzēto apstākļu dēļ jautājuma izlemšana ieilga; neparedzētie apstākļi kavēja (paildzināja) jautājuma izlemšanu. *Kvarcs sakarā ar tā vērtīgajām īpašībām zinātnē un tehnikā ir neaizstājams* → tā kā kvarcam ir vērtīgas īpašības, tas ir neaizstājams zinātnē un tehnikā. Ir gadījumi, kad cēloņa nozīmē *sakarā ar...* lietots pilnīgi nevietā: *sakarā ar saaukstēšanos viņam ir iesnas* → viņš saaukstējās un dabūja iesnas. *Sakarā ar angīnu bērnam paaugstinājās temperatūra* → bērns saslima ar angīnu, un viņam paaugstinājās temperatūra; angīna izraisīja bērnam temperatūras paaugstināšanos. *Sakarā ar ugunsgrēku viņi palika bez pajumtes* → ugunsgrēkā viņi zaudēja pajumti; izcēlās ugunsgrēks, un viņi palika bez pajumtes. Cita konstrukcija jāizvēlas arī tajos gadījumos, kad vārdu savienojums *sakarā ar...* kopā ar sekojošo lietvārdu teikumā ir papildinātāja funkcijā: *viņam ir kas sakāms sakarā ar prēmiju* → viņam ir kas sakāms par prēmiju. *Viņš deva rīkojumus sakarā ar uguņošanu* → viņš deva rīkojumus par uguņošanu (par uguņošanas norisi)” (*Konsultants. Palīglīdzeklis valodas praksē*. 7. laidieni. Rīga : Avots, 1988, 28. lpp.).

• Vai pareizi ir sacīt „katastrofā 77 cilvēki ir zaudējuši dzīvības”? Vai vārds *dzīvība* ir lietojams arī daudzskaitlī?

Dzīvība – vsk. 'cilvēku, dzīvnieku un augu bioloģiskā eksistēšana (no to rašanās līdz nāvei'. *Izglābt, apdraudēt dzīvību. Riskēt ar dzīvību. Atdot dzīvību par dzimteni. Dzīvības apdrošināšana* (*Latviešu valodas vārdnīca*. Rīga : Avots, 2006, 269. lpp.). Kā redzams no vārdnīcas skaidrojuma un piemēriem, vārds *dzīvība* pārsvarā tiek lietots vienskaitlī. Dažkārt jau tiek runāts, ka kaķim ir *vairākas dzīvības*, arī datorspēlēs izmanto jēdzienu *vairākas dzīvības* utt.

Pēdējos gados latviešu valodā ir vērojamas būtiskas izmaiņas lietvārdu skaitļa formu lietojumā. „Daudzi atvasinājumi ar *-ība*, [...], kā arī abstraktu nojēgumu apzīmējumi, kuri latviešu valodniecībā tika uzskatīti par tradicionāliem vienskaitļiniekiem un kuru lietojums daudzskaitlī tika kvalificēts kā novirze no literārās valodas normas, mūsdienās zaudē savu vienskaitļinieka statusu un tiek lietoti daudzskaitlī vai pat tikai daudzskaitlī: apdraudējumi, izaicinājumi, neatkarības, draudzības, izglītības, pieredzes, riski, politikas.” (*Latviešu valodas gramatika: koncepcija, prospekts, atsevišķu nodāju pirmvarianti, diskusijas materiāli*. Rīga : LU LVI, 2008, 170. lpp.)

Konkrētajā teikumā būtu vēlams mainīt vārdu kārtību, lai vārds *dzīvība* tiktu lietots vienskaitlī: *avārijā dzīvību zaudēja 77 cilvēki*. Taču ir iespējams pateikt arī: *avārija paņēma daudz dzīvību*, ar to domājot, ka daudzi cilvēki, zaudējot savu dzīvību, aizgāja bojā.

• **Kāda ir vārda *gaita* nozīme? Vai ir pareizi teikt *raidījuma gaitā, lietas izmeklēšanas gaitā*?**

Vārdam *gaita* ir vairākas nozīmes, un viena no tām ir arī 'ritums (dzīvei, laikam)' (*Latviešu valodas vārdnīca*. Rīga : Avots, 2006, 299. lpp.). Piemēram, *dzīves gaitā, laika gaitā* u. tml. Taču jāraugās, lai vārds tiktu lietots vietā un nekļūtu lieks. Piemēram, lai gan vārdkopas *raidījuma gaitā uzzināsiet* vai *nodarbības gaitā dzirdēsiet* ir pareizas, iespējams, pietiktu ar lietvārda lokatīvu: *raidījumā uzzināsiet, nodarbībā dzirdēsiet* utt.

• **Kā pareizi būtu pārveidojami teikumi, kuros apzīmētājs atdalīts no apzīmējamā vārda ar palīgteikumu? Piemēram,**

Līdz kādu dienu ar sava uzticamā Smotfa, kura istaba atradās vienā stāvā ar laboranta istabu, starpniecību viņš satika Morellē.

Viņš lasa kāda romāna, kuram uz vāka šūpuļtīklā guļ gandrīz kaila sieviete garu cigarešu iemuti lūpās un lasītāja virzienā nevērigi tēmē mazu revolveri ar perlamutra spalvu, anotāciju.

Šādas teikuma konstrukcijas nav veiksmīgas. Lai šādu konstrukciju novērstu, iespējami vairāki risinājumi:

- 1) jāatsakās no vārdiem vai palīgteikuma, kas ir starp apzīmētāju un apzīmējamo vārdu;
- 2) jālieto saskaņotais apzīmētājs;
- 3) jāpārveido vārdu kārtība teikumā;
- 4) teikums kā pārmērīgi garš jāsadala divos atsevišķos teikumos.

(Skujīņa, V. *Latviešu valoda lietišķajos rakstos*. Rīga : Zvaigzne ABC, 1999, 105. lpp.).

Tādējādi iepriekšminētie teikumi veiksmīgāki būtu šādi:

Līdz kādu dienu ar sava uzticamā Smotfa starpniecību viņš satika Morellē. Smotfa istaba atradās vienā stāvā ar laboranta istabu.

Viņš lasa kāda romāna anotāciju. Uz grāmatas vāka attēlota gandrīz kaila sieviete, kas guļ šūpuļtīklā ar garu cigarešu iemuti lūpās un lasītāja virzienā nevērigi tēmē mazu revolveri ar perlamutra spalvu.

Interpunkcija

• Vēlos noskaidrot, vai būtu pareizi rakstīt šādi: „Kamera nodrošina 67-kārtīgu palielinājumu”?

V. Skujiņa norāda: „Defisi lieto, lai savienotu simbola nozīmē lietotu burtu vai skaitli ar salikteņa pamatdaļu, ko patstāvīgi nelieto, piemēram, T-veidīgs, 50-procentīgs, 60-gadīgs. Latviešu valodā nav pieņemts ar defisi piesaistīt vārda galotni vai izskaņu, piemēram, 1997. gads, nevis 1997-tais gads.” (Skujiņa, V. *Latviešu valoda lietišķajos rakstos*. Rīga : Zvaigzne ABC, 1999, 120. lpp.)

• Vai vēstules nobeigumā pēc *ar cieņu* vai *cieņā* jāliek komats?

Komats pēc *ar cieņu* vai *cieņā* nav jāliek, jo tam nav gramatiska pamatojuma. Citādi tas būtu, ja vēstules nobeigumā tiktu izmantotas frāzes *cerot uz sadarbību, vēlot veiksmi, cerot uz drīzu atbildi*, jo tad veidotos divdabja teiciena konstrukcija.

• Vai tādi vārdi kā *arī, tikai, vienīgi* u. tml. ir iekļaujami divdabja teicienā? Piemēram, *To var panākt, tikai lietojot piemērotus līdzekļus* vai *To var panākt tikai, lietojot piemērotus līdzekļus*.

„Ja divdabja teiciena priekšā ir partikulas *arī, jau, pat, tikai, vienīgi*, tās parasti tiek savrupinātas kopā ar divdabja teicienu resp. absolūtā datīva teicienu. *Kažoku velk, tikai salam iestājoties.*” (Blinkena, A. *Latviešu interpunkcija*. Rīga : Zvaigzne ABC, 2009, 300. lpp.) Iepriekšējā izdevumā (Blinkena, A. *Latviešu interpunkcija*. Rīga : Zinātne, 1969, 279. lpp.) minēti arī šādi piemēri:

Šaurā gaiteni divi pretimnācēji var izšķirties, tikai nostājoties sāniski.

Uzzīmēt tos var, tikai izlasot līdz galam visu darbu, iemīlot un izprotot.

Tikai paklausot viņa padomam, Zemgalei izdevās pārtraukt ordeņa postīgo iebrukumu un noslēgt mieru.

Arī Raiņa kapa pieminekli veidojot, viņš nav gribējis radīt reālu dzejnieka tēlu.

Vienīgi pakārtojot sevi sabiedrības ideāliem un mērķiem, dzejnieks rod īsto saturu savai dzīvei un daiļradei.

Lūst vētrā vientuļais koks, **pat** pie zemes **krizdams**, tas nedzird sava kritiena atbalsu.

Tāpēc teikumā *To var panākt, tikai lietojot piemērotus līdzekļus, pieturzīme* ir lietota pareizi.

• **Vai komats ir nepieciešams, ja divdabja teicienu ievada saiklis un?**

„Ja divdabja teiciens ar vienojuma saikļiem pievienots pie citiem teikuma vārdiem vai teikuma komponentiem ar to pašu jēdzieniski sintaktisko funkciju un nozīmi, **saiklis aizstāj savrupinājuma pieturzīmi un blakus saiklim komats nav vajadzīgs**. Piemēram, [..] *jāmāca apvilēt sānu virsmas pēc izmēriem un ievērojot leņķus; Viņas maksā par tām savu dienas algu, ko, ganos iedamas, nopelna vai lūkus plēšot pa mežiem.*” (Blinkena, A. *Latviešu interpunkcija*. Rīga : Zvaigzne ABC, 2009, 300. lpp.)

• **Vai komats nepieciešams, ja divdabja teiciens seko ievadītājbārdiem t. sk., piemēram, t. sk., izmantojot internetu?**

„Ja divdabja teiciens pievienots aiz paskaidrojamā iesprauduma ievadītājbārdiem *īpaši, sevišķi*, vai tml., divdabja teiciens no šī ievadītājbārda atdalāms ar komatu. Piemēram, [..] *it īpaši, ceļot lauku ražību; Jābūt ļoti uzmanīgiem, jo sevišķi, ejot pa trauslo pavasara ledu.*” (Blinkena, A. *Latviešu interpunkcija*. Rīga : Zvaigzne ABC, 2009, 301. lpp.) Līdzīgi arī piemērā *t. sk., izmantojot internetu*, divdabja konstrukcija atdalāma ar komatiem.

• **Vai frazeoloģismi kā varēdams, kā mācēdams, cik prazdams u. tml. uzskatāmi par divdabja teicieniem un atdalāmi ar komatiem?**

Kā norāda A. Blinkena, šādi divdabja savienojumi runā ar pauzēm parasti netiek savrupināti. „Tiem izveidojusies arī tāda īpaša stilistiski semantiska nokrāsa – tie izsaka darbības intensitātes pakāpi. Te rakstītājam ir iespēja brīvi izvēlēties, likt komatu vai ne – komata lietošana ir fakultatīva. Taču divdabim ar izskaņu *-dams* var būt arī izteicēja funkcija: *Kur iedama, tautu meita? / Izlocīju valodiņu, kādu pati gribēdama*. Tādā gadījumā šim divdabja savienojumam ir arī paligteikuma nozīme, kas prasa komata lietošanu.” (Blinkena, A. *Latviešu interpunkcija*. Rīga : Zvaigzne ABC, 2009, 301.–302. lpp.)

• **Vai diemžēl uzskatāms par iespraudumu un liekams komatos?**

„Ar komatiem nav atdalāmi vārdi *laikam, varbūt, diemžēl, droši vien, acīmredzot*, kas mūsdienu latviešu literārajā valodā ieguvuši nepārprotamu modālu nozīmi. *Bet Vilnis diemžēl varēja diezgan maz. Veide jūru droši vien pazīst labāk nekā mēs visi kopā.*” (Blinkena, A. *Latviešu interpunkcija*. Rīga : Zvaigzne ABC, 2009, 259. lpp.)

• **Kā tekstā pareizi uzrakstīt izsauksmes vārdu *tpū*, trīs reizes atkārtojot?**

Izsauksmes vārdu pierakstā izmanto defisi jeb savienojuma zīmi: „Defisi lieto interjekciju, īpaši dažādu dzīvnieku balsu un citādu skaņu atdarinājumu attēlojumos starp atkārtojumiem vai stieptajiem skaņu atdarinājuma elementiem.” (Blinkena, A. *Latviešu interpunkcija*. Rīga : Zvaigzne ABC, 2009, 407. lpp.) Tāpēc konkrēto izsauksmes vārdu pareizs pieraksts būtu: ***Tpū-tpū-tpū!***

Pareizrūna

• **Kā izrunāt vārdu *bebrs* – ar šauru vai platu *e*?**

1. deklinācijas lietvārdos un vārdos, ko loka pēc 1. deklinācijas parauga, lieto plato patskani *e*, piemēram, (*iz*)*mērs*, *audekls*, *tēls*, arī *tēvs* un *dēls*. Iespējams, ka šaurā *e* izrunu sekmējusi nepareizs uzskats, ka tas ir 2. deklinācijas lietvārds ar galotni *-is*. „Vārdam *bebrs* konstatējamas ne tikai nepareizas locījumu formas (nepareizi: *bebris*, *bebrim*, *bebrī*), bet arī platā patskaņa [e] vietā tiek runāts šaurs *e*. Pašreiz norma nosaka visās 1. deklinācijas lietvārdu formās lietot plato patskani, arī *bēbra*, *bēbram*, *bēbru*, *bēbri*, *bēbriem*, saliktenī – *bēbrāda* u. c.” (Strautiņa, V., Šulce, Dz. *Latviešu valodas pareizrūna un pareizrakstība*. Rīga : RaKa, 2009, 29. lpp.) Arī „Latviešu valodas pareizrakstības un pareizrūnas vārdnīcā” (Rīga : Avots, 1995, 122. lpp.) ir *bebrs* [bēbrs], arī *bēbrāda*, *bēbrukārkliņš*. Savukārt sieviešu dzimtes uzvārds *Bebre* ir 5. deklinācijas lietvārds, un šajā gadījumā šaurā *e* lietojumu nosaka galotne *-e*.

• **Kā pareizi izrunāt vārdu *binoklis* – ar patskani [o] vai divskani [uo]?**

Vārds *binoklis* [bīnoklis] izrunājams ar īsu patskani [o] (*Latviešu valodas pareizrūnas un pareizrakstības vārdnīca*. Rīga : Avots, 1995, 129. lpp.).

• **Kā pareizi izrunāt vārdus *medūza*, *ferma*, *gerbera*, *mopēds*?**

„Internacionālos vārdos neatkarīgi no pozīcijas parasti lieto **šauru** patskani *e, ē*, piemēram, *perspektīva*, *termīns*, *termiņš*, *perpendikulārs*, *vertikāls*, *mērs*, *dekāns*, *plēnums*, *serums*, **medūza**, *sezona*, *metropolitēns* u. c.” (Laua, A. *Latviešu literārās valodas fonētika*. Rīga : Zvaigzne ABC, 1997, 116. lpp.) Šaurais patskanis lietojams arī vārdā *ferma*: „[...] pašreizējā norma paredz izrunu ar šauru patskani, piemēram, *serbi*, **ferma**, *ģermāņi*, *termometrs*, **gerbera**, *herbārijs*” (Strautiņa, V., Šulce, Dz. *Latviešu valodas pareizrūna un pareizrakstība*. Rīga : RaKa, 2009, 32. lpp.), **mopēds** (Strautiņa, V. Šulce, Dz. *Latviešu valodas pareizrūna un pareizrakstība*. Rīga : RaKa, 2009, 31. lpp.).

Šādi – ar šauru patskani *e* – vārdu izruna norādīta arī „Latviešu valodas pareizrūnas un pareizrakstības vārdnīcā” (Rīga : Avots, 1995).

• **Kā pareizi izrunājams vārds *mets* – ar šauru vai platu patskani *e*?**

Mets [mɛç] – ‘kāda (parasti mākslas) darba sākotnējais variants; skice; zīmējums, pēc kura veido, piemēram, skatuves dekorācijas, lietišķās mākslas darbu’ (*Latviešu valodas vārdnīca*. Rīga : Avots, 2006, 644. lpp.). Pareizrūnas norma nosaka, ka vārds *mets* izrunājams ar **platu** *e* (*Latviešu valodas pareizrūnas un pareizrakstības vārdnīca*. Rīga : Avots, 1995, 454. lpp.).

• **Kā pareizi izrunāt sieviešu personvārdus *Tekla* un *Violeta*?**

Īpašvārdos personu vārdos parasti lieto šauru patskani *e, ē*, piemēram, *Ella, Elza, Helēna, Meta, Tekla, Velga, Velta, Veronika, Zelma, Zenta* (Laua, A. *Latviešu literārās valodas fonētika*. Rīga : Zvaigzne ABC, 1997, 118. lpp.). Arī vārdā **Violeta** izrunājams šauri (sal. *violets*) (*Latviešu valodas pareizrūnas un pareizrakstības vārdnīca*. Rīga : Avots, 1995, 857. lpp.).

• **Kā pareizi lietot uzsvaru vārdā *Monako* – ‘*Monako* vai *Mo`nako*’?**

„Latviešu valodā pēc tradīcijas svešus īpašvārdus drīkst izrunāt ar pirmās zilbes uzsvaru neatkarīgi no uzsvara oriģinālvalodā. Ir atļauts paturēt arī oriģinālvalodas uzsvaru, tādā gadījumā šis uzsvars ir jāzina, turklāt tas jā saglabā visos locījumos. Jāņem vērā, ka valodas lietotājam uzsvara lietošanā jābūt konsekventam – vienā un tajā pašā sarunā, lekcijā u. tml. nedrīkst izmantot atšķirīgus uzsvara atveides principus.” (Freimane, I. *Valodas kultūra teorētiskā skatījumā*. Rīga : Zvaigzne, 1993, 430. lpp.) Tāpēc vārdā *Monako* iespējami divi izrunas varianti: ‘**Monako**’ (ar pirmās zilbes uzsvaru atbilstoši uzsvara lietojumam latviešu valodā) vai **Mo`nako** (ar otrās zilbes uzsvaru atbilstoši uzsvara lietojumam oriģinālvalodā), kā norādīts „Latviešu valodas pareizrūnas un pareizrakstības vārdnīcā” (Rīga : Avots, 1995, 921. lpp.).

• **Latviešu valodā vairs nav mākslas filmas, bet spēlfilmas. Kā radies šāds jēdziens un kā tas pareizi izrunājams?**

Vārds **spēlfilma** latviešu leksikā ir samērā jauns. „[20. gs.] 90. gadu sākumā pēc režisora un Nacionālā kinematogrāfijas centra direktora Arvīda Krieva iniciatīvas terminus *mākslas filma* un *aktierfilma* aizvietoja ar terminu *spēlfilma*, kurai tuvākais ir vācu valodas jēdziens *Spielfilm*.” (*Insceņējumu realitāte. Latvijas aktierkino vēsture*. Rīga : Mansards, 2011, 410. lpp.) Atbilstoši nepozicionālajiem nosacījumiem, kas nosaka, ka „salikteņu pirmā daļa runājama tāpat kā attiecīgais vārds ārpus salikteņa, piemēram, *sētsvidus* [sɛçvidus], *vecpilsēta* [vɛçpilsɛta], *sendienas*

[sēndienas], *degbumba* [deḡbumba], *bērslape* [bērslape], *mērvienība* [mērvienība], *Zemgale* [Zēmgale], *Vecpiebalga* [Vēcpiebalga], *Ventspils* [Vēntspils] (Strautiņa, V., Šulce, Dz. *Latviešu valodas pareizrūna un pareizrakstība*. Rīga : RaKa, 2009, 33. lpp.), arī saliktenī *spēlfilmā* ē izrunājams šauri.

• **Kā pareizi izrunāt *Grostonas iela* – ar patskani [o] vai divskani [uo]?**

Vietvārdi *Aloja* [Aluoja], *Grostona* [Gruostuona], *Madona* [Maduona], *Code* [Cuode], *Brocēni* [Bruocēni], *Okte* [Uokte], *Roja* [Ruoja], *Pope* [Puope], *Tosmare* [Tuosmare] izrunājami ar divskani *uo* (Laua, A. *Latviešu literārās valodas fonētika*. Rīga : Zvaigzne ABC, 1997, 128. lpp.). Arī „Latviešu valodas pareizrūnas un pareizrakstības vārdnīcā” (Rīga : Avots, 1995, 881. lpp.) norādīts, ka attiecīgie vietvārdi izrunājami ar divskani [uo].

Īpašvārdu lietojums

Locīšana

• **Vai latviski atveidotajiem saliktajiem itāļu valodas īpašvārdiem loka visus patstāvīgos vārdus vai arī tikai pēdējo komponentu, piemēram, NOM. *Riva del Garda* – LOK. *Riva del Gardā* vai *Rivā del Gardā*, NOM. *Pala del Vo* – ĢEN. *Palas del Vo ciems* vai *Pala del Vo ciems*, NOM. *Santamarija della Gracija* – ĢEN. *Santamarija della Gracijas sala* vai *Santamarijas della Gracijas sala*.**

Jautājumu komentē Latviešu valodas ekspertu komisijas Vietvārdu apakškomisijas priekšsēdētājs *Dr. habil. philol.* Ojārs Bušs: „Īpašu noteikumu (un arī konsekvences) šajos gadījumos nav. Uz vairākkomponentu vietvārdu atveidojumiem no dažādām valodām var vispārināt principu, kas vairumā gadījumu jau praksē darbojas: gramatiski locīt tikai pēdējo komponentu, nevis visu vietvārdu, kaut arī tur būtu rakstības pauze (*Novaja Zemļa* – uz *Novaja Zemļu*, *Valle de Aosta* – *Valle de Aostā*). Tomēr praksē ir bijis vismaz viens izņēmums, kad 1956. gada ziemas olimpiādes norises vietas *Kortina d'Ampeco* nosaukumam palaikam tiek locīts pirmais komponents (iespējams, to veicinājusi otrā komponenta nelokāmība). Tādējādi būtu iespējams gan lokāms, gan nelokāms variants.”

• **Vai viesuļvētras nosaukums ir vīriešu vai sieviešu dzimtē – *Sendija* vai *Sendijs*?**

ASV Nacionālais viesuļvētru centrs (*National Hurricane Center*) vētras nosauc atbilstoši alfabēta un dzimumu vienlīdzības principam, tām piešķirot gan sieviešu, gan vīriešu vārdus. Tā, piemēram, 2012. g. viesuļvētrām tika noteikti šādi nosaukumi (alfabētiskā secībā atbilstoši angļu val. alfabētam): *Alberto* (vīr.), *Berila* (siev.), *Kriss* (vīr.), *Debija* (siev.), *Ernesto* (vīr.), *Florensa* (siev.), *Gordons* (vīr.), *Helīna* (siev.), *Aizaks* (vīr.), *Džoisa* (siev.), *Kērks* (vīr.), *Lezlija* (siev.), *Maikls* (vīr.), *Nadīna* (siev.), *Oskars* (vīr.), *Petija* (siev.), *Rafaels* (vīr.), *Sendija* (siev.), *Tonijs* (vīr.), *Valērija* (siev.), *Viljams* (vīr.). (Sk. <http://www.nhc.noaa.gov/aboutnames.shtml>, skatīts 23.07.2013.) Tādēļ atbilstoši viesuļvētru nosaukumu piešķiršanas principam attiecīgās viesuļvētras nosaukums ir sieviešu dzimtē – ***Sendija***.

Atveide

• **Kā ir pareizi – *Viljandi* vai *Vilande*?**

Vietvārda nosaukumu komentē Latviešu valodas ekspertu komisijas Vietvārdu apakškomisijas priekšsēdētājs *Dr. habil. philol. Ojārs Bušs*: „Nosaucot pilsētu, paralēlnosaukumu var minēt tikai pirmajā lietojuma reizē – vai nu iekavās, vai arī piesaistot ar *jeb*, – abi varianti būtu korekti. *Vilande/Viljandi* – abi varianti minēti jau 1960. gadā publicētajos igauņu īpašvārdu atveides noteikumos.”

• **Kā ANO ģenerāļsekretāra *Ban Ki-Moon* vārdu pareizi atveidot latviešu valodā?**

Uzziņu literatūrā un plašsaziņas līdzekļos sastopami dažādi varianti: *Pans Kimuns, Bans Gimuns, Bans Kimūns, Bans Ki Muns* un *Bans Ki Mūns*. Cīvētvalodu īpašvārdus latviešu valodā atveidojam pēc iespējas tuvāk oriģinālizrunai. Atbilstoši izrunai korejiešu valodā ieteicamais latviskais atveidojums būtu ***Pans Gimuns***.

• **Kā pareizi rakstīt rakstnieces uzvārdu *Bronti* vai *Brontē*?**

Jaunākajos angļu īpašvārdu atveides noteikumos (*Ahero, A. Angļu īpašvārdu atveide latviešu valodā*. Rīga : Zinātne, 2006, 126. lpp.) uzvārds *Brontē* atveidots ***Bronti***. Šāda rakstība arī atbilst īru izcelsmes uzvārda izrunai. Taču tradicionāli esam pieraduši runāt par māsām rakstniecēm *Brontē*. Šis uzvārda variants vairāk atbilst uzvārda rakstībai oriģinālvalodā *Brontē*, nevis izrunai. Lai gan atbilstoši atveides noteikumiem pareizi būtu, piemēram, *Šarlote Bronti*, mūsdienās, šķiet, jau par tradīciju ir izveidojies rakstīt ***Brontē***.

• **Kā pareizi rakstīt amerikāņu rakstnieka Kurta Vonnegūta uzvārdu: ar īsu vai garu *u*, ar līdzskaņu *n* dubultojumu vai bez tā?**

Rakstnieka vārds un uzvārds atveidojams Kurts Voneguts (*Kurt Vonnegut*) – ar īsu *u* un vienu *n* (*Enciklopēdiskā vārdnīca*. 2. sēj. Rīga : Latvijas Enciklopēdiju redakcija, 1991, 330. lpp.). Atbilstoši izrunai angļu valodā uzvārdu izrunā ar „īsu” *n*, tāpēc uzvārds jāraksta ar vienu *n*. Tā kā, izrunājot uzvārdu, netiek uzsverta ne pirmā, ne pēdējā zilbe, arī garais patskaņa burts *ū* nebūtu atbalstāms. Tāpēc uzvārds pareizi ir rakstāms **Voneguts**.

• **Kā pareizi rakstīt (un arī izrunāt) komponistu uzvārdus: *Sen-Sanss*, *Sensāns* vai *Sensānss*; *Mendelsons* vai *Mendelszons*?**

Ilgu laiku bijām pieraduši pie franču komponista uzvārda rakstības *Šarls Kamils Sen-Sanss*. Taču atbilstoši jaunākajiem atveides noteikumiem (*Franču īpašvārdu atveide latviešu valodā*. Rīga : Zinātne, 2004, 159. lpp.) un franču valodas speciālistu ieteikumiem franču uzvārds *Saint-Saëns* latviskojams **Sensānss**. Tā, pamatojoties uz Latvijas Radio fonotēkas informāciju, komponistu piesaka arī Latvijas Radio programmas „Klasika” vadītāji.

Līdzīgi laika gaitā tikusi precizēta arī vācu komponista *Fēliksa Mendelszona-Bartoldi* uzvārda pareizrakstība: ierastā *Mendelsona* vietā nu sakām un rakstām **Mendelszons** (*Enciklopēdiskā vārdnīca*. 1. sēj. Rīga : Latvijas Enciklopēdiju redakcija, 1991, 430. lpp.), ko ģermānisti atzīst par precīzāku un pareizāku uzvārda izrunas variantu.

Tā kā komponista uzvārds oriģinālvalodā (vācu) rakstāms *Mendelssohn*, atbilstoši izrunai latviešu valodā tas ir *Mendelszons*, kaut arī sabiedrībā vairāk izplatīta un zināma ir uzvārda izruna *Mendelsons*.

Uzvārda *Mendelsons* izrunu ietekmējusi pozicionālā līdzskaņu mija: priekšā stāvošais *s* ir padarījis sekojošo *z* daļēji nebalsīgu, ar ko izskaidrojama uzvārda izruna ar *s*, kas, protams, ir labskanīgāk un ierastāk (ģermānistes *Dr. philol. Mudītes Smiltēnas* komentārs). Atbilstoši mūsdienu tendencēm – atveidot maksimāli tuvu oriģinālizrunai (nevis pamatojoties uz tradīciju), šis pārmaiņas skārušas ar vācu komponista uzvārdu. Arī *Mendelssohn* būtu lasāms kā *Mendelszons*, jo patskaņa priekšā vācu valodā *s* vienmēr izrunājams kā *z*.

• **Kā pareizi atveidojami norvēģu īpašvārdi ar burtkopu *rs*, piemēram, *Andersen*?**

Latviešu valodas aģentūra, atveidojot norvēģu īpašvārdus latviešu valodā, pamatojas uz 2003. gadā apgāda „Norden AB” izdoto grāmatu „Dāņu, norvēģu, zviedru un somu īpašvārdu atveide latviešu valodā”, ko lietošanai praksē ir ieteicis Valsts valodas centrs. Norvēģu īpašvārdu atveides noteikumus šajā avotā ir izstrādājis norvēģu valodnieks Snorre

Karkonens-Svensons (*Snorre Karkkonen-Svensson*). Norvēģu uzvārdu *Andersen* autors atveidojis *Andešons/Andešsons*. Taču LVA praksē ir bijuši gadījumi, kad cilvēki norāda uz uzvārda *Andersen* izrunu pretēji autora piedāvātajiem atveides variantiem, proti, *Andersens*. Šajā jautājumā padoms lūgts norvēģu valodniekam *Dr. art.* (ar specializāciju valodniecībā) Sturlam Bergam-Olsenam (*Sturla Berg-Olsen*):

„Burtkopu *rs* dažādās norvēģu izloksnēs izrunā dažādi. Austrumu un Ziemeļnorvēģijā to izrunā apmēram kā [š], Rietumnorvēģijā daudzviet abas skaņas tiek izrunātas atsevišķi, tātad [rs] (Vigeland, B. *Dialekter i Norge. Målmerker med språkhistoriske forklaringer*. 1981, 92. s.). Jāpiebilst, ka pati fonēma /r/ arī tiek izrunāta dažādi; lielākajā Norvēģijas daļā to izrunā kā alveolāru skaņu, bet dienvidos un rietumos tā daudz kur ir uvulāra vai velāra frikatīva (Skjekkeland, M. *Dialekter i Noreg. Tradisjon og fornying*. 2005, 65.–68. s.). Tāpēc arī uzvārdus, tāpat kā citus vārdus, kur ir burtkopa *rs*, izrunā dažādi. Tādos uzvārdos kā *Andersen, Kristoffersen, Pedersen* un *Pettersen* burtkopu *rs* vietām izrunā [š], vietām (t. i., Norvēģijas rietumos) [rs]. Tā kā norvēģu valodā nav oficiālās runas normas (taču ir divas rakstu valodas normas), nav iespējams apgalvot, ka viena izruna ir „pareiza”, bet otra – „nepareiza”. Grāmatas „Dāņu, norvēģu, zviedru un somu īpašvārdu atveide latviešu valodā” 140. un 160. lpp. tiek norādīts, ka, lai gan šīs burtkopas izruna ir dažāda, personvārdu transkripcijā tā jāatveido ar [š]. Vietvārdos tiek pieļautas atkāpes gadījumos, kad vietējā izruna ir [rs]. Viens tāds piemērs ir apdzīvotā vieta *Ørsta*, kas „Norden AB” izdotajā grāmatā (212. lpp.) tiek transkribēta kā *Ersta* (nevis *Ešta*). Pamatojoties uz pieļaujamo atkāpēm vietvārdos, analogiska atkāpe iespējama arī personvārdu atveidē – proti, burtkopu *rs* var transkribēt *rs*, ja konkrētā persona savu (uz)vārdu izrunā ar [rs], nevis [š]. Tādējādi viens un tas pats (uz)vārds varētu tikt atveidots dažādi.”

Aktuāla diskusija

Vijolkoncerts* – ‘koncerts vijolei un simfoniskajam vai kamerorķestrim’ (Torgāns, J. *Mūzikas terminu vārdenīte*. Rīga : Zinātne, 2010, 134. lpp.). Jauntermiņš avotā paskaidrots ar zvaigznīti. Kā šī izdevuma 10. lpp. norāda pats autors, „apzīmējumi, kuru gramatiskā forma atšķiras no līdz šim ierastas vai vispār piedāvāti no jauna, norādīti ar simbolu* pēc vārda (daudzi no tiem – vairāk nekā puse – ir manis paša veidoti”. Drīz pēc vārdnīcas iznākšanas Latviešu valodas aģentūras lingvistēm zvanija kolēģi no Latvijas Radio „Klasika” un jautāja, ko domājam par vārdu *vijolkoncerts* ierastā vijoļkoncerta vietā. Toreiz atbalstījām

zināmo un ierasto vijolkoncertu, un jau likās, ka tradicionālais termins savas pozīcijas ir nostiprinājis, taču Jāņa Torgāna viedoklis žurnālā „Mūzikas Saule” (2013, Nr. 2 (73) 2. lpp.) un Latvijas Mūzikas informācijas centra direktores Ināras Jakubones (2013, Nr. 3 (74) 3. lpp.) atbilde lika saprast, ka diskusija turpinās. Piedāvājam arī mūsu krājuma lasītājiem iepazīties ar šo diskusiju, kas ir pārpublicēta no žurnāla „Mūzikas Saule”.

Vijolkoncerts un vijolkoncerts?

Jānis Torgāns, *Dr. habil. art.*, mūzikas zinātnieks

Sākšu no citas puses. Ja skaņdarbs ir koncerts čellam, tad programmā rakstām, piemēram, Antonīns Dvoržāks. *Koncerts čellam un simfoniskajam orķestrim*, bet ikdienā sakām un arī rakstām *Dvoržāka čellkoncerts* (jo konkrēts), čellkoncerts (ja vispār, kā žanrs) un attiecīgi čellsonāte, čellgrupa (nav nekādas vainas arī čellu grupai, tikai garākā tekstā, kur jēdziens bieži atkārtojas, katrreiz – katru reizi! – zaudējam divas liekas zīmjuvietas/taustiņsitienus/taustiņspiedienus). Ja skaņdarbs ir koncerts (sonāte, fantāzija utt.) vijolei, tad programmā rakstām *Vijolkoncerts* (tādēļ, ka vijolei – vijoles koncerts, nevis vijolēm – vijolu koncerts). Koncerts vijolei un orķestrim (ja konkrēts koncerts), bet ikdienā sakām un rakstām vijolkoncerts. Ja ir divām vijolēm un orķestrim, tad tas parasti ir dubultkoncerts vai *concerto grosso* (senā vai jaunā veidā). Ko iegūstam? Skaidrību un atbilstību realitātei – vijoles koncerts, vijoles sonāte, vijoles fantāzija, koncerts divām vijolēm, *concerto grosso* (Vivaldi, Šnitke u. c.). Savukārt tur, kur darīšana ar daudzām vijolēm, protams, ir vijolmeistars, vijolbūve, vijoldarbnīca utt. Bet – vijolspēle, jo gan spēlē vijoli, gan raksta nošu krājumus ar komentāriem vijoles spēles/spēlēšanas apguvei. Apstākļos, kad liela daļa sabiedrības joprojām neatšķir *ka* un *kad* nozīmi, tas viss var izskatīties pēc putukrējuma gatavošanas izsalkušam teliņam. Bet kāpēc gan mūziķi nevarētu rakstīt un runāt pareizāk nekā citi ļaudis?! Ikdienā savā pulciņā palaižot ij brīvāku, vaļīgāku izteiksmi, ij pat žargonu vai tā saukto neformālo leksiku, bet zinot un protot izteikties arī gludi, skaisti un loģiski.

LVA viedoklis

No valodas prakses viedokļa var teikt, ka vārda (šajā gadījumā mūzikas termina) lietojumu nav iespējams mākslīgi regulēt ar rīkojumu *aṭļaut* vai *aizliegt*. Svarīgi, lai noteikta sabiedrības daļa (konkrētajā gadījumā – nozares profesionāļi) šo terminu atzitu par nepieciešamu un arī lietotu. Vārda „iedzīvināšanu” realitātē un tā tālāko likteni nosaka lietotāji.

Parasti jauna termina izveidi ierosina attiecīgās nozares speciālisti. Diemžēl LZA Terminoloģijas komisijā nav Mūzikas terminoloģijas apakškomisijas, – ja tāda būtu, par šo jautājumu varētu diskutēt nozares speciālistu līmenī. Iespējams, ka par šādas apakškomisijas nepieciešamību terminologiem vajadzētu domāt, varbūt šis nav vienīgais jautājums, par ko būtu jāapspriežas nozares speciālistiem.

Valoda attīstās, un vārdu krājums nepārtraukti tiek papildināts – šo procesu sabiedrība ir pieņēmusi un ar to sadzīvo itin labi. Visbiežāk jaunie vārdi ir aizguvumi – jaunas reālijas apzīmējumi kādā svešvalodā, taču jaunu vārdu, t. sk. terminu, darināšanā tiek izmantoti arī leksiskajā aprītē esoši vārdi un to sastāvdaļas.

Viens no terminrades principiem nosaka, ka jaundarinājums nedrīkst būt pretrunā ar valodas sistēmu, tātad tam ir jāiekļaujas latviešu valodas vārddarināšanas sistēmā. Apzīmējuma *vijolkoncerts* gadījumā šī prasība ir ievērota, un tas veidots atbilstoši valodas sistēmai. Otrkārt, vārdam ir jābūt nozares speciālistu atzītam. Tas nozīmē, ka profesionāļu līmenī atlase jau ir notikusi, vārds ir pieņemts kā nozares tradīcijām atbilstošs, speciālisti par to ir vienojušies un vārds tiek lietots praksē, kas ir trešais pamatnosacījums. Ceturtkārt, labu terminu raksturo tā nepārpotamība. Un te nepieciešams plašāks skaidrojums.

Pieredze liecina, ka sabiedrība nelabprāt pieņem grozījumus kādu zināmu un jau lietojumā nostiprinājušos vārdu pareizrakstībā. Tāds piemērs ir pareizrakstības grozījumi valsts nosaukumā *Islande*, kas, nozares speciālistu ierosināti, 2006. gadā tika pieņemti, bet pēc pieciem gadiem (2011. gadā) tie paši speciālisti bija spiesti atzīt, ka vienlīdz laba ir gan *Islande*, gan arī iepriekš lietotā *Islande*. Līdzīgas svārstības ir bijušas svešvārdu *reabilitācija* un *rehabilitācija* lietojumā (lasītājiem jāatgādina, ka patlaban abu vārdu nozīmes tiek šķirtas).

Vai *vijolkoncerta* pareizrakstību sapratis, ja gadu desmitiem visās vārdnīcās (ieskaitot pēdējo, 1995. gadā izdoto „Latviešu valodas pareizrakstības un pareizrunas vārdnīcu”) ir minēts tikai *vijolkoncerts*? Vai neradīsies pārpratumi? Vai nozīmes šķīrums patiešām ir nepieciešams un lietotājiem viegli saprotams, lai veiktu šādu praksē nostiprinājušos tradicionālās pareizrakstības maiņu? Vai šīm pārmaiņām piekrīt un tās atbalsta ja ne visi, tad vismaz lielākā daļa mūziķu, muzikologu, mūzikas pedagogu? Domājams (vismaz sākotnēji) – vairums žurnālistu un redaktoru uzskatīs to par iespiedkļūdu vai pārrakstīšanos. Vai jauntermiņš izturēs galveno, resp., laika, pārbaudi? To diemžēl ir ļoti grūti prognozēt, bet arī tā ir valodas attīstības procesa sastāvdaļa.

(Un atkal) Vijolkoncerts versus vijolkoncerts

Ināra Jakubone, Latvijas Mūzikas informācijas centra direktore

Šīs replikas iemesls, šķiet, ir gluži fizioloģiskas dabas, par ko, protams, atvainojos. Kad lasu *vijolkoncerts* un vilšus nevilšus mēģinu to artikulēt – vienalga, vai skaļi, vai tikai iztēlē – tā kā aizžņaudzas rikle, tā kā iestingst mēle... Un prātā nāk tas tālais laiks, kad Latvijas Radio runas mākslas guru Antonija Apele mani saraudināja, neganti bārdama par stīvo žokli – kaut ko nepieļaujamu latviešu pareizrunā. Diemžēl *vijolkoncerts* man atsauc atmiņā tās reizes stīvžokļa šausmas. Jo liek manai mēlei un žoklim iespringt neērtā, runas ierasto plūdumu apgrūtinot, nedabiskā veidā.

No tamlīdzīgas kņaģa sajūtas mēlesgalā vismaz mani pasargā *vijolkoncerta* mīkstinātais *l*. Jo ar to itin kā iečubinos ērtā šūpuļkrēslā, bet ar *l* – sajūtos uzdzīta uz tramlīna – piecmetrinieka.

Dzimtās valodas komforta sajūta, kuru negribētos zaudēt, liek aizdomāties par kādām iespējamām valodas pašregulācijas ceļā dzimušām vārdveides tradīcijām, par kādas lielākas un dziļākas (filoloģiskas, ne aritmētiskas) likumsakarības daļu.

Sakām taču – piļknābis, peļaste, ābeļzars, pudeļkorķis, vaboļkāja, mandeļkociņš u. tml. Un, tāpat kā vienai vijolei rakstītā koncerta gadījumā, runa ir par vienas pīles knābi un vienas peles asti. Un zars augs pie vienas ābeles, korķis vienlaicīgi varēs atrasties vienā pudelē, un kāja vabolei būs viena, ak, nē, piedošanu, tā būs vienas vaboles viena kāja vai kā tamlīdzīgi.

Lai būtu kaut drusciņ filoloģiski pamatotāk, varbūt var šādi: vienskaitļa ģenitīvs – ābeles (zars), peles (aste), vaboles, pudeles, pīles un vijoles – pilnībā sakrīt ar daudzskaitļa nominatīva formu. Ābeles (vsk. Ģ.) – ābeles (dsk. N.). Bet daudzskaitļa ģenitīvā klāt ir tas *l*!!! Ābeļu, peļu, vaboļu, pudeļu, piļu, vijoļu... Un varbūt valodas zemstraumes likumību dēļ, vai latvieša valodas artikulācijas aparāta īpatnību dēļ tas *l* salikņos iegūlas dabiskāk un tīkamāk arī tur, kur formāli viss pa vienam?

Lai vai kā – manis kā latviešu valodas lietotāja (un arī nesēja) pašsajūta liek apšaubīt aritmētiku (prof. Torgāna argumentu par labu *vijolkoncerta* formai) kā līdzvērtīgu konkurentu visiem citiem valodu skaidrojošajiem un arīdzan pašorganizējošajiem spēkiem.

Bet pavisam bez aritmētikas pat es neiztikšu. Latviešu valodas aģentūra skaidro, ka jaunvārda vai vārda formas ieviešana atkarīga arī no lietotāju atsaucības. Un šai sakarā varbūt ir vērts pieminēt kādu savā ziņā dezinformējošu vijolkoncerta lietas aspektu. Vijolkoncerta formu atzinuši „Mūzikas Saules” redaktori Orests Silabriedis, Ilze Medne un Inga Žilinska. Tā kā Oresta Silabrieža pārziņā ir visas „Latvijas Koncertu” publikācijas, tai skaitā „Sinfonietta Rīga” programmas, savukārt Inga Žilinska lieliski

aparaksta Latvijas Nacionālā simfoniskā orķestra programmas, rodas iespaids, ka jauninājums ir vienbalsīgi pieņemts un atbalstīts – vismaz publicētajos materiālos. Tad nu varbūt jālaiž pie vārda skaitītāji un jāsaskaita arī tie pret? Manējo ieskaitiet, lūdzu!

Bet vispār – paldies par lielisko vijolžurnāla numuru un vijolkoncerta formas lietojumu itin daudzos tā rakstos!

Teici, teici, valodiņa

Jānis Torgāns, *Dr. habil. art.*, mūzikas zinātnieks

Liels paldies Inārai Jakubonei par to, ka viņa aizsvilinājusi domu apmaiņu par jautājumu, kas ir plašāks un nozīmīgāks nekā konkrētais *gadījums* (*vijolkoncerts/vijolkoncerts* – šo pēdējo dators cītīgi labo, malacis!). Vispirms gribu teikt, ka vijole nav ne pile, ne vabole, bet gan smalka būtne no zemes, *citronas kur zied* (Johans Volfgangs Gēte – Rūdolfs Blaumanis). Tas ir, vārdam nav latviešu cilmes (kaut gan tas brīnišķīgi integrējies), bet gan instruments pats, gan vārds nāk no Itālijas: violu dzimta pakāpeniski pārveidojās skanīgākos un izteiksmīgākos mūsdienu instrumentos, violas vārdam iegūstot (arī) deminutīva formu *violino*. Tā nu tad latviski ir vijole. Otrām kārtām, jautājums nav vis aritmētiskas (vienai vabolei ir sešas kājas!), bet gan loģiskas dabas. Tūlīt gan jāpiekrīt Inārai, ka vārdveidē un valodā vispār ir ļoti daudz brīnumainu un neizskaidrojamu lietu. Piemēram, kā radies, tā teikt, personvārds Sisis Vijoļkāja (Vitauts Ļūdēns)? Kādēļ tur salikteņa pirmā daļa nepārprotami signalizē par gramatisku daudzskaitli, bet kāja ir tikai viena?! Starp citu, ne piļknājba, ne peļastes gadījumā nepavisam nav drošs, ka runa par vienu pīli vai peli (vai tik tā nebūs arī ar Sisi?). Drīzāk otrādi – tiek salīdzināts ar TĀDU knābi kā (daudzām) pīlēm (raksturīgo saplacināto formu) vai tādu asti kā (daudzām) pelēm (parasti par pašķidru, sīku matu šķipsnu). Arī blakus ābeļziedam internetā sastopam ābeļziedu, turklāt ne kā kļūmi vai pārpratumu, bet kā institūcijas nosaukumu (tātad izdomātu, apspriestu, apstiprinātu). Dabiski, nav jācinās ar vēdzirnavām neapstrīdamajā faktā, ka daudzskaitļa ģenitīvā visiem šiem vārdiem (no pīles caur ābeli līdz vijolei) ir mikstinājums.

Vijolkoncerts ir tikai mēģinājums loģiski nošķirt, kad runa ir par vienas vijoles un kad par vairāku/daudzu vijolu koncertu (kā skaņdarbu). Tas labi biedrojas arī ar čellkoncertu (kā vārdu), jo ir pats pēdējais laiks atbrīvoties no čellokoncerta (kā vārda), – jau gadus trīsdesmit mums ir čells (nevis nelokāmais čello). Man pašam stipri jāpiedomā, lai pateiktu vijolkoncerts, un tas ir dabiski. Tieši tāpat laika gaitā lēnām valodā ienāca tādi skanīgi un ērti veidojumi kā blaknes (farmācijā) vai skārums (mūzikā). Pirms tiem pašiem gadiem 30 daudzi bija (vismaz vārdos, *tos tiem piedos* –

Jānis Rokpelnis mazliet pabrīvotā izskatā) ar mieru drīzāk iedzert indi, nekā teikt *skārums* pierastā (patiesībā ievazātā) *štriha* vietā stīginstrumentiem. Tagad lieta konsekventi uzlabojas. Mēs sen vairs nelietojam (vārdus) *gābeles*, *šūplādes*, *ankambarus*, *ausgusus* vai vēlākos *kurtkas*, *gruščikus*, *plaškus* un tamlīdzīgi. Bet interesanti, ka tieši valodas lietotāji (es pat teiktu – īpašnieki!) ar Mirdzas Ķempes dzejoļa palīdzību izglāba vāciskās šķēres no latviski pareizajām, bet kaut kā netīkamajām grieznēm (šobrīd iestājies tāds kā pamiers). Un arī pašreizējā gadījumā valodas lietotāji būs galvenie, kas izšķirs vijolkoncerta cerības uz izdzīvošanu mainīgajā sociālajā vidē (šī vārdkopa jau arī izveidojusies par specifisku, diezgan atbaidošu, novalkātu štampu). Turklāt galvenais – oficiālos dokumentos (afišās, programmās, protokolos) taču jālieto tā, kā to priekšrakstījis autors. Piemēram, Ludviga van Bēthovena Koncerts vijolei un orķestrim. Taču tikpat dabisks ikdienā, sarunā, pārraidē būs Bēthovena Vijolkoncerts (attiecīgi ērģeļkoncerts, obojsonāte, vijolfantāzija, klavierkvartets utt.).

Un trešā (dārgā) lieta ir sistēmiskuma jautājums. Mūsu valodā lieliski iesakņojies klavierkoncerts un ērģeļkoncerts. Būtu laiks iespējami vienvēidoti koncertus citiem instrumentiem. Jau minēju akūto nepieciešamību savest kārtībā čellkoncertu (čellsonāti, čellfantāziju). Tieši to pašu varētu attiecināt uz mežragkoncertu, flautkoncertu, klarnetkoncertu, altkoncertu (un attiecīgi sonātēm u. tml.) un – šausmas! – arfkoncertu, koklkoncertu, sitaminstrumentkoncertu (nu, ne sitēju koncertu tak!). Sistēmiskums atvieglo dzīvi, ļaujot labāk saskatīt tuvību un kopību. Šķiet, pateicoties Orestam Silabriedim (ar stīginstrumentiem), mums tagad beidzot ir skanīgi vientipa nosaukumi visām instrumentu grupām: taustiņinstrumenti, pūšaminstrumenti, sitaminstrumenti un stīginstrumenti. Šādassistēmgrupas vajadzētu tikai atbalstīt. Bet noslēgumā – valoda tāpat kā mūzika ir *viena tumša lieta* (kā par mūziku teica profesors Jānis Ivanovs). Nevienu vārdnīcā neatradu pudeļkorķi, bet vārds taču sadzīvē labi iedzīvojies. Savukārt pilnīgi neizskaidrojama ir vārdkopa pudeles brālis – brālis pudelei bioloģiski nekādi nav iedomājams arī klonēšanas laikmetā, taču raksturojums ir trāpīgs, dzīvs un nīprs. Centīsimies, lai mūsu profesionālā valoda būtu gan dzīva, gan saprotama, gan arī loģiska un iespējami sistēmiska! Mēs tīrām pagalmus un mežus, jūrmalu un kāpņutelpas. Darīsim to arī ar mūsu valodu.

Sagatavojušas LVA valodas konsultantes

*Dīte Liepa,
Mairita Purviņa,
Ingrīda Sjomkāne*

LĒMUMI

Valsts valodas centra Latviešu valodas ekspertu komisijas (LVEK) lēmumi un ieteikumi

LVEK 2012. gada 16. maija lēmums

Valsts valodas centra Latviešu valodas ekspertu komisijas 16.05.2012. sēdē ir apstiprināti **Eiropas Savienības dalībvalstu teritoriālo vienību nosaukumi** (angļu valodā, attiecīgajā oriģinālā un latviešu valodā), kas atbilst ES dalībvalstu reģionālajai klasifikācijai.

Šī klasifikācija izveidota statistikas vajadzībām, un to dēvē par „Statistiski teritoriālo vienību nomenklatūru”, saīsināti – NUTS (no franču valodas *nomenclature commune des unités territoriales statistiques*). To reglamentē Eiropas Parlamenta un Padomes 2003. gada 26. maija Regula (EK) Nr. 1059/2003 par kopējas statistiski teritoriālo vienību klasifikācijas (NUTS) izveidi.

Ar visu sarakstu, kā arī turpmāk publicētajiem lēmumiem var iepazīties VVC mājaslapā (www.vvc.gov.lv) sadaļas „Komisijas” apakšsadaļā „Latviešu valodas ekspertu komisijas lēmumi” un LVA (www.valoda.lv) mājaslapā sadaļā „Konsultācijas”.

LVEK 2013. gada 10. aprīļa lēmums

Lai novērstu nekonsekvenci svešvārdu atveidē un sekmētu vienotu svešvārdu pareizrakstību, Latviešu valodas ekspertu komisija (LVEK) 2013. gada 10. aprīļa sēdē (prot. Nr. 27) ar klātesošo komisijas locekļu balsu vairākumu **nolēmusi** apstiprināt šādu svešvārdu pareizrakstību latviešu valodā:

oregano

islāms

ājurvēda

kāmasūtra

rādža (ar nozīmi ‘karalis, valdnieks’)

šitake (lokāms, piemēram, šitaku sēnes)

LVEK 2013. gada 12. jūnija lēmums (prot. Nr. 28) par atsevišķu nosaukumu atveidi un lietojumu latviešu valodā

1) Par latviskajiem nosaukumiem kafijas izstrādājumiem *latte macchiato* un *cappuccino goloso* – LVEK iesaka lietot **late makjato** un **kapučīno golozo**.

2) Defīšu lietošanā/nelietošanā dubultuzvārdos:

vairumā gadījumu dubultuzvārdu rakstībā lietojama defīse, piemēram, *Vīķis-Freibergs, Krūmiņš-Kociņš, Bērziņš-O'Hara, d'Artanjans-Liepiņš*;

izņēmumi ir dubultuzvārdi, kuros otrs uzvārds sākas ar palīgvārdu *da, de(l), di, du(š), d'*, piemēram, *Mežs da Silva, Mirskis de Vaškevičs, Gulbis del Potro, Kļaviņš di Kaprio, Vanags du Pintu, Rozītis duš Santušs, Liepiņš d'Artanjans*.

LVEK 2012. gada 8. oktobra lēmums (prot. Nr. 30) iesaka:

- 1) Ķīnas tradicionālās vingrošanas veida nosaukumu lokāmā formā **ciguns**;
- 2) siltinošā sintētiskā materiāla nosaukumu **sintepons**.

Iepriekšējās sēdēs LVEK vairākkārt apspriedusi pareizrakstības jautājumus un pieņēmusi šādus lēmumus:

- 1) sākumburtu lietojumā: *Jaunsardze* – lielais sākumburts lietojams organizācijas nosaukumā. Saliktajā nosaukumā *Rekrutēšanas un jaunsardzes centrs* vārdu *jaunsardze* ieteikts aizstāt ar aprakstošu vārdkopu *Rekrutēšanas un jaunsargu kustības* (nevis *Jaunsardzes centrs*);
- 2) paralēlu variantu lietojumā: **bruņrupucis** un **bruņurupucis** – pieļaujami abi varianti;
- 3) profesijai **klauns** pieļaujama arī sieviešu dzimtes forma **klaune**;
- 4) atsevišķu vietvārdu lietojumā: *Piedņestra, Morāvijas Silēzija, Baskuzeme, Navarras īpašais apgabals, Galvaspilsētas Briseles reģions, Lielmančestra* (Lielās Mančestras vietā), Francijas reģioni *Dienvīdi–Pireneji, Ziemeļi–Padekalē*, pilsētas nosaukums *Hannovere* (pēc tradīcijas).

Informāciju sagatavojusi LVEK sekretāre
Dite Liepa

Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisijā (2012–2013)

Mūsdienu lingvistiskā situācija arvien vairāk ietekmē arī LZA Terminoloģijas komisijas darbu. Dažās terminoloģijas apakškomisijās notiek samērā regulārs darbs un top aktuālu terminu saraksti, tomēr arvien biežāk nākas atbildēt uz organizāciju un privātpersonu jautājumiem. Šie jautājumi (konsultācijas) ir ļoti dažādi, nopietnas terminoloģiskas problēmas mijas ar bērnišķīgiem jautājumiem (pietiktu ielūkoties vārdnīcā vai gramatikas mācību līdzeklī). Cilvēki lūdz sniegt latviešu terminu skaidrojumus, dažkārt uzdod jautājumus par angļu valodas vārdiem vai vārdkopām, piemēram, kāda ir angļu vārda nozīme? Pēdējo gadu vērojumi ļauj diezgan noteikti secināt: LZA TK jau daļēji risina tulkošanas biroju jautājumus, tikai bez maksas. Apstiprināšanai iesniegtie termini un tiem pievienotā argumentācija liecina par pieaugošo angļu valodas ietekmi ne vien uz vārdu izvēli un teikumu uzbūvi, bet arī uz domāšanas veidu. Satrauc organizāciju vēlme piesātināt latviešu valodu ar nelabskanīgiem aizguvumiem, piemēram, *koučings*, *mentorings*, *hostings*, atzīt anglicismu *business* par oficiālu terminu u. tml.

2012. un 2013. gadā notikušas tikai dažas TK plēnuma sēdes, tāpēc apspriesto un pieņemto terminu skaits nav liels. Būtiskākais lēmums ir termina *vispārējā izglītība* aizstāšana ar *vispārīgā izglītība*. Tas darīts tādēļ, ka Izglītības un zinātnes ministrijā lietotais apzīmējums *vispārējā izglītība* neatbilst latviešu valodā pieņemtajam vārdam *vispārīgs* un *vispārējs* sematiskajam dalījumam, kas nostiprināts arī daudzās vārdnīcās:

Vispārīgs – tāds, kas satura ziņā saistīts ar plašāko, nespecializēto, nedetalizēto, piemēram, *vispārīgs priekšstats*, *vispārīgas zināšanas*, *vispārīgā bioloģija/ķīmija*, *pedagoģija/psiholoģija/valodniecība* un *vispārīgā izglītība* (dod iespēju apgūt vispārīgas zināšanas, kas prasmes dažādos savstarpēji nesaistītos mācību priekšmetos, kas skolēnu sagatavo izglītības turpināšanai un dzīvei sabiedrībā);

Vispārējs – tāds, kas attiecas uz visiem, visu, kas aptver visus, visu (visu teritoriju, visus iedzīvotājus u. tml.), piemēram, *vispārēja atzinība*, *vispārējā karaklausība*, *vispārējā mobilizācija*, *vispārējais streiks* un *vispārējā obligātā izglītība* (kas aptver visus cilvēkus).

Vispārīgā izglītība ir vispārīga salīdzinājumā ar profesionālo izglītību (ko senāk sauca par speciālo izglītību).

2012. gadā apspriesta virkne problemātisku demogrāfijas terminu. Plašāka diskusija izvērtās par terminu *ataudze* (iedzīvotāju), kura angļiskā atbilde ir *natural reproduction*. Termins tomēr tika apstiprināts, jo tas jau sastopams praksē. Turklāt tika pieņemti arī termini ***uzņēmējdarbības demogrāfija*** (ne „biznesa demogrāfija”), ***iedzīvotāju dzimumsastāvs*** (angļu *sex structure of the population*), ***cilvēkkapitāls*** un ***cilvēkresursi*** (angļu *human capital; human resources*).

2013. gadā ļoti dzīvi notika diskusija par terminu *koučings* un speciālista apzīmējumu *koučs*. Cilvēka personiskajai un profesionālajai attīstībai ir daudzšķautnains raksturs un tās „apkalpošanai” mūsdienu pasaulē radušies visdažādākie teorētiski praktiskie virzieni un skolas (piemēram, koučings, mentoring, supervīzija), kuri daļēji pārklājas un savu būtību nav spējīgi ietvert īsā, kodolīgā definīcijā. Dažkārt, iespējams, reklāmas nolūkos, šīs skolas ietērpj savas darbības sasniegumus brīnumlīdzekļa oreolā, kas arī traucē izprast īsto būtību. LZA TK jau agrāk bija ieteikusi atrast šim jēdzienam atbilstošu latvisku terminu (vārdā *koučings* ir divas latviešu valodai svešas iezīmes: *-ou-* un *-ing-*), tomēr šķita, ka jomas speciālisti nebija nopietni vēlējušies radīt kādu latviskāku apzīmējumu. No praksē sastopamiem koučinga sinonīmiem par piemērotāko atzina vārdkopu *izaugsmes veicināšana*, tāpēc TK lēmumam bija kompromisa raksturs: ***izaugsmes veicināšana, koučings; izaugsmes veicinātājs, koučs***.

Termina *supervīzija* apspriešanas gaitā izskanēja viedoklis, ka skaniskā veidola ziņā šis vārds, kā arī speciālista nosaukums *supervizors*, ir līdzīgi vispārpaazīstamajiem terminiem *televīzija* un *televizors*, tāpēc šajā ziņā lielu iebildumu nebija. Angļu oriģināla *supervision* šķietami caurspīdīgā, motivētā struktūra šajā gadījumā tomēr nebija tieši interpretējama (piemēram, darbība, ko veic bakalaura vai maģistra darba vadītājs, neatbilstot šīs jomas būtībai). Piedāvātās latviskās atbildmes (piemēram, *pārraudzība*) speciālisti noraidīja kā neatbilstošas. Diskusijas beigās TK ar balsu vairākumu apstiprināja lietvārdiskos terminus ***supervīzija*** un ***supervizors*** (darbības vārds ir kā funkcionāls turpinājums apstiprinātajiem lietvārdiem).

LZA TK apsprieda arī plaši pazīstamā termina *mājaslapa* lietojumu praksē. Cilvēki nereti izmanto šo vārdu *vietnes* apzīmēšanai, kas ir nepareizi. Jāatceras, ka mājaslapa ir tikai vietnes sākumlapa, nevis visa vietne.

Informāciju sagatavojis LZA TK priekšsēdētājs
Juris Baldunčiks

JAUNĀKĀS GRĀMATAS (ieskats)

2012. gada novembris – 2013. gada novembris

1. *Acta humanitarica universitatis Saulensis. Mokslo darbai.* T. 14 (2012). *Regionas: laikas, erdvē, žmonēs. = The Region: Time, Space, People.* Ats. red. Bronius Maskuliūnas, sudarē Bronius Maskuliūnas, Simonas Strelcovas. Šiauliai : Šiaulių universiteto leidykla, 2012, 560 p. ISSN 1822-7309.
2. Aleksandrovska, M. *Mitoloģiskais koncepts krievu un latviešu folkloras valodā : promocijas darba kopsavilkums filoloģijas doktora zinātniskā grāda iegūšanai valodniecības nozares salīdzināmās un sastatāmās valodniecības apakšnozarē = Mythological concept in the language of Russian and Latvian folklore : summary of doctoral thesis.* Zin. vad. Igors Koškins. Rīga : Latvijas Universitāte, 2012, 81 lpp. ISBN 9789984455327.
3. *Angļu un latviešu sakāmvārdi un parunas = English & Latvian proverbs and sayings.* Sast. Gunta Štrauhmane. Rīga : Zvaigzne ABC, 2013, 271 lpp. ISBN 9789934014574.
4. Apele, A. *Prasme runāt publiski.* Red. Gundega Sēja. Rīga : Zvaigzne ABC, 2012, 136 lpp. +1 CD. ISBN 9789934022807.
5. *Apvienotais Pasaules latviešu zinātnieku 3. kongress un Letonikas 4. kongress. Zinātne, sabiedrība un nacionālā identitāte. Rīga 2011. gada 24.–27. oktobris. Plenārsēžu materiāli.* Sagatavoti prof. Tālava Jundža vadībā. Rīga : Latvijas Zinātņu akadēmija, 2012, 496 lpp., ISBN 9789934811470.
6. *Apvienotais Pasaules latviešu zinātnieku 3. un Letonikas 4. kongress. Novadnieciskās identitātes meklējumi Kurzemē. Liepāja 2011. gada 19.–20. oktobris.* Rakstu krājums. Liepāja : Liepājas Universitāte, 2012, 193 lpp. ISBN 9789984864792.
7. *Baltistica, VIII priedas.* Baltų kalbotyros žurnalas [tiešsaiste]. Red. Bonifacas Stundžia. Vilnius : Vilniaus universitetas, 2012, 188 p. [skatīts 30.09.2013.]. Pieejams: <http://www.baltistica.lt/index.php/baltistica/issue/view/104/showToc>. ISSN 0132-6503.

8. *Baltistica*, XLVII (1) 2012. Baltų kalbotyros žurnalas [tiešsaiste]. Red. Bonifacas Stundžia. Vilnius : Vilniaus universitetas, 2012, 175 p. [skatīts 30.09.2013.]. Pieejams: <http://www.baltistica.lt/index.php/baltistica/issue/view/105/showToc>. ISSN 0132-6503.
9. *Baltistica*, XLVII (2) 2012. Baltų kalbotyros žurnalas [tiešsaiste]. Red. Bonifacas Stundžia. Vilnius : Vilniaus universitetas, 2012, 391 p. [skatīts 30.09.2013.]. Pieejams: <http://www.baltistica.lt/index.php/baltistica/issue/view/106/showToc>. ISSN 0132-6503.
10. *Baltistica*, XLVIII (1) 2013. Baltų kalbotyros žurnalas [tiešsaiste]. Red. Bonifacas Stundžia. Vilnius : Vilniaus universitetas, 2013, 153 p. [skatīts 31.10.2013.]. Pieejams: <http://www.baltistica.lt/index.php/baltistica/issue/current/showToc>. ISSN 0132-6503.
11. *Baltu filoloģija*. Nr. XXI (1) 2012. Baltu valodniecības žurnāls = Journal of Baltic Linguistics [tiešsaiste]. Latvijas Universitāte, Humanitāro zinātņu fakultāte, Baltu valodniecības katedra. Red. Pēteris Vanags. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2013, 96 lpp. [skatīts 10.10.2013.]. Pieejams: http://www.lu.lv/fileadmin/user_upload/lu_portal/apgads/PDF/BaltuFilol_XXI-1.pdf. ISBN 9789984456492, ISSN 1691-0036.
12. *Baltu valodas: vēsture un aktuālie procesi. Akadēmiķa Jāņa Endzelīna 140. dzimšanas dienas atceres starptautiskās zinātniskās konferences materiāli* [tiešsaiste]. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2013, 71 lpp. [skatīts 01.11.2013.]. Pieejams: http://www.lulavi.lv/media/upload/tiny/files/Endzelindiena%20140_konf%20materiali.pdf. ISBN 9789984742694.
13. *Baltu valodu atlants / Baltų kalbų atlasas / The Atlas of the Baltic Languages. Leksika/Leksika/Lexis. 1 Flora*. Sast./ Sud./ Ed. by: Danguolė Mikulėnienė (Lietuva), Anna Stafecka (Latvija). Vilnius : Lietuvių kalbos institutas, 2012, 540 p. [elektroniskais resursas] 1 CD-rom. ISBN 9786094110832.
14. Cibuļs, J. *Ābeču kolekcijas katalogs = Catalogue of collection of ABC-books and primers*. Autora redakcijā. 1. sēj. A–H. Rīga : Juris Cibuļs („CRC”), 2012, 350 lpp. (Spirāliesējums. Katalogā sniegta informācija

par ābeču kolekcijas 8325 vienībām 1022 valodās no 216 zemēm.) ISBN 9789934830501.

15. Cibulš, J. *Ābeču kolekcijas katalogs = Catalogue of collection of ABC-books and primers*. Autora redakcijā. 2. sēj. I–M. Rīga : Juris Cibulš („CRC”), 2012, 440 lpp. (Spirāliesējums. Katalogā sniegta informācija par ābeču kolekcijas 8325 vienībām 1022 valodās no 216 zemēm.) ISBN 9789934830518.
16. Cibulš, J. *Ābeču kolekcijas katalogs = Catalogue of collection of ABC-books and primers*. Autora redakcijā. 3. sēj. N–Ž. Rīga : Juris Cibulš („CRC”), 2012, 584 lpp. (Spirāliesējums. Katalogā sniegta informācija par ābeču kolekcijas 8325 vienībām 1022 valodās no 216 zemēm.) ISBN 9789934830525.
17. *49. Artura Ozola dienas konference A. Bilenšteina gramatikai „Die lettische Sprache.” (1863–1864) – 150. Referātu anotācijas un kopsavilkumi*. Rīga, 2013. gada 15. marts [tiešsaiste]. Rīga : Latvijas Universitātes Baltu valodniecības katedra, 2013, 25 lpp. [skatīts 05.10.2013.]. Pieejams: http://www.hzf.lu.lv/fileadmin/user_upload/lu_portal/projekti/hzf/zinas/49._A.Ozola_konferences_annotācijas_un_kopsavilkumi.pdf. ISBN 9789934838705.
18. *Česko-lotyšsko-litevská konverzace = Čehu-latviešu-lietuviešu sarunvārdnīca = Čeku-latvių-lietuvių kalbų vadovas*. Prec. un papild. izd. Denisa Šeļeliovas vadībā. (Denisa Šeļeyová, Alberts Sarkanis, Alvydas Butkus). Čehu-latviešu klubs („Česko-lotyšský klub”). Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2013, 216 lpp. ISBN 9789934817298.
19. *Daugavpils Universitātes 53. starptautiskās zinātniskās konferences materiāli = Proceedings of the 53th International Scientific Conference of Daugavpils University* [tiešsaiste]. Sast. Dmitrijs Oļehnovičs, Inese Zuģicka. Daugavpils : Saule, 2012 [skatīts 01.11.2013.]. Pieejams: http://www.dukonference.lv/lv/content_53. ISBN 9789984145631.
20. *Daugavpils Universitātes 54. starptautiskās zinātniskās konferences tēzes = Abstracts of the 54th International Scientific Conference of Daugavpils University* [tiešsaiste]. Atb. red. = Ed. Dmitrijs Oļehnovičs. Daugavpils : Saule, 2012, 220 lpp. [skatīts 01.10.2013.]. Pieejams: http://www.dukonference.lv/files/proceedings_of_conf/54konf_Tezes.pdf. ISBN 9789984145648.

21. *Daugavpils Universitātes 54. starptautiskās zinātniskās konferences materiāli = Proceedings of the 54th International Scientific Conference of Daugavpils University* [tiešsaiste]. Sast. Inese Zuģicka. Daugavpils : Saule, 2013, 940 lpp. [skatīts 01.11.2013.]. Pieejams: http://www.dukonference.lv/files/proceedings_of_conf/54konf_proceedings.pdf. ISBN 9789984146133.
22. *Daugavpils Universitātes 55. starptautiskās zinātniskās konferences tēzes = Abstracts of the 55th International Scientific Conference of Daugavpils University* [tiešsaiste]. 2013. gada 10.–12. aprīlī. Atb. red. = Ed. Inese Zuģicka. Daugavpils : Saule, 2013, 197 lpp. [skatīts 01.11.2013.]. Pieejams: http://www.dukonference.lv/files/proceedings_of_conf/Tezes_2013.pdf. ISBN 9789984146126.
23. *Daugavpils Universitātes Humanitāro Zinātņu Vēstnesis*, 21. Daugavpils : DU Humanitārā fakultāte, 2012, 122 + [5] lpp. ISSN 1407-9607.
24. Depkin, L. *Lettisches Wörterbuch*. The original manuscript transcribed and annotated by Trevor G. Fennell. Vol. 7. (Addenda III) Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2012, 316 S. ISBN 9789984456072.
25. *dialekt/dialect 2.0*. Teil 1: Abstracts: 7. Kongress der Internationalen Gesellschaft für Dialektologie und Geolinguistik (SIDG). Ed. by Eveline Wandl-Vogt, Stefan Winterstein, Christina Schrödl, Andrea Singer. Wien : Praesens Verlag, 2012, 230 p. + Index I–III [11 p]. ISBN 9783706907071.
26. Holvūts, A. *Vispārīgās sintakses pamati*. Tulk. Lāsma Sirmule; zin. red. un priekšv. aut. Ilze Lokmane. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2012, 142 lpp. ISBN 9789984815756.
27. *Humanities and Social Sciences, Latvia* [tiešsaiste]. Volume 20, Issue 1 (Winter–Spring 2012). General Ed., foreword Viesturs Pauls Karnups. Rīga : University of Latvia, 2012, 96 p. [skatīts 04.10.2013.]. Pieejams: http://www.lu.lv/fileadmin/user_upload/lu_portal/apgads/PDF/Humanities_and_social_sciences_2012.pdf. ISSN 1022-4483.
28. *Humanities and Social Sciences, Latvia* [tiešsaiste]. Volume 20, Issue 2 (Summer–Autumn 2012). General Ed., foreword Viesturs Pauls Karnups. Rīga : University of Latvia, 2012, 116 p. [skatīts 10.10.2013.].

- Pieejams: <http://www.lu.lv/apgads/izdevumi/elektroniskie-izdevumi/zurnali-un-periodiskie-izdevumi/humanities-and-social-sciences-latvia/volume-20-issue-2-summer-autumn-2012/>. ISSN 1022-4483.
29. *Igauņu-latviešu vārdnīca = Eesti-lätti sõnaraamat = Estonian-Latvian dictionary* [tiešsaiste]. Elektroniskās vārdnīcas testa versija. Pieejams: <http://www.ee-lv.lv/lv/vardnica>
 30. Indričāne, I. *Latviešu valodas nebalsīgo troksneņu akustisks un auditīvs raksturojums* : promocijas darba kopsavilkums filoloģijas doktora zinātniskā grāda iegūšanai valodniecības zinātņu nozares latviešu sinhroniskās valodniecības apakšnozarē = Acoustic and auditory characteristics of the Latvian voiceless obstruents. Summary of doctoral thesis. Submitted for the Conferment of the Doctoral Degree in Philology. Linguistics: Latvian Synchronic Linguistics. Zin. vad. Juris Grigorjevs. Rīga : Latvijas Universitāte, 2013, 106 lpp.
 31. *Inkluzīvi*. Rakstu krājums. Sast. Janīna Kursīte; priekšv. Janīna Kursīte, Ludmila Sproģe. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2012, 432 lpp. ISBN 9789984455730.
 32. *International Symposium "Language for International Communication: linking interdisciplinary perspectives". 2nd International symposium "Language for international communication: linking interdisciplinary perspectives". 23–24 May 2013, Riga, Latvia. Book of abstracts*. Editor-in-chief: Andrejs Veisbergs. Rīga : Latvijas Universitāte, 2013, 78 p. ISBN 9789984457185.
 33. *Īpašumu vērtēšanas jēdzienu skaidrojošā vārdnīca*. Sast. Jānis Freibergs, Artūrs Žuromskis. Rīga : RaKa, 2012, 120 lpp. ISBN 9789984462165.
 34. *Journal of Baltic Studies*. AABS [tiešsaiste]. Volume 43, Issue 1. Routledge, 2012 [skatīts 31.10.2013.]. Pieejams: <http://www.tandfonline.com/toc/rbal20/43/>. ISSN 0162-9778 (Print), 1751-7877 (Online).
 35. *Journal of Baltic Studies*. AABS [tiešsaiste]. Volume 43, Issue 2. Routledge, 2012 [skatīts 31.10.2013.]. Pieejams: <http://www.tandfonline.com/toc/rbal20/43/2>. ISSN 0162-9778 (Print), 1751-7877 (Online).

36. *Journal of Baltic Studies*. AABS [tiešsaiste]. Volume 43, Issue 3. Routledge, 2012 [skatīts 31.10.2013.]. [Pieejams: <http://www.tandfonline.com/toc/rbal20/43/3>. ISSN 0162-9778 (Print), 1751-7877 (Online).
37. *Journal of Baltic Studies*. AABS [tiešsaiste]. Volume 43, Issue 4. Routledge, 2012 [skatīts 31.10.2013.]. Pieejams: <http://www.tandfonline.com/toc/rbal20/43/4>. ISSN 0162-9778 (Print), 1751-7877 (Online).
38. *Journal of Baltic Studies*. AABS [tiešsaiste]. Volume 44, Issue 1. Routledge, 2013 [skatīts 31.10.2013.]. Pieejams: <http://www.tandfonline.com/toc/rbal20/44/1>. ISSN 0162-9778 (Print), 1751-7877 (Online).
39. *Journal of Baltic Studies*. AABS [tiešsaiste]. Volume 44, Issue 2. Routledge, 2013 [skatīts 31.10.2013.]. Pieejams: <http://www.tandfonline.com/toc/rbal20/44/2>. ISSN 0162-9778 (Print), 1751-7877 (Online).
40. *Journal of Baltic Studies*. AABS [tiešsaiste]. Volume 44, Issue 3. Routledge, 2013 [skatīts 31.10.2013.]. Pieejams: <http://www.tandfonline.com/toc/rbal20/44/3>. ISSN 0162-9778 (Print), 1751-7877 (Online).
41. Kalme, V., Jansone, L., Leimane, I. *Suitijā*. Rīga : Latvijas Skolotāju korporācija, 2012, 167, [1] lpp. + 1 CD. ISBN 9789984496290.
42. Kalnberzina, V. *Language acquisition models*. Rīga : University of Latvia Press, 2012, 207 p. ISBN 9789984455501.
43. Karpinska, L. *Critical analysis of English-Latvian lexicographic tradition = Angļu-latviešu leksikogrāfiskās tradīcijas kritiska analīze : doctoral thesis*. Scient. adv. Jeļena Dorošenko. Rīga : University of Latvia, 2012, 248 p. + 1 CD.
44. Karpinska, L. *Angļu-latviešu leksikogrāfiskās tradīcijas kritiska analīze : promocijas darba kopsavilkums filoloģijas doktora zinātniskā grāda iegūšanai valodniecības zinātņu nozares lietišķās valodniecības apakšnozarē*. Zin. vad. Jeļena Dorošenko. Rīga : Latvijas Universitāte, 2012, 55 lpp. ISBN 9789984454856.

45. Kārklīņš, A. *Zeme, augsne, mēslojums. Terminu skaidrojošā vārdnīca*. Jelgava : Latvijas Lauksaimniecības universitāte, 2012, 477, [3] lpp. ISBN 9789984480770.
46. *Komparatīvistikas almanahs*. Nr. 1 (30) = Journal of Comparative studies. No. 1 (30). *Tulkojumzinātne = Translation studies*. Red. Ilze Kačāne, Oksana Komarova. Daugavpils : Saule, 2013, 174 lpp. ISSN 2255-9388, ISBN 9789984146225.
47. *Kontaktlingvistikas un slāvu valodniecības aktuālās problēmas = Актуальные проблемы контактной лингвистики и славянского языкознания = Problems of Contact Linguistics and Slavic Linguistics*. Zinātnisko rakstu krājums pēc 2008.–2013. g. starptautisko konferenču un semināru materiāliem = Сборник научных статей по материалам международных конференций и семинаров 2008–2013 гг = The collection of scientific papers based on international conferences and seminārs 2008–2013. Atb. red. Igors Koškins, Tatjana Stoikova. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2013, 182 lpp. ISBN 9789984457253.
48. Kuplā, I. *Kustības verbu daudznozīmība latviešu valodā : promocijas darba kopsavilkums filoloģijas doktora zinātniskā grāda iegūšanai valodniecības zinātņu nozares latviešu sinhroniskās valodniecības apakšnozarē = Polysemy of the verbs of movement in the Latvian language. Summary of the Doctoral Degree in Philology. Linguistics: Latvian Syncronic Linguistics*. Zin. vad. Ilze Lokmane. Rīga : Latvijas Universitāte, 2013, 145 lpp.
49. Kvašytė, R. *Tarp Lietuvos ir Latvijos: lingvistinės paralelės = Starp Lietuvu un Latviju: lingvistiskās paralēles*. Šiauliai : VŠĮ Šiaulių universiteto leidykla, 2012, 570 p. ISSN 1822-7287, ISBN 9786094301773.
50. *Language situation in Latvia*. 2004–2010. Pauls Balodis, Māris Baltiņš, Vineta Ernstsone, Valts Ernštreits, Gunta Kļava, Dite Liepa, Kristīne Motivāne, Inese Muhka, Jānis Oga, Evija Papule, Jānis Valdmanis, Anna Vulāne; scient. ed. Ina Druviete; manag. ed. Gunta Kļava, Inita Vītola. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2012, 232 lpp. ISBN 9789984815794.
51. *Latgales lingvoteritoriālā vārdnīca. 2. sējums = Лингвотерриториальный словарь Латгалии. В 2 томах*. 1 sējums. Inga Belasova, Anna Briška, Valda Čakša, Sandra Ežmale, Lina Garanča, Iveta Graudiņa, Ingars Gusāns, Angelika Juško-Štekele, Antra Kļavinska,

- Inta Kotāne, Sanita Lazdiņa, Lienīte Litavniece, Valentīns Lukaševičs, Vladislavs Malahovskis, Ivars Matisovs, Iveta Mietule, Sandra Murinska, Solvita Pošeiko, Olga Senkāne, Irēna Silineviča, Ilga Šuplinska, Sandra Ūdre, Ēvalds Višķers; galv. red. Ilga Šuplinska. Rēzekne : Rēzeknes Augstskola, 2012, 876 lpp. Paralēli teksts latviešu un krievu val. ISBN 9789984441092.
52. *Latgalys lingvoteritorialuo vuordineica. 2 siejumūs = Lingvoterritorial Dictionary of Latgale. 2 volumes.* Il sējums. Inga Belasova, Anna Briška, Valda Čakša, Sandra Ežmale, Līna Garanča, Iveta Graudiņa, Ingars Gusāns, Angelika Juško-Štekele, Antra Kļavinska, Inta Kotāne, Sanita Lazdiņa, Lienīte Litavniece, Valentīns Lukaševičs, Vladislavs Malahovskis, Ivars Matisovs, Iveta Mietule, Sandra Murinska, Solvita Pošeiko, Olga Senkāne, Irēna Silineviča, Ilga Šuplinska, Sandra Ūdre, Ēvalds Višķers; zynuotniskuo red. Ilga Šuplinska. Rēzekne : Rēzeknes Augstskola, 2012, 876 lpp. Teksts paralēli latgaliešu un angļu val. ISBN 9789984441108.
53. *Latgalistikys kongresu materiāli, IV. Apdraudātūs volūdu i kulturu dokumentiešona – nu tradicionalūs pīrokstu da digitalūs resursu. Konferençe veļteita Stefanejys Uļanovskys apceriejuma „Łotysze Inflant Polskich” 120 godim. 4. storptautyskuo latgalistikys konferençe (Poznaņa, 2011. goda 29.–30. septembris)* [tiešsaiste]. Rēzekne : Rēzeknis Augstskola, 2012, 192 lpp. [skatīts 30.09.2013.]. Pieejams: http://www.lu.lv/filol/latgalistica/doc/LKM_4.pdf. ISSN 1691-5569.
54. *Latviešu valodas dialektu atlants. Fonētika = The Atlas of the Latvian Dialects. Phonetics.* Izstr. un public. sagat. Alberts Sarkanis. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2013, 304 lpp.; krāsainas kartes (187.–304. lpp.). Pielikums: Izlokšņu tikla trafarets. ISBN 9789984742687.
55. *Latviešu-krievu lingvistikas un metodikas terminu mācību vārdnīca. (svešvalodas teorija un prakse) = Русско-латышский учебный словарь лингвистических и методических терминов: (теория и практика иностранного языка).* Sast. Valentīna Kaļiņina, Larisa Pavlovska, Marina Novika, Eļeonora Ņikiforova. Liepāja : LiePA, 2012, [58] lpp. Abpusēji lasāms izdevums. ISBN 9789984864587.
56. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis. A daļa. Sociālās un humanitārās zinātnes = Section A. Humanities and social sciences* [tiešsaiste]. 66. sēj., Nr. 4. Galv. red. Arno Jundze. Rīga : Latvijas Zinātņu akadēmija, 2012, 140 lpp.

[skatīts 11.10.2013.]. Pieejams: http://www.lza.lv/index.php?option=com_content&task=view&id=1521&Itemid=400. ISSN 1407-0081.

57. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis. A daļa. Sociālās un humanitārās zinātnes = Section A. Humanities and social sciences* [tiešsaiste]. 66. sēj., Nr. 5/6. Galv. red. Arno Jundze. Rīga : Latvijas Zinātņu akadēmija, 2012, 86 lpp. [skatīts 11.10.2013.]. Pieejams: http://www.lza.lv/index.php?option=com_content&task=view&id=1584&Itemid=400. ISSN 1407-0081.
58. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis. A daļa. Sociālās un humanitārās zinātnes = Section A. Humanities and social sciences* [tiešsaiste]. 67. sēj. Nr. 1/2. Galv. red. Arno Jundze. Rīga : Latvijas Zinātņu akadēmija, 2013, 106 lpp. [skatīts 11.10.2013.]. Pieejams: http://www.lza.lv/index.php?option=com_content&task=view&id=1682&Itemid=400. ISSN 1407-0081.
59. Laumane, B. *Jūra latviešu valodā un folklorā: etnolingvistiskais aspekts*. Liepāja : LiePA, 2013, 403 lpp. ISBN 9789984864891.
60. *Letonica. Humanitāro zinātņu žurnāls*. Nr 1 (22) 2012. Galv. red. Kārlis Vērdiņš; numura red. Una Smilgaine, Rīta Treija. Rīga : LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 2012, 134 lpp. ISSN 1407-3110.
61. *Letonikas piektais kongress. Rīga, 2013. gada 28.–30. oktobris. Plenārsēžu materiāli*. Red. kol. priekšsēd. Jānis Stradiņš. Rīga : Latvijas Zinātņu akadēmija, 2013, 392 lpp. ISBN 9789934837326.
62. *Linguistica Lettica*. Rakstu krājums, 20. laid. Atb. red. Ojārs Bušs. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2012, 352 lpp. ISSN 1407-1932.
63. *Linguistica Uralica* [tiešsaiste]. Vol. 49, Issue 1–3. Estonian Academy of Sciences (Eesti Teaduste Akadeemia), 2013 [skatīts 31.10.2013.]. Pieejams: <http://www.kirj.ee/21775/?lang=>. ISSN 1736-7506 (electronic).
64. *Livs in 44 answers*. Līvõ Kultūr Sidām. Rīga : Latvian Language Agency, 2012, [22] p. ISBN 9789984815718.
65. *Libieši. Vēsture, valoda un kultūra*. Sast. un red. Renāte Blumberga, Tapio Mekeleinens, Karls Pajusalu; latviešu izdevuma zin. red. Renāte Blumberga. Rīga : Līvõ Kultūr sidām, 2013, 544 lpp. ISBN 9789984497303.

66. *Lībiešu krasta stāsti*. Sast. Baiba Šuvcāne; atb. red. Renāte Leimane. Rīga : Jumava, 2012, 416 lpp. ISBN 9789934111471.
67. *Līvõkīel-ēstikīel-leṣkīel sōnārōntōz = Liivi-eesti-lāti sōnaraamat = Lībiešu-igauņu-latviešu vārdnīca*. Sast., priekšv. aut. Tiit-Rein Viitso; red. un latv. Daļas aut. Valts Ernštreits. Tartu : Tartu Ülikool. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2012, 415 lpp. ISBN 9789984815763.
68. *Lotyština konverzace. Lingea*. 1. vyd. Brno : Lingea, 2012, 320 lpp. ISBN 9788087471234.
69. Lūka, I., Emse, A. *Lets' Speak Latvian!* Rīga : Biznesa augstskola Turība, 2012, 62 lpp. + 1 CD. ISBN 9789984828688.
70. Lūse, J., Miltiņa, I., Tūbele, S. *Logopēdijas terminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga : RaKa, 2012, 528 lpp. ISBN 9789984462462.
71. Markevičienē, Ž. *Latvių kalba*. Mokomoji knyga. Vilnius : Edukologija, 2012, 120 p. ISBN 9789955207269.
72. Trūps, R. *Mazā latviešu-itāļu sarunvārdnīca = Lettone-italiano frasarario*. Rīga : Zvaigzne ABC, 2012, 256 lpp. ISBN 9789934025006.
73. *Migrācijas ietekme uz valodas vidi Latvijā. Pētījuma kopsavilkums [tiešsaiste]*. Māris Baltiņš, Dzintra Hirša, Gunta Kļava, Kristīne Motivāne, Jānis Valdmanis, Andrejs Veisbergs. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2012, 64 lpp. [skatīts 03.10.2013.]. Pieejams: http://www.valoda.lv/downloadDoc_664/mid_510. ISBN 9789984815749.
74. *Miķeļa Bukša mantojums. 5 storptautyskuo latgalistikys konference. Reiga 2012. goda 5.–6. oktobris. Referatu tezis*. Rīga : Latvejis Universitatis Humanitarūs zynuotņu fakultate, 2012, 32 lpp.
75. Navile-Kapustina, V. *Bilingvālo emigrantu rusofonu spontānās runas specifika* : promocijas darba kopsavilkums filoloģijas doktora zinātniskā grāda iegūšanai valodniecības nozares salīdzināmās un sastatāmās valodniecības arakšnozarē = Виктория Навиль-Капустин. Специфика спонтанной речи билингвальных эмигрантов-русофонов. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора филологических наук = Victoria Naville-Kapustin. Specificite de

- la parole spontanee des emigres bilingues russophones. Resume de these de doctorat es lettres. Zin. kons. Anna Vulāne. Daugavpils : Daugavpils Universitāte, 2012, 84 lpp. ISBN 9789984145617.
76. Oļehnoviča, I. *Frazeoloģismi angļu un latviešu laikrakstos: semantiskais aspekts*. Promocijas darba kopsavilkums = Phraseological units in English and Latvian newspapers: the semantic aspect. Summary of doctoral thesis for obtaining the doctoral degree. Zin. vad. Zaiga Ikere. Daugavpils : Daugavpils Universitāte, 2012, 108 lpp. ISBN 9789984146065.
77. Prauliņš, D. *Latvian. An essential grammar*. Milton Park, Abingdon, Oxon; New York : Routledge, 2012, 249 p. ISBN 9780415576918.
78. *Res Latviensis. II. Arturs Ozols (1912–1964). In Honorem*. Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Latvistikas un baltistikas nodaļas raksti. Sast. un red. Andra Kalnača, Ojārs Lāms. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2013, 186 lpp. ISBN 9789984457666.
79. Riekstiņš, J. *In defence of the Latvian language. Against Russification*. Documents from 1944–1989. Rīga : Latviešu valodas aģentūra / The Latvian Language Agency, 2012, 160 p. [skatīts 04.10.2013.]. Pieejams: http://www.valoda.lv/downloadDoc_689/mid_510. ISBN 9789984815770.
80. Riekstiņš, J. *Par latviešu valodu. Pret rusifikāciju*. 1944–1989. Dokumenti [tiešsaiste]. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2012, 152 lpp. [skatīts 04.10.2013.]. Pieejams: http://www.valoda.lv/downloadDoc_641/mid_510. ISBN 9789984815558.
81. Romane, A. *Latviešu valodas rokasgrāmata. Pareizrakstība. Valodas kultūra. Gramatika. Fonētika. Stilistika*. Rīga : Zvaigzne ABC, 2013, 114 lpp. ISBN 9789984376575.
82. Saussure, F. de. *Baltistikos raštai = Travaux baltistiques*. Parengē Daniel Petit, Bonifacas Stundžia. Vilnius : Vilniaus Universiteto leidykla, 2012, 254 p. ISBN 9786094591457.
83. *Scientiae et Patriae. Veltījums akadēmiķei profesorei Vairai Viķei-Freibergai 75. dzimšanas dienā. A Festschrift in honour of Vaira Viķe-Freiberga on her 75th birthday*. Sast. un ievada aut. Ausma Cimdiņa. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2012, 446 lpp. ISBN 9789984456058.

84. *Sinonīmu vārdnīca*. Ap 7200 šķirkļu un 50 000 sinonīmu. Red. Dorisa Šnē, aut. E. Grinberga, O. Kalnciems, G. Lukstiņš, J. Ozols, E. Rauhvargers, A. Pārupe. Papild. un pārstrād. izd. Rīga : Avots, 2012, 844 lpp. ISBN 9789984859545.
85. Silis, J. *Latviešu valoda kā avotvaloda un mērķvaloda valodu kontaktos un virtuālajā saziņā*. Ventspils : Ventspils augstskola, 2012, 240 lpp. ISBN 9789984648194.
86. Skadiņa, I, Veisbergs, A., Vasiljevs, A., Gornostaja, T., Keiša, I., Rudzīte, A. *The Latvian language in the digital age = Latviešu valoda digitālajā laikmetā*. META-NET. Berlin : Springer, 2012, 91 p. White Paper Series = Balto grāmatu sērija. ISBN 9783642308758, ISSN 2194-1416, ISSN 2194-1424 (electronic).
87. *Starptautiskā jauno lingvistu konference „Via scientiarum”*. *Starptautiskās jauno lingvistu konferences „Via scientiarum” rakstu krājums*. Ventspils : Ventspils Augstskola; Liepāja : Liepājas Universitāte, 2012, 308 lpp. ISBN 9789984648262.
88. *Starp tevi un mani ir valoda*. Skolēnu radošo darbu krājums. Red. un proj. vad. Velga Līcīte. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2013, 162 lpp. ISBN 9789984815800.
89. Straupeniece, D. *Sventājas latviešu valoda – statika un dinamika* : promocijas darba kopsavilkums filoloģijas doktora grāda iegūšanai valodniecības zinātņu nozares latviešu diahroniskās valodniecības apakšnozarē = Die Lettische Sprache von Sventaja – Statik und Dynamik. Zusammenfassung der Promotionsarbeit. Zin. vad. Benita Laumane. Liepāja : Liepājas Universitāte, 2012, 73 lpp. ISBN 9789984864679.
90. Strods, P. *Pareizraksteības vordneica* [tiešsaiste]. Atkōrtōtais izdevums. Rēzekne : Latgolas kulturas centra izdevnīceiba, 2013, 402 lpp. [skatīts 02.10.2013.]. Pieejams: <http://ldb.lv/pspv/#/2/>. ISBN 9789984292281.
91. *Terminu skaidrojošā vārdnīca cilvēktiesībās: (ģimenes un mantojuma tiesības)*. Osvalds Joksts (vispārējā zinātniskā redakcija), Barba Girgensone. Rīga : Drukātava, 2012, 132 lpp. ISBN 9789984853741.
92. *The Influence of Migration on the Language Environment in*

- Latvia. Research summary* [tiešsaiste]. Māris Baltiņš, Dzintra Hirša, Gunta Kļava, Kristīne Motivāne, Jānis Valdmanis, Andrejs Veisbergs. Rīga : LVA, 2012, 64 p. [skatīts 04.10.2013.]. Pieejams: http://valoda.lv/en/downloadDoc_677/mid_675. ISBN 9789984815701.
93. Trumpa, E. *Latviešu ģeolingvistikas etīdes*. Rīga : Zinātne, 2012, 254 lpp., + 16 salocītas kartes. ISBN 9789984879345.
94. „*Un es tieši gāju vārdu meklēt*” (O. Vācietis). 24 sarunas ar rakstniekiem. Sast. Ieva Ķīse, Vita Mekša. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2012, 335 lpp. ISBN 9789984815671.
95. *Valoda – 2012. Valoda dažādu kultūru kontekstā*. Zinātnisko rakstu krājums, XXII. Atb. red. Svetlana Polkovņikova. Daugavpils : Saule, 2012, 476 lpp. ISSN 1691-6042, ISBN 9789984146010.
96. *Valoda laikā un kultūrtelpā*. 2012. gada 28. aprīļa konferences materiāli. Atim Kronvaldam 175. Rīga : Zinātne, 2012, 80 lpp. ISBN 9789984879284.
97. *Valoda: Nozīme un forma 3. Teorija un metodoloģija latviešu valodniecībā = Language: Meaning and Form 3. Theory and Methodology in Latvian Linguistics*. LU Humanitāro zinātņu fakultātes Latviešu un vispārīgās valodniecības katedras rakstu krājums. Sast. un red. Andra Kalnača, Ilze Lokmane. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2013, 171 lpp. ISSN 2255-9256, ISBN 978-9984-45-699-7.
98. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*: populārzinātnisku rakstu krājums. Nr. 8. Atb. red. Andra Kalnača. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2013, 182 lpp. ISSN 1691-273X.
99. *Valodu apguve: problēmas un perspektīva*: zinātnisko rakstu krājums, VIII. Galv. red. Diāna Laiveniece. Liepāja : LiepA, 2012, 285 lpp. ISSN 1407-9739.
100. *Valodu apguve: problēmas un perspektīva*: zinātnisko rakstu krājums, IX. Galv. red. Diāna Laiveniece. Liepāja : LiepA, 2013, 279 lpp. ISSN 1407-9739.
101. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. Rakstu krājums, 16 (1). Fonētika,

- gramatika, leksika, stilistika. Vārda diahroniskais un areālais aspekts. Redkol. vad. Benita Laumane; atb. red. Gunta Smiltneiece. Liepāja : LiePA, 2012, 324 lpp. ISSN 1407-4737.
102. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. Rakstu krājums, 16 (2). Valoda un vide. Terminoloģija. Tulkošanas jautājumi. Redkol. vad. Benita Laumane; atb. red. Linda Lauze. Liepāja : LiePA, 2012, 326 lpp. ISSN 1407-4737.
103. Vedral, J. *Lotyšsko-český celní sazebník*. 1. vyd. Praha : VJV, 2012, 1 CD-rom (148 lpp.) [elektronický zdroj] ISBN 9788074571312.
104. Veisbergs, A. *English and Latvian word formation compared*. Rīga : The University of Latvia Press, 2013, 140 p. ISBN 9789984457642.
105. Ventspils Augstskola. *Juridisko tekstu tulkošana, II. Teorija un prakse*. Zinātnisko rakstu krājums. Zin. red. Valda Rudziša. Ventspils : Ventspils Augstskola, 2012, 142 lpp. ISBN 9789984648187.
106. *Via Latgalica. Humanitāro zinātņu žurnāls*, IV. Red. Ilga Šuplinska. Rēzekne : Rēzeknes Augstskola, 2012, 152 lpp. ISSN 1691-5569.

Sagatavojusi *Marita Silkāne*

HUMORA LAPPUSĪTE

Mīlenbaha un Endzelīna medus pods un darvas piles

Mīlenbaha un Endzelīna atjautība valodas kopšanā, mācīšanā un vākšanā

Endzelīns par nepareizībām

[..] *reibināmi dzērieni* man šķiet tādi dzērieni, ar kuņģiem var citus vai pats sevi apreibināt jeb kuņģus lieto apreibināšanai. Ir zināmi gadījumi, kad ar alkoholu rauga citus vai pats sevi apreibināt; bet pa lielākai daļai taču laikam gan dzeļ tādus dzērienus ne ar nolūku apreibt, bet baudījuma dēļ – neraugoties uz sagaidāmo reibuli. Un tāpēc tādus dzērienus gan laikam nevarēs pareizi saukt par *reibināmiem*. – [..] Apsīšus Jēkabs atrod par iespējamu runāt arī par *reibstamiem dzērieniem*. Un pret šo jaunvārdu laikam mazāk varēs iebilst. [..] – Bet ja kam nepatīk *reibstami dzērieni*, tam gan būs jāsamierinās ar *reibinošiem dzērieniem*. Divdabjus ar galotni *-ošs* palaikam gan atvasina tikai no nepārejošiem darbības vārdiem, bet tautasdziesmās ir retumis sastopamas arī (jau Mīlenbacha minētās) formas: *protošs, mākošs, gribošs*. Un, papildinātājam trūkstot, arī vārdam *reibinošs* ir gandrīz nepārejoša darbības vārda nozīme. (EDI II 543–544)

Reiz studenti profesoram vaicāja, kāpēc profesors A. Spekke savu uzvārdu raksta ar diviem *k*, Endzelīns atbildēja: „Lai viņš raksta to kaut vai ar trim *k*, bet Speķis viņš ir bijis un paliek.” (Eduards Ādamsons; Atmiņas 6)

Vienreiz, atnācis no frizētavas, viņš [Jānis Endzelīns] stāstīja, ka Rīgā nepamatoti lietojot deminutīvus. Tā friziere prasījusi: „Vai jums, kungs, matiņus, vai bārdiņu arī?” (Vallija Dambe; Atmiņas 43–44)

Reiz Čaņkovā Endzelīns izsaukts uz policiju, kur viņam rādīta kāda grāmata „latviešu” valodā 500 eksemplāros; lai Endzelīns pārbaudot, vai tajā neesot kas pretvalstisks. Bet tā bijusi Vācijā drukāta latīņu valodas

mācībgrāmata. Kad Endzelīns aizrādījis, ka grāmata nav latviešu valodā, policisti brīnījušies: „Разве латыши не говорят на латинском языке?” (Vai tad latvieši nerunā latīņu valodā?). (Grīse 2005, 81)

Milenbahs par nepareizībām

Apozīcijas ģenitīvu un apozīcijas dabu ievērojot, būs ikvienam viegli noprotams, kamdēļ kādu cilvēku, kam vārdā Pēterītis, piezobojot, latvietis vienīgi var sacīt *Pēteriša gailis*, nekad *gailis Pēterītis*, jo cilvēks jau nav gailis. Bet, ja vistu audzinātājam daudz gaiļu un vistu un gaiļu starpā viens Pēterītis un vistu starpā viena Pēterīte, tad vistu audzinātājs latviešu valodā atkal tikai tā var sacīt: *gaili Pēterīti* (nevis *Pēteriša gaili*) *šodien vanags nospēra*, tamdēļ ka šinī teikumā *gailis* savā istā nozīmējuma sparā. [...] Pie apozīcijas ģenitīva vissvarīgākais nojēgums stāv ģenitīvā, un viņam bez kaut kāda spara seko kā ēna ģenitīva atbalsts, bet pie apozīcijas nestāv tādā pārsvarā viens vārds, salīdzinot ar otru. (MDI I 219)

Tādu piemēru, kuŗos latviešu poēzijā nepareizi lietoti pamazināmi vārdi, ir pārlietu daudz; uzzīmēsim šē tikai vienu, un proti, iz mūsu krietnā dziesminieka Pumpura „Nedziedējamās mīlestības” 2:

Tam (jauneklim) viena pāra actiņās
Viss debess esot šķiet.
Ar debess jūtām krūtiņās (!)
Viņš klusi tāļāk iet.

Tikai tādi pamazināmi vārdi, kuŗi valodas apziņā pazaudējuši savu pirmatnējo nozīmi, citādu nozīmi laika straumē pieņemdami, izlietojami arī cēlu jūtu un varenu darbu rakstos, kā, piemēram, *maziņš* = jauns, *ratiņš*. (MDI I 99)

Uz visiem četriem grāmatas stūriem uzbildē mazus eņģelišus ar bazūnēm pie piepūstiem vaigiem. (Apsīšu Jēkabs) Šis beidzamais teikums man grūti saprotams. Kāpēc eņģelišiem piepūsti vaigi, kad tie bazūnes nemaz nepūš, bet šis tiem mierīgi atronas pie vaigiem? (MDI II 66)

Endzelīns un studenti

Endzelīns bargi, man šķita, pat nicīgi mūs nolūkojis, sāka dalīt eksāmena raksta papīrus. Jau no pirmajiem Endzelīna vārdiem un rīcības bija skaidrs, kāpēc meičas, viņu gaidot, bija tā nobijušās. Bargais profesors izsauca kādu uzvārdu, laikam Auniņš vai Auziņš, [...] kāda jaunava piecēlās, bet Endzelīns nelikās to redzam, lūkojās apkārt un aspirantes vārdu atkārtoja

vēl skarbākā balsī. Nabaga censone kaut ko nočukstēja, laikam: „Es!” Endzelīna acis iedūrās viņas sejā kā bultas, viņš dusmīgs izgrūda: „Vai tad jūs esat vīrietis?” [...] Tāds pat plīķis bija vēl veselai rindai citu meiteņu, turklāt kāda pat uzdrošinājās taisnoties, ka tā stāvot viņas pasē. Endzelīna acis izšķīla tīros zibeņus, nikni un nicīgi viņš nobrēca [...] apmēram šādu frāzi: „Te nav policija, bet universitāte!” (Kārlis Draviņš; Atmiņas 49)

[...] daža mīlīga aitiņa dabūja no Endzelīna pa vilnu pat nepelnīti un necerēti. Tā atceros, ka kāda studente, baltoloģe un laikam arī skolotāja, Detlaves jaunkundze sapinusies viņas toreizējai gudrībai neatšķetināmās cilpās, ko ar saviem strupajiem jautājumiem viņai bija izmetis Endzelīns, it kā glābiņa meklēdama, skatījās mūsu profesoram cieši acīs. Endzelīns viņu kādu brīdi uzlūkoja, tad zobgalīgi izgrūda: „Ko jūs tā skatāties uz mani? Es jau neesmu nekāds skaistulis!” (Kārlis Draviņš; Atmiņas 56–57)

Kāds students, „asprātīgi” uzplīdamies Endzelīnam ar eksāminēšanos, teicis, ka viņš neiešot projām no Endzelīna dzīvokļa, pirms nebūšot noeksāminēts. Tad Endzelīns klusēdams apvilcīes mēteli un aizgājis pats. (Grīse 2005, 81)

Kāda studente nokrāsotām lūpām nekā nav seminārā pratusi pareizi atbildēt; Endzelīns teicis: „Šurp nākot, vairāk vajadzēja skatīties grāmatā, nevis spogulī.” (Grīse 2005, 81)

Studentiem, kas profesora J. Endzelīna prasības nezināja, pirmo reizi dzirdot viņa bieži lietoto izteicienu: „Lai pie manis nenāk tie, kas vēl nemāk ēst un dzert!”, šo vārdu jēga katreiz nebija skaidra, jo nebija jau domāta ēdiena vai dzēriena baudīšana, bet šaurās e skaņas izruna infinitīvos ēst un dzert, pret ko grēko tāmnieki. Skaidrojot no adjektīviem ar izskaņām *-ums* un *-iba* atvasināto substantīvu atšķirību, profesors teica, ka, piemēram, bargums esot tas, kas viņam uznākot tikai brīžam, kad kāds students nemākot, „ēst” un „dzert”, bet bardzība esot pastāvīga īpašība. Tādā barguma brīdī profesors vienreiz izdzina no auditorijas studenti, kas seminārā teica, ka no vārda *zoss* deminutīvs ir *zosīte*. (Maiga Putniņa; Atmiņas 154)

Milenbaha un Endzelīna ekspedīciju atgadījumi

Visā savā ceļojumā nekad neceļojām steigdamies, bet daudzkārt apstādāmies, gan ar veciem pretnācējiem, gan ar ceļmalā atronamu māju ļaudīm sarunādāmies un tā ar apceļojamā apgabala valodu iepazīdāmies. Bet, ar mūsu vedējiem nolīgdami, bijām aizmirsuši šo savu ceļojuma savādību pieminēt. Ceļā sastapām vecus cilvēkus, lūdzām savus vedējus drusku pieturēt, bet mūsu vedēji nebij pierunājami. Mūsu aizmāršība mums bija sevišķi sāpīgi sajūtama, kad braucām pēdējām Blīdenes mājām gaŗām. Gan solījām saviem vedējiem divtik maksas, kā bijām nolīguši, lūgdami, lai jele viņi apstātos uz kādu stundiņu, bet mūsu vedējiem bij diemžēl jāsteidzas. (MDI 2 37)

Saldū mums pat žīdīetes metās palīgā. Dabūju zināt, ka kādā namā dzīvo tikko pa Jurģiem no zemēm savam dēlam līdz ienākusi veca aizupniece. Devos turp. Atradu aizupnieci zināma nama sētā. Ielaidos ar viņu valodās. Žīdīetes, apķērīgas, kādas tās mēdz būt, drīz noprata, ka es gribu izdabūt aizupnieku valodas savādības; sieviņa turpretim bija ne visai attapīga. Mani visvienkāršākie jautājumi palika daudzkārt bez atbildes. Tā, gribēdams izzināt vienskaitļa datīvu no vārda *skapis*, vaicāju

aizupnieci: „Vai jums ir skapis?” Viņa atbildēja: „Ir.” „Nu, kad tam būtu kāja nolūzusi, kā tad jūs sacītu: kāja nolūzusi manam ska-” vaicāju vecenīti tālāk. Bet viņa, manu vaicājumu neievērodama, atbildēja: „Man itin jauns skapis; viņam visas kājas veselas.” Lai gan, dažnedažādi jautādams, nopūlējās sava pirmā vaicājuma neveiklumu pārļabot un pār vecās aizupnieces lūpām izdabūt vai nu formu *skapim*, vai *skapjam*, vai *skapam*, tomēr mani pūliņi palika veltīgi. Bet apkārt stāvošās židietes it labi noprata manu nolūku un uzaicināja aizupnieci sacīt: *skapem*. Saprotais, ka tāda palīdzība man nekā nevarēja palīdzēt; bet griba palīdzēt nekādi nav noliedzama. (MDI II 38)

Pūlējāmieš visvisādi vecās sieviņas pierunāt mums talkā nākt; apsolījām arī algu par viņu palīdzību. Tikko ieminējāmieš par samaksu, tūda! atdarīja viena vecene, kas līdz tam laikam bija pavisam klusu cietusi, savu muti un svētās dūsmās izmeta šos sparīgos vārdus: „Nelietis ir tas cilēks, kas par nieka dārbu jem naudu.” „Nu labi, ja pēc jūsu domām neklājas par tādu palīgu naudu ņemt, tad nāciet mums talkā tāpat par pliku paldies,” iebildām no savas puses. Uz to mēs atbildes nedabūjām vairs nekādas. Vecenītes šāvās istabā, durvis aizcirdamas. Tad istabas durvis atdarījās un uz sliegsni parādījās vecs vīrs – lielais grāmatnieks. Kā sliķonim dažreiz pie salma, tā arī izlokšņu pētītājam dažreiz jāķeras pie grāmatnieka. Gribēdami izzināt, kā nigrandnieki izrunā savu *r* vārdā *bērzs*, vaicājām grāmatnieku, kā sauc to koku ar balto mizu, no kuŗa griež slotas zarus. Vecais grāmatnieks mums atbildēja: „Kur mums, nabaga cilēkiem, kokus izmeklēt; griežam slotas zarus, no kuŗa koka katrreiz atgadās: no priedēm, eglēm, paegliem.” Bija redzams, ka no vecā grāmatnieka nekādā gudrībā nesmelsimies. [..]

Viņš vienmēr maisījās mums starpā, nevarēdams diezgan izbrīnīties par to, ka mēs, latviešu valodu prazdami, gribam latviešu valodu mācīties. „Dies tēs, ko viņi īsti grib,” nebeidza grāmatnieks izsaukties, „es jums saku, viņi prot pa latviski, uzklauskāties tikai!” Un tiešām, lielajam grāmatniekam nenācās grūti pierādīt saviem biedriem savu vārdu pareizību. Gribēdami izziņāt to, ko no liela grāmatnieka nepaguvām, vaicājām dažu citu un arī to, kā Nīgrandā sauc to koku ar balto mizu, no kuŗa slotas zarus griež. Kroplā vecenīte mūsu vaicājumu nesaprata, tāpēc tai drusku piepalīdzējām, sacīdami, vai tad to koku, no kuŗa pavasaros sulas tecina, nesauc par bē-. Lielais grāmatnieks atrada mūsu izsacītā „bē-” pilnīgu apstiprinājumu savām domām, ka mēs tikai blēņojoties, latviešu valodu prazdami, jo mūsu izsacītais „bē-” jo skaidri un gaiši pierādot, ka mēs zinot, ka zināmo koku saucot par bērzu. „Tiri kā žīdi,” nomurmināja vecis, „ceļu zin un ceļu prasa.” (MDI II 75–76)

Jau cerēju visus šķēršļus novēlīs turpmākai saruņai ar kormalnieci, savu [ceļojuma] nodomu arendatorim paskaidrodams. Bet savā cerībā biju aplam vilies, jo mans paskaidrojums nospieda arendatora acis manus tā kā tā jau smagos neuzticības svarus dziļi zemē, un mani vieglie uzticības svāri uzsprāga gaisu gaisos. Nevis paskaidrojums likās arendatorim mani vārdi esam, bet aplams cilvēka apsmieklis. „Kas cilvēkam nav jādzird?” izsacās pikti viņš. „Latviski prot un latviešu valodas meklē – un bez tam vēl pie vecām sievām. Kas valodu grib mācīties, tam jāiet skolā; skolotāji un nevis sievas māca valodu. Jūs sakāt te valodu ķeram, bet diezin ko jūs gribiet patiesībā noķert; traucāties tuliņ no šejienes.” [..]

Redzēdami, ka tur mūsu izlokšņu pētījumiem laime nesmaid, devāmies atpakaļ uz Kuldīgu. Skaļie smiekļi, dusmīgie izsaučieni, arendatora rūcieni bija citus kalpa mājas iemītniekus izvilinājuši kalpu mājas priekšā pie zināmā dārziņa. Mums aizejot, sacēlās vēl lielāka trace; visa kalpu mājas priekša vārijās jēlu vārdu virumā. Kādu gabalu uz Kuldīgas pusi pagājušiem, mums aizšāvās trīs sievietes gaŗām ar ogu groziņiem rokās. Redzamā atstatumā no mums tās satikās ar kādu kungu un kādu acumirkli ar to sarunājās. Drīz sastapāmies ar mums pretim nākošo kungu, ar K. mācītāju. Mācītāja kungs mūs jautāja, kas tad mums par klizmu bijusi nupat kalpu mājā. Izbrīnojušies vaicājām viņu, kā tad viņš jau par to dabūjis zināt. Mācītāja kungs mums pastāstīja, ka ogotājas viņam īsumā to pasacījušas, valodu iesākdamas ar apgalvojumu: „Mācītāja kungs, jums pretim nāk divi apustuļi, divi pravieši.” – „Kā tad mēs praviešos un apustuļos iekļuvuši?” vaicājām brīnīdamies. Uz tādu vaicājumu dabūjām paskaidrojumu, ka neilgi atpakaļ Kuldīgas apgabalā parādījušies apustuļi, pravieši, kas sprediķojuši ļaudīm,

ka pastara diena drīz klātu; lai tādēļ ikviens metot darbu pie malas un, Dievu lūgdams, sagaidot pastara dienu. Šis paskaidrojums darīja man saprotamas līdz tam man pavisam neizprotamas arendatora dusmas. Viņš mūsu sarunu ar sievieti bija noturējis par pravieša sprediķi vai vismaz par sprediķa ievadu un mūs pašus par praviešiem un apustuļiem. (MDI II 42–43)

Avoti

1. Atmiņas – Barbare, Dz., Bušmane, B. (sast.). *Jānis Endzelīns atmiņās, pārdomās, vēstulēs* Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 1999.
2. EDI – Endzelīns, J. *Darbu izlase*. I–IV sēj. Rīga : Zinātne, 1971–1982.
3. Grīsele 2005 – Grīsele, R. *Spēkildze* I. Rīga : RLB Latviešu valodas attīstības kopa, 2005.
4. MDI – Milēnbahs, K. *Darbu izlase*. I–II sēj. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2009–2011.

Materiālu sagatavojušas
Sanda Rapa un Renāte Siliņa-Piņķe

Karikatūras zīmējis *Jānis Kārklīņš*

ZIŅAS PAR AUTORIEĀM

Aleksejs ANDRONOVŠ (*Aleksey Andronov*) – *Dr. philol.*, Sanktpēterburgas Valsts Universitātes Filoloģijas fakultātes Vispārējās valodniecības katedras Baltistikas nodaļas vadītājs

Ilze AUZIŅA – *Dr. philol.*, LU Matemātikas un informātikas institūta Mākslīgā intelekta laboratorijas vadošā pētniece

Juris BALDUNČIKŠ – *Dr. philol.*, Ventspils Augstskolas Tulkošanas studiju fakultātes profesors, Lietišķās valodniecības centra direktors

Ojārs BUŠŠ – *Dr. habil. philol.*, aģentūras „LU Latviešu valodas institūts” vadošais pētnieks; Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes pasniedzējs

Ina DRUVIETE – *Dr. habil. philol.*, Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes profesore

Juris GRIGORJEVS – *Dr. philol.*, aģentūras „LU Latviešu valodas institūts” vadošais pētnieks

Māra GRUDULE – *Dr. philol.*, Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Latvistikas un baltistikas nodaļas Latviešu literatūras vēstures un teorijas katedras vadītāja, profesore

Daiki HORIGUČI (*Daiki Horiguchi*) – *Dr. philol.*, Cukubas Universitātes Humanitāro un sociālo zinātņu fakultāte, Japānas Zinātnes popularizēšanas biedrības pētnieks

Linda LAUZE – *Dr. philol.*, Liepājas Universitātes Latviešu sinhroniskās valodniecības profesore

Dite LIEPA – *Dr. philol.*, Latviešu valodas aģentūras galvenā lingviste

Ilze LOKMANE – *Dr. philol.*, Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes asociētā profesore

Dzintra PAEGLE – *Dr. philol.*, latviešu valodas filoloģe, mācību grāmatu autore

ZIŅAS PAR AUTORIEM

Karls PAJUSALU (*Karl Pajusalu*) – *Dr. philol.*, Tartu Universitātes Filozofijas fakultātes profesors

Mairita PURVIŅA – *Mg. hum.*, Latviešu valodas aģentūras lingviste

Sanda RAPA – *Mg. philol.*, aģentūras „LU Latviešu valodas institūts” asistente

Renāte SILIŅA-PINĶE – *Dr. philol.*, aģentūras „LU Latviešu valodas institūts” pētniece

Marita SILKĀNE – *Mg. hum.*, aģentūras „LU Latviešu valodas institūts” asistente

Ingrīda SJOMKĀNE – *Mg. hum.*, Latviešu valodas aģentūras lingviste

Mudīte SMILTENA – *Dr. philol.*, vācu valodas filoloģe

Edmunds TRUMPA (*Edmundas Trumpa*) – *Dr. philol.*, Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes docents

Pēteris VANAGS – *Dr. philol.*, Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes profesors, Stokholmas Universitātes baltu valodu profesors

Latviešu valodas aģentūras Valodas attīstības daļa

- konsultē pareizrakstības, pareizrūnas, gramatikas, leksikas un valodas stila jautājumos;
- sniedz atzinumus par personvārdu atveidi, pareizrakstību un identitāti;
- dod slēdzienus par konkrētiem valodas vienību lietojumiem un tekstiem.

Sīkāku informāciju sk. Latviešu valodas aģentūras mājaslapā
www.valoda.lv

**Latviešu valodas aģentūra.
Valodas prakse : vērojumi un ieteikumi.
Populārzinātnisku rakstu krājums, 2014**

Latviešu valodas aģentūra
Lāčplēša ielā 35–5, Rīga, LV-1011
www.valoda.lv

Iespiests SIA „Zelta rudens”

